

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

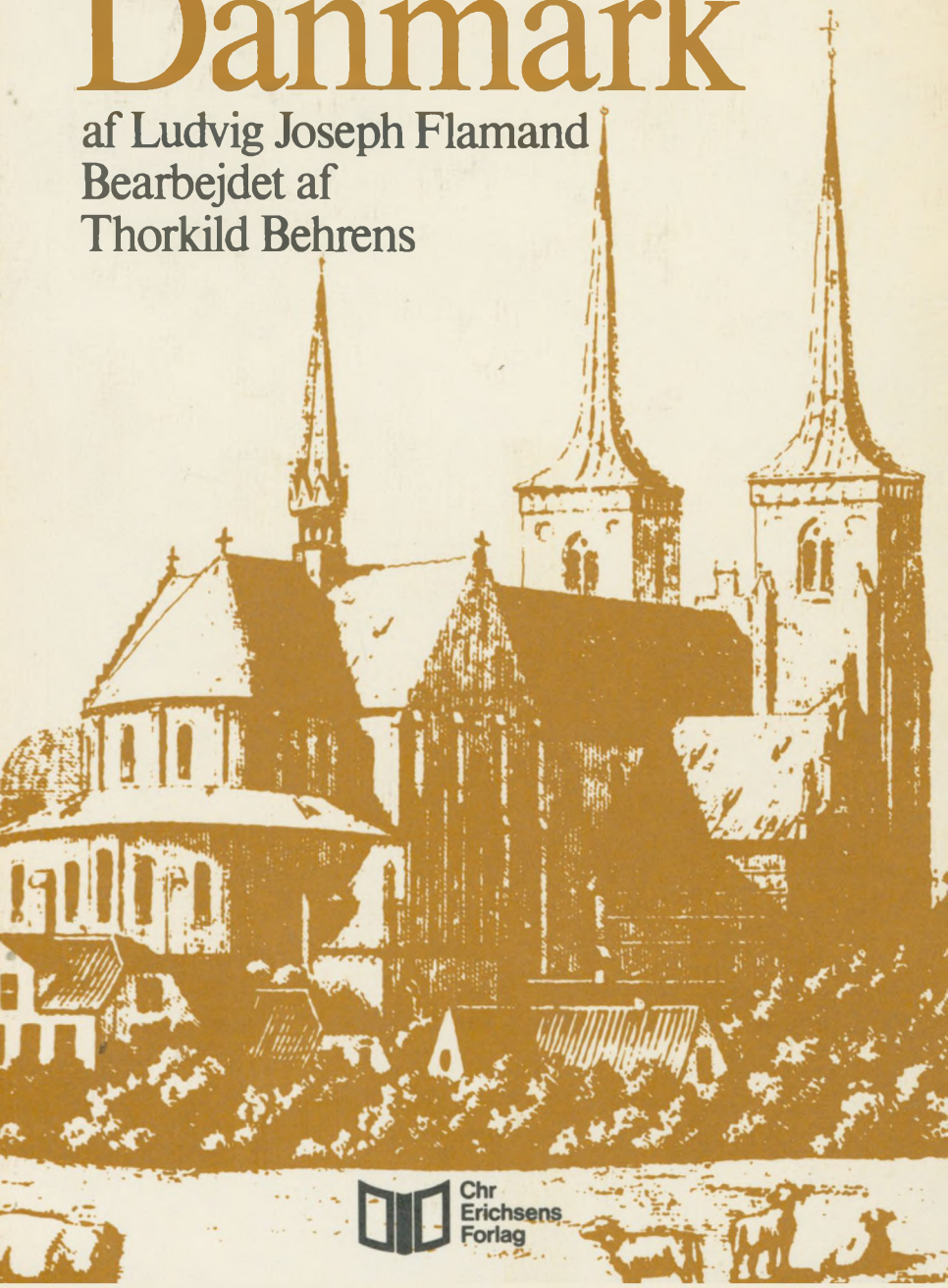
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tipoldefars Danmark

af Ludvig Joseph Flamand
Bearbejdet af
Thorkild Behrens

Chr
Erichsens
Forlag

Ludvig Joseph Flamand
TIPOLDEFARS
DANMARK

Bearbejdet af Thorkild Behrens

Chr. Erichsen

Trykt i Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg
Bogbinderarbejde udført af
Chr. Hendriksen & Søn, Skive
Første oplag udsendt 1855
Andet bearbejdede oplag udsendt 1981
© Thorkild Behrens, 1981

ISBN 87-555-0818-9

Indhold

<i>Forord</i>	11
<i>Sjælland</i>	15
Roskilde og Lejres historie	15
Beskrivelse af Roskilde	23
Roskilde Domkirke	24
Kirker og klostre m.v. i det gamle Roskilde	56
Roskilde bys kilder	59
Helsingør	63
Helsingørs omegn	76
Frederiksværk	83
Hillerød og Frederiksborg Slot	84
Hillerøds omegn	97
Fredensborg	100
Slangerup	104
Frederikssund	104
Hirschholm	107
Køge	108
Storehedinge	114
Stevns klint	116
Herlufsholm	121
Næstved og omegn	126
Præstø	128
Vordingborg	129
Sorø og omegn	133
Ringsted og omegn	136
Slagelse	138

Skelskør	139
Korsør	140
Kalundborg	141
Holbæk	143
Nykøbing S.	143
<i>Møn</i>	145
Stege og klinten	145
<i>Lolland</i>	153
Nakskov	153
Maribo	155
Sakskøbing	156
Nysted	157
Rødby	158
<i>Falster</i>	159
Nykøbing F.	159
Stubbekøbing	160
<i>Bornholm</i>	162
Rønne	162
Nexø	162
Hasle	163
Allinge og Sandvig	164
Aakirkeby	164
Svaneke	164
Christiansø – og lidt mere om Bornholm	165

<i>Fyn</i>	169
Odense	170
Kerteminde	182
Middelfart	184
Assens	185
Bogense	187
Nyborg	188
Sprogø	191
Faaborg	192
Svendborg	194
Taasinge	198
 <i>Langeland</i>	 200
Rudkøbing	200
 <i>Jylland</i>	 203
Aalborg	206
Skagen	208
Hjørring	209
Frederikshavn	210
Sæby	212
Thisted	212
Nykøbing M.	214
Aarhus	215
Horsens	226
Skanderborg	229
Silkeborg	231
Grenaa	231
Ebeltoft	232
Randers	233

Mariager	236
Hobro	238
Viborg	238
Skive	242
Løgstør	244
Nibe og lidt om alheden	244
Varde	247
Holstebro	248
Lemvig	248
Ribe	250
Fredericia	254
Ringkøbing	256
Kolding	257
Vejle	265
Samsø	268
Læsø	269
Anholt	270
<i>Slesvig (hertugdømmet) .....</i>	<i>272</i>
Slesvig (byen)	277
Christiansfeld	285
Haderslev	286
Aabenraa	288
Flensborg	289
Kappel	292
Arnis	292
Eckernfjord (Eckernførde)	292
Frederiksort	294
Frederiksstad	295
Schwabstedt	296
Tønningen	296
Garding	298

Husum	299
Bredstedt	300
Tønder	301
Højer	302
Løgumkloster	303
Als	303
Sønderborg	304
Augustenborg	306
Nordborg	307
Ærø	308
Ærøskøbing	308
Marstal	309
Femern	309
Borg	310
Øer ved Slesvigs vestkyst	311
Manø	311
Romø	312
Sild	312
Føhr	314
Wyck (by på Føhr)	314
Amrum	315
Pellworm	315
Nordstrand	316
Halliger (vadehavsøer)	317
<i>Holsten</i>	319
Kiel	319
Altona	320
Rendsborg	320
Neumünster	321
Lauenborg	322

<i>Danmarks bilande</i>	323
Færøerne	323
Island	323
Grønland	323
De dansk-vestindiske øer	324

Forord

TIPOLDEFARS DANMARK – 1855 – befandt sig i en af sine mest dramatiske perioder. Seks år tidligere brød enevælden sammen, Christian den Ottende døde midt under krigen med „de holstenske oprørere“, Grundloven blev underskrevet af Frederik den Syvende, folkekongen med grevinde Danner ved sin venstre side, krigen fra 1848 til 1850 havde medført store materielle skader og menneskelige lidelser, og den værste kolera-epidemi i århundredet klang først ud omkring 1854.

I 1855 var en professor i jura, Peter Georg Bang, konseilspræsident (statsminister), støttet af Bondevennerne efter hans store landbrugsreform, N. F. S. Grundtvig sad i Folketinget, der boede kun halvanden million mennesker i vort rige, aviser var der kun få af – og hvor mange kunne læse og skrive i disse år, hvor højskolen først lige havde fået tag i befolkningen?

1855 var kun otte år efter, at jernbanefløjten havde lydt første gang – på strækningen fra Roskilde til København. Man lod sig transportere pr. gåben, hest, vogn eller skib. H. C. Andersen, 50 år, beskrev de vældige besværligheder, der var ved at komme fra sted til sted i et land, der ikke er noget land, men 500 øer og holme og en lillebitte fastlands-pegefinger fra den tyske grænse til Limfjorden. Og dengang var der ikke over 2000 broer og viadukter – som Danmark har i dag sammen med Hamborg og Venedig.

En anden H. C. – nemlig Lumbye – svingede taktstokken i Carstensens forholdsvis nye have, Tivoli. 1855 var også det år, Søren Kierkegaard, vor store filosof, opgav ånden, og sorgen over to andre store mænds død var dårligt nok forstummet: Adam Oehlenschläger, Guldhornenes digter, blev begravet i 1850 – vor store billedhugger Bertel Thorvaldsen i 1844.

1855 var også det år, Danmark udfordrede holstenerne med en forfatning, der omfattede dem – og var signalet til Bismarck om et „privatbesøg“ i København, der i 1864 medførte ordren til prøjsiske og østrigske tropper om at gå til angreb på Danmark. To-årskrigen kostede os Lauenborg, Holsten og

Slesvig, som i vor tipoldefars tid var en del af vort land.

Danmark var større dengang. Også Island, De dansk-vestindiske øer og dele af Grønland hørte os til – og man troede endnu, at Grønland var landfast med det amerikanske fastland.

Ludvig Joseph Flamand, søn af en københavnsk spisevært og gift med en savskærerdatter, interesserede sig stærkt for sin samtid og vort lands fortid. Han kaldte sig litterat og udgav en række historiske skrifter, som folket tog til sig, og som vakte opsigt, fordi han som den første lod sine bøger illustrere med smukt udførte litografier, der alle femten er gengivet i denne bog.

For 126 år siden udkom hans beskrivelse af Danmark i 24 hæfter á 8 skilling. Heri fortæller han om de fleste af Danmarks byer og landskaber.

Historikerne roste ham ikke. De beskyldte Flamand for overfladiskhed. Måske hængte deres holdning også sammen med, at Flamands folkeyndest var større end deres egen.

Undertegnede har hentet skillings-hæfterne frem fra glem-slen og „oversat“ dem – fra den gotiske skrift, som ikke læn-gere alle behersker, og undervejs forklaret en række ord, der har skiftet indhold og mening siden vore tipoldeforældres tid. Det er forsøgt gjort med nænsom hånd, så sproget fra den tid alligevel kan fornemmes som en virkelighed. Det sker også ved de fleste steder at fastholde stavemåden af person- og stednavne.

I de senere år har vore museer bedt gamle pensionister berette om deres barndom, hvordan de levede for bare 60 år siden. Vi har uendeligt få oplysninger om dagliglivet.

Flamand har heller ikke fundet det nødvendigt at fortælle, hvad vore tipoldeforældre spiste, og hvordan deres stuer og huse så ud indeni – det vidste jo alle – men mellem linierne kan man mange steder få et indtryk af, hvordan tilværelsen var, hvordan vore forfædre sled for brødet, hvordan de tænkte og handlede.

Et kig gennem egne vinduer for ét og et kvart århundrede siden venter Dem. God fornøjelse!

Thorkild Behrens

Sjælland,

Moesen, Folland, Falster og Bornholm,

deres Kjøbstæders, Slottes, mindenværdige Egenes

Historie og Beskrivelse.

Med 9 Prospecter af mærkværdige Bygninger.

Billige en Vejviser for Rejsende.

Udgivet

af

L. J. Flømand.

Kjøbenhavn.

Trykt hos S. O. Salomon, Brolæggerstræde 77.

1855.

Sjælland

Roeskilde

Hvidfeldt omtaler i sin krønike, at en mand ved navn Roe, som skal have levet i det femte århundrede, var Roeskildes stifter og har givet den sit navn. Med vished vides imidlertid ikke, når og af hvem staden er anlagt. Der er dog ingen tvivl om, at det var en mand, som hed Roe, selv om vi ikke ved, hvem han var, der gav byen og kilderne sit navn.

De gamle konger havde deres residens i den gamle by Lejre, der lå en mil fra Roeskilde. Harald Blaatand, der tidligere grusomt havde forfulgt de kristne, blev på sine gamle dage tvunget til at lade sig døbe og nødsagedes endog til at opføre en kirke, skønt kun af træ, til ære for den hellige treenighed, på det sted, hvor domkirken nu ligger på en dengang endnu ubetydelig handelsplads, som kaldtes Roeskilde. Omkring år 980 lagde han sin residens her, hvorved han øgede byens betydning, som fremmedes endnu mere, da den omtrent 30 år efter blev valgt til bispesæde.

Efter Harald fulgte hans søn, Svend Tveskjæg, der var opdraget af kristendommens svorne fjende, Jomsborg-Vikingen, den lige så mægtige som tapre Palnatoke. I begyndelsen af sin regeringstid behandlede den nye konge de kristne på det grusomste. At kong Svend foruden at være en hedning også var en dårlig søn fremgik af hans adfærd mod faderen, som han bekrigede for at tiltvinge sig en del af riget, dog uden resultat. Til slut søgte oprøreren at overraske kongen i hans egen residens og sejlede ind i Isefjorden. På grund af den frembrydende nat kom det ikke til nogen kamp mellem far og søn, og Harald gik i land for at få noget at spise. Palnatoke lod ham udspejle og nærmede sig ubemærket kongen. Idet denne bukkede sig for at tage noget ud af ilden, skød Palnatoke sin svære bue af, og pilen traf kongen bagfra med en sådan kraft, at den gik ud af munden igen. Det skete 983 år efter Kristi fødsel. Den dræbte kon-

ges ben blev senere indmuret i en pille i domkirken.

Som ældre skiftede Svend mening over for kristendommen og lod sig i år 1010 døbe i Skotland.

Efter hans død overtog Knud den Store tronen, men måtte først med sværdet tilkæmpe sig England, der havde revet sig løs fra dansk herredømme. Senere, mens Knud var på rejse til Rom, bemægtigede Oluf den Hellige sig ikke blot Norge, men også de danske øer. Ved sin tilbagekomst til Danmark fattede Knud et bittert nag til sin svoger Ulf Jarl, der havde fået overdraget regeringsmagten i hans fravær, og som han mente havde misbrugt den. Øerne blev imidlertid snart ved sværdet rensset for de indtrængte fjender, men kongen var i denne kamp i stor fare og blev kun frelst ved Ulfs tapperhed og åndsnærværelse.

Efter krigen begav kongen sig med sit hof og sine krigsmænd til Roeskilde. Her spillede kongen en aften skak med sin svoger, et spil, som var populært i de nordlige lande, og som udgjorde en væsentlig del af dannet opdragelse. Kongen blev under spillet ærgerlig og trak flere gange om. Det mishagede Ulf. Der blev vekslet ord, og Ulf væltede skakbrættet og gik sin vej.

„Flygter du nu, feje Ulf?“ råbte kongen efter ham.

„Du kaldte mig ikke fej“, svarede Ulf, idet han vendte sig om, „da jeg hjalp dig med at vinde slaget ved Helgeaa og reddede dit liv“.

Det blev kongen endnu mere vred over. Han sendte en af sine mænd ud for at dræbe Ulf Jarl, men manden ville ikke gøre det, da Ulf tog tilflugt på det ukrænkeligste sted, ved alteret i domkirken. Kongen sendte så sin skosvend afsted, og han fuldbyrdede sin herres vilje og slog Ulf ihjel i kirken. Det var en stor forbrydelse, og kongen måtte sone den ved at skænke domkirken flere af sine private godser, hvortil hans søster, Ulf Jarls gemalinde, Estrith, føjede to halve herreder, hvorved domkirken fik en herlig tilvækst.

Senere i året 1047 blev Knuds søstersøn, Svend Estridsen, konge i Danmark. Han lod en nytårmorgen på grund af mistanke nogle hofmænd dræbe i kirken. Da han siden selv indfandt sig for at overvære gudstjenesten, gik Roeskildes daværende biskop Vilhelm ham i møde, satte ham sin bispestav for

brystet, forbød ham adgang og lyste ham i kirkens band. Kongens livvagter drog sværdet for at hævne denne forbrydelse mod deres herre, men kongen, som kendte en biskops værdighed og indså sin begåede uret, forbød dem at bruge sværdet og gik hjem. Iført bodsklæder kom han derpå alene tilbage, men vovede ikke at gå ind i den kirke, han havde vanhelliget med sin blodsudgydelse, men kastede sig på knæ udenfor. Da bispem blev underrettet om kongens nærvær og så hans anger, gik han ud til ham, løftede ham op og løste ham fra kirkens band. Derpå førte han kongen ind i kirken, og efter at han havde befalet tavshed, tilstod kongen offentligt sin uret for hele menigheden. Kongen og bispem var nære venner, og at hans handlinger over for kongen kun skyldtes hans embedspligt, bekræftedes senere ved kongens død. Ved efterretningen herom lod han nemlig, da han var vis på, at han ikke kunne overleve sin elskede konges død, ved siden af det hvilested, der beredtes kongen i højkoret i Roeskilde domkirke, grave en grav til sig selv. Vilhelm kørte kongens ligtog i møde fra Roeskilde, steg af vognen, da han så det nærme sig i det fjerne, bredte sin kappe ud på jorden og satte sig på den for at bede. Kongens lig ankom, men bispem rejste sig ikke mere. Han var gået til det evige liv i sorg over sin konges død.

Kongen og bispem blev så begravet i højkoret ved siden af hinanden, hvad Vilhelm havde vel fortjent, da han var den, der lod den gamle trækirke rive ned og rejste den majestætiske bygning, der nu står som et uforgængeligt mindesmærke. Thi ved hans død i 1076 var hans stolte bygning færdig på nær koret, som hans efterfølger lod rejse over hans og kongens lig. Senere gravede man kongens og bispens levninger op og gav dem, efter at de var flyttet flere gange, et varigt hvilested i århundreder i to kor-piller.

60 år var gået siden det sidste mord i domkirken, da der blev lagt råd op om en lignende udåd i kongeborgen i Roeskilde. I året 1131 besøgte Knud Lavard, Hertug af Slesvig eller Sønderjylland, sin onkel, kong Niels. Han blev venskabeligt modtaget såvel af kongen som af dennes søn Magnus og behandlet med den største gæstfrihed. Afskeden var lige så venskabelig, og prins Magnus bad hertugen om et hemmeligt møde og

lod ham bestemme tid og sted. Uden at ane uråd bestemte han, at mødet skulle finde sted i Haraldstedskov. Her så Knud Lavard Magnus komme til fods alene ind i skoven og gik ham i møde. En tysk sanger ved navn Sigvard, der var bekendt med anslaget mod hertugen og følte medlidenhed med den unge mand, søgte at advare ham ved at synge visen om fru Grimilds forræderi mod sine brødre, ja, lod endog sine klæder glide til side, så man kunne se hans skjulte harnisk. Men Knud nærrede ingen mistanke til sin fætter.

„Lad os sætte os her, broder“, indbød Magnus ham, og de talte venligt sammen, indtil man så en afdeling mænd i harnisk komme ridende ind i skoven. Efter spørgsmålet, hvem riget hørte til og det høflige svar „hvem ellers end din far“ og endnu et par lige så udelikate spørgsmål og lige så høflige svar ville Knud, som fattede mistanke, da han så mændene, rejse sig, men Magnus tog ham i kappekraven, stødte ham tilbage og kløvede hovedet på ham fra venstre øre til højre øje. Derefter fik han hug og stik både af Magnus og hans svende. Hans lig blev bragt til Ringsted og der begravet i Benedictinerklostret.

Dette mord blev imidlertid ikke uhævnet. Den afdøde Knud Lavard gjorde mirakler i Ringsted kirke, og der opstod almindelig truende uro blandt almuen, som tilsidst gik til oprør mod kongen og hans søn. De var nødt til at flygte til Sverrig, hvor Magnus faldt i et slag, mens hans far, Niels, senere blev hugget ned i byen Slesvig af Knud Lavards gildebødre.

Den dræbtes yngre broder, Erik Emun, svang sig nu, under påskud af at ville hævne broderens død, på tronen. Hans ældre broder, Harald Kesia, troede sig mere berettiget til at regere landet. Han kæmpede med Erik om Roeskilde by, men skønt Erik sammen med de fremmede håndværkere i byen, de var alle sachser, forsvarede sig vel, faldt byen dog i Haralds hænder, og han lod en bøddel skære næsen af alle de sachser, han fik fat i. Denne grusomhed blev imidlertid kort efter hævnet, idet Erik pludselig overfaldt ham på hans gods Jellinge i Jylland og dræbte ham sammen med hans ti sønner på den ynkeligste måde.

Imens nære slægtninge blot for at kunne herske rasede således imod hinanden værre end i vore dage hedninge og tyrker,

kunne landets fjender, venderne, uhindret udplyndre de danske kyster og ødelægge alt, hvad de ikke kunne slæbe med sig, med ild og sværd. Værst gik det imidlertid ud over Guds hus. De afbrændte klostre og kirker; dog nåede deres grusomhed sit højdepunkt i 1134, da de blandt andre byer lagde Roeskilde i aske. Nu besluttede endelig kongen, Erik Emun, at hævne sine undersætter og gæstede i årene 1137 og 38 øen Rügen med 1100 roede skibe, belejrede hovedstaden Arcona og tvang tilsidst indbyggerne til at lade sig døbe, men så snart kongen havde forladt dem, jog de den indsatte biskop bort og hengav sig igen til deres afguder.

Da venderne fortsatte deres plyndringer, og de efterfølgende konger, Erik Lam og Svend Grathe, var for svage til at forhindre det, forenede endelig flere borgere i Roeskilde sig om på egen hånd og på egen bekostning at gå imod landets fjender. Selskabet, der oprettedes i den anledning, kaldtes Broderskab, medlemmerne Milites Roeskildenses, det vil sige Roeskilde-riddere. Denne orden brede sig med overordentlig hurtighed over hele Sjælland, og der opstod i løbet af kort tid en mængde mindre foreninger med samme formål. I spidsen for selskabet stod efter Saxo en mand ved navn Wethemann. Dette selskab havde konstant 20 roede både i søen for at kunne tage kampen op med venderne.

Deres ordensregler var meget strenge:

- 1) De måtte, før de gik ombord, først skrifte.
- 2) I deres fartøjer måtte der ikke være andet end våben og de nødvendige levnedsmidler.
- 3) De måtte leve mådeholdent, ædrueligt og sjældent nyde anden søvn end den, de fik på roer-bænkene.
- 4) De måtte ikke fornærme nogen kristen, de traf på de hedenske skibe, men skulle befri ham, forsyne ham med det nødvendige tøj og lade ham gå.

Først 15 år efter Roeskildes ødelæggelse fik Svend Grathe, der havde sin residens her, endelig det indfald at befæste byen, formentlig i årene 1149 til 1151.

Den dræbte Knud Lavards søn Valdemar, den siden så be-

rømte Valdemar Seir, var landets rette regent, men kunne på grund af sin unge alder endnu ikke regere, og Erik Lam skulle derfor forestå regeringen, indtil han blev myndig. Heraf benyttede et parti i landet sig til at vælge Svend Grathe, Erik Emuns søn, til konge. Han bemægtigede sig Sjælland og Skaane. Jyderne, der var misfornøjet med dette valg, udpegede Knud, en søn af Knud Lavards morder Magnus. Valdemar beholdt sit hertugdømme Slesvig, og Danmark var nu altså splittet i tre dele under tre forskellige konger. De bekæmpede naturligvis hinanden, indtil endelig den tyske kejser lagde sig imellem og tilvejebragte et forlig mellem de tre prætendenter, ifølge hvilket riget blev delt.

Svend syntes at være overmåde glad over denne ordning, som straks blev sat i værk, og for yderligere at tilkendegive sin glæde indbød han sine medkonger til et gæstebud i sin kongesal i Roeskilde. Ved hoffet herskede efter deres ankomst idel munterhed og glæde, og de to høje gæster behandledes med udmærket venskab og agtelse. En aften blev de særlig ypperligt beværtet, og bægrene gik rundt. Men lige som alle var allermost muntre, styrtede Svends livvagter ind i salen med dragne sabler og huggede Knud ned. Det var en lykke, at Valdemar havde den snilde Absalon med sig. Han reddede Valdemars liv ved at slukke lyset og undveg sammen med Valdemar, der slap med et sår. Forklædt tog de en båd ved Isefjorden, og Absalon bragte den dengang 25-årige Valdemar til sine slægtninge, indtil der blev lejlighed til at komme over til Jylland. Det kom til en træfning på Grathehede ikke langt fra Viborg. Svend tabte og tog flugten. En bonde, der stødte på ham, huggede hovedet af ham med en økse. Det skete i året 1157.

Nu var Valdemar da blevet enehersker i Danmark, og der begyndte en ny og herlig periode i dette lands historie. Han havde i ærkebiskoppen, Absalon, en minister, en general, en admiral og en ven, som var en sådan konge værdig, og Absalon nød sin fyrstes fortrolighed og tillid, som hans klogskab, hans patriotisme, hans mod og hans tapperhed gjorde fortjent.

Nu var vel landets indbyggere beroligede, men så kom turen til gejstligheden med hensyn til blodige begivenheder. Sjællands biskop, Adser, var nemlig død i 1159, og da de ærværdige her-

rer, af hvilke den valgberettigede forsamling bestod, ikke kunne blive enige om valget af en ny biskop, hvervede hvert af de to partier, forsamlingen havde delt sig i, så mange tilhængere blandt lægfolk, som de kunne. Det kom til en formelig kamp mellem partierne, og blodet flød rigeligt. Mange fremmede købmænd og håndværkere blev dræbt eller mistede gård og ejendom. Men da man tilsidst dræbte den kongelige møntmester, blev Valdemar så opbragt, at han med en armé rykkede mod byen for at tugte urostifterne. En højtidelig procession af byens gejstlighed og borgere, der kom ham i møde og knælende bad om tilgivelse, formildede hans vrede, og han lod oprørerne slippe med en stor bøde. Derpå lod han hele kleresiet forsamle sig i domkirken og viste det, hvordan man uden spektakel, med roligt sind og ved afstemning kunne vælge en biskop. Domherreerne skred da til nyt valg, og valget udpegede, som man kunne have ventet under disse omstændigheder, enstemmigt kongens ven Absalon, som på det tidspunkt endnu ikke var fyldt 30 år.

Men Absalon fortjente også enhver udmærkelse; det var hans klogskab, mod og tapperhed, som tvang venderne til at erkende Danmark som deres herre.

Der gik nu flere århundreder, hvorom historieskrivere ikke ved noget af betydning om Roeskilde, da nogen af byens borgere i femtenhundrede-og-tredverne rev St. Laurentskirkens østlige side ned og på det sted, hvor alteret havde stået, rejste en skamstøtte. Den blev først fjernet i slutningen af sidste århundrede. Grunden til, at Roeskilde-borgere på den måde rev kirken ned, kender man ikke. Man antager, at der må være sket noget vanærende eller vanhelligt, siden de forbitrede borgere rejste en skamstøtte på det helligste sted i kirken, og denne handling forløb ustraffet, hvilket nok ikke havde været tilfældet, hvis ikke St. Laurentskirkens gejstlige hyrder havde været sig en grov brøde bevidst.

Omtrent på samme tid i 1534 hærgede grev Christopher Roeskilde og ødelagde ved den lejlighed tillige den i nærheden af byen liggende Haraldsborg samt Bidstrups slotte. – Året 1547 udmærkede sig ved, at man her i byen brændte nogle fornemme personer for hekseri.

Til disse ulykker, som det ene menneske forvoldte det andet, kom endnu andre onder såsom svære ildebrande og pest. Roeskilde har i de 1000 år, den har bestået, været udsat for flere ildebrande. En sådan fandt sted i året 1310, men i året 1443 udbrød en så kraftig ildebrand, at ikke alene en mængde private bygninger i den nordlige del af byen blev luernes bytte, men også kannike-boligerne omkring domkirken blev lagt i aske, og kongeborgen forsvandt helt og blev aldrig genopbygget. Der gik endda ild i kirkens spær, og man har de svære hvælvinger at takke for, at der ikke gik ild i træværket og de mange træaltre i kirken, for hvælvingerne holdt ilden tilbage. I 1523 udbrød der igen brand, stærkest lige omkring domkirken. 1599 brændte hele den sydøstlige del af byen, hestemarkedet, tørvegaderne, Læderstræde, Lille Grønnegade, Hirsegaden og flere andre. En af de største brande fandt sted i 1647 den 7. juli, da 160 huse og gårde gik op i flammerne. 1733 brændte hele den sydlige række huse og gårde langs med Ahlgaden og Skomagergaden, og to år efter gik på den nordlige side af Ahlgaden 86 bygninger op i luerne. Husene og gårdene langs med hovedgaderne blev, da de tildels havde velhavende ejere, snart bygget op igen, lige som rådhuset, der med hele sit inventar og rådhusarkivet var blevet luernes bytte.

Pesten rasede i Roeskilde i årene 1350, 1484, 1592 og 1711.

Om Roeskilde end ikke har været så betydelig, som mange antager, kan der dog ikke være tvivl om, at den har været langt mere folkerig og større, end den nu er. Den synes at have nået sit kulminationspunkt allerede i det 13. århundrede. Fra den tid dalede den efterhånden ned til sin nuværende ubetydelighed. Hertil bidrog de ovennævnte ulykker særdeles meget og Københavns udvikling endnu mere, og da kongen i 1443, da kongeborgen brændte, for stedse valgte København til residens, da gejstligheden, som byen især havde at takke for sin opkomst ved reformationens indførelse, tabte sin betydning, da endelig klostrene forsvandt, og bispestolen flyttedes til København, fremskyndedes dens nedgangstid.

Hvad der især vidner om Roeskildes tidligere storhedstid er den mængde kirker, ialt 13, der skal have ligget her, foruden de kapeller, som var knyttet til flere af byens fem klostre.

Roeskildes beskrivelse

Roeskilde ligger i Sømme Herred, Københavns Amt, på et noget højtliggende terræn, omtrent 1000 alen syd for enden af Roeskildesfjord, fire mil fra København. Dens udstrækning fra øst til vest eller fra enden af Ahlgaden til hellige Korskildehuus udgjør 1458 $\frac{1}{2}$ alen. Byens fladeindhold inden for de fordums porte, hvor byens gader, stræder, byggegrunde og haver o.s.v. ligger, er 110 tønder land. De nævnte porte var blot udkørsler forsynede med bomme, hvor afgifterne blev opkrævet. Da denne ordning faldt bort, sløjfedes portene.

Uden for Roeskildes østlige indkørsel ligger Roeskilde-Jernbane-Station, og straks ved ankomsten til byen fra denne side kommer man til en stor plads, Hestemarkedet, tidligere byens torv. Det nuværende torv, der intet navn har, ligger omtrent midt i byen og har form af en triangel. Det er 120 alen langt, på den bredeste led 60 og på den smalleste 30 alen. På torvet lå tidligere St. Laurents Kirke med tilhørende kirkegård.

Byen har 35 stræder og gader:

1) Ahlgaden eller Adelgaden fra Røde Port til torvet, 2) Skomagergaden fra Torvet til Ringstedgade og 3) Støden, fortsættelse af Skomagergade. Det er byens tre hovedgader.

4) Graabrødrestræde, 5) Hirsegaden, Heuse- eller Hedsestræde, 6) Læderstræde, 7) Snævresti, 8) Allehelgenstræde, 9) Dampetræde eller Dambostræde, 10) Ringstedgade, der fører til landevejen til Ringsted, 11) Bredgade, også kaldet Kongegade, fordi landevejen førhen gik igennem her, 12) Natmandstræde, 13) Lammestræde, 14) Hundekjær, 15) Grønne-gade, 16) St. Pederstræde, 17) Rosengaard eller Rosenhofstræde, almindeligvis kaldet Rosenhavestrædet, 18) St. Ols-gade, en af byens hovedgader, hvis nordre del kaldes 19) Store Strandstræde, 20) Lille St. Olsstræde, 21) Munkebostræde, 22) Palaisgade, tidligere Bispestrædet, 23) Kirkestræde, tidligere Smørfadet, 24) Provstestrædet, 25) Skolegade, 26) Bondethinget, hvor der i gamle dage formentlig holdtes ting, 27) Lille Maglekildestræde, 28) Fiolstræde, i daglig tale Beenbrækkerstræde, 29) Eva Schraderstræde, lukket mod nord, 30) Nygade eller måske rettere Palaisgade, 31) Funtens eller Fun-

densbro, rimeligvis fordi funten, det vil sige dåben, fandt sted i kapellet lige over for gaden, hvorunder man mente, der førte en løngang fra Domkirken til St. Laurentskirken, 32) Karen Olsdatterstræde, 33) Store Maglekildestræde. Uden for byen ligger 34) Uden røde Port og 35) Uden Ringstedport, den første med nogle få bygninger, den sidste med nogle møller og værtshuse.

Af de ubebyggede gader, der endnu bruges til gennemgang, men blot er afgrænsede ved stengærder eller plankeværker, kan nævnes Brede Høibrøndstræde, Smalle Høibrøndstræde, Klosterhuusstræde, Hestemarkedstræde, Munkehøistræde, Vor Frue Kirkestræde og Skanderborggade.

Byen er inddelt i fem roder, der ialt omfatter 253 matrikelnumre med 260 gårde og huse, ialt 320 bygninger, hvoraf 14 er offentlige, resten private. Staten ejer 1 ejendom og byen 7, 6 er offentlige stiftelser. Blandt de offentlige bygninger vil vi først omtale domkirken, denne pragtbygning, dette mindesmærke for gammel nordisk kraft.

Roeskilde Domkirke

Som vi allerede ved, havde den første kristne konge, Harald Blaatand, ladet sig nøde til at opføre en trækirke for den hellige treenighed omtrent i slutningen af det tiende århundrede. Under en af de påfølgende regenter, Svend Estridsen, lod Roeskildes bisp Vilhelm, en indfødt englænder og tidligere Knud den Stores kansler og skriftefader, den gamle trækirke nedrive og opførte en ny, på den ene side lige så enkel som majestætisk, bygning af sten. Ved biskoppens død i 1074 stod den fuldt færdig på nær koret. Det fuldførte hans efterfølger, Svend Nordbagger. I året 1084 blev kirken indviet og fik navnet St. Lucii Kirke efter den hellige pave Lucius, som selv havde tilbudt at være kirkens skytshelgen.

Før kirken skulle indvies, sendte biskoppen nemlig to domherrer til Rom for at hente en eller anden relikvie af en helgen, kirken kunne knytte sig til. Den uhyre mængde relikvier af alle slags, mændene fandt der, satte dem i en ikke ringe forlegen-

hed. For ikke at vælge noget forkert blandt den store herlighed af hellige ben, hår, negle, lapper, søm, træstumper o.s.v., søgte de at styrke sig ved bøn. Den ene af udsendingene faldt i søvn under sin andagt, og da viste pave Lucius sig for ham, tilbød sin tjeneste og beskrev sin hjerneskal så nøje, at de siden uden besvær kunne finde den mellem en mængde andre. Lucius havde året 253 efter Kristi fødsel lidt martyrdøden i Rom, og hans hjerneskal viste sig straks efter ankomsten at være en ægte relikvie.

Et søuhyre, der levede i Isefjorden, forlangte af hvert skib en af mandskabet og væltede skibet, hvis det ikke fik noget. Man kendte intet middel til at fordrive uhyret. Da faldt domherterne på den tanke, at det hellige Lucius-hoved her måtte kunne gøre sin virkning. I en højtidelig procession gik hele gejstligheden til strandbredden og gik ombord med denne kostbarhed. Det varede ikke længe, så viste uhyret sig og gik lige løs på skibet. I det samme tog man hovedet frem og holdt det op for dyret. Med et græsseligt skrig fór det til bunds og har siden aldrig mere ladet sig se. Denne dag blev derfor lige som hans formodede dødsdag mindet ved en stor højtidelighed i Roeskilde Domkirke. Hjerneskalen blev indfattet i guld besat med ædelstene og gemt som den vigtigste helligdom.

Flere sådanne vidunderlige begivenheder fandt sted såvel under bisp Svend Norbagger som under Absalon, hvad vi kan læse om hos en næsten samtidig historieskriver Saxo Grammaticus, der, skønt han ikke er helt fri for sin tids overtro, dog samtidig fortjener tiltro, når det gælder en mærkelig tildragelse, og noget sandt er der naturligvis i disse legender. Bisp Nordbagger lod nemlig, som nævnt ovenfor, det ved biskop Vilhelms død endnu ufuldendte kor og galleriet om det opbygge i 1080. Da Vilhelms lig, der var begravet i koret, lå i vejen for de piller, der skulle bære galleriet, lod han ligkisten flytte. Men det tog det gamle brushoved i sin grav ilde op og lod kordeggen, som natten før den dag, koret skulle indvies, sov ved den nye mur, ved en præst i drømme befale, at han skulle sige til Svend: „Han skulle lade sig nøje med den ære at have fuldendt koret, hvilket egentlig tilkom ham selv, men han behøvede ikke ligefrem skille hans lig fra kong Svends begravelse, og hvis han

ikke havde været en så særdeles from mand, ville det ikke være gået ustraffet hen. Dog skulle hans dristighed straffes på hans arbejde: han ville nedrive det fra grunden og forbød herefter enhver nogen sinde at opbygge det igen eller at røre ved hans grav!“

Ved samme befaling slog skikkelsen på muren, så den styrtede sammen over den stakkels degn. Larmen vækkede de andre, som sov i kirken. De betragtede med forundring, hvad der var sket, men med endnu større forbavselse så de degnen krybe uskadt frem under ruinerne af den sammenstyrtede mur. Da han fortalte biskoppen, hvad der var sket, og gav Vilhelms befaling videre, svarede bispen smilende: „Det er intet under, at biskop Vilhelm endnu efter sin død er så hidsig, da han i levende live var en meget streng mand, men vi fortsætter ikke desto mindre byggeriet“ – og bygningen blev virkelig fuldført.

Biskop Vilhelm skånedes ganske vist den fromme biskop Svend for sin trussel, men da biskop Adser, Absalons forgænger, skulle begraves i højkoret, og der var for lidt plads, åbnede man igen Vilhelms grav og skubbede hans bene hen i en krog. Man fandt hans tøj, næsten 80 år efter hans død, helt uskadt, og fra tøjet og benene udbredte sig en så gennemtrængende – skønt behagelig – duft, at de mænd, som havde rørt ved ham, trods alle anstrengelser ikke kunne få den væk i tre dage. Lige som dette lærte dem, at hans legeme var helligt, således overbeviste de mænds skæbne, som havde flyttet hans ben til en krog af graven, snart de andægtige sjæle om, at Vilhelm efter sin død var en lige så aktiv mand, som han havde været i levende live. De tre mænd, som havde åbnet hans grav og mere eller mindre rørt ved hans hellige legeme, blev revet bort af en tidligere eller senere død. Den første døde af den såkaldte hellige ild, som han fik i næsen på et møde med biskop Absalon tre dage efter misgerningen. Den anden udspyede sin lever i mange stumper og opgav ånden tre måneder efter. Den tredie, kirkens provst, som mærkede faren, forebyggede nu straffen og forhalede sin død alene ved af sin formue at stifte St. Marie Kloster i Roeskilde.

Disse legender, som en af samtidens største lærde har beva-

ret for os, giver os et begreb om hine tiders overtro og viser den store anseelse, som bisp Vilhelm endnu nød.

Men af alle biskopper indtog dog den store Absalon førstepladsen. Snart fremstod han som admiral, snart som general, i spidsen for flåder eller hære mod landets grusomme fjender, venderne. Snart kæmpede han mod oprørske bønder, snart stiftede han forlig mellem kongen og den stolte ærkebiskop Eskild af Lund, og snart var han fraværende for at løse landets vigtigste anliggender. Alligevel havde han tid til at passe sine pligter som biskop og senere som gejstlighedens overhoved i hele norden som ærkebiskop. Absalons store begavelse og hans utrættelige flid gjorde det muligt for ham at forene og opfylde de mest forskellige pligter, der blev lagt på ham, uden at nogen kunne beskylde ham for at forsømme noget. Derfor var hans liv også en uafbrudt kæde af store hæderfulde bedrifter.

Absalon skaffede Roeskilde Domkirke store indtægter foruden dem, den allerede havde. Da han havde overvundet og betvunget venderne, måtte de indsende alle de beløb, der hidtil var brugt til deres afgudstjenester, til Roeskilde, lige som hele øen Rygen blev lagt under Roeskilde bispestol.

I året 1201 hensov denne i sandhed store mand, med hvem kun få i verdenshistorien kunne sammenlignes. Nogen tid før sin død, da han var sengeliggende af alderdom, lod han sig bringe til en af de mange stiftelser, han havde skaffet rigdomme, Abbediet Sorø, i hvis kirke hans jordiske levninger blev lagt i en hvælvet grav foran alteret. To gange oplevede denne kirke den ulykke at blive lagt i aske, og ved disse brande skal også hans grav være tilintetgjort. Men hans ben var blevet samlet og skjult i den samme kirke. Kong Christian den Tredie, der fik dette at vide, da han var kommet på den danske trone, lod i 1636 biskoppens grav åbne for at se, om rygten var sandt. Ved denne lejlighed skulle – fortæller sagnet – Absalons hjerneskal og to knogler sammen med hans bispestav og sabel m.v. være fjernet fra hans grav og sendt til København. De blev med tiden indlemmet i Hovedstadens Kunstmuseum og der fremvist som yderst mærkværdige antikviteter. Selv fremmede betragtede dem med den deltagende ærefrygt, ethvert begavet menneske nærer for hedengangne store ånder. Alle-

rede længe havde lærde mænd ment, at det næppe var rimeligt at tro, at hans hoved og nogen af hans ben nogen sinde var fjernet fra hans krop, men der var ingen beviser hverken for eller imod.

For en del år tilbage lod Danmarks daværende konge, Frederik den Sjette, de tildels kostbare samlinger af malerier, kobberstik, kunstsager og oldsager, der var anbragt flere steder, systematisk ordne, og hver samling fik sin plads.

Da Frederik den Sjette første gang tog det nyordnede kunstmuseum, som han havde anvist plads på Christiansborg, i øjesyn, fandt han det besynderligt og upassende, at der fandtes og forevistes en hjerneskal og to knogler, som efter museets tidligere kataloger skulle være bisp Absalons. Hvad ældre historikere havde ymtet sig om, fandt de nyeres bifald, og man kom til den antagelse, at det, som fandtes på kunstmuseet, kunne være en hjerneskal og to korsliggende ben, bispens havde haft som et *momento mori* (erindring om døden. O.a.) på et af sine værelser i Abbediet Sorø. Kongen befalede derfor, at en kommission af sagkyndige skulle undersøge graven, og var knoglerne virkelig Absalons, skulle de lægges i graven, hvor de hørte hjemme. Med megen forsigtighed og omhu blev undersøgelsen foretaget i 1826 af den udnævnte kommission, daværende geheime-statsminister og rigshistoriker Ove Malling og biskop Münter i flere lærde mænds overværelse. Man fandt da graven overordentlig vel forvaret og vedligeholdt, og i en blykiste lå hele hans legeme, der manglede ikke en knogle. Et sølvbæger havde han i sine foldede hænder, og i bægeret lå en svær guldring med safir. Bispestaven og andre symboler på hans høje værdighed blev ligeledes fundet i graven. Absalon var blevet til støv, næsten kun skelettet var tilbage. Dog kunne man endnu se spor af de klæder og smykker, som var sænket i graven med ham. Så blev graven muret til igen, og en beretning om, hvad der var sket, blev lagt såvel i graven som i statsministeriets arkiv. Ved samme lejlighed blev skelettet nøjagtigt målt. Det var nogen tommer over 6 fod langt.

Allerede ni år før sin død (i året 1192) havde Absalon overleveret sin bispestav til en af sine venner, Peder Sunesøn, vel ikke så meget, fordi han følte sig for svag til at forestå begge

sine høje poster som på grund af den i kirken så almindelige nepotisme. I næsten 200 år beklædte Absalons familie både ærkebiskopstolen i Lund og bispestolen i Roeskilde. Men skønt nepotisme altid er skadelig, så må man indrømme, at næppe nogen slægt her i landet, bortset måske fra den rantzauske, har fostret så store og udmærkede mænd som denne.

Vi har ikke nævnt, at Valdemar, for at belønne biskop Absalon, havde skænket ham et stort stykke land ved Øresund. Her rejste staden Kjøbenhavn sig allerede, mens han levede, og den nybyggede Vor Frue Kirke fik snart navn af domkirke, der i rang kun stod tilbage for Roeskilde Domkirke. Efter Absalons død vedblev Kjøbenhavn at være bispestad, der stod under den roeskildske biskop.

Vi vil nu omtale den række af biskopper, som fulgte Absalon indtil reformationen.

Absalons efterfølger, Peder Sunesøn, synes at have arvet sin vens krigeriske talenter, men var ikke videre heldig med at vinde sejr, da han som anfører tabte to slag, det ene under kong Valdemar Seiers regering. Han var bisp fra 1192 til 1214.

Efter ham kom Peder Saxosøn, der siges at have været en søn af Saxo Grammaticus. I 1223 blev Peder Jepsen eller Ipsen Roeskildes bisp. Han beklædte kun denne post i få år, til han flygtede ud af riget af frygt for de ulykker, der ville ramme det, for han havde set en engel med draget sværd svæve over sin domkirke. Efter ham kom Niels Stigsøn. Han flygtede i 1245 til Frankrig, fordi han havde sat sig op imod kongen, Erik Plovpenning, og døde 1249. Hans efterfølger, Jacob Erlandsen, var en endnu farligere fjende for kong Erik end hans forgængere. Han havde arvet Absalons slægts begavelse og stærke, men urolige ånd, som han brugte mod sit fædreland i stedet for mod dets fjender og styrtede derved landet ud i store ulykker. Hans efterfølger i Roeskilde bispestol fra 1252 til 1276, Peder Bang, trådte ligeledes op imod kong Christopher og hans søn, Erik Glipping, og måtte derfor næsten bestandig leve i landflygtighed. Fra 1280 indtil 1536 sad der 17 bisper på Roeskilde bispestol, om hvilke vi ikke kan fortælle noget særlig mærkeligt, der kan interessere vore læsere. Den sidste Roeskilde-bisp før

reformationen i Danmark var Joachim Rønnov, en stolt, ærgerrig og herskesyg prælat. Under kong Frederik den Første havde hans urolige sind været noget bundet, men da denne døde i 1533, søgte han med magt at ødelægge de fremskridt, reformationen havde fremkaldt, ved at undertrykke de lærere, som frit forkyndte biblens lærdomme uforfalsket, og ved magt og list at udelukke kong Frederiks ældste protestantisk sindede prins Christian fra tronen for at kunne opdrage en af hans umyndige brødre i katolicismens læresætninger. Derved bidrog han til, at fremmede hærførere oversvømmede landet. Det var endelig slut med præstevældet, da Christian den Tredie på én dag lod alle bisper i Danmark fængsle, men skønt de øvrige biskopper enten modtog embeder i den nye kirke eller roligt henlevede deres sidste år på statens bekostning, forblev Rønnov, på grund af sin herskesyge, ondskab og trods, i fængsel i resten af sit liv.

Christian den Tredie inddrog nu bispernes umådelige indkomster og lagde dem under kronen. Man kan slutte sig til, hvor store disse indkomster var, når bispen af Roeskilde alene ejede hen imod 40 slotte eller herregårde foruden en mængde gårde, huse, møller, skove, tiender o.s.v. Kongen blandede sig ikke i kannikernes eller vicariernes arbejde. En kanniks såvel som en vicarius' arbejde bestod i at læse sjælemesser og synges vigilier (natgudstjeneste før en vigtig helligdag. O.a.). Da reformationen anså denne slags gudstjenester for ugudelige, blev kannikerne senere forpligtet til i stedet at bede og synges salmer og lovsange.

Domkirkens prælater og domherrer beholdt alligevel betydelige indtægter, men under de efterfølgende konger måtte de både betale for kostbare messehagler, alterklæder og lignende ting til andre kirker og udlåne kostbare guld- og sølvkar under de krige, der hærgede landet. Grev Christopher af Oldenburg, som kom til Danmark med en tysk hær under foregivende af at ville genindsætte kong Christian den Anden på tronen, tvang Roeskilde domkapitel til at sikre sine privilegiers stadfæstelse ved at ofre en del af sine guld- og sølvkar.

Blandt det sølvtoj, kirken beholdt, og som man naturligtvis

ikke altsammen opregnede for greven, var pave Lucius' sølvbeslåede og med brillanter besatte hjerneskal og den hellige Magnus' billede helt indfattet i sølv. Allerede året efter kom Christian den Tredie med sin sejrige armé over Sjælland og opslugt sit hovedkvarter i Roeskilde. Samtidig lod han her slå en ny mønt, og det er meget sandsynligt, at domkirken ikke er blevet forskånet for at yde betydelige bidrag til den.

Det var i denne konges regeringstid, 1553, at domkirken fik et orgel. Mester Herman Raphaelson byggede det, og det var holdt for at være det bedste i landet på den tid.

Allerede under Frederik den Anden mærkede domherterne, at deres gyldne tid var forbi, fordi de på en måde måtte give, hvad man forlangte. Under denne konge så vel som under hans søn, Christian den Fjerdes regering, måtte domkapitlerne især levere betydelige bidrag til landets krige. De adelige ville ikke gerne, og bonden og borgerne var endnu ikke i stand til det.

Under Frederik den Tredie foregik endnu større forandringer, omend ikke med kirken selv, så med dens alt for store personale. Efter enevældens indførelse lod kongen efterhånden de fede præbender (gejstlige indkomster. O.a.) ved domkirkerne gå ind og beskikkede rigtige præster i stedet for domherre. Det var absolut nødvendigt, fordi kannikerne ikke alene havde opretholdt en række katolske skikke, men også en vis katolsk ånd, som var uforenelig med protestantismen.

Indkomsterne af de nedlagte præbender tilfaldt enten statskassen eller blev brugt til lønninger til embedsmænd. Men lige som man formindskede gejstlighedens fede embeder, formindskedes også kirkens indkomster, i særdeleshed i Svenskekrigen i 1658-60, da landet i dette tidsrum blev så udsuget og bønderne så udmarvede, at der gik en hel generation, før de kom sig så nogenlunde. For ikke at jage bonden af gårde måtte halvdelen, ja endog to trediedele, af hans skatter eftergives. En tredjedel af endog ganske store bøndergårde lå i lang tid helt øde. Man greb nu til det middel at sælge de mange kapeller, der tid efter anden var bygget til kirker, og hvor der i sin tid var sunget messer og vigilier og i den første tid af reformationen visse salmer. Det var nu holdt op, indtil man fik nogen-

lunde midler til at vedligeholde den svære og kostbare bygning. Senere blev domkirkens indtægter så knappe, at de ikke engang kunne strække til at vedligeholde den, og havde det ikke været en så vældig bygning, som hverken tid eller vejr kunne angribe, ville den måske nu have været en ruin som flere andre kirker fra den tid. Endnu i begyndelsen af det attende århundrede var dens indkomster så ringe, at de nødvendigste reparationer ikke kunne finde sted, og man har et overslag over glarmester-arbejde ved kirken fra 1709, hvoraf det fremgår, at kirken manglede ikke mindre end omtrent 1000 ruder og 23 hele tavle-vinduer, så der på grund af træk næppe kunne gennemføres gudstjenester der.

Efter reformationen fortsatte Roeskilde Domkirkes kapitel (domherrer) endnu noget indskrænket, men dog alligevel med en ikke liden myndighed og jurisdiction (retsområde. O.a.). Efter kapitlets ophævelse trådte landemodet (en forsamling af Sjællands Stifts befalingsmand, biskop og provster) to gange om året i visse sager i dets sted. Det havde ikke alene overopsyn med samtlige offentlige stiftelser og deres økonomi, men også med kirkedisciplin og en temmelig udvidet jurisdiction i gejstlige sager. Men efterhånden tabte landemodet disse rettigheder, og nu er det kun et tørt regnskab, det har at beskæftige sig med.

Træder vi nu ind i kirken, opfyldes vi af en højtidelig stemning, thi nordisk kraft hersker overalt forenet med sydens lette, fine smag. Denne majestætiske, gotiske bygning har nu stået således i 750 år ufortæret af tidens tand, uagtet, som tidligere fortalt, at dens tage ved de ildebrande, der har ramt byen, flere gange er blevet ødelagt.

Kirkens tag hviler på $3\frac{1}{2}$ fod tykke mure, dens hvælvinger på 16 murede og for de flestes vedkommende sekstenkantede piller, alle på 13 alen i omkreds. Længden er indvendig 134 alen (udvendig 7 alen længere), dens bredde og højde 39 alen. Det er især dens højde og længde, hvortil bredden ikke ganske svarer, der vækker en så højtidelig følelse, når man betragter den. Kirkens tage er dækket med kobber og bly, dens tre spir med kobber. Kirkens belysning var tidligere fortræffelig,

skønt der kun var to tre alen brede og nitten alen høje vinduer i den vestre ende og to mager til i kirkens kors samt vinduerne i skibet. I en mellempperiode var nogle gange meget skumle, men da der blev foretaget ændringer i den øvre gang (omgangen), hvorved balustraden blev gjort fri, lige som man borttog nogle ikke benyttede kirkestole i den søndre og nordre sidegang, nåedes der atter en passende belysning.

Den såkaldte omgang, som hænger mellem kirkens mur og dens store piller 13 alen fra gulvet, fører under fortløbende hvælvinger rundt omkring kirkens indre mure undtagen på den vestre ende. Den kongelige stol, som er ret smuk, står midt for prædikestolen og orglet. Den stod tidligere skråt over for prædikestolen og er bygget af Christian den Fjerde. På indgangen står: Non est hic aliud nisi domus dei et porta coeli. Gen. 24. (Her er intet andet end Guds hus og porten til himmeriget).

Loftet er malet i limfarve efter gammeldags, men ikke ubehagelig smag. Det kan ikke siges, hvornår det blev malet, men det er sikkert et meget gammelt arbejde. Årstallet 1522 i den vestlige ende peger på, at den lærde og virksomme biskop Lage Urne står for denne forbedring. Over dette årstal står renovat 1736-1828. 1736 blev malingen altså frisket op og i 1828 påny malet af maler Ehlers i Roeskilde. Såvel farven som ornamenternes gamle form er på det nøjagtigste bibeholdt. Den samme kulør har også den første, mindste hvælving over hovedindgangen, der ikke før var malet. Alle farver er ægte.

Under loftets maling blev også figurerne i rotunden over højkoret, som flere gange var overmalet af såvel malere som murere og gjort så ukendelige, at man kun med vanskelighed kunne finde frem til deres betydning, helt slettet og malet påny med limfarve. Hver figur fik de særpræg, som gør enhver figur kendelig. De tager sig meget godt ud allerøverst i kirken og består af:

1. Kong Knud den Hellige med scepter og rigsæblet.
2. Apostlen Jacob den Yngre med stav og flaske.
3. Apostlen St. Philip med Philipkorset.
4. Apostlen St. Simon med saven.

5. Apostlen St. Barnabas med en sten i hånden.
  6. Apostlen St. Andreas med Andreaskorset.
  7. Apostlen St. Paulus med sværdet i hånden.
  8. Kristus med kalken og brødet.
  9. Apostlen St. Bartholomæus med kniven.
  10. Maria.
  11. Apostlen St. Peder med nøglen.
  12. St. Johannes med bogen.
  13. St. Johannes den Ældre med en stav, hvorpå der er en musling.
  14. Apostlen St. Mathæus med bog og pen.
  15. Apostlen St. Thomas med spydet.
  16. Apostlen Mathias med øksen.
  17. Pave Lucius med den tredobbelte krone, bispestav og bog.
- Midt på den søndre side af omgangen er orgelværket.

Begiver vi os nu ned i kirken, støder vi der først på døbefonten af støbt malm fra 1602 og formentlig skænket af Friederich Godske og Jacob Wind, idet begges navne og våben står på fonten.

Prædikestolen lod Christian den Fjerde lave i 1609, og en Peter v. Meier malede og forgyldte den i 1615. Det mærkværdigste ved den er, at den er hugget ud af én hel sten, som hænger ved den ene pille.

Om klokkerne i kirkens tre tårne er der ikke andet at fortælle, end at den største af dem i det nordre tårn er næsten 9 alen i omkreds og støbt af Johannes de Castenove i 1511, der på samme tid støbte til mange andre kirker her i landet, blandt andet tre til Nicolai kirke i Kjøbenhavn. I 1658 slog svenskerne et hul i klokken. Det blev fyldt ud med bly, men herved tabte klokken noget af sin klang. Den mindre i det søndre tårn er af samme mester. Den største i dette tårn lige som den lille i det østlige spir er støbt under Christian den Fjerde.

Tæt ved det søndre tårn over omgangen sidder kirkens urværk. På selve omgangen, så det kan ses fra kirken, er anbragt et mekanisk spilleværk. Her står nemlig en mand, Peder Døve, og en kvinde, Kirsten Kimes, som hver har en klokke foran sig.

Ved siden af dem red tidligere St. Jørgen på sin gråskimmel, under hvis hove en drage krummede sig. Disse figurer stod ved kæder i forbindelse med slaguret, så kvinden slog kvarterslagene, mens manden forholdt sig ganske rolig. Men når han slog timeslagene på sin klokke, så rystede hun på hovedet ved hvert slag, han slog. På samme tid begyndte den hellige Jørgen at galopere, og hans skimmel trampede så ubarmhertigt på den stakkels drage, at den gav et heftigt skrig fra sig. Da menigheden nu fandt mere interesse i dette end præstens tale, og alles øjne rettedes mod den hellige Jørgen, når han begyndte at galopere, så blev det tilladt provst Kruse i året 1718 efter ansøgning at lade kæden, som satte hesten og dens rytter i bevægelse, tage bort, så figurerne ikke bevægede sig længere. Værket er lavet under Christian den Femte. Ved de senere års reparationer er St. Jørgen og dragen taget helt væk. Uret har endnu sin skive i kirken nær ved det omtalte spillværk.

Koret blev bygget til kirken af biskop Jens Andersen under Erik af Pommerns regering til ære for den hellige treenighed og til minde om dronning Margrethes lykkelige regeringstid, hvilket den latinske inskription, der går øverst omkring koret, omtaler. Under denne inskription ses på firkantede tavler bibelske historier i billedskærerarbejde, på den søndre side af det gamle, på den nordre af det nye testamente, ialt 44. Arbejdet vidner om mangel på smag og sans for kunsten. Der er 22 tavler med disse „mesterstykker“ i billedskærerkunsten på begge sider af koret, hvor der står to af træ kunstige udskårne tårne. Det siges, at en blind snedker har lavet dem.

Altertavlen i det samme kor er et af de kostbareste værker i billedhuggerkunsten, Danmark kan fremvise.

Det egentlige kunstværk forestiller i seks tavler Kristi lidelsehistorie. Dertil kommer endnu tre tavler, som forestiller Kristi fødsel, hans omskæring og de vise kongers besøg, som, skønt udført på samme måde og efter samme smag, uden tvivl er af en anden mester. Figurerne er dels enkelte, dels i grupper udskårne i egetræ og stærkt forgyldte.

Ovennævnte tre tavler er uden tvivl senere søjet til de seks andre mesterstykker.

Den fjerde tavle viser hudstrygningen.

Den femte tavle er tornekrøningen.

På den sjette tavle bringes Kristus fra domhuset med bløddende ansigt og legeme.

Syvende tavle: Jesus segner under korset.

Ottende tavle: Kristus på korset.

Niende tavle: Kristus nedtaget af korset og er ved at blive svøbt i ligklædet.

Disse ni tavler udgør det egentlige kunstværk. Mesteren er ukendt. Altertavlen har før stået i Frederiksborg Slotskirke og skal af Christian den Fjerde være foræret til domkirken.

Altertavlen er lukket med fløjdøre, der hver består af seks hele egeplanker, som på begge sider bærer basrelieffer af Kristi historie. De kan ikke tåle den ringeste sammenligning med de omtalte mesterværker.

De dødes gemmesteder, begravelserne, har også givet kirken stor betydning i arkæologisk henseende.

I den første pille på venstre hånd, når man træder ind i korset, ligger kirkens første bygherre, kong Harald Blaatands bene. På hvad tidspunkt, hans legeme er blevet indsat der, vides ikke. Kongen står i fuld positur afbildet på pillen. Han bærer en krone på hovedet. Hans hår og skæg er lysebrunt, skærfet, som hænger over skulderen, brandgult, hans kjortel kastaniebrun, bæltet himmelblåt og strømperne brunrøde. Nedenfor i samme pille er et skab, hvori den grove vadmelkjortel og den slibesten, kong Albrecht sendte dronning Margretha, blev opbevaret, indtil svenskerne under invasionen i Frederik den Tredies tid tog tingene med sig. De skulle gemmes i Stockholm domkirkes sakristi.

I den anden pille hviler dronning Margarethas bene. Hendes billede er ligeledes malet på pillen. Det er formentlig Svend Estridsens yngste søn kong Niels' dronning, en svensk prinsesse.

Den søndre pille lige overfor gemmer de jordiske levninger af Svend Estridsen, som døde 1076. Han er ligeledes malet på muren med sceptret i hånden.

I den fjerde pille lige over for Harald Blaatand ligger stifteren, biskop Vilhelms ben, efter at de flere gange blev flyttet

rundt i kirken. Han er afbildet i fuld bispeornat på pillen. Ved fodenden af hans gemmested er kisten selv og et hul i muren. Det er enten den biskop, som skaffede Vilhelm dette hvilested, eller andægtige katolikker, som med fuldt overlæg har ladet åbningen stå for med egne øjne at nyde synet af så hellig en mands jordiske levninger, hullet er i det mindste to århundreder gammelt.

Inskriptionerne, der findes på disse fire piller, indeholder historiske og kronologiske fejl, der viser, at de er lavet længe efter personernes død af en i historien ubevandret mand. Man formoder, at biskop Lage Urne har ladet dem forfærdige. Deres billeder med de brogede dragter kan heller ikke anses for autentiske, men de er værd at lægge mærke til på grund af deres ælde. Derfor har man også, da farverne blegnede, opfrisket dem påny.

Dronning Margrethas monument står lige bag alteret. Erik af Pommern rejste det for hende. Hun døde 1412 og blev ført fra Sorø, hvor hun først var bisat. Monumentet blev færdigt 10 år efter hendes død. Det er af marmor og omgivet af et jerngitter for at bevare det mod beskadigelser, fordi en mængde figurer af alabast i ældre tider blev revet af eller beskadiget. Oven på monumentet er hendes billede i alabast i legemsstørrelse med en krone på hovedet. Efter marmorbilledet at dømme var Margretha kun lille af skikkelse, men i det lille legeme boede en kraftig, stor ånd.

Bag Margrethas monument er der fire skønne sarkofager, alle af hvidt italiensk marmor, nemlig kong Christian den Femtes og hans gemalinde Charlotte Amalias kister. Hver af dem står på fire udhuggede løvfødder. Neden for disse monumenter findes to lignende over kong Frederik den Fjerde og hans dronning Lovise. De er begge anbragt på et sort marmorpostament, hvorpå der er et mindre af rødt marmor. Begravelses-kapellet er skilt fra koret og sakristiet ved et gitterværk af sorte partisanstænger af jern. (Spyd med økser under spidsen, hellebarder. O.a.).

Under dette kapel findes der hvælvinger, hvor man ved indgangen ser seks små ligkister, der indeholder støvet af Frederik den Sjettes og hans dronnings seks døde børn. De ligger i

små trækister, der er overtrukket med sort fløjl besat med guld- og sølv-galoner med frynser. I samme linie som disse små, hvoraf ingen blev ét år gammel, ligger prinsesse Charlotte Amalia, en datter af Frederik den Fjerde. Hendes kiste er af træ overtrukket med sort fløjl, som er rigt besat med guld- og sølvgaloner samt frynser.

Lige over for denne prinsesse, i den anden række af kister, ligger tre af hendes brødre, nemlig kong Frederik den Fjerdes kronprins Christian, 1½ år gammel, prins Frederik Carl og prins Georg, den første ikke ét år gammel og den anden lidt over ét år. De ligger alle tre i trækister, som blot er overtrukket med sort fløjl. Derpå følger nok en lille prinsesses kiste, en datter af Christian den Sjette, omtrent ½ år gammel. Kisten er overtrukket med sort fløjl og prydelser. Ved siden af disse kister står tre prinsesser, døtre af arveprins Frederik, de to fødte og døde på samme dag, den tredje omtrent to år gammel.

I den tredje række af kister i denne hvælving er den første moderen til Christian den Sjettes dronning, Sophie Christiane, markgrevinde til Brandenburg-Culmbach. Ved siden af hende står hendes datter, der døde som grevinde af Østfriesland i København.

Efter dem følger fire af Christian den Femtes børn, tre prinser og en prinsesse, alle døde som voksne. Den ene prinsesses kiste er af tin, de øvrige af træ overtrukket med sort fløjl.

Vi kommer nu til Christian den Fjerdes kapel, som han lod bygge på kirkens nordre side. Da Christian den Ottende overtog regeringsmagten, fattede han den plan at sætte Christian den Fjerde et minde, der skulle svare til denne konges store fortjenester for fædrelandet. Den af historiemaler Edelian udarbejdede plan for kapellets dekoration ved anbringelsen af historiske og allegoriske billedgrupper i fresco-malerier på væggene og i hvælvingen samt den herlige gesims med portrætter af store mænd fra Christian den Fjerdes tid vandt kongens bifald. Kunstnerens sygdom og død afbrød dette arbejde.

En allegorisk billedtavle i hver af hvælvingens fire kapper (trekanter, o.a.) er helt færdige. De ville kunne forstås endnu tydeligere som hentydninger til Christians dårlige liv, hvis de betragtedes i sammenhæng med de historiske malerier, der er

bestemt til at være på væggene nedenunder.

Under hvælvingen er påbegyndt en frise, hvori der skulle anbringes femten portrætter af berømte mænd fra Christian den Fjerdes tid. Mellem de tre vinduer vil kong Christian den Fjerdes sarkofag få sin plads. På låget skal Thorvaldsens bekendte bronze-statue af kongen, tre alen og 10 tommer høj, have sin plads.

Kapellet har tre kældre eller hvælvinger.

I den nordre hvælving står Frederik den Tredies og hans dronning, Sophie Amalies, kister, begge af kobber stående på fire messing-løvefødder. De er smykket med en mængde messingfigurer, der er lueforyldt.

I den midterste hvælving ses stifteren, Christian den Fjerdes og hans dronning Anna Cathrinas kister. Kongens kiste er af træ overtrukket med sort fløjl, men næsten helt dækket med støbte og forgyldte sølvplader. Oven på kisten findes to sammenhængende plader af dette metal med inskription. Endvidere et kors af ibenholt med et krucifiks af forgyldt sølv. På hver side af krucifikset er en figur af sølv og oven over en krone af sølv, forgyldt, m.m. På hver side findes Danmarks våben, som holdes af to løver, samt en masse engle med krans i hænderne. Kanterne er overtrukket med sølvlister og hovedsåvel som fodenden dækket med figurer, der forestiller armatur (udrustning, ofte våben. O.a.). Oven på kisten ligger kongens kårde.

Dronning Anna Cathrinas kiste er enklere, af træ og overtrukket med prydet sort fløjl.

I den tredie kælder står 13 kongelige prinser og prinsesser, børn af Christian den Tredie, Frederik den Fjerde og Christian den Femte. Foran står prins Ulrik, en søn af Frederik den Anden. Han var biskop af Sveym i Mecklenborg.

Ved siden af denne kiste ligger Christian den Femte, der var valgt til konge, men døde året før sin far, Christian den Fjerde. Hans kiste er af træ, der oprindeligt var besat med figurer af sølv og sølvplader med mindetavler og inskriptioner, men en stor del blev ranet af svenskerne under deres ophold i Danmark fra 1658 til 1660.

Ved siden af ligger prinsesse Christiane Charlotte, en datter

af Christian den Fjerde, omtrent ti år gammel. Hendes kiste er af messing med sølvplader, ornamenter og andre sølvpydelser.

I den fjerde kiste ligger Christian den Tredies søn, prins Magnus. Han indsattes af sin broder, Frederik den Anden, som dansk lensmand over de danske besiddelser i Kurland og Liefland (prinser i det senere Estland, Letland og Litauen. O.a.). Senere formæledes han med en datter af czaren Ivan Wasiljowitz og udnævntes til konge af Liefland. Han døde i Curland 1583, og hans lig bragtes senere hertil. Efter hans død blev hans gemalinde sat i kloster og hans otteårige datter dræbt af czaren Boris Gudunow.

Bag ved disse kister står endnu flere, dels ved siden af hinanden, dels oven på hinanden, nemlig en prins, søn af Frederik den Anden, tre prinser og en prinsesse, Christian den Fjerdes børn, en prins og to prinsesser, børn af Frederik den Tredie, og en prins og to prinsesser, børn af Christian den Femte. Den mærkeligste blandt dem er Frederik den Andens søn, prins Johan. Han blev forlovet med den ovennævnte russiske czar Boris Gudunows eneste datter, men døde en måned efter af heftig feber. Havde han levet, var han blevet kejser over alle russere. 40 år efter hans død blev hans lig afhentet af hans broder, Christian den Fjerde. Hans kiste er af træ overtrukket med sort fløjl.

Dernæst hviler her Christian den Fjerdes søn, Prins Ulrich, der blev snigmyrdet i Tyskland under Trediveårskrigen. Hans kiste er af træ overtrukket med fløjl. Den er prydet med en mængde sølv-zirater.

Hele kapellet skilles fra kirken ved et meget kunstfærdigt jerngitter. Efter et folkesagn har fanden selv været mester for dette kunstværk, som vistnok er det eneste af sin art. Kunstnerens navn står ellers på den nederste rand af fløjdøren, nemlig:

Caspar Finke bin ich genannt,

Dieser Arbeit bin ich bekannt.

(Caspar Finke kaldes jeg, dette arbejde er jeg bekendt. O.a.).

Han skal have været smed i Helsingør. Jernstængerne snor

sig på besynderlig vis gennem hinanden og ender i allehånde snirkler. På flere steder har mesteren anbragt kunstfærdige figurer, og flere gange og på forskellig måde Christian den Fjerdes monogram med kronen over. Nogle steder er den forgyldt.

Udvendigt er dette kapel efter Christian den Fjerdes bygningsmåde prydet med adskillige spir, søjler og billeder, der er udhugget i sandsten.

Fra Christian den Fjerdes kapel fører gangen lige til det kapel, hvor dronning Anna Sophie hviler med sine tre små børn, to prinser og én prinsesse. Dette kapel stiftedes i året 1275 af biskop Peder Bang, solgtes senere til Niels Trolle, Lensmand i Roskilde, og blev derpå købt af Christian den Sjette, der lod det indrette til begravelsessted for sin stedmoder og hendes børn. Anna Sophies kiste er af sort, norsk marmor med hvide årer. Oven på kisten findes en udslået pergamentrulle med inskriptioner og et krucifiks af hvidt marmor og på kistens kanter adskillige englehoveder. Hele arbejdet er i en enkel, men kraftfuld stil. Hendes to prinsers ben ligger i én kiste og hendes prinsesse i en anden. Begge kister er af samme slags sten som moderens. Børnefigurerne på disse monumenter er sande mesterstykker.

Videre kommer vi til det af Christian den Første fra 1462 til 1464 opbyggede „de hellige tre kongers kapel“ eller Mariecapel, hvor de skønneste monumenter, der findes i kirken, er rejst over kongerne Christian den Tredie og Frederik den Anden.

Det første monument lod Frederik den Anden rejse for sin fader, Christian den Tredie. Monumentet er forfærdiget i Antwerpen i Nederlandene af Cornelius de Briendt eller Cornelis Floris. Dette monument er ikke alene domkirkens herligste, men regnes af kunstkendere for at høre til blandt skulpturens største mesterværker, der søger deres lige i Europa. Kongens støv hviler imidlertid ikke i kenotaphiet (gravmælet. O.a.), men i den kælderhvælving, der ligger lige nedenunder. Monumentet forestiller en paradeseng. Hovedfiguren, der forestiller kongen i naturlig størrelse, hvilende på en under hovedet sammenrullet sivmåtte, er af alabast. Han er iført en

gammeldags pladerustning med arm- og benskiner, knæplader o.s.v. Hjelm, stridshandsker og kårde er lagt ved siden af figuren. Paradesengens himmel hviler på seks elegante søjler af rødtligt marmor med hvide årer. Oven på denne ses kongen i hele sin kongelige pragt og med krone på hovedet knælende foran et krucifiks. På læsepulten ligger en bog, og på dens sider er bogstaverne C. R. D. anbragt. På hvert hjørne af monumentet er stillet en kriger i romersk krigsdragt, der holder et skjold med det danske rigsvåben, og på hvert hjørne af himlen sidder genier (ånder. O.a.) med nedadvendte fakler. Foden af monumentet, piedestalen, båren og himlen er af sort poleret marmor med indlagte felter og dekorationer af alabast og rødtligt marmor. Alle figurer er af en gulagtig alabast. Kunstneren har mesterligt forstået at skabe harmoni mellem alle detaljer, hvoraf monumentet er sammensat, og intet sted finder man noget ukultiveret eller, som man siger, nogen bagside. Den vekslende brug af forskellige stenarter er effektiv. Hovedfiguren på sivmåttens, drabanterne på hjørnerne og vulsten eller den med højrelief forsynede konvekse frise omkring himlen hører til de mest detaljerede partier i kompositionen. Det er højst sandsynligt, at det kongelige ansigt er afbildet efter en gipsmaske taget efter kongens død, sådan som man ved, det er sket efter Frederik den Andens død. Det indfaldne i ansigtet, navnlig omkring munden og øjnene, synes at bekræfte denne formodning, thi det ligner de bedste portrætter, man har af ham. Den afdøde konges dybe religiøsitet er smukt afspejlet i den for krucifikset knælende fyrste i hele sin kongelige pragt.

Monumentet blev påbegyndt 10 år efter kongens død og var færdigt inden kunstnerens død, der indtraf i 1578, men det stod længe efter hos hans enke, der med 1000 gylden måtte frikøbe det for ødelæggelse under Antwerpens plyndring af de spanske tropper i 1576. Det skal have kostet omkring 6600 daler.

Det andet monument er rejst for kong Frederik den Anden, hvis jordiske levninger lige som Christian den Tredies hviler i den nedenunder anbragte gravhvælving. Det er lige som det foregående af en nederlandsk kunstner, hvis navn ikke kendes. Det var færdigt 1598 og blev samme år anbragt i kapellet. Skønt monumentet i kunstnerisk henseende står tilbage for det

over Christian den Tredie, henregnes det dog til de bedste arbejder af sin slags. Der er stor lighed mellem de to monumenter, men dette er større, der er dobbelt så mange søjler, drabanterne er $\frac{1}{2}$ alen højere, og kongen er fremstillet i overstørrelse. På himlen har kunstneren anbragt nye og større allegoriske figurer (troen, kærligheden, håbet, retfærdigheden). Dets placering ved siden af så fremragende et mesterværk som Christian den Tredies monument understreger dets ufuldkommenheder så vel som det tunge i dets komposition. Dog har det lige som det andet monument erholdt samtidens og efterslægtens beundring.

Kongen på paradesengen er iført ringbrynje neden under pladerustningen, men uden arme- eller benskiner, for i Frederik den Andens tid begyndte man i vid udstrækning at aflægge den tunge jernbeklædning, da den ikke mere beskyttede mod skydevågen. Ansigtet er et portræt formentlig fremstillet efter den gipsmaske, som andendagen efter hans død blev taget af hans hoved lige til skuldrene. På himlen ligger kongen knælende foran en læsepult uden noget foran opstillet krucifiks som på det andet monument, hvilket vel har den årsag, at Frederik den Anden som streng ortodoks lutheraner stod katolicismen fjernere end faderen. Kongens bære er af rødtligt marmor, og såvel derved som ved sin runde form adskiller den sig stærkere fra piedestalen, den står på.

På siden mod syd ser man 1) Ditmarskens erobring 1559, 2) Elfsborgs erobring 1563, 3) Halmstads belejring ved svenske soldater under kong Erik den Fjortende 1563. På nordsiden ser man 1) Bahuus's forgæves belejring af svenskerne i 1566, 2) Svenskernes belejring af Aggershuus 1567 og 3) Danskernes belejring af Varberg 1569, under hvilken rigsmarskallen Frants Brokkenhuus blev skudt den 6. november og Daniel Rantzau den 11. november. Ved at kaste et blik på disse fremstillinger får man et anskueligt billede af den tids krigsførelse.

På fodendestykket er der latinske mindeord og på hovedendestykket en lang latinsk inskription.

På den side, som vender nedad mod kirken, står i et sort felt Frederik den Andens valgprog:

Meine Hoffnung zu Gott allein

Treu ist Wildprett.

(Mit håb er alene Gud, Wildprett er trofast. O.a.).

Wildprett er navnet på en hund, som Frederik den Anden yndede meget, og denne hentydning om troskab hos en hund synes at være en satire på troskab hos menneskene.

De jordiske levninger af kong Christian ligger, som sagt, under hans monument. De hviler sammen med hans dronning Dorothea i kister af egetræ overtrukket med rulæder og ovenover igen med sort fløjl garneret med sølv- og silkefrynser – i en muret gravhvelving.

Under Frederik den Andens monument er der ligeledes anlagt en gravhvelving, hvor kongen og hans dronning Sophias ligkister står, ligeledes af egetræ med rulæder og overtrukket med fløjl. På låget ligger et forgyldt krucifiks med to figurer, der forestiller Cherubim og Seraphim (helgener. O.a.). Under den ene står kongens valgsprog, under den anden en latinsk inskription. Ved hovedenden er en forgyldt sølvplade med en indskrift på latin og tysk.

Den anden kiste i samme gravhvelving gemmer støvet af Frederik den Andens dronning, Sophia af Mecklenborg. Kisten er af tin med forgyldte kobberprydelser. På hovedendestykket står F. S. slynget ind i hinanden, et monogram, som skulle være symbol på det inderlige forhold, som var mellem dem. På fodenden ligger en plade med en tysk inskription, som ender således:

Treu ist Wildprett, aber Gott verlässt die seine nicht, (tro er Wildprett, men Gud forlader ikke sine. O.a.), hvorefter følger et tysk gudeligt vers. Øverst på låget ligger også en plade med inskription. Hendes nærmeste slægts navne og våben findes i to rækker på hver side af kistelåget.

Det var almindeligt antaget af flere ældre historieskrivere, at kong Christian den Første og hans dronning Dorothea var begravet her i kapellet. Det må formodes, at en ligsten betegnede deres gravsteder, men at den, da Christian den Tredies monument blev opstillet, må være bortkommet, da kapelgulvet blev lagt. Snart vidste man ikke længere, hvor disse gravsteder lå. Sagnet sagde blot, at Christian den Første skulle være be-

gravet midt imellem Christian den Tredie og Frederik den Anden. Når kirken blev forevist, erindrede betjenten om det sted, hvor efter sagnet Christian den Første skulle være begravet. Endelig bekræftedes sagnet ved to i årene 1843 og 1847 gennemførte undersøgelser af et muret gravsted, som man under udgravning var stødt på i november 1843. I en dybde af 12 til 16 tommer under kapellets gulv strakte sig i retning fra nordvest til sydøst to aflange af røde teglsten opførte gravhvælvinger, der parallelt berørte hinanden. Den første af dem længst mod syd viste spor af at have været åbnet tidligere, nemlig under Frederik den Anden i året 1581. I hvælvingen fandtes en firkantet fyrretræskiste med fladt låg hvilende på tre jernstænger, der med jernkæder var befæstet sidemurene. Kisten var 3 alen og 19 tommer lang, 24 tommer bred ved hovedenden, 18 ved fodenden og 17 tommer høj. Den var indvendig beklædt med læder overhældt med beg, hvorpå groft lærred var klæbet fast.

Den ydre beklædning bestod af to lag ugarvet skind, begge med hårene udad, og derover var der atter lagt lærred næsten så fint som flor (tyndt, næsten gennemsigtigt velour. O.a.). Den var slået sammen med søm og tættet i sammenføjningerne med fæhår. Mellem kisten og jernstængerne var endvidere udbredt et tæppe vævet af fæhår. På låget, der var noget skrøbeligt og tildels nedsunket over liget, lå det 2 alen $3\frac{3}{4}$ tomme lange sværd, der nu ses hænge på muren i kapellet.

Ved åbningen af kisten, der først blev foretaget i nærvær af kong Christian den Ottende i 1847, fandtes et næsten fuldstændigt skelet, der havde en længde af 72 tommer. På hovedet fandtes spor af kastaniebrunt hår og overskæg, hvilket sidste mærkeligt nok ikke findes på de portrætter, der findes af Christian den Første. Alle tænder i over- og underkæbe var til stede med undtagelse af to tænder i højre side af underkæben. Dem mistede Christian den Første under slaget på Brunkebjerg den 9. oktober 1471, da han blev ramt i munden af en ladning fra et haglgevær. Hovedets underste dele var meget fremtrædende, og ansigtet syntes at have været større i højre end venstre side. Næsen var lang og kroget, hånden stor og kraftig og benene stærkt bygget. Liget syntes at have været klædt i

vævet tøj. Omkring bryst og arme fandtes rester af silketres-ser indvævet med guld og zirater. Liget var nedlagt i strå, og fra hofterne og nedefter lå på hver side et sammenbundet knippe rughalm. Et opløst knippe dækkede underkroppen.

På den nordre side af dette gravsted fandtes en lignende muret gravhvælving. Den kiste, som fandtes i den, var ligeledes af fyrretræ overtrukket med et dobbelt lag garvet læder, der indvendig var befæstet til kisten med beg, udvendig med nagler. Kisten, der var endnu mere sammenfalden end den tidligere nævnte, hængte i seks i muren befæstede jerngreb, tre på hver side. Ved kistens åbning fandt man kun nogle ubetydelige levninger af ben, dog var alle underkæbens 16 tænder til stede. Af ligets beklædning fandtes intet spor. Under hovedenden af kisten stod en trefodet lerpotte med hank, og ved siden af lå der trækul.

Kommissionen, der havde til opgave at undersøge de fundne gravsteder, slog fast, at der var tale om kong Christian den Førstes og dronning Dorotheas, om hvis placering i kapellet man havde været i uvished i omtrent 250 år. Af kong Christophers gravsted fandtes ingen rester. Det må antages, at dronning Dorothea er blevet begravet mellem begge sine ægtemænd, og at altså Christophers gravsted er blevet ødelagt ved anlægget af gravhvælvingen under Christian den Tredies monument.

Efter at den anordnede undersøgelse af gravene havde fundet sted i september 1847, blev begge de gamle kister indsat i nye egekister forsynet med kongens og dronningens kronede monogrammer og igen nedsat i deres gamle gravhvælvinger, som straks derpå blev muret til.

På den store granitpille midt i kapellet viser man Christian den Førstes højde efter et indhugget mærke. Det er efter dette

Roskilde Domkirke er de danske kongers gravkirke med gravsteder for Margrete, Christian den Første og alle danske konger siden 1536. Den nuværende treskibede teglstenskirke påbegyndtes af Absalon i 1170'erne og hører stilistisk til overgangen mellem romansk og gotisk stil.

mål, man har tillagt ham en højde af 3 alen 8 tommer eller vel endog 3 alen 10 til 11 tommer. (Skelettet var, som omtalt tidligere, 3 alen). Peter den Store besøgte domkirken i 1716 og skal have ladet indhugge et mærke efter sin højde i samme pille. Det viser 6 tommer lavere end Christian den Førstes. Dette så vel som Frederik den Sjettes højdemærke på pillen må antages for rigtigt. Frederik den Anden skal have ladet sin højde mærke af i rådhuset i Krempe, Christian den Fjerde på Angsvaldsnæs kirkemur, og Christian den Femtes tredie søn, Christian, der 20 år gammel døde i Ulm 1695, skal kun have været to tommer lavere end Christian den Førstes mål.

I en stenfarvet egekiste, der står op ad kapellets østre mur, ligger Valdemar Atterdags ældste søn Christopher, hertug af Lolland. En i marmor udhugget ridderfigur, der lige indtil 1847 af alle ældre og nyere forfattere antoges at skulle forestille dronning Margrethes søn Oluf, og som tidligere stod i høj-koret, skal ligge begravet her. At den var sammensat af 13 enkelte stykker skulle ifølge beretningen enten betegne den tilstand, hvori svenskerne havde tilsendt moderen hans sønderhuggede legeme, eller den måde, hvorpå de ville behandle ham, når han faldt i deres hænder. Men dette sagn er ikke hjemlet i historien. De 13 stykker, hvoraf figuren består, har man bevareret.

Af de betydelige kalkmalerier, hvormed kapellet i sin tid var prydet, er kun nogle kommet frem igen. Den flere lag tykke kalkskorpe, der ligger over malerierne, lader sig kun banke af på få steder.

Straks ved indtræden i Frederik den Femtes gravkapel møder øjet hans marmormonument. Ved fodstykket er anbragt to ni fod høje kvindelige figurer, der forestiller det sørgende Danmark og Norge. Allegoriske figurer i basrelief på forsiden forestiller sorgen med sænket fakkell og forkyndende kongens død samt på den anden side en figur med attributer for agerbrug, handel og skibsfart.

I midten er kongens hjelm og skjold. På kistens kant står kongens navn, og på kistelåget hviler kronen på en pude. Bag sarkofagen hæver sig på et ophøjet postament en søjle af blåt marmor, hvorpå er anbragt en medalje med kongens portræt

omkranset af egeløv og udført i fint cararisk (fra Carrara v. Genua. O.a.) marmor. Oven på søjlen er anbragt en urne med kongens fødsels- og dødsår. Dette monument hører til billedhuggeren Wiedewelts bedste arbejder og anses for et udmærket kunstværk af sin art.

I kapellets vestre side står kongens gemalinde, dronning Louises sarkofag af hvidt marmor, forfærdiget af Stanley. Forsiden er dekoreret med basrelieffer, der forestiller apostlen Peter, der opvækker Tabitha, og på bagsiden ses kongen og dronningen, der rækker hinanden hånden over et alter, mens kærlighedens ånd bekranser dronningens hoved. I baggrunden ses skibet, der bragte hende til Danmark. På begge sider af disse relieffer står med forgyldte malmbogstaver dronningens fødsels- og dødsår. En kvindelig figur ved monumentets hovedende forestiller religionen og en ved fodenden godgøreheden. På kistens låg hviler en krone på en pude.

Lige over for dronning Louise i kapellets østre side hviler Frederik den Femtes anden dronning, Juliane Marie, i en med sort fløjl betrukket og med guldgaloner besat egetræskiste. På hovedendestykket står dronningens navn og på fodendestykket hendes fødsels- og dødsår. På hver af kistens sider er anbragt forgyldte sølvplader med det danske og brunsvig-lyneborgske våben.

Mellem Frederik den Femtes to dronninger står i én række fem kister, hvoraf den første i den østre side af kapellet indeholder arveprins Frederiks levninger. Kisten er af egetræ overtrukket med sort fløjl forsynet med guldgaloner, frynser og kvaster. På låget og siderne er der anbragt forgyldte sølvplader med våbenskjolde. Omkring kistens kant kan læses følgende indskrift: Frederik, Frederik den Femtes søn, Christian den Syvendes broder, Danmarks og Norges arveprins, videnskabers og kunsters forfremmer. Han elskede Gud, konge og fædrelandet, at gøre vel var hans glæde, mod alle var han god og retskaffen, mod sine børn den ømmeste fader.

Ved hans side hviler hans gemalinde, Sophie Frederikke. Kisten er helt mage til hendes gems. På låget er en plade af støbt sølv med en inskription, som angiver hendes herkomst, formæling og dødsår og tillige, at hun var moder til syv børn,

Til dette Skrift er fornemmeligen brugt:

Dansk Atlas; Danmarks Kjøbstæder og Slotte; Jonges chorographiske Beskrivelse; Juuls geographiske Lexicon; Olleman, den danske Stats topographiske Beskrivelse; Statistisk Labelværk; Molbechs Ungdomsvandring; Baggesen, den danske Stat; Tregders Haandbog for Rejsende; Thiles danske Folkesagn; Friis Roeskilde Domkirkes Beskrivelse; Behrmans Roeskilde Byes og Domkirkes Beskrivelse; Boesens Helsingørs Beskrivelse; Schaldemoses do. 1ste Hefte; Nassbechs Frederiksborg=Slots Beskrivelse; Wandels Jægerspris; Sterns topographiske Beskrivelse af Kjøbenhavns Amt; Sterns topographiske Beskrivelse af Roeskilde Amt; Palludans Beskrivelse over Kallundborg; Melchors historiske Efterretning om Herlufsholm; Repholts Beskrivelse over Baronet Stampenborg; Friis Edvardsen Scheelskiørs Kjøbstad; Abildgaards Beskrivelse over Stevns Klint; Weinichs Beskrivelse over Stevns Herred; Wedels Topographi over Bordingborg Amt; Paludans Beskrivelse over Møen; Buggaards Møens Geologie; Sandvigs Beskrivelse over Møen; Abildgaards Beskrivelse over Møens Klint; Asenius's Beskrivelse om Næstkov; G. L. Badens Næstkovs nærværende Forfatning; Raverts og Garlbechs Beskrivelse over Bornholm o. m. fl.

Et eksempel på Ludvig Joseph Flamands omfattende kildeangivelser til denne bog og samtidig et eksempel på hine tiders gotiske skrift.

af hvilke fire endnu var i live.

Så følger Frederik den Sjettes kiste af egetræ overtrukket med fløjl hvilende på seks sfinkser, der sammen med ornamenterne af englehoveder, valmuegrene, palmeløv og lister er af ægte forgyldt metal. Tegningen til kisten er af bygningsdirektør Koch. Ornamenterne er modelleret af professor Bissen og metalarbejdet udført af hofgørtler Dahlhoff. På hovedendestykket står:

Miskundhed og sandhed
skal bevare en konge,
Ordspr. 20, 28.

På fodendestykket:

Hans hukommelse er i velsignelsen.
Sirach 45, 2.

På hvert af kistens sidestykker er anbragt sølvplader med det danske rigsvåben og en egekrans.

På kistelåget ligger en sølvplade med en indskrift, der angiver hans fødselsår, når han deltog i rigets styrelse og besteg tronen, når han formæledes og hans dødsår.

Ved hans side hviler hans gemalinde, dronning Marie Sophie Frederikke. Kisten er af samme slags som hans. På hovedendestykket står:

Dine bønner og dine almisser
er steget
op for Gud og ihukkomme.
Apostl. Gern. X, 4.

På fodendestykket:

Grå hår er en dejlig krone
når
de findes på retfærdighedens vej.
Ordspr. XVI, 31.

På pladen står dronningens navn, fødselsår, formælingsdag, og slutningen lyder:

Af de otte børn lever to, prinsesse Caroline og Wilhelmine Marie, der begræder tabet af dyrebare forældre. Velsignet være hendes minde.

I den følgende kiste i rækken hviler kong Christian den Syvende. Den er overtrukket med sort fløjl og låget besat med broderede sølvstjerner. På fodenden er anbragt en nedgående sol og på samme stykke af selve kisten navnet Christian den Syvende med forgyldte bogstaver og det danske våben. På hovedenden er anbragt et kors og en indskrift med fødsels- og dødsåret samt en slange, der omslynger en urne, selv et symbol på visdom og evighed, urnen symbol på tiden. Det hele er af sølv. Alle de omtalte kister står på et med forgyldte kroner besat fløjlstæppe.

I en kiste, som står midt for Frederik den Sjettes i anden række, hviler endelig kong Christian den Ottende. Kisten er af egetræ betrukket med sort fløjl, der på siderne hænger i festoner rigt besat med forgyldte kroner. På hovedenden er det danske våben på en ægte forgyldt sølvplade, på fodenden en sølvplade med følgende indskrift: Jeg vil give Eder hyrder efter mit hjerte. De skulle føde Eder med kundskab og forstand. Jer. 3, 5. På hver side står med forgyldte bogstaver: Der var en ypperlig ånd og forstand og klogskab funden i ham. Dan. 5, 12. På venstre side: Han fyldte snart en lang tid. Visd. B. 4, 13. På kistens låg ligger en sølvplade med følgende indskrift: Christian den Ottende, født den 18. september 1786, besteg tronen den 3. december 1839, formæledes første gang den 21. juni 1806 med prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenborg-Schwerin og anden gang den 22. maj 1815 med prinsesse Caroline Amalie af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Augustenburg. To sønner var frugten af det første ægteskab. Den førstefødte bortkaldtes den 13. april 1807 få timer efter fødslen. Den yngre besteg ved den højtelskede faders død den 20. januar 1848 Danmarks trone som Frederik den Syvende. Hans valgsprog var: Gud og fædrelandet.

Kisten bæres af seks forgyldte metalsfinkser. Låget er deko-

reret med stærkt forgyldte rundstave af stiliseret egetræ. Tegning til kisten er af bygningsdirektør Koch, metalarbejdet er modelleret af professor og billedhugger Bissen og støbt af hofgørtler Dahlhoff.

I kapellets østre sidebygning står Christian den Sjettes marmormonument. Det er af hvidt marmor og forfærdiget af Wiedewelt. På begge sider findes figurer i basrelief, der forestiller Christian den Sjette i romersk dragt, siddende og pegende på et oprullet dokument, hvorpå bygningsplanen til Christiansborg slot er afbildet. På låget ligger de korslagte rigsregalier af forgyldt metal samt en krone af marmor. På fodstykket sidder ved hovedenden en figur i naturlig størrelse forestillende Psyche lænende den højre arm på en medaljon med kongens portræt i basrelief. Ved fodenden en tilsvarende kvindelig figur, der skal udtrykke sorgen over kongens død. På hver af siderne er to tavler med latinske inskriptioner. Sarkofagen, der hviler på fire smukke ægyptiske sølper af hvidt marmor, er placeret på en fod af blågråt marmor.

I den tilsvarende sidebygning hviler Christian den Sjettes gemalinde Sophie Magdalene. Kisten er af træ overtrukket med fløj og besat med guldgulder. På låget er med guldbroderet S M og en krone. På hver af kistens sider ses det danske og brandenburg-culmbachske våben. På hovedenden er der en broderet inskription og på fodenden fødsels- og dødsår. Kisten står på et fløjstæppe rigt besat med gyldne kroner.

I kapellets inderste del står i den østre side prins Wilhelm af Hessen-Philipsthals kiste. Den er af træ overtrukket med sort fløj og prydet med forgyldte zirkoner. På låget ligger to sølvplader, den ene med prinsens våben, den anden med en inskription.

På kistens højre side står med forgyldte metalbogstaver: Den ædles støv hvile i fred! På venstre side: Hans minde være velsignet!

Ved hans side hviler hans gemalinde, prinsesse Juliane Sophie. Kisten er som hans med to sølvplader. På kistens højre side står: I hendes mund var ikke svig. På venstre side: Kærlighed søger ikke sit eget.

I kælderen under den nederste del står en kiste med støvet af prins Alexander Nicolai af Philipsthal. På låget på en sølvplade er en inskription. På hovedendestykket:

Ein freundlich Kind, an kühnem Muth ein Mann,
Bist du, o junger Fürstenson, entschlafen.

Du wähltest dir des Meeres rauhe Bahn

Und bist, eh' du's geglaubt, im ew'gen Hafen.

(Et venligt barn, hvad dristigt mod angår en mand, du er nu, unge fyrstesøn sovet ind. Du vælger dig havets barske bane og er, før du tror det, i den evige havn. O.a.).

I kældervælvingen under St. Laurentii kapel på kirkens nordvestre side står tre kister med en søn og to døtre af Christian den Fjerde og Kirstine Munk:

Anna Catharine, grevinde til Slesvig-Holsteen. Hun døde 15 år gammel, man tror af sorg over sin trolovede, rigshovmester Frantz Rantzau, der druknede i Rosenborg slotsgrav i 1632. Hendes kiste var tidligere prydet med kostbare sølvplader og ornamenter, men de er stjålet efterhånden.

Frederik Christian, greve til Slesvig-Holsteen, død lidt over et år gammel. En lille sølvplade, der sad på kisten, er ligeledes taget bort.

Marie Cathrina, tre måneder gammel. En sølvplade på låget er forsvundet.

Kirken indeholder foruden de omtalte kongelige lig levninger af omtrent 300 private personer, gamle og nye bisper, adelsmænd, professorer, doktorer, medicinere, gamle og nye domherrer, provster, præster, borgmestre, rådmænd og borgere, tildels meget kendte og i historien berømte mænd. Nogen af dem ligger i prægtige kister af marmor, kobber eller træ med lange inskriptioner, andre i simple trækister overtrukket med rulæder eller under en enkel gravsten.

I sakristiet lige inden for den nordre indgang finder vi biskop Lage Urnes tresædede korstol af egetræ, der i året 1694 blev flyttet hertil. Dette elegante i træ udskårne kunstværk er bevaret ualmindelig godt og giver et begreb om middelalder-

rens præstationer i den retning.

I sakristiet findes 27 portrætter malet på lærred anbragt i kronologisk orden fra året 1537 til vor tid. 18 af dem forestiller Sjællands biskopper. Ligeledes findes der portrætter af Ansgarius, Absalon, Christian den Tredie, Morten Luther, Bugenhagen og Hans Tausen. Her findes et maleri af Nordens apostel Ansgarius i legemstørrelse med modellen til Haddeby (Hedeby, O.a.) kirke, der skal være bygget af ham. Maleriet er ifølge biskop Münters foranstaltning udført i Hamborg efter et derværende originalt glasmaleri i den nu nedbrændte St. Petri Kirke og har ved originalens tilintetgørelse under branden fået endnu større værdi som den eneste eksisterende kopi. Det blev ophængt i domkirken 1827.

Her findes også tre sandstensmonumenter og flere malede portrætter på kobberplader af sand kunstnerisk værdi. I sakristiet findes 21 gravsten over afdøde. Begravelserne under ydre korets gulv er alle yngre end det 17. århundrede. Her ligger blandt andre generalløjtnant Andreas Harboe, en berømt krigsmand i sin tid, rigsadmiral Ove Giedde og viceadmiral Just Juul.

I kirkens midtergang findes 46 sten, i den søndre sidegang 43 og i den nordre 42. Blandt disse dækker en uanselig smal sten uden inskription i den nordre gang en af Danmarks mest fortjente mænd, vor berømte historieskriver Saxo Grammaticus' hvilested. Mindeord på træ med forgyldte bogstaver er anbragt på pillen skråt over for stenen, hvor han berømmes af biskop Lage Urne 300 år efter sin død. Epitafiet omtaler Saxo som provst ved domkirken og forveksler ham således med en anden Saxo, domprovst i Roeskilde, men stenens enkelthed, der vel ville passe for Absalons sekretær, men ikke for domkirkens provst, taler herimod, thi i sidste tilfælde ville vist en alenlang inskription have forkyndt provstens fortjenester. De øvrige lig er gejstlige, adelsmænd og embedsmænd med deres koner og borgere.

I samme gang som epitafiet over Saxo findes biskop Niels Skoves korstol, der tidligere har stået i højkoret. Dens ornamentering er fra den gotiske tids glansperiode, men mange af ornamenterne er stærkt beskadiget. Biskoppens våben er an-

bragt på et af endestykkerne.

De fire vestlige kapeller: I det første på kirkens nordre side i Trollernes begravelses-kapel ligger dronning Anna Sophia med sine børn – allerede tidligere omtalt. Christian den Sjette købte dette kapel til hendes og hendes børns begravelser, og Trollernes lig flyttedes ned i kælderens. Men det kunstfærdige gitterværk af træ med Trollernes våbenmærke samt jerngitteret i døråbningen, hvori er afbildet en trolde holdende sig i halen og med sporer på de nøgne hæle, har man ladet urørt. Her ligger 13 begravet. Op til dette kapel støder Krabbernes begravelses-kapel, hvor fem er bisat. Det næstfølgende kapel på den anden side af kirkens indgang er Hahns begravelses-kapel, hvor ni er bisat, og endelig det fjerde og sidste, Kragernes begravelseskapel. Her er 12 bisat.

Domkirken er den eneste kirke i Roeskilde. Marie- eller Vor Frue Kirke, der er stiftet omkring 1180 af samme biskop, som fuldendte domkirkens opbygning, Svend Norbagger, har blandt de mange kirker i Roeskilde i den katolske tid været en af de første, men ligger nu for tiden uden for byens søndre side og er en landsbykirke. Den står ensom på en mark, og der er intet spor mere af de andre kirker, klostre og bygninger, som før lå i dens nærhed. Formodentlig ville Mariekirken have lidt samme skæbne som de andre kirker i Roeskilde, hvis den ikke ved sin afsides beliggenhed slap for at ende i luerne. I den senere tid har sognepræsten haft bopæl i Roeskilde.

Foruden denne kirke havde Roeskilde i ældre tider 11 kirker: Allehelgens og St. Bothulphus Kirke mellem Store og Lille Allehelgenstræde, St. Nicolai Kirke længere mod vest, St. Bothildes eller St. Boels Kirke på hjørnet af Skomagergade og Ringstedgade, St. Laurents eller Larses Kirke på den nordlige side af Skomagergade, hvor nu torvet ligger, St. Hans eller Johannes Kirke mellem Store Badstuestræde og St. Hansstræde, St. Michaelis Kirke på den nordre side af Ahlgade hen imod Hestemarkedet, St. Peders og Pouls Kirke i St. Pederstræde, formentlig på gadens østlige side, St. Ols (St. Olufs, St. Olai) Kirke i St. Olsmeden, St. Jacobs eller St. Ibs Kirke i den nordligste del af byen nær stranden (den har holdt sig længst

blandt de mindre kirker, var en sognekirke indtil 1808 og blev da indrettet til hospital for de spanske soldater), St. Mortens Kirke ved møllen af samme navn. I 1711 blev en del mennesker, som var døde af den sorte pest, begravet på dens kirkegård.

Foruden disse 13 kirker var der endnu tre klosterkirker.

Af klostre fandtes: 1) St. Mariæ eller Vor Frue Kloster, et nonnekloster syd for Vor Frue Kirke opført af provst Isac i 1156. En brand i 1242 ødelagde det, men det blev atter opbygget. 1187 tog Knud den Sjettes to døtre, der var forskudt af deres ægtemænd, ophold i dette kloster. Det var det ældste og meget rigt.

2) Franciscaner eller Gråbrødre Kloster for munke af Franciscaner-ordenen stiftet 1237, brændt ned i 1310, men opbygget igen. Corfitz Ulfeld fik i 1561 dette kloster som len, og i 1581 lod Jacob Ulfeld til Kanxbølle der opføre Jacob Ulfelds Stiftelse til seks Fattiges Huusly i seks boder (brædehuse. O.a.).

3) St. Clara eller Damiens Kloster for nonner af Clara-ordenen eller, som den også kaldes, Damiens-ordenen, stiftet, lige som Franciscaner-ordenen, af den hellige Franciscus, omtales allerede 1243. Det lå på det sted, hvor Clara Mølle nu findes. Klostret var meget rigt og anseligt. Det brændte i 1302, men opbyggedes snart igen. Efter reformationen blev det i året 1559 overdraget Peder Bilde som len imod, at han forpligtede sig til at sørge for nonnernes underhold.

4) Sortebrødre Kloster, et Dominicaner-munkekloster, blev anlagt 1232. Hvornår det blev privat ejendom vides ikke. En Peder Reets lod klostret nedrive og i dets sted opføre en herregård, der senere blev til det nuværende Rocskilde adelige Jomfrukloster.

5) St. Agnes Kloster, et nonnekloster med samme ordensregler som Dominicanernes munkeorden, blev stiftet af Erik Plougpenning's datter Agnes, der allerede i sit 15. år besluttede at gå i kloster. Senere optoges også hendes søster Julia i klostret. Efter reformationen blev det givet som len til nogle adelsmænd. Grunden, hvorpå det stod, og hvor de såkaldte St. Agnes-huse findes, hører nu sammen med de tilliggende jor-

der under det adelige frøkenkloster. Det lå øst for St. Ibs Kirke.

6) Duebrødre Kloster blev allerede anlagt af biskop Jacob Erlandsen i året 1253, da han lod Helligånds Huus, eller, som det også kaldes, Det nye Hospital, flytte ind i Roeskilde – det lå tidligere udenfor – og forordnede, at 12 svage og skrøbelige samt 12 disciple dér skulle nyde for de førstes vedkommende „livets fornødenheder“, for de sidstes desuden undervisning. I året 1570 sammenlagde Frederik den Første det gods, der da tilhørte Duebrødre Kloster, Helligånds Hospital, St. Jørgens Hospital og nogle andre velgørende stiftelser, og befalede, at der for indtægten heraf skulle underbringes 40 personer. Der er foretaget en del forandringer, hvoriblandt den vigtigste er, at Duebrødre-Klostrets midler er blevet delt mellem hospitalet og Cathedralskolen.

Denne sidste er stiftet af Biskop Jacob Erlandsen. Den ligger på sydsiden af domkirken.

Det kongelige Palais ligger på den østre side af domkirken og er en enkel grundmuret bygning med to etager på 15 fag. Her lå i ældre tider en anselig bispegård, der, ligesom det nuværende Palais, stod i forbindelse med domkirken ved en skjult, underjordisk gang.

Rådhuset er en anselig bygning på Torvet, hvortil det blev flyttet, da det gamle, der lå på Ahlgaden, blev lagt i aske ved ildebranden i året 1733. Det er bygget i en enkel, men smagfuld stil på den plads, hvor St. Laurents kirke stod, tæt op til dennes tårn, og tager sig smukt ud, hvilket dets beliggenhed og dets urværk ikke mindst bidrager til. En stentrappe fører op til rådhuset. Oven over den står Christian den Sjettes navnetræk med årstallet 1735 og under det „Ved Guds og Kongens nåde bygt“. I tårnet er der en stor klokke med latinsk inskription.

Den danske Skole eller den såkaldte Borgerskole blev oprettet i sin nuværende form i 1815. Den virker i en gårdejendom på Ahlgaden. De skolesøgende børns antal skal udgøre 200.

Fattighuset ligger i Bredgaden. Desforuden har Roeskilde flere stiftelser såsom Meiercrones Stiftelse i Cantorhaven, Søren Olsens Stiftelse, Langes Stiftelse og Frøken Juuls Enkesæde.

Provsteresidensen ligger nord for kirken i lige linie med sakristiet. Tæt op til provsteboligen ligger enkesædet for domprovstens enke.

Roeskilde adelige Frøkenkloster, tidligere kaldet Jomfrukloster, ligger uden for byen, men regnes dog med til staden.

Byens gæstgiverier er Prindsen og Postgården, den sidste kaldt sådan, fordi postmesteren har kontor der, og posten tager ind her. Foruden disse gæstgiverier findes flere beværtninger og værtshuse.

Roeskilde bys kilder

Fra de ældste tider har Roeskilde været berømt for sine kilder, og der findes vist få steder, der kan fremvise så mange og vældige kilder som Roeskilde og dens omegn. De fleste og vandrigeste findes vest og nord for byen. Mod syd og øst findes næsten ingen. Det er imidlertid besynderligt, at disse kilders vandårer er så „faste“, at man kan grave en brønd få alen fra dem uden at få vand. De mærkeligste er:

1) Store Blegdamskilde, den sydvestligste på byens grund. Den giver meget og klart vand. Kilden ligger i et vænge, som tilhører Duebrødre Kloster.

2) Den nærmeste kilde, den vestligste, er Hellig Kors Kilde, i den senere tid også kaldet Kongebrønden, fordi Frederik den Fjerde under sin sygdom i 1729 lod hente vand derfra. Christian den Sjette fortsatte med at hente sit drikkevand fra denne kilde og byggede et skur (halvtag, O.a.) over selve kilden og et hus ved siden af, det såkaldte Tappehuus. Ligeledes opførte han, lige over for kilden, en bygning til en opsynsmand. Skønt der nu ikke længere hentes vand fra kilden til hoffet, er der dog endnu ansat en opsynsmand ved den. St. Hans aften besøges kilden af byens og omegnens ungdom. Kilden springer fra en ren, hvid sandbund og afgiver hvert minut 101 pottes vand, altså 42 tønder hver time.

3) Høibrøndskilden ligger nogen hundrede alen fra den foregående på hjørnet af begge Høibrøndstræder. Den er omgivet af et skur og afgiver hvert minut 136 pottes vand. Disse tre kilder var tidligere drivkraft for en mølle, kaldet Vand-

hulsmøllen. Den blev allerede nedlagt i 1761. Kildernes vand løber nu i Capelmøllens mølledam.

4) Maglekilde ligger nogen hundrede alen fra den forrige. Den består egentlig af to store kildevæld foruden flere små. Der er ligeledes et skur over den. Den afgiver hvert minut to til tre tønder vand. Kilderne er i selve den mølledam, der driver Maglekilde Papirmølle. Nogen få alen derfra i den nuværende rektorhave er der flere ikke helt ubetydelige kildevæld, hvis vand løber lige i dammen. Disse kilder hjælper sammen med Skolekilden til at drive den nævnte mølle og St. Mortens Mølle. Her havde et aktieselskab tidligere oprettet en brøndanstalt, men da den ikke kunne svare sig, blev den solgt.

5) Mod nord i selve Roeskilde by mellem domkirken og provsteboligen ligger St. Hans Kilde. Det er egentlig en slags brønd indhegnet med egplanker. Den giver ikke meget vand.

6) På den vestre side af St. Ols gaden findes Roeskilde. Den ligger dybt og er ligeledes en brønd. Den afgiver i et minut 21 pottes vand.

7) Længere mod nord i samme gade ud for Kobbermøllen vældede tidligere St. Olufskilden frem lige på vejen og dannede en slags sump. Da man for flere år tilbage skulle anlægge en landevej fra Roeskilde til Frederikssund, skulle kilden stoppes, men den trodsede menneskekræfter og blev derfor gennem et rør afledt til den nærmeste grøft. Den rinder svagt, men stadig.

8) St. Gertruds Kilde ligger ikke langt herfra og er ligeledes indhegnet. Den har sit navn efter et her i nærheden i ældre tider liggende St. Gertrudkloster. Kilden afgiver 32 pottes vand pr. minut.

9) St. Ibs Kilde, også kaldet Dr. Holgers Kilde, fordi den for over 100 år siden blev kemisk undersøgt af doktor Holger. Af senere undersøgelser ved man, at vandet foruden en del kulsyre indeholder kalk, talgjord (talgjord, hvidt mineral. O.a.) og saltsyre, men intet jern. Denne kilde ligger ved St. Ibs Kirke og har ligeledes et skur. Den afgiver kun 8 pottes vand pr. minut.

10) Apothekerkilden eller, som den rigtigere kaldes, Klosterkilden eller Sortebrødkilden, fordi det vænge, hvori den ligger, i fordums dage tilhørte Sortebrødklostret. Pladsen,

hvor kilden eller rettere kilderne sprudler frem, er på 100 kvadratalen. Der er over 30 kildevæld. Hovedkilden, der ligger lavt, er ikke indhegnet, men et andet væld, der ligger højere, er forsynet med et skur. Vandet benyttes meget til drikke- og kogevand. Den indhegnede kilde afgiver hvert minut 83 pottes vand. Pladsen er beplantet med træer og er om sommeren et herligt, køligt hvilested.

Foruden disse kilder fandtes der andre, der tid efter anden er sandet til. Af dem vil vi nævne Rectorikilden, der var den mærkeligste og havde særdeles godt vand, Olsghades Brønd, Byens Brønd på Ahlgaden, Bondethingets Brønd, Allehelgens Brønd, Hestemarkeds Brønd, vor Frue Klosters Kilde og St. Boels Brønd. Kilderne på domkirkegården og Skolekilden er sandsynligvis ikke andet end regnvand, der samles i tre gravede brønde, der leder vandet fra begravelserne i kirken.

De vigtigste kilders vand er undersøgt af dr. Lange, der fandt, at de alle havde næsten rent vand, da de af 30.000 dele kun indeholdt 7 dele fremmede stoffer.

På grund af den mængde vand, disse kilder afgiver, er det naturligt, at der findes flere, ialt 10, vandmøller, alene i selve byen: St. Martinsmølle, Capelsmøllen, Claramøllen, Strandmøllen, Renorsmøllen og Kobbermøllen. Derudover findes fire vind- og fire hestetrukne møller.

Siden jernbanen blev anlagt, er trafikken i Roeskilde, hvor fem landeveje støder sammen, vokset støt. Hovedlandevejene går til Kjøbenhavn, Ringsted, Holbæk, Frederikssund og Kjøge. Når banen til Korsør, som er under arbejde, bliver færdig, vil en endnu større samfærdsel finde sted, hvilket sikkert vil være til byens fordel og bidrage til, at den vokser.

Roeskildes omegn er mod nord meget smuk. Her findes de yndigste udsigter over Isefjorden, hvis venstre bred er bevokset med skov. Mod syd er egnen nøgen og bar. Den såkaldte Klostermark er et særdeles behageligt spadserested, og Graabrødre-kirkegaard, der nu er domkirkens assistents-kirkegård, ligner mere en smagfuld lysthave end en kirkegård.

På den søndre side af Isefjordens østre arm, en fjerdingvej fra Roeskilde, ligger Bidstrupgaard. Her lå tidligere slottet

Bistrup, en benævnelse, som udledes af ordet biskop. Det skal nemlig være bisp Absalon, der opførte det som værn mod de vendiske sørøvere. Senere blev det et opholdssted for biskopperne fra Roeskilde, indtil det under Grevens Feide efter et tappert forsvar blev erobret af grev Christopher og jævnet med jorden. Nogen levninger af slottet skal endnu kunne findes. Ved reformationens indførelse inddroges slottets betydelige ejendomme og givet som len til adelige. Efter enevoldsmagtens indførelse skænkede Frederik den Tredie godset til Kjøbenhavn. I året 1802 solgtes det af magistraten til en privatmand. Senere købte Kjøbenhavns Fattigvæsen det og lod det indrette til en anstalt for vanvittige og sindssvage.

Omtrent en mil fra Roeskilde mod syd skal det engang så berømte Leire, hvor de ældste danske konger residerede, have ligget. Leireby skal være bygget af kong Skjold og senere udvidet og forskønnet af Rolf Krake. Ved Kornerup Aa, som i oldtiden var sejlbar, bragtes området i forbindelse med Isefjorden. Efter Saxos oplysninger var byen endnu på hans tid en købstad, men såre ringe og ubetydelig. I vore tider er Leire kun en landsby. Af oldtidens herlighed er ethvert spor for lang tid forsvundet, dog skal en bondegård endnu føre navnet Kongsgaarden, og i omegnen vises en sten, som kaldes Dronningestenen, samt en høj, hvor kongernes hylding skal have fundet sted, og som af den grund bærer navnet Hyldehøien.

Særpræget ved det gamle Leires omegn er den yndige skov og i særdeleshed det skønne herresæde Ledreborg. En dal kaldet Herthadalen og en sø, som i sin tid var så hellig, at kun præsterne måtte komme den nær, vises endnu frem for besøgende. Her fandt der, fortæller man, i gamle dage en hemmelig gudsyndyrkelse sted. Romeren Tacitus fortæller, at gudinden Hertha dyrkedes på en ø i Østersøen. I en tæt skov skjultes hendes hellige vogn, som kun præsterne havde adgang til. Så snart de mærkede, at gudinden var til stede, spændte de køer for hendes vogn og kørte den omkring. Overalt, hvor den kom, standsede al krig, våbnene hvilede. Der herskede glæde, fred og ro, indtil præsterne atter førte gudinden til hendes tempel. Vognen og selve gudindens billede blev rensset i en sø. Slaverne, som gjorde arbejdet, blev opslugt af den vidunderlige sø.

Helsingør

Helsingør ligger ved indløbet til Øresund og var uden tvivl i den fjerneste oldtid en samlingsplads for sørøvere, indtil den på grund af mere fredelige skikke og højnet kultur blev et opholdssted for handlende og fiskere. Men de tyske byer, der senere forenede sig i det bekendte Hanseforbund, som næsten havde monopol på handel med de nordiske riger og tillige drev fiskeriet i Øresund, var ikke tilfredse og forment endog landets egne børn selv at drive handel og fiskeri. Waldemar den Tredie var den første danske konge, som med al sin styrke stræbte efter at sætte grænser for de mægtige tyske stæders dagligt tiltagende magt, men udfaldet af en mangeårig kamp med vekslende lykke bidrog kun til at øge de fremmedes magt til det yderste. 1371 måtte kong Waldemar i 15 år overgive byerne Skanør, Malmø, Falsterbo og Helsingborg for 15 år til forbundet. Vel fik vi efter det bestemte tidsrum byerne tilbage, men de fremmede vedblev dog i over hundrede år at beherske den danske handel.

At de vigtigste næringsveje således næsten blev frarøvet landets egne børn, er sikkert skyld i, at Helsingør, uagtet sin for handel og fiskeri så fordelagtige beliggenhed, ikke nævnedes som nogen by af vigtighed før langt frem i tiden. Dog omtales stedet allerede langt tilbage som en ikke uberømt markedsplads. En islandsk saga fortæller om den norske jarl Sigvald, at han omkring år 997 rejste til Danmark til markedet i Helsingør, eller, som den islandske forfatter benævner det, Haleyre. I et dokument fra midten af det 13. århundrede (aktstykkerne i processen mellem kong Christopher den Første og ærkebiskoppen i Lund) forekommer første gang navnet „Helsingør“.

Denne handelsplads blev senere en rigtig købstad, skønt hverken regeringen eller lovgivningen fastsatte bestemte rettigheder og pligter for borgerne.

Allerede under Erik Plougpenning's regering i 1242 stiftedes Dominicanerklostret, og i krigen mellem Danmark og Norge under Erik Menveds regering gjorde den norske konge enten i

1288 eller 1289 landgang ved Helsingør og plyndrede og afbrændte byen, hvis indbyggere flygtede til det befæstede slot Flynderborg, der lå noget sydligere end Helsingør. 1318 mødtes Erik Menved i denne by med sin svoger, kong Birger af Sverrig, og sluttede forlig med ham. Endvidere nævnes Helsingør som et af Waldemar Atterdags meget yndede og ofte besøgte steder.

Såvel med hensyn til kystens forsvar mod sørøvere som til tolden i Øresund, der synes at have været gældende længere, end man almindeligvis har antaget (skønt tidspunktet, da denne afgift blev indført, ikke lader sig bestemme), blev der brug for befæstede steder i nærheden af Helsingør. Det første af dem, slottet Flynderborg, har vi allerede nævnt. Vi ved intet om, hvornår det blev opført, heller ikke, hvornår det blev revet ned igen, men det eksisterede endnu i begyndelsen af det 15. århundrede. Flynderborg blev senere erstattet af Krogen- eller Ørekrog-Slot opført af Erik af Pommern og måske fuldført i 1423. I det mindste nævnes i dette år Johan Oxe som den første lensmand på slottet.

Erik af Pommern gav allerede i 1415 Helsingør nogen privilegier. Der blev lovet dem, som opførte stenhuse i byen, skattefrihed i 10 år. 1426 udvidedes disse rettigheder endnu mere. Indbyggerne i byen fik samme frihed med hensyn til handel og fiskeri som beboerne i fiskerlejerne Dragør, Skanør og Malmø og flere andre fordele. Under Christopher af Baierns regering udvidedes byens privilegier atter. Af et dokument, der blev udstedt straks efter kongens tronbestigelse i 1440 vedrørende Helsingør, kan man slutte, at indbyggernes antal ikke har været helt lille. Den samme købstadret, som Christopher gav Kjøbenhavn i 1443, fik Helsingør samme år med ændringer, der tog hensyn til lokale forhold, og disse privilegier blev for Helsingørs vedkommende dels bekræftet, dels udvidet under Christophers efterfølgere på den danske trone.

Der var særlig én omstændighed, som bidrog til, at Helsingør voksede, og som henledte regeringens opmærksomhed på stedets vigtighed i flere henseender, og det var Øresundstolden. Den oprindelige anledning til denne told må uden tvivl søges i den højhedsret, Danmarks konger allerede langt tilbage

i tiden tilegnede sig over de have, som omgav riget, og ifl. hvilken de følte sig berettiget til at nægte fremmede krigsskibe sejladsgennem Sundet og de andre danske bælder. Da skibsfart og handel tiltog, gjorde de udgifter, regeringen havde for at sikre sejladsgennem (f.eks. ved at anlægge fyrtårne), det nødvendigt at forhøje tolden. Tolden har uden tvivl eksisteret, så langt historiske vidnesbyrd går tilbage i tiden, men på hvilken måde den er blevet betalt, derom er efterretningerne højest usikre, da toldkammerets gamle arkiv gik fuldkommen til grunde i den ulykkelige krig med Sverrig i 1658.

I den sidste halvdel af det 14. århundrede omtales, at lybekerne for 15 år overtog toldrettighederne i Sundet. Fra Christian den Andens tid har vi flere oplysninger om tolden. Af forbitrelse over, hedder det, at Helsingørs borgere ikke ville tage mod nogen indkaldte hollandske familier i deres by, lod kongen toldkammeret flytte fra Helsingør til Kjøbenhavn for på denne måde at svække byens tiltagende magt. Den egentlige grund til toldens flytning må nok ellers søges i, at Sigbrit, den bekendte Dyvekes moder, som var betroet overopsynet med denne vigtige indtægt, måtte bo i hovedstaden, hvor hendes nærvær ansås for aldeles nødvendigt. Betydelig må denne indtægtskilde allerede dengang have været, for den berømte admiral Norby kaldte den i en samtale med Kejser Carl den Femte for Danmarks Guldbjerg. At tolden senere blev forhøjet, gav anledning til, at hollænderne tog de svenskes parti i krigen fra 1643 til 1645 og derved tvang den danske regering til en betydelig toldnedsættelse ved den christianopelske traktat af 1645, der senere er blevet rettesnor for de fleste handlende folkeslag med hensyn til tolden. Samme år fik svenskerne fuld toldfrihed ved den berømte fred i Brømsebro, og det gjaldt indtil den for Sverrig uheldige fredsslutning i Fredensborg 1720, hvor der skete forandringer.

Helsingør tog, lige som de fleste andre danske byer, del i borgerkrigen efter Christian den Andens afsættelse og senere hans efterfølgers død. Under krigen med lybekerne i 1522 blev byen indtaget lige som senere i 1534 under Grevens Feide. Slotet Krogen blev besat af fjenden, men måtte efter en kort belej-

ring overgive sig til kong Christian den Tredie, der igen indsatte den fordrevne slotsherre, Johan Rantzau, i hans værdighed. Lybekkerne på fæstningen fik frit lejde mod at indgå på nogle forpligtelser.

At Helsingør var vokset betydeligt i det tidsrum, vi nu har omtalt, beviser de store klostre, byen havde før den katolske religions afskaffelse. Det ældste og største var Sortebrødre- eller Dominicanerklostret, hvoraf St. Mariæ Kirke og Hospitalet skal være rester. Mærkeligt var Carmeliterklostret, opført i 1430 uden for byen omtrent på det sted, hvor Marienlyst Slot nu ligger. I forbindelse med dette kloster stod Carmeliterklostret i Kjøbenhavn, hvor den fra reformationstiden så bekendte Poul Eliæsen, også kaldet Poul Vendekaabe, som tidligere havde været munk i Helsingør, en lang tid var prior. Helsingør skal have haft flere klostre, således St. Annæ-, St. Nicolai- og Franciscaner-Klostret, men vi har ingen oplysninger om dem. Helsingør var ellers en af de byer i Danmark, som længst holdt fast ved den katolske lære. Først i året 1544 indførtes reformationen i Helsingør.

Lige som andre steder blev nu de katolske stiftelser brugt til almen nytte for staden og dens borgere. På den måde opstod Hospitalet, hvortil Frederik den Anden skænkede Sortebrødre-Kloster og senere, da det snart viste sig at være for lille, St. Mariæ Kloster – og den latinske skole, hvis opkomst imidlertid også meget skyldtes den berømte Herluf Trolle, som på den tid var slotsherre på Krogen. Også byens rådhus opførtes i dette tidsrum, og da indbyggernes antal stadig steg ved den mængde nederlandske og tyske fremmede, som var fordrevet fra deres fædreland af religiøse og politiske uroligheder, og som søgte tilflugt i Danmark, indrømmede Frederik den Anden dem i 1574 det tidligere Dominicaner-Klosters kirke, så de der kunne holde gudstjeneste på deres modersmål. Nogle år senere begyndte man at opføre Kronborg, hvor slottet Krogen eller Ørekrog havde ligget.

Helsingørs handel og indbyggernes velstand steg bestandigt, skønt flere betydelige ulykker ramte byen, som f.eks. i årene 1616 og 1636, da en smitsom, pestagtig sygdom rasede i staden, lige som også storme og brande ofte anrettede betydelig skade

på offentlige og private bygninger.

En berømt fransk rejsende, Ogier, som i dette tidsrum besøgte Danmark, giver os en kort beskrivelse af Helsingør. Heraf nogle linier:

„Helsingør“, skriver han, „er en berømt havn, og den told, som her erlægges af skibene, indbragte på den tid, jeg opholdt mig i Danmark (1634) årligt omtrent to millioner Livres.

Da vi kom lige ud for byen, kastede vores kaptajn anker og sendte en chalup til kommandanten, for uden hans tilladelse tør man ikke nærme sig fæstningen. Så snart han erfarede om den franske gesandts ankomst og så vort flag og vor vimpel vaje, lod han straks en rød fane hænge ud på fæstningen. Da kaptajnen så den, og han havde fået tilladelse til at nærme sig, affyrede han 30 skud, der blev besvaret fra fæstningen.

Da vi steg ned i den båd, som kommandanten havde sendt for at modtage den franske ambassadør, blev der atter skudt med otte kanoner, og soldaterne på fæstningen fyrede. I havnen havde en stor mængde mennesker samlet sig for at se os“.

Om værtshuset, hvortil de fremmede førtes, siges „at det efter landets skik var ret smukt indrettet og havde fem vinduer ud imod havet. Det var overalt prydet med skilderier, som gik lige til loftet. Rundt langs panelvæggene var der træbænke beklædt med bløde hynder. Oven på dem lå tæpper, og på den måde var alle huse udstyret“.

„Byen selv“, fortsætter han, „er af middelmådig eller snarere ubetydelig størrelse. Gaderne er temmelig lige og brede og husene både indvendig og udvendig skønne, alle opført af røde sten. Vinduerne er klare og af det rene glas. Dørene er forsynet med hængeskur (en udvidelse af tagkonstruktionen, et halvtag, der går ud over gaden. O.a.), som rækker ud over gaden foran husene, og under dem er bænke og billedstøtter“ (kan være udskårne bærestolper. O.a.).

Også den kongelige have uden for Helsingør blev besøgt af den franske ambassadør og hans følge. „Denne have“, skriver Ogier, „er så stor som det jordstykke, man kan pløje på to dage. På en høj står et lille lysthus, hvorfra man har en herlig udsigt over havet og byen“.

Under den ulykkelige krig med Sverrig i 1658 og 59 blev Helsingør lige så lidt som de øvrige befæstede byer skånet af fjenden. Carl Gustav var næppe kommet i land på Sjælland, førend han – måske efter Hannibal Sehesteds råd, som på denne måde ville forhindre indtagelsen af Kjøbenhavn – lod en afdeling af sin hær gå mod Kronborg.

Fæstningen var beredt på et sådant angreb, og to høje officerer, Beenfeld og Brunov, havde den øverste kommando på slottet. Foruden dem opholdt også lensmand Christopher Bilde sig der under belejringen. Den 10. august 1658 omringede den svenske anfører Wrangel fæstningen, hvor man i begyndelsen beredte sig på et tappert forsvar, og, da det var kong Frederik yderst magtpåliggende, at dette vigtige punkt ikke faldt i fjendens hænder, sendtes fra det belejrede Kjøbenhavn forstærkninger til Kronborg, skønt man ikke ret godt kunne undvære dem. Det lykkedes dem om natten at slippe forbi den fjendtlige flåde og uden noget uheld at komme ind i fæstningen. Men denne forstærkning reddede ikke Kronborg. Efter forgæves at have belejret Kronborg en måned, tog Wrangel sin tilflugt til list. Han lod det rygte sprede, at Kjøbenhavn havde overgivet sig, og i den anledning skyde med glædes-salver under trommeslag og lyd af trompeter. Han truede nu cheferne i fæstningen med de hårdeste straffe, hvis de tøvede med at overgive sig til ham. De nævnte officerer, hvis fejhed og ensfoldighed må have været lige stor, blev så forfærdede, at de straks uden at undersøge sagen nøjere den 6. september 1658 overgav den stærke og velforsynede fæstning til fjenden, der herved kom i besiddelse af en mængde kanoner, krudt og andet krigsmateriel, som han netop trængte til for med eftertryk at kunne fortsætte belejringen af Kjøbenhavn.

Denne erobring blev dog ikke så fordelagtig for svenskerne, som man skulle have troet, da de var i besiddelse af den lige over for Helsingør liggende by Helsingborg og således tilsyneladende var herrer over Sundet. En hollandsk flåde, som ankom til Øresund den 29. oktober samme år under anførsel af admiral Opdam, løb uhindret gennem Øresund, skønt den blev beskudt såvel fra Kronborg som Helsingborg, slog den større svenske flåde, der modsatte sig dens gennemsejling, og

nåede Kjøbenhavn. Ved sin ankomst med mad og friske folk bragte den almindelig glæde og styrkede modet til fortsat at holde ud.

Imidlertid havde en del danske, der var utilfreds med det fremmede herredømme, lagt en plan til at tage Kronborg fra fjenden. Et heldigt udfald af Bornholms og Trondhjems stifts indbyggere for at afkaste det forhadte svenske åg bestyrkede dem i deres patriotiske foretagende. De fornemste blandt de sammensvorne var præsten i Birkerød, Henrik Gerner, Hans Rostgaard, ejer af den nærliggende gård Krogerup og amtsforvalter for Kronborg distrikt, samt Ole Steenvinkel, en forhenværende dansk ingeniør-officer, som ved fæstningens overgivelse var kommet i svensk tjeneste. En engelsk oberst Hutchinson, som med en del tropper var sendt Carl Gustav til undsætning af Englands protektor, lod sig bevæge til med sit mandskab at støtte de sammensvorne. Planen var: De svenske havde til fæstningens brug krævet en betydelig tilførsel af brænde, som de omkringboende bønder skulle køre til slottet. Rostgaard påtog sig at skaffe nogen stærke og dristige karle, som skulle føre våben skjult under deres tøj. Ved indkørslen til slottet skulle en af bønderne, lige som af vanvare, vælte med sin vogn og kalde de øvrige til hjælp. Steenvinkel skulle med de danske, der under hans tilsyn var beskæftiget med fæstningsarbejde, og Hutchinson med sine soldater ile til, så snart de hørte larm.

Den veludtænkte plan blev ødelagt ved et uforudseeligt tilfælde. Der fortælles nemlig, at et bud hemmeligt skulle bringe nogle papirer til Kjøbenhavn. I dem stod planen mod Kronborg omtalt. På havet frygtede overbringeren for at blive taget af en båd, der nærmede sig. For i det mindste at sikre sine vigtige brevskaber fra at falde i fjendens hænder, bandt han dem sammen med en sten og kastede dem i havet, men stenen gik løs, og pakken blev af strømmen drevet ind i Landskronas havn, hvor den blev fundet.

De sammensvorne måtte bøde hårdt for deres troskab mod deres fædreland. Steenvinkel blev straks henrettet. Henrik Gerner, der allerede havde skrevet den tale, han ville holde på henrettelsesstedet, blev frelst fra døden ved Frederik den Tre-

dies trussel om, at han ville behandle en anset svensk fange på samme måde, som svenskerne behandlede Gerner. Men i over et år indtil den københavnske fred 1660 måtte han sidde i fængsel i Helsingborg. På muren i Birkerød Kirke hænger endnu hans lænker, der indtil den seneste efterslægt vil bevare mindet om hans lidelser og hans sjældne troskab mod sit fædreland. Rostgaard undgik derimod heldigt den fare, der truede ham. Skønt hans navn ikke skal være nævnt i de fundne breve, følte han sig ikke længere sikker i sit hjem, men flygtede til den belejrede hovedstad. I forvejen brugte han den list at skyde sin hest ved Ulvesøen i nærheden af sin gård Krogerup (hvor en enkel sten med begyndelsesbogstaverne i hans navn og årstallet 1659 bevarer mindet om hans død), og bragte herved svenskerne til at tro, at han var dræbt.

Hans kone, der kendte hans flugt og opholdssted, bestyrkede denne formodning ved at tage sørgeklæder på. Det gav de unge svenske officerer anledning til at bejle til den smukke og rige enke. Rostgaard udførte under belejringen af Kjøbenhavn betydelig indsats ved at udspejde fjendens stillinger og tjene som mellemmand mellem kongen og de fremmede hjælpetropper, der nærmede sig. Også Hutchinson og de øvrige deltagere reddede sig ved flugt.

Ved freden i Kjøbenhavn den 27. maj 1660 måtte svenskerne afgive de fleste steder, de havde besat i Danmark, blandt andet Kronborg.

Fra dette tidspunkt er Helsingørs fred ikke blevet ødelagt af nogen ulykke af betydning. Da Carl den 12. uventet landede på Sjællands kyst ved Humlebæk, frygtede man med god grund, at han skulle angribe byen og fæstningen. Borgerskabet, ja, endog eleverne i skolen, greb til våben under denne overhængende fare, men da fredsftalen i Travendal kort efter blev sluttet, hvorved hertugen af Holsteen, hvis mislige holdning til den danske krone havde forårsaget krigen, fik sine krav tilgodeset, måtte Carl, tvunget af sine egne forbundsfæller, hollænderne og englænderne, trække sine tropper væk fra Sjælland. Pesten, som i 1711 kom med et skib fra Riga, anrettede stor ødelæggelse i byen, og herfra bredtes smitten til Kjøbenhavn og andre byer.

Selv om Helsingørs handel ikke er tiltaget i det omfang, som man efter byens fordelagtige beliggenhed skulle forvente, har i det mindste det øgede antal skibe, som går gennem Øresund, bragt liv og færdsel til byen. Den nye havn, som for en del år siden blev anlagt for mange penge, har bidraget til at fremme byens egen handel og derved styrket borgernes velstand. I år (1855) har det særligt vist sig, hvor vigtig denne havn er, og hvor gavnligt det ville være, hvis den blev udbygget. Selv om over 100 skibe søgte tilflugt i den, var der et betydeligt antal, som blev udsat for dravis og dårligt vejr i Sundet, fordi havnen ikke havde plads til flere.

Helsingørs beliggenhed, gader, torve, offentlige bygninger

Helsingør ligger ved Øresund, hvor det er allersmallest (nemlig 7611 alen fra Kronborgs pynt til kysten på den anden side), omtrent 6 mil fra København. Efter folketællingen i 1850 har byen 8111 indbyggere. Husenes og gårdenes antal er omtrent 600. Byen har reelle og smukke gader, hvoraf de vigtigste er: Strandgaden, Steengaden, Brøndstrædet og Sudergaden, som løber parallelt med hinanden og overskæres af tre andre store gader: St. Anna-, Bjerge- og Stjernegaden.

Strandgaden har sit navn fra den nærliggende strand. I stedet for den ene række huse var her for 200 år siden en mur med seks porte, der strakte sig tæt forbi toldkammeret. Der er et apotek i gaden.

Steengaden er byens hovedgade, da den har de anseligste huse. I ældre tider stod der en række træer på begge sider af denne gade. Her ligger rådhuset, Hotel d'Øresund, Hotel du Nord og paskontoret. Gaden fik muligvis sit navn, fordi det var den første, der blev brolagt.

Brøndstræde går fra Fiolstræde til St. Annagade.

Sudergaden løber ligeledes med sin ene ende ned til Fiolstræde og med den anden til St. Annagaden. Den ene side af byens Axeltorv støder til denne gade.

St. Annagade er den længste gade. Den har sin benævnelse

efter et nonnekloster, der lå her.

Bjergegade har fået dette navn, fordi den ligger så højt.

Stjernegaden går fra Steengade til Kongensgade.

Dette er de anseligste gader. I byens øvrige mindre gader findes der nogle offentlige bygninger. Der er ialt 27 gader.

Byen har tre torve:

Axeltorvet eller Bondetorvet, Slagtertorvet og Fisketorvet, ingen af dem er særligt store.

Af offentlige bygninger nævnes her først:

St. Olaikirke, byens hovedkirke opkaldt efter den norske helgen Olaf den Hellige, til hvem den var indviet, er uden tvivl bygget i slutningen af middelalderen. Et aneligt tårn udgør kirkens hovedprydelse. Det var tidligere forsynet med et højt spir, der for sit kønne udseende blev kaldt Helsingørs Jomfru og ved sin højde gjorde nytte for de søfarende. Spiret blev bygget i 1613 under Christian den Fjerde og formodentlig efter hans ordre. Det stod kun i 123 år. 1737 styrtede det ned under en stærk storm. Indvendig er kirken vel stor, men hverken rummelig eller lys, lige som dens længde er uforholdsmæssig i forhold til bredden.

Hvad der først og fremmest falder i øjnene er den gamle, stærkt forgyldte og vel vedligeholdte altertavle, som forestiller de vigtigste scener i Kristi liv og blev færdig i 1664. Seværdigt er koret, der er indesluttet af 76 messingpiller, hver med sit særegne våben og alle med årstallene 1652 eller 53. Ligeledes døbefonten af massivt messing omgivet af 20 messingpiller. Der findes også en del grave i kirken, bl.a. Hans Rostgaards og hans hustrus. Indskriften på deres begravelsessted lyder:

„Fordi min Hosbond ei sin Troskab vilde krænke
Mod Kongen, blev jeg som en heltbedrøvet Enke,
Og han en flygtig Mand, Gud gav mig ham igjen,
Her hviler vores Been, mig Døden først tog hen“.

Flere malerier, mest portrætter af kirkens præster i ældre tider, gør krav på de besøgendes opmærksomhed.

Mindre betydelig er byens anden kirke, almindeligvis kaldet St. Mariæ. Den hørte i katolicismens tid til Sortebrødrekloster

og stod efter reformationens indførelse tom indtil 1578, da den på Frederik den Andens befaling blev stillet til rådighed for udvandrere fra Tydskland og Nederlandene, så de kunne holde gudstjenester på tysk, hvorfor den også fra den tid mest blev kaldt tysk kirke.

Den er omtrent af samme størrelse som St. Olai og består lige som den af tre rækker hvælvinger, hvoraf den mellemste er den højeste og bredeste. Tårnet, der stod ved kirkens vestlige ende, er brudt ned. Kirkegården er sløjfet og forvandlet til en brolagt plads, der er omgivet dels af huse, dels af en mur. Interessante i historisk henseende er en del indskrifter over danske og svenske officerer og andre, som faldt under Kronborgs belejring i de urolige tider 1658-59. Ligeledes findes her en gravskrift over Poul Laxmand, der blev myrdet i 1502 på Høibro af to adelsmænd, efter rygtet på kong Hans' ordre. Det berettes, at Christian den Andens elskerinde Dyveke skal være begravet her, men der findes intet, som kan vise, hvor hendes ben hviler.

Byens rådhus, en temmelig anselig bygning i Steengaden, har et endnu ubetydeligere udseende, fordi den står på række med de andre huse og ikke ligger på noget torv. Her gemmes arkivet, hvor der findes en del temmelig gamle dokumenter. Det ældste stammer fra Erik af Pommern, der var den egentlige opbygger af Helsingør og gav den købstads-privilegier. Der gemmes også en mærkværdighed fra den nyere tid, et meget smagfuldt drikkehorn af sølv, der i 1838 blev foræret byen af dens genboer i Helsingborg og oversendt ved en deputation.

Af andre offentlige bygninger findes Øresunds Toldkammer, Byens Toldkammer, det almindelige Hospital eller Klosteret og Fattighuset, en stiftelse for gamle og syge fattige.

Nord for byen på det sted, hvor Sundet er allersmallest, ligger det stolte Kronborg med sine tårne og volde, som fra begyndelsen ikke bare var bestemt til at forsvare indløbet til Sundet og hævde den danske kronens ret til told af forbisejlende skibe, men også til beboelse for den kongelige familie. I vore dage er der næppe mange af de prydelser tilbage i det indre, som indenlandske skribenter og fremmede gennem århundrederne har berømmet så stærkt. Selv den skønne slotskirke har

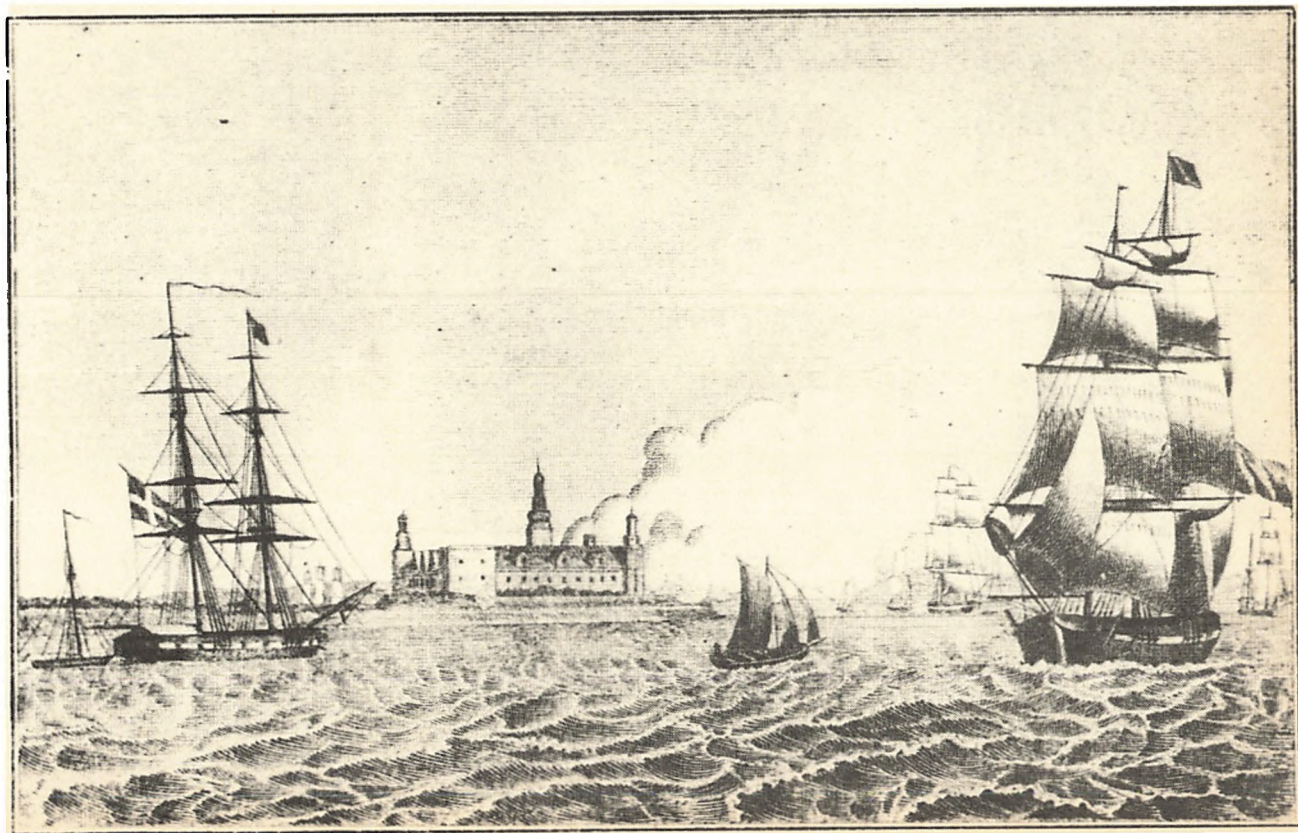
i den senere tid været brugt til helt andre formål.

I begyndelsen var Kronborg kun en søfæstning. Christian den Fjerde havde i sinde at opføre forsvarsværker mod landsiden, men først hans efterfølger på tronen nåede det. Arbejdet begyndte straks efter Roeskilde-Freden, formentlig under den tidligere omtalte ingeniør Steenvinkels tilsyn. Den nye krig standsede straks det påbegyndte arbejde. De jordvolde, som Carl Gustav lod opføre for at sikre fæstningen mod uventet overfald fra landsiden, havde heller ikke lang levetid. Først efter længere tids forløb, i 1688, anlagdes fæstningsværker mod landsiden, og i den nyere tid er søjet nogen til.

Slotsbygningerne er i vor tid omgivet af tredobbelte volde og grave. Gennem tre porte søres man ind i den egentlige slotsgård, som indesluttet af fire længer. Slottet selv er opført i gotisk stil af kvadersten fra øen Gulland. Det har fem tårne, af hvilke det nordøstlige er forsynet med et lampefyrtårn 110 fod over vandet. Bastionerne ved havet er forsynet med en mængde kraftigt skyts. Man fremviser endnu de værelser, som beboedes af dronning Caroline Mathilde fra den 17. januar til 30. maj 1772 lige som også det værelse, hvor Carl Gustav opholdt sig, mens fæstningen var i svenskernes vold.

Kronborg har spillet en ikke ubetydelig rolle i Danmarks krigshistorie. De vigtigste træk af dets historie er allerede omtalt. Det har iøvrigt ikke altid været i stand til at beherske Sundets indløb og forhindre fremmede flåder adgang, det viser fortidens historie. Allerede i 1644 løb en hollandsk flåde, der skulle hjælpe Sverrig mod Danmark, gennem Sundet uden at rammes af et eneste skud fra fæstningens kanoner. Lige så lidt

Kronborg, Nordeuropas skønneste renaissance-bygningsværk, blev påbegyndt af Erik af Pommern, der i 1429 indførte sundtolden. Indtil 1857 måtte alle skibe, der skulle igennem, betale afgift. Det beskedne sted hed Krogen. Da Frederik den Anden byggede Kronborg, fastsatte han en bøde på en okse for at kalde slottet ved sit gamle navn Krogen. I 1600-tallet ramtes fæstningen af et par slemme brande, fra 1785 til 1922 fungerede den som kaserne.

stod det i svenskernes magt at standse Opdams skibe, der ilede med levnedsmidler til det belejrede Kjøbenhavn, skønt de dengang var i besiddelse af begge Sundets kyster.

Også nyere tiders begivenheder, selv fra begyndelsen af dette århundrede, stadfæster denne sandhed.

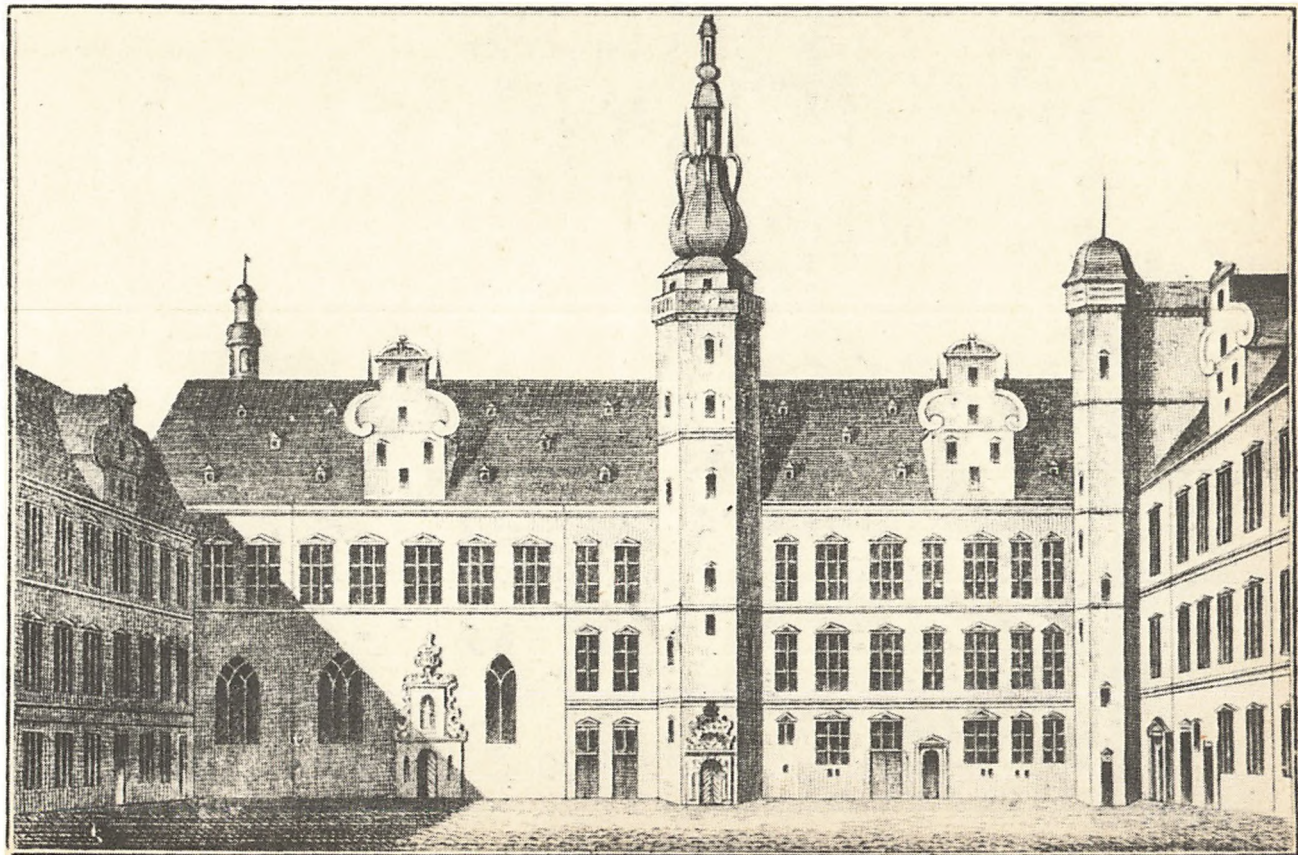
Om Kronborg slot skælder lyder et sagn således:

I mangfoldige tider havde man nu og da hørt våbengny under Kronborg-fæstningen. Ingen kunne forklare det, og ingen i hele landet vovede at stige ned i de underste gange. Da skænkede man en slave, som havde forbrudt sit liv, friheden, hvis han ved at stige så dybt ned, som gangen kunne føre ham, kunne bringe beretning om, hvad han fandt der. Han kom da omsider til en stor jerndør, som åbnedes af sig selv, da han bankede på, og nu så han foran sig en dyb hvælving. Midt under loftet hang en næsten udbrændt lampe, og nedenunder stod et mægtig stort stenbord. Omkring det sad stålklædte kæmper foroverbøjet og hvilede deres hoveder på korslagte arme. Da rejste den sig, der sad ved bordenden. Det var Holger Danske. Men idet han løftede hovedet fra armen, brast stenbordet, for hans skæg var vokset fast til det. „Ræk mig din hånd!“, sagde han til slaven, men denne vovede ikke at give ham hånden og rakte i stedet en jernstang frem. Holger klemte den, så det kunne ses på den. Endelig slap han den med de ord: „Nu! Det glæder mig, at der dog endnu er mænd i Danmark“. Man fortæller også, at han sagde: „Sig din herre, at vi kommer, når der ikke er flere mænd i Danmark end dem, der er plads til om et tøndebånd!“.

Næppe en halv fjerdingvej fra byen ligger Marienlyst, et lille lystslot, der er særpræget ved sin skønne beliggenhed og den udsigt, man har over Sundet og Skåne. På slottets grund stod i ældre tider det omtalte Carmeliterkloster. Efter klostrets nedlægning byggedes et lystslot kaldet Lundehauge, der i midten af sidste århundrede tilhørte den moltkeske familie. Det har sit nuværende navn efter dronning Juliane Marie, som ejede det

En del af slotsgården på Kronborg.

en lang tid efter. Det har tilhørt vor nuværende konge, der lod det indrette til bolig for invaliderne fra de tre krigsår 1848-50, men er senest blevet solgt til Helsingørs borgere, der her har et ypperligt forlystelsessted om sommeren. I slottets nærhed søger engelske turister i overensstemmelse med Shakespeares berømte sørgespil Hamlets grav.

Længere borte fra Helsingør mod nord ligger Hellebæk i en af Sjællands skønneste egne, berømt for adskillige fabriksanlæg, især en geværfabrik, Hammermøllen, der tilhører den schimmelmanske familie.

Byens omegn er også rig på særprægede historiske minder. Omkring $\frac{3}{4}$ mil vest for Helsingør findes ved Gurre Sø de i året 1817 udgravede ruiner af Waldemar Atterdags yndlingsopholdssted. Allerede før Atterdags tid forekommer slottet i historien, men mærkeligt på hans tid. Efter sagnet, som endnu lever i almuens mund, var dette sted hans kæreste. I de omliggende, endnu i vore dage tætte skove forlystede han sig med jagt. På slottet boede hans elskede Tovelille. Selv endte han der sine dage den 24. oktober 1375. En del af de fortællinger, man har om Gurre Slot, kunne måske henføres til det såkaldte Lille-Gurre, også et slot, som skal have ligget i nærheden af Vordingborg. Næsten i to århundreder efter Waldemars død forekommer endnu Gurrens navn i det danske Riges Årbøger. 1526 nævnes det sandsynligvis for sidste gang. Da blev Johan Rantzau lensmand på Gurre og Krogen. Det kan antages, at Gurre Slot enten er ødelagt i borgerkrigen efter Frederik den Førstes død – denne for de danske borge og herresæder så ødelæggende tid – eller at man har brudt det ned og brugt materialerne til Kronborg. Da stedets ejer for 16 år siden lod

Marienlyst ved Helsingør i 1855. Det startede sin tilværelse som lysthus for Frederik den Anden, der var utilfreds med, at han ikke havde nogen have ved Kronborg. I 1850 skænkede Frederik den Syvende slottet til en invalidefond, året efter solgte fonden ejendommen til kommunen, der igen udlejede den til Marienlyst Kur- og Badehotel indtil 1896. I 1921 blev det restaureret og har siden 1930 fungeret som bymuseum.

anstille efterforskninger efter levningerne af den gamle borg, fandtes kun enkelte sønderbrudte mursten på det sted, hvor slottet må have stået. Ved gravningen stødte man på en mur, uden tvivl fra kælderetagen, der blev udgravet indtil en højde af tre alen. Scener fandt man også rester af en vindeltrappe og en tilstødende hvælving. Der fandtes også kul og aske – måske et bevis på, at slottet er ødelagt af brand. Et par bøsseskud fra det sted, hvor slottet har ligget, er en ubetydelig bondeby, også kaldet Gurre. At hele strækningen mellem den og slotsbanken har været bebygget, ses af rester, der er fundet i undergrunden.

Ikke langt fra Gurre, omtrent $\frac{3}{4}$ mil længere mod nord, lå fordem den berømte kongeborg Søborg, som, selv om den ikke havde den høje alder, en latinsk indskrift over en af portene fortæller om, sikkert stammer fra middelalderen. Slottet lå midt i en stor sø, næsten en mil i omkreds. I den nordlige ende af søen var der tre øer, hvoraf mindst to var forbundet med en træbro, man i nyere tid har fundet rester af. På den yderste af disse holme havde man opført den gamle kongeborg. I vor tid er søen næsten udtørret. Hvor man endnu for næppe hundrede år siden kunne sejle, findes i vore dage eng, tildels vel også agerland. Omtrent 3000 tønder land er vundet for omegnens beboere ved afvanding af søen. Holmene er nu landfaste bakker. På den yderste af dem findes en del stumper af nedbrudt murværk – de eneste sørgelige rester, som tiden har ladet tilbage af hin pragt og storhed.

I middelalderen var Søborg slot især nævnt som opholdssted for mange og farlige statsfanger. Den første af dem var uden tvivl den slesvigske biskop Waldemar, Kong Knud den Femtes uægte søn. Stolt af sin kongelige herkomst var Waldemar ikke tilfreds med den gejstlige værdighed, han som biskop i Slesvig og ærkebiskop af Bremen var i besiddelse af, men tragtede dristigt efter den danske krone. Hans fangenskab gav det danske rige ro. Waldemar tilbragte 14 lange år i fængsel, hvoraf de ni sidste på Søborg, og da han endelig blev løsladt, gik han i kloster i Bremen.

Også den holstenske grev Adolph den Tredie måtte en tid lang dele skæbne med sin ven, biskop Waldemar, men blev løs-

ladt efter knap to års fængsel i 1203 imod at give afskald på besiddelsen af Holsteen, som Waldemar Den Andens sejrige stridskræfter forbandt med det danske rige.

Hen imod slutningen af det 13. århundrede finder vi igen to mærkelige statsfanger inden for Søborgs mure: den slesvigske hertug Waldemar og Lunds ærkebiskop Johan Grand. Hertugen af Slesvig, den danske kong Abels sønnesøn, havde længe næret planer mod Danmark. Han agtede at føre dem ud i livet ved den norske konges hjælp, men blev af den danske konge Erik Glipping anholdt sammen med sin drost (højeste embedsmand, kongens stedfortræder. O.a.) i Helsingborg, og begge blev ført som fanger til Søborg i 1285. Hertugen sad to år i fængsel. Da bilagdes striden mellem ham og kongen, og Waldemar blev løsladt mod, at han skriftligt frasagde sig sine ubillige fordringer.

Sørgelige for Danmark var følgerne af den lundske ærkebiskops fængsling. Uden grund mistænkt for delagtighed i snigmordet på Erik Glipping blev prælaten anholdt i Helsingborg og derefter ført til Søborg. Uden at tage hensyn til hans høje alder, hans sygelige tilstand og særlig de let forudseelige følger af en sådan voldsom handling udøvet mod den øverste gejstlige i Norden, mod pavestolens øverste her, holdt man ham i lang tid indespærret og lænket, først i en underjordisk tårnkælder, senere i den øvre del af tårnet bag ved tårnvægterens kammer. Efter omtrent ni måneders forløb undveg ærkebispens med bistand af en kok på slottet og gik ombord på et lille bornholmsk skib, som med henblik på hans befrielse var løbet ind i søen, der altså på den tid var forbundet med havet. Følgerne af ærkebispens fangenskab viste sig snart. Paven lyste band over Danmark, og sørgelig blev tilstanden i landet, indtil interdictet efter fire års forløb atter blev hævet, men med betydelige ofre fra kongens side. Også en dansk dronning sad længe i fængsel på Søborg. Det var dronning Helvig, som af sin kongelige gemal Waldemar Atterdag mistænkedes for et utilladeligt forhold til en ridder, hvem den gamle kæmpevise kalder Folquard Lougmandsøn. Omtrent i 20 år skal den ulykkelige dronning have været indespærret, og kun døden endte hendes fængsling. Efter et almindeligt kendt sagn fødte Helvig under sit fangen-

skab i 1353 sin datter Margretha, senere de tre nordiske rigers dronning.

En købstad af samme navn som slottet og liggende i nærheden nævnes undertiden i historien. Den eksisterede endnu i 1536. I vore dage findes her en landsby. Måske er kirken en rest af staden. Den skal være større og rummeligere end vore almindelige landsbykirker.

Ikke langt fra Søborg i nærheden af Gilleleie, en landsby og et fiskerleje på Sjællands nordpynt, ligger ved Nakkehoved to fyrtårne, der ligger henholdsvis 95 og 143 fod over havet. Her strandede mange skibe i ældre tider, men siden fyrene i 1800 blev forbedret, er det nu sjældent, sådant sker. Udsigten fra Nakkehoved er om sommeren højst interessant.

Vender man sig nu herfra mod vest, træffer man på en af de ødeste egne på Sjælland. Næppe en mil fra de skønneste skovstrækninger befinder man sig midt i flyvesandet, hvis ødelæggelser først nyere tids kunnen har evnet at standse. I Helbo og det mod vest tilgrænsende Strø-Herred fortæller sagnet, at huse, gårde, ja, hele byer er udslettet af sandet helt uden spor. Man finder dog endnu rester af det mægtige Asserbo-Slot, som af Absalon var bestemt til at blive cistercienserkloster. Senere, da de fra Frankrig indkaldte munke forlod det og vendte tilbage til deres fædreland, blev det et betydeligt herresæde, som i begyndelsen af det 16. århundrede kom i den navnkundige Povel Laxmands eje. Stedet, hvor denne mærkelige gård har ligget, kan næppe mere udpeges. Også landsbyen Tibiske skal tidligere have ligget et andet sted, men da den blev undergravet af flyvesandet, måtte beboerne flytte deres huse til en plads, hvor de var mindre udsat for fare. Kun kirken, som også ved begyndelsen af forrige århundrede næsten var skjult af sandet, står endnu på sin oprindelige plads.

St. Helenæ Kilde ved landsbyen Tisvilde i Tibiske sogn ligger yderst ude imod havet. Kilden har uden tvivl allerede langt tilbage i tiden været berømt for sit vand med lægende kraft. Middelalderens overtro mente, at kildens helbredende virkninger skyldtes den hellige Helena, en svensk kvinde af ædel byrd og uskyldig livsførelse, men offer for sine frænders ondskab. Efter døden fik hun ry for at være hellig, og paven tøvede ikke med at

canonisere hende. Sagnet fortæller, at da de svenske munke efter lang tids forløb ville bringe hendes legeme fra Sverrig – hvorhen vides ikke – strandede skibet på Sjællands nordkyst, hvor liget blev begravet. Kildens nærhed ved det sted, hvor skibet strandede, foranledigede uden tvivl, at man fra den tid tilskrev Helena de lykkelige helbredelser, vandets lægekræft fremkaldte. Endnu i vore dage er der ikke alene hos almuen – måske ikke ganske uden grund – en temmelig almindelig tro på kildens virkninger.

I begyndelsen af forrige århundrede havde sandflugten nået sin største højde. Arresøens forbindelse med Isefjorden blev lukket, og vandet fra søen, som mistede sit sædvanlige afløb, oversvømmede og ødelagde de tilstødende marker, og det var på høje tid, at man satte alvorligt ind mod dette onde. Først gravede man en kanal for atter at lede det overflødige vand fra søen ned i Isefjorden. Dernæst blev der taget forholdsregler mod sandflugten. Til minde om dette lykkeligt udførte værk, som for en stor del lededes af den også i andre henseender hæderfulde geheimeråd og amtmand Gram, rejste man en støtte med indskrift på latin, dansk og tysk. Den på Frederik den Fjerdes bud gravede kanal er der endnu – et dobbelt mærkeligt anlæg for så vidt som det ikke blot opfylder sin oprindelige bestemmelse, men også tjener til at drive nogen af de betydeligste fabrikker i Danmark.

Således ligger fabrikstaden Frederiksværk på begge sider af denne kanal, som 500 svenske krigsfanger, der blev taget ved Tønningens erobring, gjorde færdig i 1716. Fabrikken er anlagt i 1752 af franskmændene Peirembert, men blev først færdigindrettet under generalmajor Classen, der overtog den i 1756. For tiden er værket sammen med den nærliggende gård Arresødal kongelig ejendom.

Egnen ved Frederiksværk er en af de skønneste på Sjælland. I nærheden ligger Arresø, en af de største indsøer i Danmark og den største på Sjælland, og hvis vand driver værket. Stedet selv er omgivet af meget høje bakker tildels beplantet med nåle- og grantræer, som bidrager meget til at give egnen en egen, næsten fremmed karakter. Fra disse højder har man en vid udsigt, og det, man ser, er meget afvekslende for beskue-

ren. Hist øjnes Isefjordens, søens, ja, selv i det fjerne havets flade, her smilende skovstrækninger og kornrige marker og atter lidt borte flyvesands-heden.

I Frederiksværks nærmeste omegn ligger Binderød Kirke, et sted, som har krav på at blive omtalt her, fordi værkets stifter er begravet der. Kirken selv, der tilhører det classenske fideicommiss, er en næsten ny bygning, indvendig smagfuld og lys og som sognekirke ikke alene for den tilhørende landsby, men også for værkets embedsmænd, arbejdere og andre beboere, større end vore landsbykirker i almindelighed. Kisten, som indeholder de jordiske levninger af den hæderlige og fortjenstfulde Classen, er et værk af Wiedewelt.

Frederiksborg Slot og Hillerød

Omtrent på det sted, hvor Frederiksborg Slot ligger, stod i midten af det 16. århundrede Hillerødsholm, en gammel herregård, der allerede nævnes i det 14. århundrede. Dens sidste ejer var rigsadmiral Herluf Trolle, som ved et mageskifte i 1560 overlod kong Frederik den Anden gården og det tilhørende gods, for hvilket han fik det ophævede Benedictinerkloster: Skovkloster i omegnen af Nestved med en del af dets jordbesiddelser på Sjælland. Kongen havde i sinde på den plads, hvor herregården stod, at opføre en større og mere kostbar bygning. De to runde tårne, som hører til slottets yderste forgård på den side, der vender mod byen, er, som det indhuggede årstal 1562 viser, resterne af kong Frederiks bygning. Om den iøvrigt var større, eller om det gamle Hillerødsholm blev stående endnu en tid, kan næppe afgøres. Hvis kongen ikke har udvidet slotsbygningen, må han, der residerer her med hele sit hof, have boet meget trangt. Man ved imidlertid, at det påbegyndte arbejde blev fortsat gennem hele kongens regeringstid, og at man brugte materialerne fra det nedbrudte Dronningholm (et lille slot ved Arresø, som Waldemar den Anden skal have bygget og skænket sin dronning Dagmar)

samt af Ebelholts Kloster, der efter reformationens indførelse stod ubenyttet. Af Frederik den Andens egenhændige optegnelser i hans håndbibel (i mods. til de meget store ikke transportable bibler. O.a.) ser man, at han har opholdt sig meget på slottet, hvor også hans ældste søn blev født 12. april 1577.

Hvad Frederik den Anden havde startet, fuldførte hans søn, Christian den Fjerde, men efter en langt større og udvidet plan end den, faderen synes at have lagt. Christian den Fjerde havde stor forkærlighed for det sted, hvor han første gang så dagens lys. Han opholdt sig her hyppigt under sin mangeårige regering og sparede intet for, at dette slot skulle vise en glans og herlighed, hvortil der ikke fandtes mage. En mængde dygtige fremmede kunstnere og håndværkere, især hollandske, blev kaldt til landet. Allerede tidligt begyndte Christian at arbejde på at forskønne dette for ham så kære sted. Omkring 1603 tog man fat på at nedrive adskillige af de gamle bygninger, formentlig Hillerødholms hovedbygning. I stedet for den rejste sig de nye og pragtfulde fløje, der udgør den væsentlige del af slottet. Hvem planen til bygningen skyldes, lader sig ikke afgøre med fuldkommen sikkerhed, men der er stor sandsynlighed for, at det er den samme Hans Steenvinkel, der noget tidligere byggede Uranienborg og Stjerneborg på Hveen, kirken i Slangerup, derefter havde med kapellet i Roeskilde at gøre og, som man erfarer af kongens efterladte, håndskrevne dagbøger, tillige med det nuværende slot. Steenvinkel byggede Børsen i Kjøbenhavn, hvis bygningsmåde har lighed med slottet og derfor bekræfter denne påstand. 1621 synes bygningen at være færdig, i betragtning af dens kolossale størrelse på meget kort tid. Men Christian den Fjerde var også selv til stede alle vegne og tog del i alt. Intet, end ikke det ubetydeligste, var uvigtigt for ham, og det må vel også være grunden til, at slottet så hurtigt blev opbygget.

Frederiksborg Slot er opført på tre små øer, der med broer er forbundet med hinanden. Den ydre forgård, der vender nærmest mod Hillerød, er efter den tids skik befæstet. Dokumenter fra 1628 og 1629 fortæller os endda, at man dengang – under krigen med kejseren, da den frygtelige Wallenstein truede med at gæste de danske øer – tænkte på at udvide fæst-

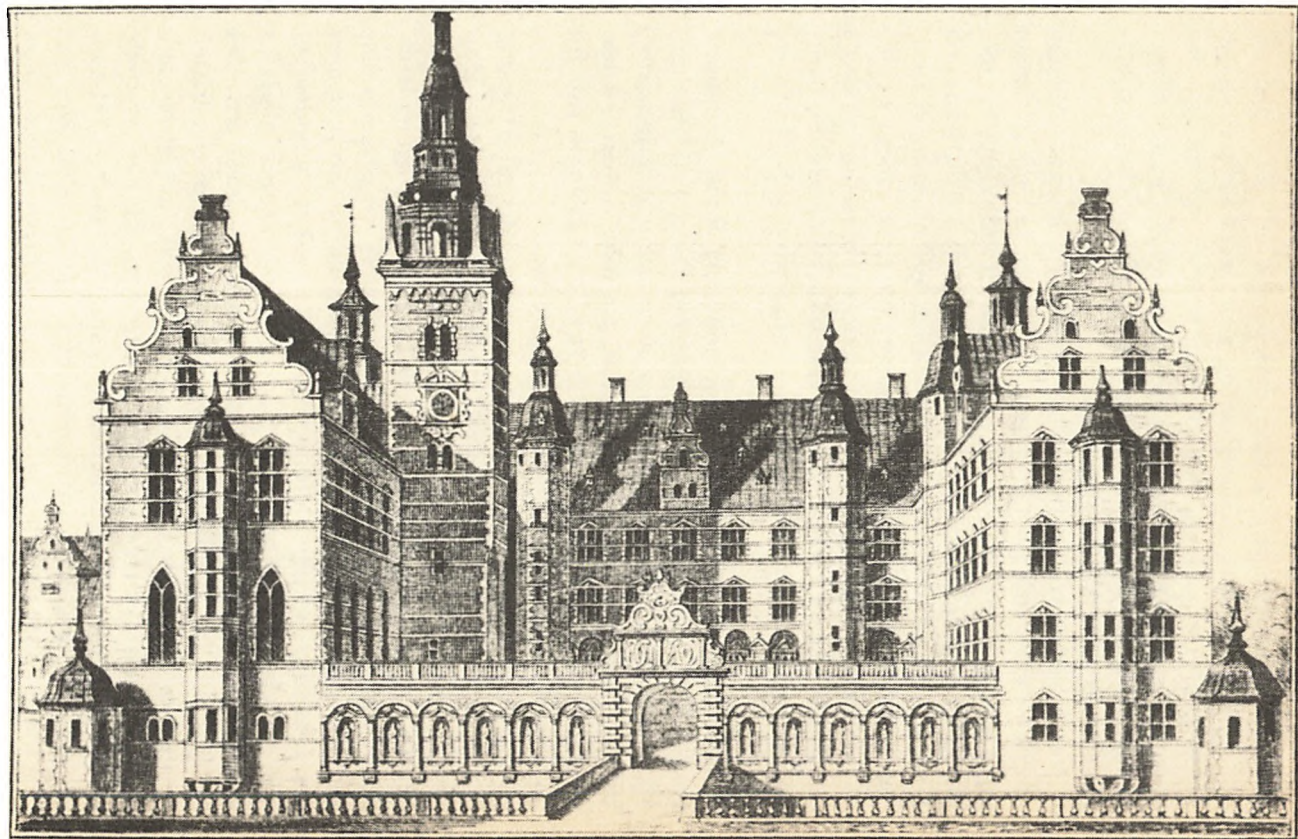
ningsværkerne.

Gennem det såkaldte porttårn eller fangetårn føres man dernæst ind i den indre forgård, i hvis midte der i ældre tider skal have været et springvand. Af de to sidefløje, som omgiver gården, var den højre tidligere sæde for det kongelige kollogium, når regenten selv opholdt sig på slottet, og kaldes endnu derfor undertiden kancelliet. Den venstre beboedes dels af slotsherren, dels af høje embedsmænd. Den fløj, hvor det kongelige køkken blev placeret ved de store ændringer under Christian den Sjette, er ved et hængende galleri, som går over slotsgraven, forbundet med den inderste slotsbygning.

Lige over for det nævnte porttårn er indkørslen til slottets hovedbygning over en bro, der lige som slottets øvrige broer tidligere var en vindebro. Af Cæsars og Alexanders statuer, der efter gamle beretninger fandtes på broens rækværk, ses i vor tid intet spor. Derimod er den 65 alen lange og omtrent 10 alen høje balustrade, der fører til den inderste slotsgård, endnu rigeligt forsynet med billedhuggerarbejde.

Den egentlige slotsbygning består af tre fløje med seks tårne og lige så mange trapper. Den midterste fløj, slottets hovedbygning, har en længde af 100 og en højde af 50 alen. På den side, som vender ud imod gården, går man op ad to trapper, af hvilke den ene sædvanligvis kaldes kongens, den anden dronningens. Bygningens to nederste etager dækkes af et foroven lukket galleri, der tjener til at forbinde de to modsatte opgange. Den højre sidefløj, der har samme højde som den midterste fløj, men kun er 85 alen lang, var oprindelig bestemt til bolig for Christian den Fjerdes børn, og det er måske derfor, den endnu undertiden kaldes prinsessefløjen. I sidefløjen til venstre, der har samme mål, er riddersalen placeret øverst, kirken i den nederste del. Hele den indre slotsgård er omgivet af søen, der på de to sider danner en smal grav.

Frederiksborg Slot 1855. Kun fire år senere ramte en ny brand det smukke bygningsværk, hvis indre blev ødelagt. Ved genopbygningen ændredes også mindre partier udundigt.

I den indre forgård ser vi til venstre to porte, hvoraf den ene, som er nærmest byen, fører til de kongelige stalde, den anden til det såkaldte audienshus og den dertil hørende gård. Sidstnævnte er ved en af søen dannet grav adskilt fra den egentlige slotsbygningens venstre fløj. Lige ud for audienshuset er den såkaldte Møntbro, som igen står i forbindelse med landevejen, der fører til Fredensborg.

Inden vi ser på slottets indre, retter vi opmærksomheden mod en enkel, firkantet gravsten, der ligger ved den efter sin form kaldte Esbro. På stenen sås forhen en indhugget menneskelig figur med krone over. På dette sted skal i Christian den Femtes tid en stakkels løber, der klarede på mindre end to timer at tilbagelægge vejen fra Kjøbenhavn, have fundet sit sidste hvilested. Rygtet går, at hans pandeskal brast i to stykker i det øjeblik, han standsede her og ville hilse på herskabet, hvorfor kongen lod en mindesten med en afbildning af ham placere her.

Et andet løb, men et hestevæddeløb, som foregik i samme konges tid, skal lige nævnes. Anledningen var et væddemål om 1000 hollandske dukater mellem daværende overstaldmester, baron Haxthausen og den engelske gesandt Robert Molesworth og gik ud på med en dansk hest på tre kvarter at ride fra Nørreport i Kjøbenhavn til Frederiksborg Slot.

Gesandten valgte en af baronens fem heste, der gik i træning et par uger, og til at ride den valgtes en af baronens folk. Man havde sørget for, at vejen på den bestemte dags morgen var helt fri og passagen uhindret, således var samtlige led og bomme overalt holdt åbne. To af baronens tjenere var placeret dels ved Nørreport, dels ved porten til slottet, begge forsynet med ure fremstillet af den samme edsvorne urmager. Væddeløbet blev afviklet på den bestemte dag, og baronen vandt, da hans rideknægt – eller staldkarl, som det hedder – præsterede det utrolige ved på 42 minutter – tre minutter mindre end fristen – at gennemføre ridtet. Han fik i præmie 100 dukater og løfte om en plads i kongens uniformerede stab. Hesten styrtede imidlertid, før man kunne få den ind i stalden. Den blev udstoppet og afleveret på Kunstammeret i Kjøbenhavn. Her var den indtil 1824, da den atter blev bragt til Frederiksborg Slot,

hvor den står i en af gangene i tredje etage sammen med den bekendte kong Frodes hjort.

Kirken er i flere henseender den vigtigste del af bygningen. Den findes i den venstre sidefløj af hovedbygningen, hvoraf den optager de to nederste etager. På de tre sider vender den ud dels mod slotsgården, dels til voldgravene, på den fjerde støder den op til mellemløjen. Den er omtrent 80 alen lang og 20 alen bred. Dens højde anslås til 17 alen.

Den består af to hoveddele, højkirken og lavkirken, hvis overdel, orglet samt kirkegemakket, bæres af blanke marmorsøjler og er sat i forbindelse med skibet ved to åbne buer. Galleriet og kirkegangen er begge opført af marmor og kvadersten med 28 dobbelte, hvælvede og åbne buer, som med tilhørende mindre rum udgør to sammenhængende rækker af arkader, der omslutter rummet på alle fire sider, og hvoraf den nederste er indrettet til stolestader, den øverste tjener derimod til prydelser for det galleri, den går bagved. Det hele understøttes fra gulv til loft af 27 kvaderstens-grundpiller og tre rækker joniske, korintiske og blandede marmorsøjler, 38 foroven og 12 under hvælvingen, alle af rød- og hvidåret marmor med sorte sokler, kapitæler og hvide alabast-gesimser. Det er alt rigt prydet med guld og en overflod af billedhuggerarbejde. Således ser man i felterne over den nederste joniske søjlebygning de 11 af Kristi apostle (Judas er ikke med her), udhugget af alabast og forgyldt. Oven over dem er der tilsvarende englebilleder og i fordybningerne mellem de forskellige afdelinger en mængde andre figurer og relieffer med tekster over, deriblandt de fire evangelister, de fem kristelige hoveddyder, troen, håbet, kærligheden, retfærdigheden og forsigtigheden, de fem sanser, de fire verdensdele m.m.

Loftet, der består af seks hovedhvælvinger, som igen deles krydsvis ved de 12 øverste søjler i lige så mange mindre buer og underafdelinger, er dekoreret med ånder og andre prydelser: frugter, blomster og løv, alt så rigt forgyldt med det fineste dukatguld, at man dårligt kan finde noget sted, der er blottet for denne kostbare prydelser. Det er imidlertid især formens skønhed og de enkelte deles harmoniske tilpasning i størrelse, som i forbindelse med loftets dertil svarende højde, der

giver prydelserne deres egentlige og sande værdi, lige som den smagfulde indretning af kirken beviser en større grad af indsigt og kunnen hos den tids kunstnere, end man ellers i almindelighed har villet tillægge dem.

Gulvet i kirken er overalt belagt med marmorfliser.

Alteret, et mesterstykke fra ældre tid, indeholder de vigtigste øjeblikke af Kristi levned- og lidelseshistorie og vækker almindelig beundring som kirkeudsmykning af første rang. Det er 7 alen højt og 3 alen bredt, overalt, både indvendig og udvendig, med vægtige støbte sølvplader og perlemors-prydelser samt smykket med større og mindre figurer, ligeledes af støbt sølv.

Altertavlens indre er næsten altsammen ægte forgyldt og så massivt og kostbart, at det ved sin rigdom bringer os til at studse, lige som arbejdets kvalitet gør kunsten og den antikke smag ære. Altersølvstøbet vejer alene over 18 lispund (144 kilo. O.a.).

Prædikestolen svarer til altret i skønhed og pragt. Også den er helt af sølv og ibenholt, rundt om belagt med massive sølvplader og drevne beslag i krusede arabesker og smykket med andre prydelser. På midterdelen findes fem fordybede nicher med et dobbelt antal søjler af 70 punds vægt og i dem støbte figurer af omkring en alens højde. I midten er der Kristus omgivet af en glorie og med et lam, som holder en fane, ved hans fod. Det vejer 1 lispund og 15 pund (15½ kilo. O.a.). På siderne findes de fire evangelister, der tilsammen vejer 8 lispund og 10 pund (69 kilo. O.a.). Sølvet på prædikestolen vejer ialt 17 lispund, 6 pund og 16 lod (ca. 140 kilo. O.a.), men den mængde sølv, der er til at tage af og pudse, vejer samlet over 36 lispund eller 18,586 lod (ca. 290 kilo. O.a.).

De til kirken hørende vasa sacra, kalken og disken, (tallerken til alterbrødet. O.a.), er begge af det fineste dukatguld. Formen og arbejdet er meget antik. De skal efter sigende være foræret Christian den Fjerde af en hollandsk menighed. De er sammen med Frederik den Andens bibel i slotsforvalterens specielle varetægt og bliver sjældent vist frem for fremmede, lige som de heller ikke bruges ved gudstjenesten.

Alle kirkestolene er indlagt med ibenholt og muskattræ, i

særlig grad på overdelen prydet med kroner og andre billeder samt i træ udskårne, malede og dekorerede figurer. Lige over for alteret under orglet er den kongelige loge, et smagfuldt gemak, hvis loft er prydet med Christian den Fjerdes drejerarbejde, og på hvis vægge der findes en sjælden samling malerier fra bibelhistorien. Man formoder, de er malet af den i det 16. århundrede berømte hollandske maler Adrian van Nieu-landt.

Over for alteret findes orglet, der i pragt og elegance lever op til de øvrige ting i kirken og er kendt for sine skønne, rene toner.

Neden for orglet på dets højre side fører en kvaderstensvindeltrappe op til galleriet, hvor 36 korinthiske marmorsøjler danner en uafbrudt omgang fra den ene ende af kirken til den anden prydet med udmærkede malerier indfattet i væggen og smykket med Christian den Fjerdes og Frederik den Tredies navnetræk.

I vinduesforbygningen for midten og langs siden af dette galleri findes de nuværende elefant- og dannebrogssridderes våben på malede metalskjolde med tilhørende valgsprog ophængt efter anciennitet. Efterhånden som ridderne dør, flyttes deres våbenskjolde ned i Rosen (spisesal på et kongeligt slot, formentlig kaldt sådan på grund af loftsdekorationen, en gipset eller malet rose som tavshedssymbol. O.a.).

Der er de samlet fra Christian den Femtes tid, og allerede nu udgør de en uoverskuelig mangfoldighed. Blandt dem findes mange seværdige, også Napoleons. Efter suveræniteten (her nok enevælden. O.a.) er alle danske konger bortset fra Christian den Syvende salvet i denne kirke. Det bør bemærkes, at denne kirke, der uden tvivl fra starten har været beregnet for slotsmenigheden, siden 1630 tillige er blevet benyttet af Hille-røds indbyggere.

Fra kirken går vi nu over til gemakkerne, af hvilke en stor del er smykket med kostbare i væggen indfattede spejle og malerier af den tids ypperste kunstnere samt rigt forsynet med kostbare og antikke møbler. Blandt disse værelser må vi først nævne Riddersalen, som har kirkens fulde længde og bredde, er 77 alen lang og 21 alen bred, men kun 10 alen høj. Den kan,

som det hedder, rumme et helt regiment soldater.

Det fornemste og mest usædvanlige består først og fremmest i det gyldne, kostbare loft, der foruden at vække opmærksomhed ved sin uhyre mængde af billedskærerarbejde og den mageløse flid, der er brugt til det, tillige overrasker beskueren ved en vis kraft og højtidelighed. Dette loft, som uforandret har holdt sig nu på tredje århundrede, fremstiller et rigt tableau af ophøjet, malet og forgyldt træsnit, billedskærer- eller billedhuggerarbejde inddelt i større og mindre felter af blandet teknisk, religiøst og naturhistorisk indhold. Fremstillingen af den tids mærkeligste opfindelser, de vigtigste guddoms-egenskaber, menneskelige dyder og fuldkommenheder, med indlagt arbejde og indskrifter, en mængde naturhistoriske afbildninger, månederne i året og flere lignende ornamenter i brogede smykker og festlige rækker lader formode en vis indre sammenhæng eller en vis åndelig stræben efter i vekslende billeder at fremstille mennesket som naturens herre.

26 billedskærere skal have arbejdet derpå i syv år, og sikkert er det, at det må have krævet ubeskrivelig meget arbejde. I midten af loftet findes syv kvadrater eller store fordybede tavler: 1) krigsvidenskaben, 2) kanon- og klokkestøberiet, 3) urmagerkunsten, 4) destillationskunsten, 5) bogtrykkerkunsten, 6) navigationen og 7) møllebyggeriet.

På siderne af disse tavler findes mindre felter med følgende indlagte afbildninger:

Nåden, nåden og sandheden sammen, lydigheden, magten, sparsommeligheden, kløgten, fliden, mådeholdet, sendrægtigheden, ligevægten, dyden, sædernes renhed, ringheden, medlidenheden, skyldfriheden, værdigheden, hjemmet eller længslen, standhaftigheden, fromheden, livet, æren, godgørenheden, religionen, erindringen, freden, sandheden, forstands- eller kundskabsevnen, forsvaret, tarveligheden, styrelsen, klarheden eller dagslyset, fuldkommenheden og ærefrygten.

Foruden disse afbildninger findes der en samling især af vilde fugle, dyr og andre ting fra naturhistorien, og i vinduesåbningerne er der større afdelinger.

Væggene i denne pragtfulde sal er behængt med malerier og var tidligere dækket med vævede silketapeter lavet i Kjøge af

den berømte maler Carl van Mandern.

Gulvet i denne sal er belagt med skønne, hvide, sorte, røde og grønne marmorfliser. For enden findes en meget smuk kamin af sort poleret marmor.

Conseil-gemakket (rådssalen, O.a.) er særpræget ved en samling af malerier, bl.a. en del portrætter i legemsstørrelse af de oldenborgske konger indtil Christian den femte.

Et gemak kaldet Caroline Mathildes Gemak, er på grund af sin muntre (lyse og venlige. O.a.) beliggenhed kendt som denne dronnings yndlingskabinet. På en rude kan man læse, hvad hun selv har ridset med en diamant:

O keep me innocent, make others great.

På dansk: Lad mig være uskyldig, gør andre store.

Slottets tredie etage benyttes i øjeblikket til en samling af berømte, især danske mænds portrætter, der såvidt muligt er placeret i kronologisk orden.

Vi forlader nu Frederiksborg Slot, mens vi citerer de første linier af Frimanns digt om dette gamle slot:

„Urokket staaer endnu, o gamle Hillerød
Din majestæt'ske Borg, det Underværk i Norden,
Hvormed dig pryded han, som Marskens Stolthed brød
Med vældig Arm og med sin Ranzaus Torden“.

Tæt uden for den såkaldte Møntport nord for selve slottet ligger slotshaven, hvis tidligste anlæg uden tvivl stammer fra Christian den Fjerdes periode. Havens nuværende form er fra Frederik den Fjerdes tid. De lange af buksbomhække kransede gange, de store alleer, de mange terrasser, der byder en herlig udsigt over søen, slottet og byen, bærer præg af den franske smag, som endnu herskede i forrige århundrede. Når man ser bort fra denne nu forældede, men på dette sted vel vedligeholdte stil i anlægget, som man i dag hos os kun har få eksempler på, samt den herlige udsigt, så har slotshaven ikke noget særligt at byde på, som kan interessere den fremmede. Her fandtes tidligere to bygninger af ikke ubetydelig størrelse. Den

ene af dem, den såkaldte Sparepenge, var ifl. et almindeligt kendt sagn opført af Christian den Fjerde for de penge, han havde sparet af den sum, der var afsat til slottets opførelse. Denne bygning beskrives som meget stor og pragtfuld, men ethvert spor af den er forsvundet for lang tid siden. Den blev, såvidt man ved, revet ned i begyndelsen af det 18. århundrede, og materialerne blev brugt til Fredensborg Slot, der dengang var under opførelse. En anden endnu større bygning var det i Christian den Sjettes regeringstid opførte kinesiske lysthus. Det udgjorde en fortløbende række bygninger på ialt 147 alens længde. Enkedronning Sophia Magdalene residerede her undertiden i flere uger. Komplekset blev, som flere af denne konges bygninger, efter få års forløb revet ned af sønnen, og stedet, hvor bygningerne stod, kendes næppe mere.

Lige over for indgangen til slotshaven drejer vejen af på venstre hånd ned til badstuen, en smuk gammeldags bygning, der er omgivet af skov og krat. Den minder endnu om borgens første stifter Frederik den Anden, hvis navn og valgsprog „Meine Hoffnung zu Gott allein“ (Mit håb alene til Gud. O.a.) står over døren, og som har opført den til det brug, navnet antyder. Af badeinstallationerne, hvoraf der for 40 år siden var betydelige rester, er intet spor mere.

Indelukket kaldes en smuk lystskov på den anden side Badstuen. Her findes endnu rester af en lang, smal pælebro med et rækværk af lægter på siderne, der tidligere var en bekvem overgang fra slot til skov. Hvad der gør dette sted værd at se er den såkaldte Kongesten, kvartsstenen, der står ved en høj under et skyggefuldt træ midt i alleen mellem Badstuen og de nye huse. Det er en stor, rund kampestensblok med et udhugget sæde i midten, og forneden står kongens navn med krone over og årstallet 1628.

Sagnet fortæller, at kongen selv sammen med en bonde skal have flyttet den fra marken til Indelukket for videre at bringe den ind i slottet. Sagnet fortæller også, at bonden tabte bukserne undervejs, og at stenen faldt på det sted, hvor den nu ligger. Senere, hed det, sad kongen på denne sten, når han udbetalte penge til slotsarbejderne. Den rette forklaring på denne sten findes i bevisførelsen mod Ellen Marsviin 1641.

Man ser heraf, at kongen havde haft en huslig strid med fru Kirstine Munk. Næste morgen lod han stenen lægge på vejen ud til den lille ladegård til minde om sagen.

Ikke langt fra Hillerødsholm lå i det 16. århundrede herregården Faurholm, som af Christian den Tredie blev tilskødet kansleren Bortig, der nogle år senere solgte den til den navnkundige Peder Oxe, som kort tid før, han forlod Danmark, ved et mageskifte overlod den til kronen. Ikke længe efter gik hovedgården helt til. Allerede i 1560 befalede Frederik den Anden, at alle bygninger bortset fra ladegården skulle rives ned, og da kongen netop samme år var kommet i besiddelse af Hillerødsholm og var begyndt at opføre Frederiksborg, må man antage, at materialerne fra Faurholm også blev brugt til slottets bygning. Ladegården blev stående og omtales oftere i dokumenter fra Christian den Sjettes tid som den store ladegård. Dog ser det ud til, at også den blev revet ned i den følgende tid.

I 1805 blev den genopført og kaldes i vore dage den nye ladegård. Her var slottets hollænderi (mejeri. O.a.) og de nødvendige opbevaringsrum og andre bygninger. Formentlig var her i Frederik den Andens tid det frederiksborgske stuteri.

I nærheden af Frederiksborg Slot lå for næsten tre århundreder siden landsbyen Hillerødsby, som bestod af seks gårde og nogle huse og hørte under Hillerødsholms gods. Ikke langt derfra lå en anden lige så ubetydelig landsby, Ølskjøbing. De forsvandt begge, da Frederik den Anden lagde grunden til købstaden Hillerød.

Oprindelsen til navnet Hillerød taber sig, lige som byens ældre historie, i den fabelrige tidsalders mørke. Krigsgudinden Hildi eller Hilde, en hedensk gudinde hos de gamle asiater, rimeligvis den samme, som ellers benævnes Hildur, og efter hvem kong Harald på grund af den skinnende tand, hun til tegn på sin hjælp havde skænket ham, skal have fået tilnavnet Hildetand, menes fortrinsvis at have været dyrket her på egnen og at have givet stedet sit navn. Hylden, dette kostelige lægedoms-træ, som vore forfædre skattede så højt, regnedes for gudinden

Hildurs opholdssted, og denne træsort forekommer spredt overalt på denne egn, så navnet Hillerød eller Hylderød også kan have sin oprindelse derfra.

De første indbyggere i den nye købstad fik foruden de sædvanlige købstadsrettigheder frihed for alle skatter og andre borgerlige byrder i 10 år. Noget tyder endda på, at det nærliggende Slangerup skulle miste sine købstadsrettigheder, og at indbyggerne derfra skulle flytte til den nye by, der blev anlagt ved slottet.

Hillerød kom imidlertid ikke ind i nogen synderlig udviklingsperiode under denne konge, men da Christian den Fjerde havde bygget slottet og ofte opholdt sig her med sit hof, blev byens forhold efterhånden bedre. En del nye huse blev bygget til hoffets personale. Byen voksede også i anseelse ved hoffets ophold, de kroninger og højtideligheder, der efterhånden fandt sted på slottet. I lang tid hørte den under lensmanden og fogden eller Kregome Birk, indtil den omsider i 1680 fik sin egen myndighed og byfoged.

Allerede under Frederik den Andens regering var en såkaldt trivialscole (almenskole) for 30 unge startet ved Frederiksborg, uden tvivl i nærheden af slottet, men den holdt kun kort. Hoffets og slottets nærhed var ikke gavnlige for elevernes adfærd. De blev af hoffets folk forført til lediggang, drukkenskab og andre udskejelser. Efter 15 års forløb lukkede kongen skolen for at råde bod på dette onde. I stedet startedes kort efter Sorø-Skole. Christian den Fjerde, der var en så stor ynder af videnskaberne og virkede til deres gavn, havde større held end sin forgænger med dennes plan. 1630 stiftede han en lærd skole i Hillerød og skænkede den en gård i byen og en sum, der forøgedes ved gaver fra private. Den kongelige hofpræst og lensmanden på slottet fik overopsyn med alt det, som angik skolen og undervisningen. Det følgende år, 1631, var man færdig med at bygge gården om til skole, og undervisningen startede i 1633. I to århundreder stod Christian den Fjerdes bygning uændret, indtil den blev offer for luerne ved en ulykkelig ildebrand, der opstod ved mageløs uforsigtighed, og som natten mellem den 10. og 11. maj 1834 bredte sig med utrolig hast og ødelagde omkring 70 huse.

Hillerøds borgere og andre beboere bruger slottets kirke. Byen havde dog i ældre tider sin egen kirke af bindingsværk. Den blæste om i en stærk storm 1627. Et gammelt, brøstfældigt kirketårn, som for godt en snes år siden stod på byens tidligere kirkegård, hvor det nye rådhus nu er opført, skal have stammet fra denne kirke.

Indbyggernes antal var efter folketællingen i 1850 ialt 1929, 939 mænd og 990 kvinder. I 1840 var indbyggertallet 1839. Det er altså på 10 år steget med 90.

Byen har fem gader og et temmelig stort torv. Af offentlige bygninger findes det tidligere omtalte nye rådhus, en lærd og en dansk skole, et distrikts-sygehus, et hospital, et fattighus og et kornmagasin for stuttoriet. Byen har ligeledes et apotek. Det store byggeri efter branden har bidraget meget til at forskønne byen, af hvilken flere dele ligger yndigt ved Frederiksborg Sø.

Hillerøds skønne omegn er ikke blottet for sagn og mærkværdige minder fra den henrundne tid. Således fortælles der, at Frederik den Andens dronning, Sophia, på en udflugt til Slangerup ganske uventet blev overvældet af veer uden for byen på den såkaldte store Ladegårdsmark, og at hun her bragte sin førstefødte søn til verden. Frederik den Anden skal derefter til minde herom have ladet lave en lille ø ved Røde Bro nord for slottet, hvor amtmanden nu har sin have, og med egen hånd plantet den tjørnebusk, som var der i 1674, som vi kan se det af kobberstikkene til Resens Atlas af 1677. I 1749, da Thurah udgav sin Vitruvius, var den borte. Troværdigheden af denne beretning bestyrkes ved den mærkværdige omstændighed, at sønnen, Kong Christian den Fjerde, hvor mange forandringer han end siden foretog på sin faders bygninger og terrænet omkring, så lod han øen ligge urørt og uforandret.

Omtrent en halv mil fra byen i Tjæreby Sogn stod i middelalderen det berømte Ebbelholt-Kloster, der var flyttet hertil fra Eskildsø i Roeskilde-Fjorden, hvor munkenes bolig hyppigt var udsat for oversvømmelse, og hvor det faldt dem svært at skaffe de nødvendige levnedsmidler til vinteren. Klosters flytning skete med ærkebiskop Absalons tilladelse. Den daværende

abbed var den både i statens og kirkens historie berømte Vilhelm, som Absalon havde fået kaldt til Danmark fra St. Genovevæ-Kloster i Paris for at råde bod på uordentlige forhold, der havde udviklet sig på Eskildsø. I en lang række år forestod Vilhelm klostret. Det had, han i sine tidligste embedsår pådrog sig på grund af sin strenge iver for sædelighedens fremme, forvandlede efterhånden til agtelse og ærbødighed. Efter sin død dyrkedes han som en helgen, og overtroen omtalte mange jertegn (varsler. O.a.) ved hans grav. I reformationstiden delte Ebbelholt skæbne med de øvrige klostre. Det blev lagt under kronen, og bygningerne blev revet ned. Materialerne blev for en dels vedkommende brugt til Frederiksborg Slot. Kun klosterkirken blev stående en tid, blev så brugt til sognekirke for Alsynderup og Tjæreby menigheder, men blev revet ned i 1561. Man syntes, den var for stor og kostbar at vedligeholde. Af klostret er i vore dage kun helt ubetydelige ruiner tilbage. Dets navn bevares imidlertid endnu. Stutteriet har en vang, som kaldes Ebberholtsvang, og to huse kaldes Ebberholtshusene.

I nærheden af Frederiksborg Slot tæt ved det såkaldte Indelukke lå tidligere et lille slot Frydensborg, om hvis historie man ikke ved andet, end at det blev ødelagt af svenskerne under krigen 1658-59. Et sted i den såkaldte Lille Dyrehave benævnes Frydensborg Slette. Efter et sagn, som Pontoppidan fortæller, skal slotsfogden have lagt planer imod den svenske konges liv. Hans anslag blev røbet, men det lykkedes ham at undslippe, fordi fjenderne var ubekendt med slottets meget udviklede opbygning. Efter ødelæggelsen blev nogen rester tilbage, men de blev revet ned i 1667. Nu er der intet spor at se.

På Arresøens sydlige bred ved landsbyen Auderød findes rester af dronning Dagmars slot Dronningholm, Drotningholm eller Margrethes Slot bygget af Waldemar den Anden formentlig i 1212. Det skal være revet ned i 1560, og det siges, at sten, udsmykning og andre kostbarheder er hentet derfra til Frederiksborg Slots bygning.

Om det gamle Borre-Slot, hvis rester findes i Uggeløse Sogn, ved man intet. Sagnet fortæller, at der på slottet i gamle dage skal have boet en junker, der blev uvenner med en frue i

Kollerød. Hendes hund var blevet bidt af en af junkerens jagthunde, og det blev fruén så fortørnet over, at hun ikke oftere ville komme i Ugelse Kirke, men byggede én i Liunge, og til erindring om sagen lod hun afbilde en hund på kirkens mur.

Gennem den såkaldte Grip-Skov – den største skovstrækning i de danske lande – som starter ikke langt fra Frederiksborg og breder sig over en stor del af det nordlige Sjælland, går vejen til Esrom-Kloster, navnkundig i hele middelalderen, lige fra midten af det 12. århundrede. Den i statens og kirkens historie lige berømte bisp Eskil lagde første grund til klosteret, da han skænkede noget gods, han havde fået ved et mageskifte med kong Erik Lam, til gudeligt brug. Ved gaver fra kongerne og rige privatmænd voksede klosterets ejendomme og anseelse år for år, og kirkens øverste værnedede om dets hæder ved beskyttelsesbreve. Eskild hentede selv på en rejse til Frankrig munke af den på den tid så berømte Cistercienser-orden. Fra Esrom udgik der munke til flere af de berømteste klostre, ikke alene i Danmark (f.eks. Sorø), men også i Pommern og på øen Rygen. Esroms munke synes også på en god måde at have udmærket sig ved videnskabelige sysler. I det mindste har vi dem at takke for ikke helt uheldige bidrag til Danmarks historie. Esrom holdt sig i reformationstiden længere end de fleste klostre i landet. Det eksisterede endnu, efter at den protestantiske religion var indført overalt i de danske lande, og bestyredes som tidligere af sine egne abbeder, skønt disses myndighed blev meget beskåret. Først i Frederik den Andens tid synes klosteret at være ophævet. Navnene på forskellige steder, huse og marker bevarer ligeledes mindet om klosteret. En landøkonomisk vigtig institution er det kongelige skæferi (bygning til færehold. O.a.) ved Esrom, som står i forbindelse med det frederiksborgske stutteri. Et andet ikke mindre interessant anlæg er Esrom-Canal til brug for brændetransport fra de skove, der ligger omkring Esrom sø. Kanalen, der blev anlagt 1804-1805 af oberst Recke, starter mellem den gamle klosterbygning og skæfergården og fortsætter i en længde af mellem 13.000 og 14.000 alen til sit udløb ved Dronningemøllen. I midten er kanalen afbrudt af en bakke, der ikke lod sig gennemgrave uden alt for store omkostninger. Her må brændet altså læsses af og

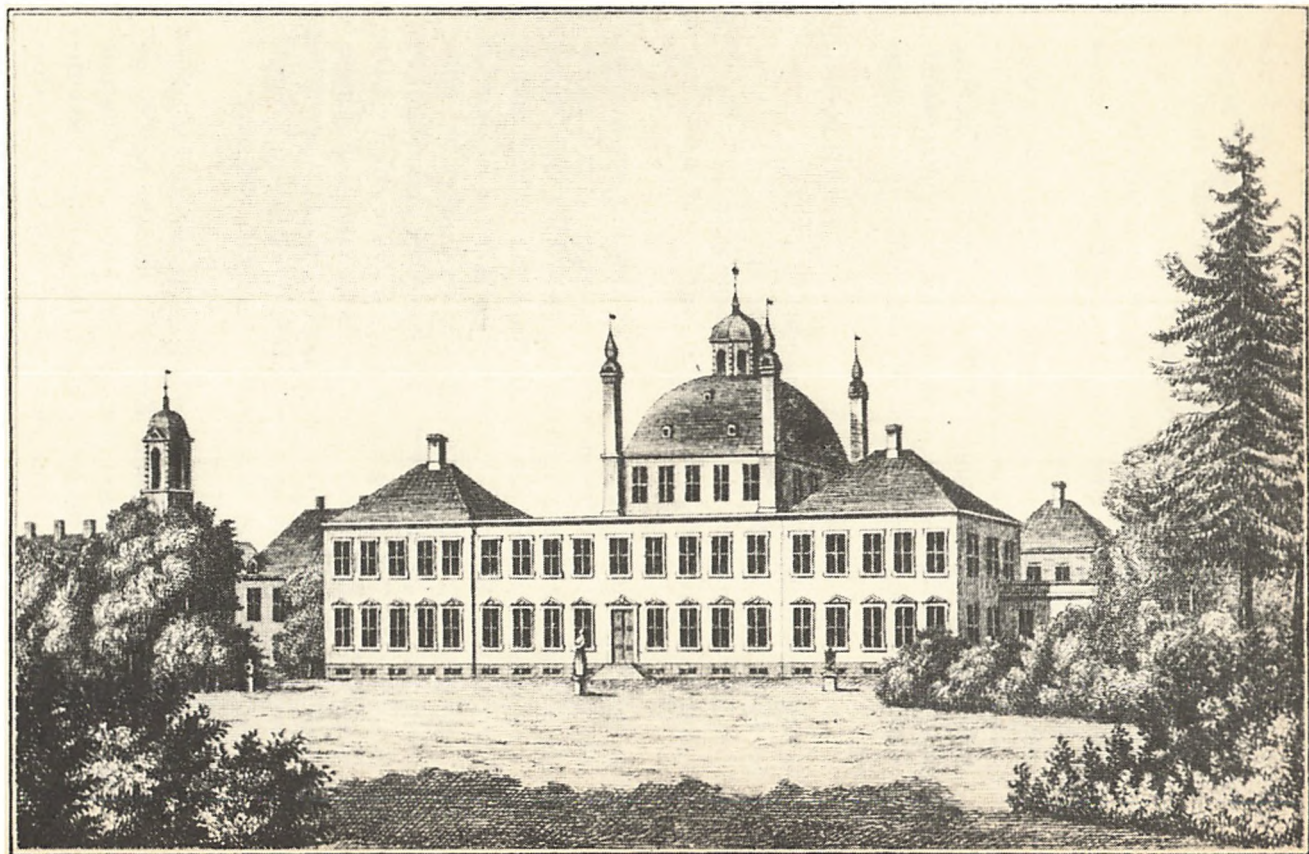
kastes ned ad en sliske til den nedenfor liggende lavere del, hvor det igen lastes i pramme. På den øverste del af kanalen sker transporten ved hestekraft, på den lavere del, hvor jordbunden ikke overalt kan bære heste, er prammene mindre og trækkes af mennesker.

En af de skønneste skovveje, man kan finde i et land uden bjerge, fører fra Frederiksborg til Fredensborg Slot. Her lå først en kongelig gård, Østrup, som Frederik den Fjerde tit besøgte fra Frederiksborg. Her underskrev han den med Sverrig i 1720 afsluttede fred. Da stedets skønne beliggenhed i den yndige skovegn og i nærheden af Sjællands skønneste sø behagede kongen, lod han Østrups bygninger udvide og gav stedet til minde om den fred, han fandt her, navnet Fredensborg. På samme tid menes en anden kongelig gård, Ebbekjøb, hvor Frederik den Tredies dronning, Sophia Amalia, undertiden opholdt sig om sommeren, at være revet ned. Mindet om den bevares i navnet på en af stutteriets vænger.

Fredensborg danner en stærk kontrast til Frederiksborg.

Når man kommer dertil, finder man ikke blot en helt anden egn, men slottet, adgangen til det og alle omliggende bygninger har også et lyst og hyggeligt præg, der røber et langt senere byggetidspunkt. Her er ikke den stolte kongeborg, de røde, tårnede kæmpemure, der hist rejste sig midt i søen – det er et landligt slot med hvide mure, der hæver sig lidt over en forvirret mængde huse og tilbygninger, som omgiver dette slot på alle sider undtagen mod haven. Hovedbygningen er opført med god om ikke helt ædel smag, men den smukke kuppel vansires meget af de fire store skorstene eller hjørnestøtter, der er muret op omkring den.

Fredensborg Slot var oprindelig en kongelig jagtgård. Frederik den Fjerde var utilfreds med Frederiksborg Slot og flyttede ind i sin nye residens i 1722. I 1849 – omkring det tidspunkt, hvor denne tegning blev til, overgik slottet til indenrigsministeriet, men i 1859 fik kongehuset igen interesse for stedet, og her var et centrum for kongelige huse i Europa i Christian den Niendes tid.

Fredensborg Slot, som oprindeligt kun er bestemt for de kongelige og deres hof, var efter ældre beretninger i begyndelsen kun en firkant på ca. 40 gange 40 alen. Senere blev der bygget flere sidefløje, og da hoffet i midten og mod slutningen af forrige århundrede oftere opholdt sig på Fredensborg (således i lang tid under Frederik den Femtes og senere under Christian den Syvendes regering), udvidedes slottet ved den ovennævnte mængde skæmmende tilbygninger.

Slotsgården – i hvis midte den skønne Fredens Billedstøtte står, som Frederik den Fjerde lod rejse til minde om den bemærkelsesværdige fredslutning i 1720 – er stor, regelmæssig og en værdig forplads til Frederik den Fjerdes yndlingssted. Til minde om freden satte kongen følgende indskrift over slotsporten:

Da Krig og Orlogstid ved Gud en Ende fik,
Blev Fredensborg opbyggt af Fjerde Frederik;
Og at det Fredspaulun skal Krigens Minde være,
Så fik det navn af Fred og Frederik at bære.

I slottets indre er især den store sal i hovedbygningen, der går gennem alle etager og foroven ender i en kuppel, værd at omtale. Den er på alle sider omgivet af et galleri. Man viser endnu den sten frem, Frederik den Fjerde stod på, da han underskrev freden med Sverrig. De enkelte gemakker er rigt prydet med malerier, men flere af de vigtigste, der fandtes her tidligere, er taget ned og indlemmet i den kongelige malerisamling på Christiansborg Slot. Dog skal der endnu være enkelte, som har værdi for kunstkendere. I en af de omtalte tilbygninger mod nord er Slotskirken, et ret smagfuldt kapel, oprindeligt kun bestemt til hoffets brug. I den senere tid er det også blevet benyttet af indbyggerne i den flække, som ligger ved slottet og bærer slottets navn.

Slottets have er en skov af meget betydeligt omfang, hvis ydre del grænser mod den skønne Esrom-Sø. Haven er stor og prægtigt anlagt, og naturen har, ved de store, omliggende skove, rakt kunsten en hjælpsom hånd. Det er ingen moderne have med kunstig natur, men en slotshave med kongelig stor-

hed og pragt, der viser, at den ældre havekunst også kan frembringe noget stort og smukt. Den berømte tyske forfatterinde Frederike Brun siger om denne have:

„Den er anlagt i en meget interessant stil, omend ikke efter den nyeste smag. Mørke granlunde veksler med vildsomme gange, der leder os op og ned ad små høje, hvis top altid frembyder en indtagende udsigt, enten til den maleriske sø og dens skønne bred eller til de omliggende skove og frugtbare marker. Hvor stor er ikke kontrasten mellem hine vældige fjeldegne (Kullen på Sveriges kyst, som man her ser rejse sig) og denne blide, fredelige skønhed. Jeg sad på en bænk af kampesten på en stejl høj. Foran mig lå den rolige sø, hvori den klare himmel spejlede sig. Bag mig bredte sig en duftende granlund, hvori vindens melodiske susen tonede. I sandhed, dette sted er efter dets beliggenhed og omegnens karakter en Fredens Borg“.

Skønt de fleste anlæg i denne have er præget af regelmæssighed, sporer man næsten ingen snæverhed eller stivhed på grund af dens betydelige udstrækning. Fra terrassen ved søen har man en prægtig, meget indtagende udsigt gennem den brede hovedåbning, der går lige til søen.

I haven findes en del statuer af Wiedewelt og andre, men mange flere og andre udsmykninger fra tidligere tider er forsvundet eller dårligt vedligeholdt. Et særpræget og velbevaret anlæg er den kendte Normandsdal i midten af haven. Den kaldes sådan, fordi der her findes en stor samling af statuer forestillende bønder og fiskere fra Norges forskellige egne, hver i sin særegne nationaldragt. Det er en smuk idé, og disse hvide figurer, der i en kreds omringer dalen og omslutes af den tætte, ensomme lund, gør et besynderligt indtryk på beskueren. Skønt disse statuer langt fra er kunst-idealer, men kun har historisk værdi, åbner der sig dog en national helligdom, når man betræder denne stille dal.

Ved enden af den såkaldte Skipper-Allee, der starter i nærheden af slottet og fortsætter lige til søen, hvor der findes et bådebyggeri, har man en herlig udsigt over Esrom Sø til Nøddebo og den lige overfor liggende skovklædte odde.

Slangerup

Omtrent to mil fra Frederiksborg mod sydvest ved Issefjorden ligger Slangerup, tidligere, indtil dette århundredes begyndelse, en købstad, i vor tid en ikke ubetydelig flække med cirka 60 gårde og huse og med 200-250 indbyggere. Dens købstadsprivilegier, som den fik i 1102, falder bort, når de nulevende borgere dør.

Slangerup optræder allerede langt tilbage i tiden under navnet Slangethorp. Her skal Erik Eiegod være født, og af ham skal byens kirke være anlagt i år 1100 netop på det sted, hvor han kom til verden. Under sit ophold i det fjerne Østen, på rejsen til det hellige land, glemte kong Erik ikke sin fødeby. Til dens kirke reserveredes en del relikvier fra den hellige Nicolaus, hvis navn den senere kom til at bære. Slangerup havde i middelalderen et kloster, sandsynligvis Benedictiner-kloster. Også dette skal kong Erik have anlagt.

Mod slutningen af det 16. århundrede fik borgerne i Slangerup tilladelse til at have en losseplads for skibe på Udesund-by-Bakke i nærheden af Issefjorden. Af denne losseplads opstod i det 17. århundrede det nuværende Frederikssund.

I ældre tider blomstrede Slangerup, men da Hillerød voksede op på den ene side af den og Frederikssund på den anden, aftog dens handel efterhånden, så den nu kun er en flække eller landsby. Byens kirke, St. Mikkelkirke, er værd at se og bygget op fra grunden af Jørgen Friborg, bygmester ved Frederiksborg Slot, i 1588. I 1724 blev byen hjemsøgt af en stor brand. Uden for byen mellem byerne Jordhøj og Qvinderup ligger en høj kaldt Blodhøi, hvor kong Svend Grathe slog og overvandt Knud.

Frederikssund

Frederikssund, der tidligere kaldtes Falkenberg og var lagerplads for materialer til Frederiksborg Slots byggeri, blev fra

1578 ladeplads (lille skibshavn eller red. O.a.) for Slangerup. Efter Frederik den Tredie blev den fra 1665 kaldt Frederikssund og fik købstadrettigheder. Byen ligger på en pynt i Roeskilde Fjord fem mil fra Kjøbenhavn og fire mil fra Rørvig Toldsted, hvor alle varer til købstæder ved Issefjorden bliver fortoldet. I 1850 var der 612 indbyggere, 299 mænd og 313 kvinder. En stor del af Frederikssunds borgere og embedsmænd har bopæl i Udesundby, til hvis kirkesogn byen hører. Der skal være cirka 40 huse og gårde, iberegnet skolebygningen og et grundmuret sprøjtehus (brandstation. O.a.). Byen har tre gader, men intet torv. Den har et apotek.

Frederikssund har ingen havn, men en god ankerplads, hvor alle fartøjer til og fra Frederikssund og Roeskilde losses og tager gods ombord. Kun skibe, der ikke går dybere end $9\frac{1}{2}$ til 10 fod, kan løbe op til byen, da vandets dybde i indløbet til fjorden kun er 11-12 fod. Byen har tidligere været i udvikling og havde ved folketællingen i 1845 646 indbyggere, men ved folketællingen i 1850, som nævnt, kun 612, så den synes at være gået tilbage i velstand i de senere år. Den ernærer sig væsentligst ved handel og brændevinsbrænderi, hvorfor der også er mange brænderier.

En fjerdingvej fra byen er der færge til Jægerspriis, der ligger på den anden side af fjorden på en halvø mellem Holbeks- og Roeskilde-Fjorden. Jægerspriis Slot kaldtes tidligere Abrahamstrup og nævnes allerede under dette navn i begyndelsen af det 14. århundrede under Erik Menved. I 1318 ville Erik Menveds dronning Ingeborg køre herfra til Holbek med sin eneste søn, den danske tronarving, der kun var 16 uger gammel, men væltede med barnet, der brækkede halsen. Det var en ulykke, der havde uberegnelige følger for Danmark og blev endnu mere tragisk ved, at kongen, som det fortælles, til straf lod Ingeborg indsætte i en stenvæg (en niche med dør ud mod klostergangen. O.a.) i St. Claras Kloster i Roeskilde, hvor hun måtte sidde til sin død året efter.

Mod slutningen af det følgende århundrede nævnes Abrahamstrup som dronning Dorotheas livgeding (til rådighed indtil døden. O.a.), senere omtales det hyppigt som et kongeligt len. Kong Christian den Femte opholdt sig tit på Abraham-

strup for jagtens skyld, og det var formentlig ham, der gav det navnet Jægerspriis. I det 18. århundrede skiftede det jævnligt ejere i den kongelige familie. En lang periode tilhørte det Frederik den Fjerdes broder, Prins Carl, derefter Christian den Sjette og senere Frederik den Femte, der som kronprins tit var der om sommeren og lod slottets bygninger ombygge og udvide. 1773 kom det i arveprins Frederiks eje. Lige som der på godset i hans tid blev foretaget mange og betydelige forbedringer, blev også selve slottet og dets omgivelser genstand for hans opmærksomhed. Det var ham, der gennemførte den smukke idé ved mindsten i slotshaven at hædre berømte og fortjente mænds minde. Disse sten er rejst over religionens tro tjenere: Ansgarius, Luther og Bugenhagen samt Egede, over Danmarks gamle konger: Skjold, Frode Fredegod, Dan Mykiliati, Harald Hildetand, Gorm den Gamle, Harald Haarfager, over lærde mænd: Saxo Grammaticus, Snurre Sturleson, Arild Hvitfelt, Ludvig Holberg og Tycho Brahe, over tapre helte og krigsmænd som Niels Ebbesen, Daniel og Johan Ranzau, Peder Skram, Niels Juul, Peter Tordenskjold, Cort Adeler, Herluf Trolle – over statsmænd som: Kaas, Griffenfeld, Johan Hartvig Ernst Bernstorff, over gejstlige som Hans Tausen, Hans Svane og mange andre. Der findes omkring 80 monumenter med indlagt tekst og navne, alle af Wiedewelt i en fortræffelig smagfuld form. På Griffenfelds mindsten har man ved foden sat et A, der skal betyde absolutus (frikendt). Man finder også her to jættestuer. Fra Juliane-Høj, tidligere kaldet Monses-Høj, der ligger på åben mark i nogen afstand af lunden, har man en smuk udsigt over store enge til slottet.

Slottet består af tre fløje i to etager med undtagelse af den nordre fløj, hvis midterste del har tre etager og kvist. Denne del af slottet er det gamle Abrahamstrup, der bærer et af slottets tre tårne. Den er omgivet af en grav, der hegner slottets vestre side. På den nordre og østre side er slottet omgivet af slotshaven, på den søndre af en grav med et jernstakit udenom.

Hirschholm

En flække, der ligger på vejen fra Kjøbenhavn til Helsingør 3 $\frac{3}{4}$ mil fra Kjøbenhavn, bærer navnet Hirschholm. Den stammer fra Sophie Magdalenes anmodning til Christian den Sjette om at få en købstad ved sit slot. Den fik sine første privilegier 1739. Senere blev de bekræftet og udvidet, så enhver, der ville bygge og bo der, fik ret til at drive forretning på samme måde som alle andre købstæders indbyggere. Frederik den Sjette har kun fornyet privilegierne midlertidigt.

I midten af forrige århundrede fra 1733 til 1744 byggedes Hirschholms Slot midt i en sump omgivet af mørke, triste skove. Alle midler blev taget i anvendelse for at overvinde de hindringer, naturen lagde i vejen. Millioner af statspenge ødsledes på en forfængelig grille, og en pragtbygning fuld af ydre og indre glans rejste sig omsider i stedet for det gamle slot Horsholm, som Corfits Ulfeld ejede i sin tid. Men det var ikke Christian den Fjerde, der var bygherre. Inden 40 år var det stolte værk kun et sørgeligt minde om en dansk dronnings ødselhed. Den bekendte rejsende Bonstetten (svejtsisk forfatter m. romantisk forbindelse til den dansk-tyske forfatterinde Friederika Bruun. O.a.) giver følgende skildring af slottet, som han så det i 1798:

„Slottet står på en ø i en lille sø, der var en sump og nu atter bliver en sump. Den store bygning, der har stået i knap 56 år, er forladt og øde. Man ser får græsse i slotsgården. Vindueskarmene rådner væk, og ruderne bliver uigennemsigtige. Ingen lyd høres i de talrige værelser bortset fra vindens susen og vinduernes klapren. Det store operahus i haven forfalder, loftet er allerede faldet ned. Alle kunstige springvand ligger stille hen, kun fra det sumpede område høres frøernes triumfsang. I de regelmæssige haver vandrer man i trist ensomhed, hvor den forladte kunst nu er fordømt til at sørge over sig selv“.

I det prægtige slot var en stor sal, riddersalen, der gik gennem hovedbygningens to etager. Væggene brammede (prangede. O.a.) med forgyldning, stukkatør-arbejder i gibs og malerier. Midt i salen var der et vældigt springvand, hvor en tyk

vandstråle steg 10 alen i vejret.

Jonge fortæller i sin Danmarks Beskrivelse, at der fandtes værelser, hvor alle indfatninger, bygningsprydelser, låse og hængsler var af støbt sølv. Christian den Sjette døde i 1746 på dette slot. I årene 1808-1809 blev slottet revet ned. Det var da faldefærdigt.

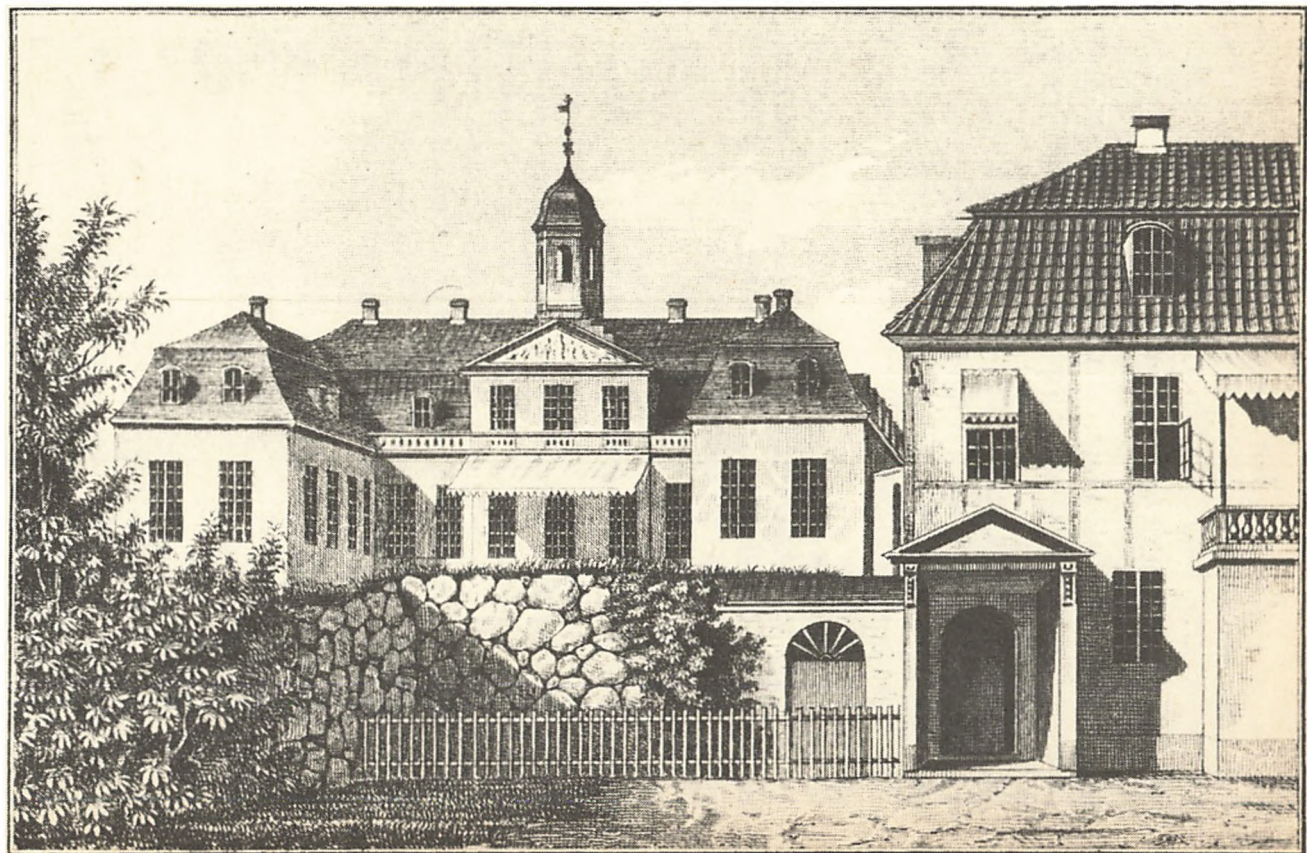
Kjøbenhavns nærmeste omegn er rig på lystslotte, f.eks. Charlottenlund, Eremitagen, Bernstorff, Skodsborg og Sorgenfri. Dette sidste slot, hvoraf der med dette skrift følger et billede, ligger 1½ mil fra Kjøbenhavn ved en yndig skov og med udsigt til Frederiksdal og alle de andre skønne omliggende skove og søer. Det besøges på grund af sin yndige beliggenhed hyppigt af københavnerne og har været sommerresidens for Christian den Ottende, lige som det er det endnu for hans efterladte enke, Caroline Amalie.

Kjøge

Kjøge ligger ved Kjøge Bugt på Sjællands østside 5½ mil fra Kjøbenhavn. Navnet Kjøge forklares på forskellig måde. Mens nogen påstår, det skal være kommet af koye, fladbundede skibe, der blev brugt på byens flade vand, udleder andre det af kig-øie, fordi der i ældre tider til hjælp for de søfarende blev hængt lygter op på kirketårnet.

Af et dokument af 29. juli 1243 ses, at Kjøge allerede eksisterede som købstad på Erik Plougpenning's tid. Dog skal den have ligget der, hvor nu Gamle-Kjøgeby ligger, og hvorfra den i

Sorgenfri i 1855, da kongefamilien lod staten overtage slottet. Først i 1898 begyndte den senere Kong Christian den Tiende at bruge Sorgenfri som sommerresidens, i en årrække var den bolig for prins Knud, Kong Frederik den Niendes broder.

slutningen af det 13. århundrede skal være flyttet nærmere kysten. Ved et brev af 4. juli 1288 gav Erik Menved stadens indbyggere samme rettigheder som Roeskildes borgere. I 1441 gav Christoffer af Baiern byen en stadsret (bet. fml. her alm. købstadrettigheder. O.a.), og de privilegier, den indebar, blev 1477 udvidet ved et åbent brev af kong Christian den Første. Senere blev samtlige privilegier stadfæstet af kong Hans. Også Christian den Fjerde vedtog bestemmelser, der skulle komme byen til gode.

Kjøge blev tidligt befæstet. Under Christian den Anden blev fæstningsværkerne, der kort tid forinden var blevet revet ned, atter opbygget. De forfaldt igen, men Carl Gustav gjorde i 1658 påny byen til en fæstning. Der findes i dag ingen spor af disse fæstningsværker.

I det 17. århundrede var Kjøge en blomstrende stad og dens handel langt betydeligere end nu. Især blev byen dengang jævnligt besøgt af hollandske skibe. I 1342 blev den plyndret af holstenerne, og i 1633 led den stærkt ved en ildebrand.

I den nærliggende bugt slog Niels Juul i 1677 den svenske flåde, og endnu mere navnkundig blev Kjøge-Bugt i 1710 ved kommandør Hvitfeldts mageløse heltedåd. Hans skib „Dannebrog“ kom i brand ved ilden fra sine egne kanoner. Den kunne vel reddes, men ikke uden fare for, at byen Kjøge og hele den danske flåde brød i brand. Hvitfeldt tog derfor den beslutning at lægge sig tæt ind på fjenden og skyde skud på skud, indtil ilden nåede krudtkammeret, og han sammen med hele besætningen sprang i luften. Gyldenløve, der kommanderede den danske flåde, vandt derefter en glimrende sejr over den svenske.

I 1807 var byen atter i fare, da det kendte slag ved Kjøge fandt sted i dens nærhed. De danske tropper, dårligt uddannet og udrustet, for største delen bestående af udisciplinerede bønderkarle under generalerne Castenskjolds og Oxholms kommando, skulle forsvare sig mod engelske veltrænede og veludrustede tropper, der var forsynet med udmærket skyts, mens de få kanoner, de danske tropper førte med sig, endog manglede ammunition. Under de omstændigheder var udfaldet af kampen på forhånd givet, og de engelske tropper tvang vore til

at trække sig ind i byen. Det skete i den største uorden, øget ved, at fjenden rykkede hurtigt frem med sit fortrinlige ridende artilleri, stillede kanoner op i byens port og skød med kardæsker langs gaderne, hvorved alle bestræbelser fra befalingsmændenes side på at standse vore tropper og få dem til at gøre modstand var frugtesløse. Trængselen i gaderne af kanoner, bagagevogne, folk og heste blev så stor, at der intet var at gøre. På sydsiden af den tæt ved byen liggende Kjøge-Aa stod nogle danske tropper, der forsvarede overgangen med stort mod og endog standsede det fjendtlige kavalleri ved virksom ild fra fire kanoner. Men da den lille danske styrke kort efter blev angrebet af fjenden såvel i flanken som bagfra, måtte alle vige, så godt det nu lod sig gøre. Den største gruppe flygtede ad landevejen til Balle, resten over marker og hegn mod Clemestrup og Herfølge, mens de fleste kastede deres udrustning og våben fra sig undervejs. Dog blev manganen brav og tapper mand stående bag grøfter og gærder eller skjult i kornet på marken og sendte velrettede skud mod fjenden, som derved led et ikke ubetydeligt tab.

Den sølgende kamp, $\frac{3}{4}$ mil fra Kjøge på landsbyen Herfølges kirkegård, hvor en del tropper samlede sig under general Oxholm, der gjorde tapper modstand mod et overlegent angreb, hører ikke til byens historie, og vi vil derfor blot tilføje, at englænderne besatte byen, hvor de begik flere grusomheder, hvilket imidlertid også skyldtes, at de danske tropper fyrede ud ad vinduerne mod det fjendtlige kavalleri.

Kjøges udstrækning er fra nordvest til sydøst 1600 alen lang og fra nordøst til sydvest 900 alen. Byen har 15 gader og stræder: Vestergade, Nørregade, Brogade (der er den største), Kirkestræde, Nyportstræde, Rosenportstræde, Laugshuusstræde, Cathecismusstræde, Møllergade, Gjertruds-Kirkestræde, Byesgaardsstræde, Fennediget eller Fænedet, Stranden, Bjerget og Lille-Kirkestræde. Byen har kun ét torv, der ligger omtrent midt i og danner et temmelig regulært rektangel. Byen er inddelt i fire kvarterer, der omfatter 297 matrikelnumre. Enkelte grunde er ubebygget, lige som også flere af matrikelnumrene er lagt sammen, så antallet af de mere eller mindre selvstændigt liggende bygninger er 257, heraf 124

gårde og 133 huse. Seks af gårdene og tre af husene ligger uden for byen.

Byens indbyggere var ved folketællingen i 1850 ialt 2436, heraf 1188 mænd og 1248 kvinder. I 1845 var der 2249 indbyggere, i 1840 2086. I løbet af 10 år har byen altså fået 350 flere indbyggere, hvilket viser, at den vokser betydeligt.

Byen har 12 offentlige bygninger:

Kirken, helliget St. Nicolaus, er bygget i 1324. Den ligger i byens nordlige del og har et almindeligt tårn med tag. Den er lys, rummelig og høj. Altertavlen og prædikestolen er smukke billedskærerarbejder. Døbefonten er et ottekantet bækken af sort marmor skænket kirken af præsten Niels Bagger i taknemlig erindring om, at Gud bevarede Christian den Fjerde mod mange truende farer i krigen med Sverrig. Der findes enkelte mindetavler, således over schoutbynacht (kontreadmiral. O.a.) L. C. Ulfeld og fru Cathrine Due, rektor Johannes Iver Calundanus, rådmænd Edinger m.fl. Blandt flere gode og smukke malerier i kirken er der et stort ovalt, som udmærker sig særligt. Det forestiller Christi nedlæggelse i graven og blev skænket kirken af borgmester Hans Christensen i 1624. Nedenunder ser man et billede af ham selv og hans hustru. I koret er der et smukt maleri, der forestiller Christi nedtagelse fra korset. Kirken har et rimelig godt orgel og fire klokker.

På Vestergades sydside ligger hospitalet (fattighuset), mere kendt under navnet Fattigboder eller Steenboder, fordi det er skænket fattigvæsenet af en rådmænd Steen. Foruden dem findes Enkehusene, hvor fattige borgerenker og andre ordentlige, fattige, enlige personer bliver indlagt.

Den såkaldte Magasingaard blev tidligere, da byen havde indkvarteret kavalleri, brugt til kaserne, men er nu indrettet til arbejds hus for fattige.

Rådhuset ligger på torvets østside. Det er en ret smuk, grundmuret bygning på to etager, ombygget i 1803.

De øvrige offentlige bygninger er brand-, vagt- og natmandshuset (der rummer renovationsvæsenets og skorstensfejernes redskaber. O.a.).

På torvet byggede Christian den Fjerde i 1634 en toetages stenbygning, hvis frontispice, tre høje, trappeformede gavle,

lignede et tårn. Her blev i Christian den Fjerdes tid fremstillet de berømte tapeter, som blev brugt til udsmykning af Frederiksborg og Rosenborg Slot.

I den såkaldte Postgaard på hjørnet af Torvet og Nørregade udspillede dramaet om det berygtede Kjøge Huuskors sig. Der boede i 1608 en kræmmer, der hed Hans Barskjær. Da han en nat lå i sin seng, lød det under hans hoved som en høne, der kalder sine kyllinger sammen. Det var fanden, som drev sit spil, og han åbenbarede sig siden som en skruptudse, tilsidst sås han så tydeligt, at ingen kunne tvivle om det, for han kom frem i en brun, korthalet rottes skikkelse. Hans Barskjær var en af Kjøges rige mænd. En fattig borgerkone, Johanne Thomesses, kom ofte i hans hus og troede, han var hendes ven. Der var imidlertid en anden kvinde, som satte ondt for hende hos Hans Barskjær og bildte ham ind, at hun var en heks. På samme tid blev en gård, som Johanne Thomesses ønskede at købe, til salg. Da Hans Barskjær kom hende i forkøbet, har hun formentlig ikke undladt at ytre sin fortrydelse herover. Så skete det, at en dreng i Barskjærs hus på samme tid blev angrebet af St. Veitsdans (rystesyge. O.a.), og rygtet fortalte da, at fanden holdt drengen svævende mellem himmel og jord.

Rygtet bredte sig, så endog den lærde dr. Thomas Bartholin troede at høre larmen i sin amместue (børneværelse. O.a.) og derfor måtte vidne i denne sag. Nu ville Hans Barskjær ikke længere finde sig i dette uvæsen og stævned Johanne Thomesses og en anden kvinde for retten for trolddom. De blev begge brændt på bålet. Hans Barskjær døde kort efter, men overtroen og forfølgelsen varede ved, og flere kvinder måtte friste samme skæbne. Der blev holdt offentlige kirkebønner.

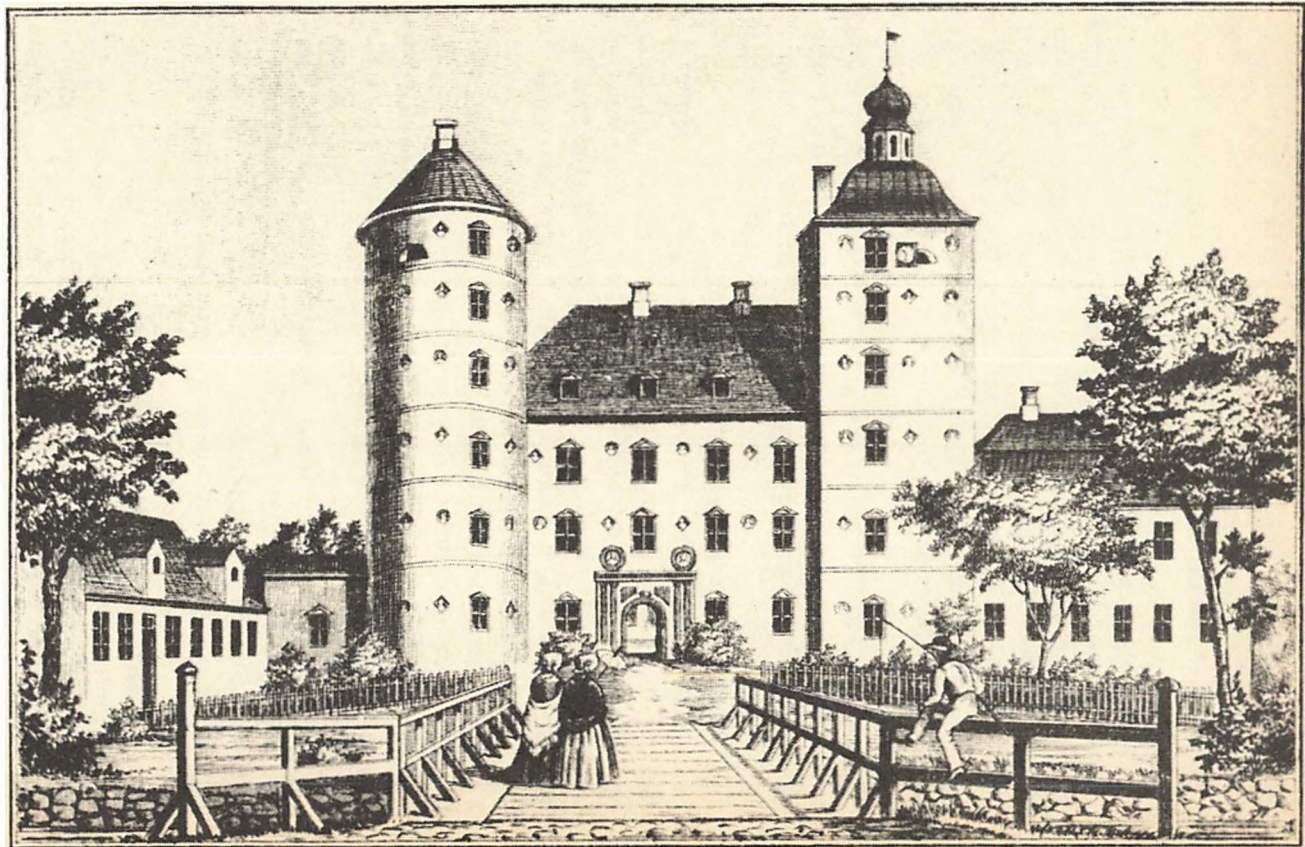
Vallø Slot og adelige kloster ligger omtrent en mil fra Kjøge i en yndig skovegn. Dette gods købte Frederik den Fjerde af den Scheelske familie, gjorde det til grevskab og forærede det til sin anden dronning, Anna Sophie. Det skulle være hendes enkesæde. Men efter hans død forærede sønnen, Christian den Sjette, det til sin dronning Sophia Magdalena, der gjorde det til en stiftelse for adelige frøkener i 1738. Slottet har nydelige haver og en glimrende dyrehave.

Storehedinge

Købstaden Storehedinge kaldtes i ældre tider Hettinge Magle og ligger syv mil fra Kjøbenhavn. Den er meget gammel og skal have sit navn efter en skjoldmø, der hed Hedde eller Hetha, og som var med i Bravallaslaget. Man udleder også byens navn fra den hedenske tid, da indbyggerne her var blandt dem, der holdt fast på hedenskabet, mens deres naboer havde antaget kristendommen. Byen fik i 1444 købstadsrettigheder sammen med flere andre sjællandske købstæder. Storehedinge er en af de mindste og mest uanselige købstæder på Sjælland. Indbyggertallet var ved folketællingen i 1850 1076 (536 mænd og 540 kvinder). I 1840 var tallet 979, der er altså på 10 år kommet 97 flere indbyggere.

Byens kirke fortjener opmærksomhed både på grund af den usædvanlige bygning og de sjældne fuldkomment bevarede løngange i koret, der vidner om en temmelig høj alder. Kirken i sig selv er ottekantet, er tækket med bly og står mellem to tårne, der dog er uden spir. Det ene er højere end det andet. Det højeste er præget af en del firkantede huller. I det 17. århundrede faldt kirkens midterste del, der var højere end den øvrige del, sammen, og kirkens indre blev for en stor del ødelagt. Man fandt da på i stedet for at forene tårnene ved en ordentlig længe af passende højde at lade det ske med en ottekantet bygning, der tager sig ganske underlig ud mellem de to høje tårne. De omtalte løngange er bygget i muren, der går omkring kirkens kor. Løngangene er så smalle, at kun én kan

Vallø Slot, som det så ud i 1855. Efter en brand i slutningen af 1800-tallet blev det bygget om til sit nuværende udseende. Dets skæbne har som de fleste danske slottes været fyldt med drama. Om dette kun, at Frederik den Fjerdes elskerinde, Anna Sophie Reventlow, boede der i 1700-tallet, til hun blev hans dronning. Hendes efterfølger, dronning Sophie Magdalene oprettede i 1737 en stiftelse for ugifte adelsdamer på Vallø, og den eksisterer stadig.

passere ad gangen. Den omgiver koret på alle tre sider, og fra den er der indgang til en anden mindre gang med to hvælvede kamre uden vinduer, et på hver side. Man ser spor af, at der tidligere har ført døre til disse fæle, skumle huller. Murene er så tykke, at man hverken inde i kirken eller udenfor kan se mindste spor af gangene. Man ved ikke, hvornår de skjulte gange blev opdaget, men de må have været kendt længe. Herom vidner et gammelt sagn om en skat, der skulle være skjult der, dels almuens tro på, at den celle, hvortil adgangen er fra alteret, er bolig for et væsen, man kalder Ellekongen i Stevns herred. Hans herredømme skal strække sig til åen eller herredsskellet, og om ham tror almuen – eller gjorde det i det mindste – at han slet ikke tålte, at nogen anden konge vovede sig over åen ind i herredet. For at betage dem denne tro, fortæller Pontoppidan, drog Christian den Fjerde ind i herredet og fratog Ellekongen hans myndighed. Senere har Frederik den Tredie og Christian den Femte besøgt Stevns herred. I 1808 besøgte Frederik den Sjette Ellekongens kammer.

En halv mil fra Storehedinge ligger landsbyen Høierup. Kirken, der hæver sig over byen og ligger et godt stykke fra den på den yderste klintrand, har således en beliggenhed uden lige på Sjælland. Nordøst for Høierup Kirke ligger klintens højeste punkt kaldet Høiesti. Fra den øverste klintrand til stranden er højden i lodret linie mellem 100 og 120 fod.

Klinten, der ikke, som nogen har troet, er et forbjerg, men en jævn over havet mere eller mindre høj landstrækning, går fra enden af Gjørslev Skov i nordkanten af Stevns herred, hvor der i fordums tider lå en skanse, indtil en fjerdingvej neden for landsbyen Høierup mod syd ud for Lille-Hedinge, hvor der ligeledes tidligere var en skanse kaldet Rødvig Skandse. Den strækker sig således krumt i mere end halvanden mils længde.

Efter Abildgaard, der har beskrevet Stevns Klint, vil vi for rejsende give en kort vejvisning på dette interessante sted på Sjælland.

For enden af Gjørslev Skov, omtrent $\frac{1}{2}$ fjerdingvej fra Skandsehuset, begynder klinten at vise sig blottet for lyng og grønsvær, hvormed den hidtil har været dækket helt oppefra og ned til stranden. Det er ved Huggerens Odde, hvor klinten

hæver sig omkring 26 alen over vandet, at ingen jordskorpe mere viser sig, man ser kun det grove kridt eller den skørnede kalksten med flintlag i. Strandbredden er her lige som alle vegne ved klinten strøet med nedfaldne flintesten, ja, nogen steder endog med temmeligt store kampe- eller gråsten. Sydøst for Huggerens Odde kommer vi til en dyb dal kaldet Kulstien, gennem hvilken man kan køre fra Holtug By lige ned til stranden. Fra kulstien kommer man til Kalksteens-Odden, der ligger en fjerdingvej længere væk, hvor et rev eller en lav grund strækker sig temmelig langt ud i havet, og hvorfra klinten danner en bugt ned til Mandehoved, en odde med en lodret højde på 36-40 alen. Her strækker klinten sig flere steder ud over havet, men skråner lidt efter lidt ned indtil den første af de to smalle kløfter eller dale mellem byerne Thomestrup og Sigerslev. På begge sider af disse dale er klinten mere skrå og ikke så stejl som på den øvrige strækning, da de skrånende kridtlag er dækket med et øverste lag af kridtsten blandet med løse små flintesten. Mellem disse dale løber nede ved stranden et klart og rentsmagende vand ud af en grotte i klinten. Thomestrup Dal ligger omtrent tre fjerdingvej fra skoven ved Gjørsløv, og her er man omtrent midtvejs i klintstrækningen. En odde syd for denne dal, Graabens- eller Stevns-Odde, er den østlige pynt af klinten. Herfra begynder den lidt længere henne mod syd-sydvest at blive højere, lige til Høiesti, der ligger præcist halvanden fjerdingvej fra Thomestrup-Dal. Ved Høiesti brydes den fineste og bedste kridt, og her er det højeste sted på hele klinten. Fra den øverste klintrand til stranden er højden i lodret linie mellem 100 og 120 fod. Fra Høiesti går man lige som omkring et hjørne til det såkaldte Klintslot, en ganske stejl klint, der ligner en høj lang mur af en bygning, som ligger kort derfra mod vest i en bugt.

Nær Klintslottet er ligeledes et sted ved stranden, hvor et klart væld rinder ud mellem kridt- og flintlag, og på den venstre side af Klintslottet i en lille bugt er der en vanskelig opgang, sti. Fra denne bugt strækker klinten sig sydligt ud ved Høierup Kirke i nogle hundrede skridts længde og danner der en ny odde, hvorfra den strækker sig mere og mere mod sydvest og bestandig bliver lavere, indtil de nederste, finere

kridtlag helt forsvinder, og kun den grove kridtsten med dens flint bliver tilbage. Tilsidst ender klinten med en grov leragtig jordbrink ved et fiskerhus, hvor tidligere Rødvig Skandse lå, og hvor landet igen bliver fladt og stranden lav og sanddækket.

På stien langs stranden hænger langs med klinten store kridtklipper eller blokke ud over den vandrende, lige som også store nedfaldne blokke og mindre stykker af klinten ligger langs med stranden. Klintens hovedbestanddel er kridtsten af to typer. De øverste lag er af en grovere, mere kalkagtig masse, i hvilken man finder den største mængde forstenede havdyr. Under disse strøg, lag, finder man bestandigt finere kridtlag, jo dybere, man kommer ned, og det fineste og blødeste kridt, der tillige er renest for muslinger og andre forsteninger, bryder man dybt nede ved stranden. Disse kridtlag afbrydes af sammenhængende flintårer af et til halvanden kvarters bredde, der i jævntstrygende, snart vandrette, snart bølgende linier opdeler kridtlagene. Disses bredde er temmelig ens og udgør i klintens øverste del halvanden til to alen. Forunderligt er det at se især de flintårer, der stryger så horisontalt og snorlige mellem kridtlagene, som var de bjælkeværk i en bygning, hvilket ikke mindst ses i det såkaldte Klintslot nær Høiesti. Hvor den grovere kridtmasse holder op, omtrent på midten af klinten, ser man en bredere og mægtigere flintåre, der lige som laver skillerum mellem de øverste og nederste, finere kridtlag. De sidste er bredere og ikke så regelmæssigt opdelt af flintårer som de grovere lag. Flintlagene er her tykkere, mere knudrede og grenede. De stryger heller ikke så lige og regelmæssigt som i de øverste kridtlag, men synes hist og her brudt af og sværere at få øje på, da flinten i de finere kridtlag ofte er overtrukket med en hvid kridtskorpe.

Hele stranden er dækket af små flintesten, slebet til og afrundet af bølgerne. Langs med klintens fod ser man også store kridtblokke med flintårer og nedstyrtede brudstykker af klinten, ja, hele masser dækket med jord og grønsvær, som er styrtet i dybet fra den øverste rand. Såvel de nedstyrtede blokke som hele klintens statur, stejthed imod havet og umærkeligt aftagende højde mod landsiden vidner om, at klinten i det mindste tidligere har været større og på nogle punkter strakt sig

længere ud i Østersøen, der år for år arbejder på at undergrave den. At dømme efter nogen udtalelser af Saxo synes klinten for 600-700 år siden at have set ud som nu.

Der brydes kridtsten her, den finere til forskelligt brug, den grovere til bloksten, hvoraf de fleste, om ikke alle kirker og nogle præstegårde i herredet er bygget. Nær ved Høiesti er en savmølle, hvor de rå blokke skæres og tildannes på behørig vis.

Vi har tidligere omtalt Høierup kirke og dens besynderlige beliggenhed nær ved det allerfarligste sted på klinten, ved dens yderste rand, hvor stykker af klippen hvert år styrter ned. Således, fortæller Molbech i sine Ungdomsvandring, skal der engang lige under gudstjenesten være sket et jordskred lige ud for kirken, der var så stort, at hele bygningen rystede, og bønderne i dødsskræk for ud af kirken sikre på, at den helt og holden ville synke i afgrunden. Allerede én gang har man måttet flytte kirkegårdsmuren længere ind mod land, og der er snart behov for en ny flytning, for mellem muren og klinttranden er der nu ikke mere end knap to alen. At muren tidligere er flyttet, bevidner de sørgelige rester af dem, som i gamle dage blev begravet på denne kirkegård: en mængde skeletdele rager frem af jordskorpen. Således har man for at redde muren måttet overgive resterne af de døde til havet, men hvad kirken selv angår, da har den efter et blandt almuen udbredt sagn intet at frygte, idet den, for at spare flytteomkostninger, hver julenat flytter sig selv et hanefjed ind i landet.

Der er flere sagn om såvel kirke som klint. Således fortælles om kirken, at en skipper, der engang var i havsnød lige ud for Stevns Klint, afgav det løfte, at han til vartegn for andre ville bygge en kirke på klinten, såfremt han selv blev frelst. Han holdt også sit løfte og byggede Høierup Kirke, hvor der til minde herom er anbragt et forgyldt billede lige over for prædikestolen: En mand, der holder et anker i hånden og forestiller den frelste og taknemlige skipper.

Om klinten fortælles, at der tidligere var en ellekonge, der boede i Storehedinge Kirke i en løngang i muren, der, som vi tidligere har omtalt, endnu kaldes Ellekongens Kammer. Åen, som er Stevns Herreds-skel, var grænsen for hans herredømme. I nærheden af Storehedinge kirkegård finder man spor af

en egeskov. Det var dengang ellekongens soldater. Om dagen så de ud som træer, men om natten var de drabelige kæmper.

Et andet sagn fortæller, at der er en klintekonge, som regerer over både Møens, Stevns og Rygens Klint. Han har en kunstfærdig vogn, som trækkes af fire sorte heste, og på den måde farer han fra den ene klint til den anden over havet, som da bliver sort og kommer i oprør, og man hører da også tydeligt hestenes vrinsken.

Et tredje sagn fortæller, at klintekongen på Stevns er en god ven af klintekongen på Møen, og i fællesskab er de imod Graap, klintekongen på Rygen, som derfor må stå langt borte og spejde over havet, når han ser dem komme.

Vi har omtalt Stevns Klint så vidtløftigt, for at de læsere, som aldrig har set dette interessante sted på Sjælland, kan få et tydeligt begreb om det og dets seværdigheder.

Endnu må omtales en i Stevns herred liggende herregård Giorslev, der må kunne betegnes som et af de seværdigste minder fra middelalderen. Den menes at være bygget i årene 1395 til 1416 af den kendte biskop Peder Jensen, som havde en stor stjerne hos dronning Margrethe, og i dette tidsrum beklædte han bispestolen i Roeskilde. Giorslev er bygget i korsform med et kraftigt, firkantet tårn af kridtsten, så højt, at det kunne bruges til astronomiske observationer. Foruden sine hvælvede kældere er de hvælvede værelser i bygningens nederste etage 12 alen høje. Bygningens mure er henved to alen tykke, og det er sandsynligt, at den – da den er opført så nær stranden – har tjent til landets forsvar.

Vemmetofte adelige Jomfrukloster ligger 1½ mil fra Storehedinge. Det var tidligere en herregård og stiftedes af dronning Charlotte Amalie, prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig, men blev først efter deres død i 1739 oprettet af Christian den Sjette.

Herlufsholm

Herlufsholm var før reformationen et munkekloster for Benedictinerne orden. Under kong Erik Edmuns regering blev det anlagt i Nestved i 1135 og indviedes til St. Peder, efter hvem det fik navnet St. Peders Kloster. Stifterne af klostret var ridder Peder Botildsøn, hans broder grev Jørgen Hemyng og deres mor fru Botild. Klostret voksede stadig i anseelse, da from overtro og hellig iver mere og mere forøgede dets formue gennem betydelige private gaver, og det blev i løbet af kort tid et af de rigeste og berømteste, ikke blot her i landet, men også i udlandet.

Klostret stod ikke længe i Nestved. I 1261, altså 126 år efter stiftelsen, brændte tredie påskenat alle bygninger undtagen kirken. Det blev så flyttet til den nær ved byen liggende skov, hvor det under navnet Skovkloster blev bygget op igen i endnu herligere skikkelse.

Kun 19 år senere, i 1280, da en stor brand ramte Nestved by, måtte kirken friste samme skæbne. Den nedbrændte kirke blev imidlertid bygget op på samme sted, hvor den før havde stået, vedblev som klostrets ejendom at stå under munkenes styrelse og bærer endnu til vidnesbyrd om sin herkomst navnet St. Peders Kirke. Endnu findes der umiskendelige rester af det gamle kloster.

Ved reformationens indførelse i Danmark i 1536, blev det tilladt munkene over hele riget efter eget valg enten at forlade deres klostre eller blive i dem til deres død. Skovkloster beholdt sin abbed, Rasmus Daw, indtil hans død i 1532 og fik endog en ny i Christopher Hansen indtil hans død i 1550. I hans tid måtte klostret dele skæbne med alle andre: Det blev inddraget under kronen. Munkene blev boende til deres død, men deres tidligere herlige liv hørte op, da lensmanden nu overtog klostrets indtægter.

Efter at klostret ved munkenes død var blevet regeringens fulde ejendom, bortbyttede Frederik den Anden i 1560 Skovkloster til admiral Herloff Trolle og fik i stedet dennes godser Hillerødsholm og Græsede, hvad vi tidligere har omtalt i dette

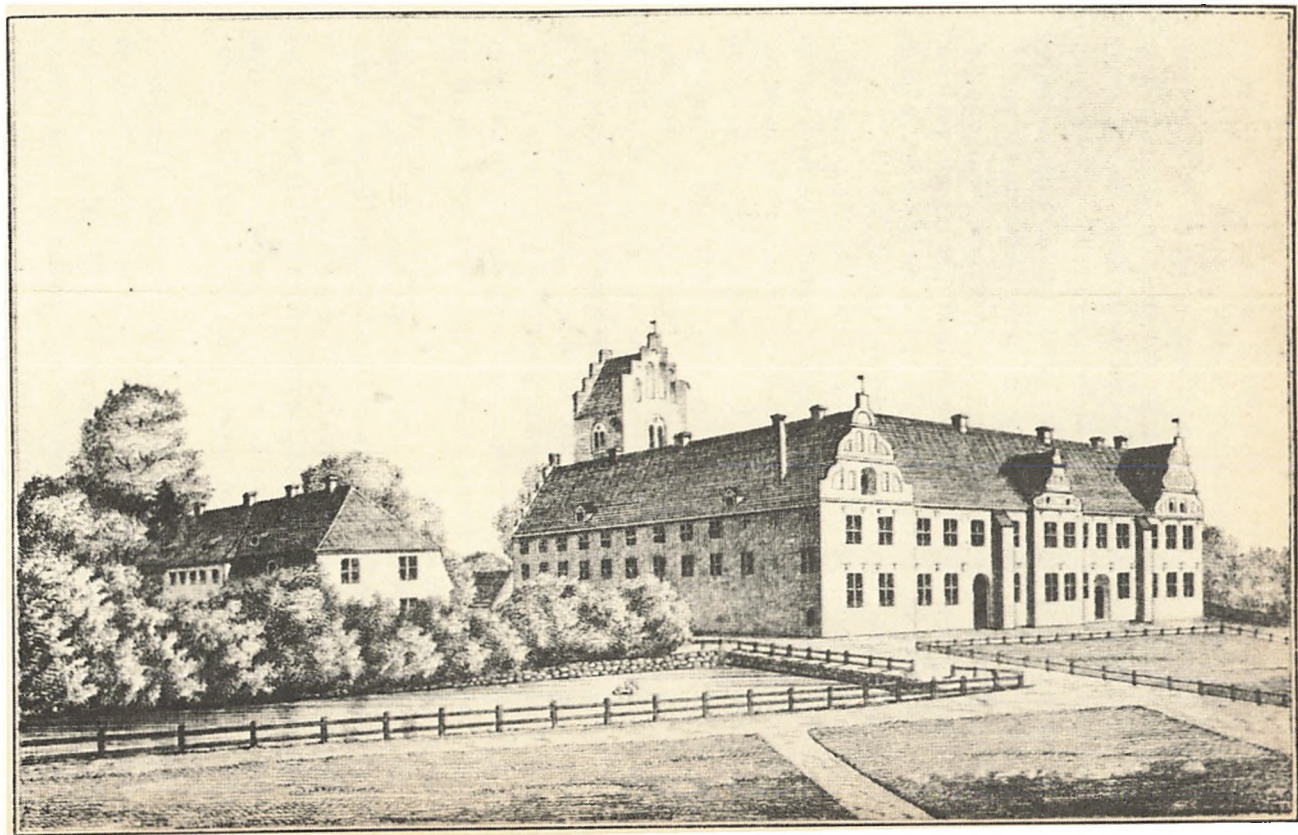
skrift.

Mageskiftet var vist ikke til skade for Trolle, for han fik 14 byer med 126 beboede og fem ødegårde foruden en del huse. Herloff Trolle gav straks sit nye gods navnet Herloffsholm. Knap fem år efter, i 1565, blev han og hans ædle hustru, den bekendte Birgitte Gjøe, enige om at oprette en skole for adelige og andre ærlige mænds børn eller, som det siden næsten altid har været kaldt: Danmarks Adels frie Skole. I maj, et par dage før Herloff Trolle for sidste gang gik til søs for at kommandere flåden mod svenskerne, blev fundatsen underskrevet. Et par dage efter gik Trolle til søs, sloges mandigt og vendte såret tilbage til Kjøbenhavn. Han blev svagere for hver dag og følte, at hans liv snart var forbi. Hans interesse i skolens oprettelse var så stor, at han til en fortrolig ven sagde, at der intet var, han ville leve længere for end at se sin nye skole i gang, men han ville overlade den til Gud, som nok skulle finde råd efter sin vilje. Han døde, begravet af alle, der kendte ham, den 25. juni 1565 i Kjøbenhavn, hvorfra hans lig straks blev bragt til Herlufsholm og der begravet i kirken.

Efter fundatsen skulle nu hans efterladte enke drage omsorg for deres fælles stiftelse. Hun sørgede for, at skolen så hurtigt som muligt blev klar, og overlod ikke alene efter fundatsen gård og gods, men også al gårdens indbo og biblioteket til skolens brug. Formentlig et år efter Trolles død midt i året 1566 begyndte skolen sin virksomhed. Året efter overgav hun til rigets råd et stadfæstelsesbrev på fundatsen, men blev dog ved med at have øverste tilsyn med skolen, der senere fik navnet den frie adelige Skole Herlufsholm.

Imidlertid havde skolens oprettelse vakt misfornøjelse blandt adskillige af stifternes familie, der måtte opgive håbet om en så betydelig arvedel. De lagde sag an, og det så ud, som om den ville blive afgjort til skade for skolen, da skolens advo-

Herlufsholm gennemgik fra 1855, da denne tegning blev til, hele seks om- og tilbygninger og har skiftet karakter. Den lærde skole startede i 1565 i et tidligere klostergods.

kat, magister Hans Michelsen, fremlagde et tidligere bortkommet dokument, hvorved skolen vandt sagen, og fru Trolles arvinger blev fradømt al ret til krav på skolens gods.

Dokumentet skal efter sigende være kommet for dagens lys på følgende måde: Om aftenen, før den egentlige dom skulle afsiges, gik magister Hans Michelsen meget bekymret til sengs, fordi han ikke var i stand til at fremlægge tilstrækkelig dokumentation til stiftelsens forsvar. Mens bekymringerne forjog søvnen, viste fru Trolles ånd sig for ham, nærmede sig bordet, på hvis fod den gav nogle slag – og forsvandt. Rektoren gennemtænkte om natten denne begivenhed, undersøgte om morgenen bordets fødder og opdagede et hemmeligt rum, hvor de dokumenter, han siden vandt sagen med, lå skjult.

Adskillige forstandere fulgte efter hinanden på skolen, indtil ledelsen tilfaldt den noksom bekendte Arrild Hvitfeld, en søstersøn af Herloff Trolle. Da han døde, blev hans lig balsameret og hensat i Herlufsholms kirke, hvor det endnu ligger ganske uskadt, men ikke altid har nydt den fred, hans fortjenester for skolen og et gravsteds hellighed berettigede til. For omtrent 70 år siden, da hans første kiste var rådnet af ælde, lå liget udsat for enhver behandling, man kunne vente sig af ungdommens ubesindighed. Det fik da en ny, enkel kiste, men ved en hovedombygning, der blev foretaget af kirkens indre i 1812, blev Hvitfelds tidligere gravsted lukket til, og han fik nu en ny meget smuk egekiste, hvori han blev hensat nederst i koret og nu nyder fuldkommen fred.

Da svenskerne i 1658 og 1659 trængte ind i landet, måtte Herlufsholm friste landets almindelige skæbne: Skovene blev ødelagt, adskillige gårde blev revet ned, godset plagedes af tvangsudskrivning, brandskat, indkvartering og lignende, og det var derfor naturligt, at skolen ikke kunne have fortsat, hvis ikke forstander Lurdorf af egne midler havde betalt de nødvendige udgifter.

Efter at den ene forstander eller, som han nu kaldes, skoleherre, var fulgt efter den anden, blev skolens tilstand tilsidst så dårlig, at den standsede sin virksomhed i 1729. Mens skolen lå stille, blev dens indtægter sammen med godset bestyret af rentecammerkollegiet (overformyndieret. O.a.), men allerede i

1730, lidt over et år efter, kom der påny fire elever og én lærer. Det påfølgende år eftergav kongen godsets skyldige skat. Omtrent fra dette tidspunkt begyndte skolen, godset, bygningen, kort sagt alt, i en lang række år med faste og stadige skridt at blomstre mere og mere.

For tiden opdrages her en stor gruppe unge mennesker, i året 1825 58, hvoraf 30 var gratister. Også andre end adelige har nu adgang til skolen, der er flyttet til en ny smuk skolebygning opført lige over for den ældgamle og ærværdige klosterbygning.

Herlufsholm ligger i en af Sjællands yndigste egne, en fjerdingvej fra Nestved og 11 mil fra Kjøbenhavn. Nær gården rinder Susåen også kaldet Næs-Aa, uden tvivl den største af Sjællands åer, tidligere sejlbar for krigsskibe, men i de sidste århundreder kun fremkommelig for almindelige både. Gården er omgivet af større og mindre skovpartier, alleer, agre, enge og vand, der giver stedet en indtagende, romantisk beliggenhed. Hovedbygningen består af fire sammenbyggede længer, hvoraf den ene er kirken. Den har i tidens løb gennemgået mange ændringer, men i det store og hele har den dog både indvendigt og udvendigt bevaret præg af den tidsalder, som frembragte den.

Kirken, der, som sagt, udgør den fjerde fløj af hovedbygningen, er ualmindelig lys og smuk. Den er indvendig 134 fod lang, 34 bred, og hvis man ser bort fra hvælvingerne cirka 32 høj. Her hviler skolens stifter Herluf Trolle og Birgitte Gjõe og mange flere. I tårnet hænger fire klokker.

Desuden findes her rektorboligen, den justomtalt skolebygning samt forstinspektør- (nærmest skovrider. O.a.) og forvalterboligerne. I skolegården gror to træer, det er værd at lægge mærke til, en poppel og en ask. Poplen, der er 22 fod i omfang, er over 100 fod høj og synlig i adskillige miles afstand. Fra kirkegården, en dejlig lund på en bakke nær stiftelsen, nyder man en malerisk udsigt. Fortryllende skøn er gangstien, som langs med Susåen fører fra Herlufsholm til Nestved.

Nestved

Nestved ligger en fjerdingvej fra Herlufsholm i en meget tiltalende egn. Indbyggertallet var ved folketællingen i 1850 2735, 1357 mænd og 1378 kvinder. I 1840 var tallet 2271, og byen har altså i løbet af 10 år fået 464 nye beboere. Susåen løber forbi, og omtrent tre fjerdingvej fra byen løber den ud i den fra bæltet indgående fjord.

Byen skal have sin oprindelse fra det her i året 1135 anlagte St. Peders-Kloster, der allerede er omtalt under afsnittet om Herlufsholm. Allerede tidligere og inden for få år blev Nestved flere gange ramt af ildsvåde. I 1271 brændte hele byen ned. 10 år tidligere var klostret, som omtalt, brændt ned, og i 1280 brændte St. Peders Kirke sammen med største delen af byen, og endnu i samme århundrede, 1297, gik en stor del af staden op i luer. Nestved har haft flere klostre end St. Peders. Den har haft fæstning, slået egen mønt og i det hele taget været en by, det var værd at interessere sig for. Den er temmelig stor, men uregelmæssigt bygget. Seks af dens gader er dog temmelig lige og brede, godt brolagte og oplyst om natten. Susåen, hvorover en bro fører til forstaden Lille-Nestved, er fornylig gjort sejlbare for pramme, og denne sejlads er med til at bringe liv til stedet. Åen er mellem Nestved og Thystrup Sø, hvorfra den kommer, lavet til en kanal, som indbyggerne bruger til at transportere brænde fra Sorøs, Næsbyholms og Gunderslevholms skove. Det føres til havnen og derfra til hovedstaden. Nestved ladeplads og toldsted er ved Karrebekksminde omtrent to mil borte. Havnen samme sted er betalt af byen.

Af Nestveds offentlige bygninger bør først nævnes St. Peders Kirke, der vel er af anselig størrelse, men ikke ejer stort i sit indre. Den er temmelig mørk og smal og ser udefra gammel og ringe ud. Den har et 160 fod højt tårn. St. Mortens Kirke er den mindste og udadtil uanselig. Men når man træder ind i den, er dens indre meget lyst og smukt. Altertavlen i denne kirke er meget stor og kunstfærdig. Den er af egetræ, der har sin naturlige, lysebrune farve. Hele dens flade består af en mængde udskårne figurer dels i helt, dels i halvtophøjet ar-

bejde. På dens ene side ser man årstallet 1664.

Andre offentlige bygninger er Exerceerskolen med et ridehus, et hospital for 30-40 fattige og Præstø Amts Sygehuus lige uden for Ringstedport.

I nærheden ved åen ligger Sortebrødre, tidligere et kloster. Her er en berømt kilde, kaldet St. Karens Kilde, hvis vand er fortræffeligt. En mil længere væk, ved stranden, ligger herregården Gaunø meget smukt. Her var i 1390 St. Agnes Nonnekloster stiftet af dronning Margrethe. Foruden en seværdig have finder man her en sjælden og skøn malerisamling, som indtil nu har været offentligt tilgængelig.

I samme afstand, men mod sydøst, ligger Magnestrups yndige skov og berømte kilde, som besøges meget omkring St. Hans. Længere borte, mod nordøst, ligger i en egn med mange bakker mellem skønne skove og fiskerige søer den gamle, herlige borg Gisselfeldt, bygget 1540 af Peder Oxe. Enkelthed og massiv styrke er bygningens udvendige præg. Gisselfeldt har mange fiskedamme, som Peder Oxe lod grave ud, for han var den første, der indførte karper, krebs og andre usædvanlige fisk i Danmark. Almuen har sikkert regnet en slags frøer, der endnu bærer hans navn, blandt disse usædvanlige fisk. Haveanlæggene ved denne herregård er en af dens største seværdigheder. De ligger meget højt, er meget forskellige og byder på en mangfoldighed af udsigter. Gisselfeldt adelige Jomfrukloster stiftedes 1799.

En fjerdingvej herfra ligger grevesædet Bregentved, der har en temmelig ny hovedbygning fra første halvdel af forrige århundrede. Det har en stor prægtig have og en dyrehave, der efter den kongelige dyrehave anses for den største og bedst forsynede i landet. $1\frac{1}{2}$ mil mod nord-nordvest ligger en seværdig stendysse, et af hedenolds skønneste og bedst bevarede offersteder.

Præstø

Præstø ligger ved en bugt af Østersøen. Den havde i 1850 951 indbyggere, 467 mænd og 484 kvinder. I 1840 var der 784, så der er kommet 167 nye til.

Byens beliggenhed hører til de skønneste, nogen stad på Sjælland har. Den har tidligere ligget på en ø, deraf byens navn, men nu er øen forenet med det faste land, mod vest ved en stendæmning og mod øst ved en i den senere tid opført omkring 100 alen lang jorddæmning. Hele byen består af en eneste lang gade, i hvis østlige ende husene er omgivet af prydelige haver. Præstø har en ypperlig havn, næst efter Kjøbenhavns skal den være den bedste ved Sjællands kyst, og man mener, at den kunne gøres brugelig for en hel orlogsflåde, men trods denne fortrinlige havn har byen kun lidt handel.

Kirken har tidligere været en klosterkirke og hørt til det nærliggende St. Antonii Kloster. Udvendigt udmærker kirken sig ved, at dens halve tag består af tre udbygninger med takkede gavle, som efter et gammelt sagn skal være bygget af tre søstre ved en udvidelse af kirken. Indvendig er den smuk og lys, især i den sydlige ende, der er tydeligt yngre end den nordlige, der var klosterkirke før. Den rigt forgyldte altertavle er et sandt kunstværk bestående af mangfoldige figurer udskåret i træ.

I et fattighus bor seks gamle kvinder.

Præstø fik købstadsret i 1403. Den blev hårdt medtaget under den svenske krig i midten af det 17. århundrede og har flere gange lidt betydelig brandskade.

Omegnen er skøn, og fra kirkegården, Møllebanken og Vængerne nyder man en fortræffelig udsigt over fjorden til de omliggende marker og skove. Ravnemøllen, en fjerdingvej fra Præstø, er et af de højeste punkter på det sydlige Sjælland og byder på udsigt til Møen og Stevns. En behagelig lystvej fører fra byen til herregården Stampenborg, tidligere Nysø, der ligger meget skønt midt i skoven, nær ved stranden og kun en halv fjerdingvej fra byen. Præstøs omegn er af lige stor interesse for arkæologen og naturelskeren. På Ammedrup mark findes ad-

skillige gravhøje. En af dem, Riishøi, blev udgravet 1817. I Lillemarkskoven findes en stor bakke, der kaldes Tokesbjerg, nær ved den to gravhøje omgivet med sten, og skråt over for dem på en mark tæt ved hinanden de såkaldte Nihøie. På Skibbinge Mark ses to såkaldte bauehøje, der er meget store, og som hver indeholder en jættestue. I Bønsvig Indelukke findes resterne af et hedensk offersted cirka 90 skridt fra stranden. Ved Riisby, 1¼ mil fra Præstø, findes et af de bedst bevarede offersteder. En uhyre overligger på over 17 alen i omkreds hviler på tre sten. Ved indløbet af den lille fjord Noret fra Østersøen, ved Jungshoved Kirke, ligger Slotsbanken, hvorpå Jungshoveds gamle slot stod.

Om Præstø vil vi endnu tilføje følgende sagn:

Byen skal være kaldt således efter en præst ved navn Anders. På reformationstiden var han munk i et derværende kloster, men da de øvrige munke drog bort, gik han over til den nye tro og blev præst ved byens kirke. Han var en meget hellig mand og meget yndet af sin menighed, fra hvilken han ikke ville modtage nogen løn. Men han havde kun en enskilling, som han, når han havde brug for noget, sendte med anmodning om at få det ene eller det andet, og det fik han altid – og enskillingen fik han tilbage. Der er et billede af ham, en mand i præsteklædning, i byens våben.

Op mod Præstø Kirkes sidemur blev der bygget tre andre kirker, men de er nu alle i det indre forenet til én. Om disse bygninger fortælles, at tre søstre engang på en sørejse var i stor fare for at forlise. De afgav da i deres angst det løfte, at hvis de blev frelst, så ville hver af dem bygge en kirke på det sted, hvor de kom i land. Da lagde uvejret sig, og de kom alle i land ved Præstø, men eftersom denne by allerede havde en kirke, byggede hver af dem sin kirke opad den gamle.

Vordingborg

Vordingborg er en lille stad på Sjællands sydligste kyst. I 1850 var der 1579 indbyggere, heraf 776 mænd og 803 kvinder. I

1840 var der 1526, så der er i løbet af 10 år kommet 53 flere indbyggere. Der er omtrent 170 huse. Byen ligger 11 mil fra Kjøbenhavn.

Byen er gammel og værd at lægge mærke til og kaldtes i ældre tider Øreborg og Ørethungeborg, fordi der her, på sandstranden Ør, er holdt offentligt ting, hvor alle sager i riget blev forhandlet. Da der senere blev opført skanser mod sørøvere, kaldet Vare eller Varting, som skulle bevare og beskyrme landet mod overlast, fik byen senere navnet Vartingborg eller Vordingborg.

Byens kirke, en gammel gotisk bygning, som i ældre tider blev kaldt Maria-Magdalena-Kirke, ligger ved stranden. Biskop Arrebo ligger begravet i den. Af andre offentlige bygninger findes den lærde Skole samt en fattig- og arbejdsanstalt, hvor 36 personer bor og har beskæftigelse.

Byen ligger i en af Sjællands yndigste og mest frugtbare egne og har en især set fra søsiden meget smuk beliggenhed. Dens fortrinlige placering, ypperlige havn og fortryllende omgivelser gjorde den i ældre tider til en vigtig og blomstrende handelsby, lige som den også var flere kongers yndlings-opholdssted. Waldemar den Store lod her i året 1166 bygge et stærkt befæstet slot, som dengang blev anset for at være landets stærkeste fæstning. Kongen boede her fra 1166, til han døde i 1182. På dette slot udgav Valdemar Seier i 1240 sin Jydske Lovbog, lige som hans fader, Valdemar den Store, omtrent 70 år tidligere herfra havde udstedt den Sjællandske Lov.

Ingen elskede Vordingborg højere end Valdemar Atterdag. Han tilbragte det meste af sit liv på dette slot og byggede blandt andet det bekendte tårn, der endnu kaldes Valdemars Taarn eller Gaasetaarnet og er det eneste af betydning, som tiden har levnet af de gamle slotsbygninger. Selve slottet klarede flere svære belejringer, i 1326 af grev Geert og i 1361 af Hansestæderne. Det blev revet ned i Frederik den Femtes tid i 1750, da det var blevet forfaldent. Kun Valdemars Taarn blev stående. Det er udvendig rundt, omkring 80 fod højt fra jord til tag og det samme i omkreds. I 1821 blev det istandsat og forsynet med en bekvem opgang til det øverste af taget. Det ligger på en høj bakke, kaldet Slotspladsen, og er omgivet med grave. På selve

pladsen, som for største delen omgives af en mægtig mur, findes endnu spor af de bekendte syv tårne.

Omtrent en mil fra Vordingborg hæver Kulsbjergene sig, det højeste bjergområde i det sydligste Sjælland, hvorfra man i klart vejr endog kan se Pommerns kyster. Amsbjerget er ligeledes et fint udsigtspunkt. To mil mod vest ligger Kiøng, hvis kirke er enkel, men smuk, og fra hvis jernrækværk, der omgiver dens kuppel, man nyder en herlig og vid udsigt til alle sider.

Da kong Valdemar efter sin død siges at jage både i omegnen og på hele Sjælland (kong Volmers jagt) vil vi her fortælle følgende sagn herom:

Til straf, fordi kong Valdemar eller kong Volmer, mens han levede her på jorden plejede at sige, at Vorherre for ham gerne måtte beholde sit himmerige, når han blot måtte jage ved Gurre, blev han fordømt til hver nat at jage fra „Burre til Gurre“. Han kommer sædvanligvis farende med sine ledsagere gennem luften. Når han nærmer sig, hører man først hujen, støj, piskeknald. Straks efter kommer optøget. Foran kommer de kulsorte hunde farende, de løber hist og pist, snuser til jorden, og lange, gloende tunger hænger dem ud af halsen. Så kommer „Volmer“ på sin hvide hest, og undertiden holder han sit eget hoved under venstre arm. Møder han nogen, især hvis det er gamle folk, befaler han dem at holde et par af hans hunde og lader dem da enten stå sådan med hundene i flere timer eller løsner straks efter et skud, og når hundene hører det, brister alle bånd og lænker, og de jager afsted efter jagtselskabet. Når kong Volmer således jager frem, hører man ham slå markledene i efter sig, og hvor han vil gennem gårde, der springer alle låse op for ham, når han kommer. Derfor siges det om adskillige gårde, som han bruger som jagtvej – ind gennem den ene port og ud ad den anden – at man lader portene stå åbne på den tid, han plejer at komme. Det siges blandt andet om en gård ved Bistrup bag Roeskilde. Andre steder går hans jagtvej oven over husene, og ved Herlufsholm skal der have været et tag, der var sunket stærkt sammen på midten, fordi han så tit kørte over det. I den nordlige del af

Sjælland ved Gurre-slots ruiner går de gamle koner omkring St. Hans ud om natten på vejene for at åbne alle markled for ham. Når han sådan har faret omkring, hviler han bagefter ud forskellige steder. Det fortælles, at han stundom opholder sig på Vallø Slot, hvor han har et sovekammer med to opredte senge, og her overnatter han i skikkelse af en sort hund. I samme værelse står to store kister, som, da man engang åbnede dem, var fulde af små stykker læder, „thi bedre penge havde de ikke i kong Volmers tid“. En underjordisk gang skal føre fra Vallø til Tølløsegaard i Holbek Amt, hvor han også skal have et kammer, og tidligere holdt man på gården en pige alene til hans opvartning.

Et andet sagn om denne konge omhandler hans bekendte kærlighed til Tovelille. Efter hendes død kunne han ikke forlade hendes lig, men lod det føre med sig rundt i landet, hvor han kom. Det blev efterhånden besværligt for dem, der skulle være om kongen, og en hofmand benyttede en gunstig lejlighed til at undersøge, hvad der vel var ved liget, som bandt kongen med en så mægtig kærlighed. Da fandt han en tryllering, som pigens moder havde sat på hendes finger for ved hjælp af den selv efter døden at sikre sig kongens gunst. Hofmanden tog ringen af fingeren, og straks forsvandt kongens kærlighed, og han lod liget begrave. Men nu vendte kongen hele sin hu til hofmanden, der endnu var i besiddelse af ringen, så alt, hvad der skulle ske, også skulle klares af ham, og tilsidst blev det ham for tung en byrde. Men da han vel vidste, at han alene havde ringen at takke for kongens gunst, kastede han den fra sig i en sø, da han engang red gennem Gurrekov. Fra det tidspunkt begyndte kongen at føle sig bedre tilpas der i skoven end noget som helst andet sted, og han lod i søen opføre et slot og forbandt det med land ved en prægtig kobberbro. Der ville han helst være, og når han dag og nat jagede i skoven, sagde han ofte i sin henrykkelse, at Vorherre gerne måtte beholde sit himmerige, når han blot måtte jage omkring Gurre. For disse hans formastelige ord må han nu jage gennem skoven til gru for alle dem, der hører den støj og larm, han fører med sig.

Sorø

Sorø er en lille, gammel stad på det vestlige Sjælland med omkring 80 huse. I 1850 boede der 901 mennesker her, 451 mænd og 450 kvinder. I 1840 var tallet 842, så der i løbet af de 10 år er sket en tilvækst af beboere på 59.

Hvor nu Sorø ligger, lå for 700 år siden en ubetydelig landsby, der ejedes af biskop Absalons fader, Asser hin Rige, der her sammen med sine brødre Ebbe og Toke havde rejst et lille stenkapel, der er første begyndelse til klostret. Absalon og hans broder Esbern fredede og hegnede de spirer, deres far og farbrødre havde drevet frem, og den store Absalon gav dem nyt liv. Ham ærede Sorø gennem seks århundreder som sin rette stifter – i året 1161. Hans hele slægt, der lige fra stamfaderen Skjalm Hvide hviler i Sorø Kirke, forlod ikke livet uden at betænke Sorø, og derfor voksede denne stiftelse og stod i fuldt flor i 400 år uden andre uheld end en ildebrand, af hvis aske den stod frem endnu skønnere.

Reformationen gled lempeligt hen over Sorø Kloster. Abbediet Sorø blev ikke rykket op med rode, det døde sagte hen og levede op igen i den store skole, som Frederik den Anden stiftede 1586, og som Christian den Fjerde hævdede til et højere trin ved at lade et akademi (højere læreanstalt. O.a.) blomstre side om side med skolen fra 1623 og ved at give akademiet højtuddannede lærere. I Christian den Fjerdes Tid strålede Sorø i al sin glans, men tabte noget i slutningen af hans tid.

Den danske adel påskønnede ikke denne ypperlige institution, og akademiet blev under Frederik den Tredie helt nedlagt, dog blev skolen stående. Christian den Sjette fik den idé atter at rejse akademiet af støvet, og Frederik den Femte gennemførte tanken. Det rejste sig i en ny, men lignende skikkelse støttet af Sorøs største velgører efter Absalon, nemlig Holberg. I den sidste fjerdedel af det 18. århundrede ophørte virksomheden på grund af manglende studentertilgang, og det netop på en tid, da den modtog Holbergs rige gaver og havde lærere som J. S. Sneedorff, I. Cold, I. Kraft, O. H. Guldberg, A. Schytte, G. Schønning, Kongslew og J. Erichsen. Akade-

miets bygning blev i 1813 ødelagt af brand, og dets bibliotek, der bestod af omkring 10.000 bind, gik med i luerne. I 1822 gik stiftelsen ind i en ny periode. Den rejste sig påny som en opdragelsesanstalt (uddannelses-institution. O.a.) med både skole og akademi.

Sorø Kirke, der er bygget mellem 1247 og 1285, er et lige så smukt som ærværdigt monument for en henrunden tid og har næppe sin mage i Danmark. Den er 115 alen lang og 35 alen bred, høj, lys, pyntelig og bygget i en ædel stil. Her findes en ypperlig altertavle, der forestiller Kristus, mens han indstifter den hellige nadver, og er malet af den berømte nederlandske maler, Christian den Fjerdes hofmaler Carl van Mandern (andre kilder siger dog, der er tale om maleren Abr. Wuchters). Et andet mesterstykke er et træarbejde med den korsfæstede frelser, som svæver højt under hvælvingen over kordøren. Det er et sjældent kunstværk fra 1521.

Kirken har mange bemærkelsesværdige begravelser og gemmer støvet af flere berømte mænd. Foruden kongerne Christopher den Anden og hans søn, Waldemar Atterdag, samt Oluf, dronning Margrethes og Hagens søn, hviler her Skjalm Hvide, Absalon, Meursius, Holberg m.fl. Til de gravminder, som kunstnerisk udmærker sig i særlig grad, hører Holbergs og grev Otto Thotts. Den førstes er af Wiedewelt, den sidstes af Stanley.

I nærheden af Sorø findes mange tiltalende spadserestier, f.eks. Academiets Have, der på to sider er omgivet af søen, vejen fra akademiet gennem skoven til Krebshuset, den yndige skovvej, der fører til den såkaldte Biskopsslette. I skoven lige ved rejser sig tre gamle kæmpehøje. Lystsejladsen til Bøgholm er også meget yndet.

De mest interessante steder i den på naturskønhed så rige Sorø-egn er Bøgholm, en overmåde dejlig ø i den ene ende af Sorø Sø med fortryllende udsigt til alle sider, Parnas, en særdeles smuk kæmpehøj af 400 store skridts omkreds, seværdig ved sin størrelse og beliggenhed ganske nær søen på en lille landtange lige over for Bøgholm, Pedersborg Kirke en lille fjerdingvej nord for Sorø på en temmelig høj bakke ved sammenløbet af Sorø- og Tule-Sø. Her lå i det 12. århundrede en

stærkt befæstet borg. Den tilhørte hr. Peder Torstenson, og det fortælles, at da han holdt bryllup, kom kong Valdemar Atterdag selv til gildet, dansede med bruden og blev så indtaget af hendes dejlighed, at han, da han ud på natten havde drukket med de øvrige bryllupsgæster, så sig om efter bruden. Men da han hørte, at brud og brudgom allerede var gået til brudekammeret, blev han så rasende, at han med magt trængte derind og dræbte hr. Peder i sengen.

Fra Barnebanken på præstegårdens marker har man den videste udsigt, og herfra tager også Pedersborg-Kirke sig skønnest ud.

Bjernede-Kirke ligger en halv mil fra Sorø. Det er en ærverdige, massiv oldtidsbygning nær ved Tulesøens bredder og et af de ypperste og bedst bevarede monumenter fra Absalons tid. Bygningen, for største delen opført af tilhuggede kampesten, er aflang rund, i form ikke ulig en katolsk bispehuse. Huens knap er et seværdigt firkantet tårn midt på bygningen. Det bæres af fire mægtige piller og adskiller sig i form og byggemåde helt fra de almindelige landsby-kirketårne. Den blev bygget i midten af det 12. århundrede af Absalons fætter, Suno Ebbesen. Den latinske indskrift, der bl.a. viser kirkens alder, er en af de ældste og mest bemærkelsesværdige inskriptioner med munkeskrift i Danmark.

Gyrstinge-egnen er skøn og lige som Dæiringe og flere andre steder rig på kæmpehøje eller gravminder og stendysser fra hedenold.

Fjenneslev, den store Absalons fødested, ligger en mil øst for Sorø ved landevejen. Her på sin fædrene gård Fjenneslevlille levede Absalons fader, Ascer Ryg. Da han drog i krig mod Sverige, bød han sin frugtsommelige hustru at rejse et tårn på kirken, hvis hun fødte en søn, men kun et spir, hvis det blev en datter. Da tiden kom, fødte Inge tvillinger, den snilde, modige Esbern og Danmarks udødelige Absalon. Hun prydede nu kirken med to tårne, og de stod der indtil 1561, da abbeden i Sorø, Oluf Karsemose, da de var stærkt forfaldne, lod dem bryde ned og ombygge til ét tårn.

Eggen om Næsby er malerisk skøn. Byen og kirken ligger på vældige bakker, der frembyder den herligste udsigt.

Ringsted

Ringsted er en lille stad, der ligger næsten midt på Sjælland og består af omkring 116 huse. I 1850 var der 1380 indbyggere, 743 mænd og 637 kvinder. I 1840 var indbyggertallet kun 1171, så på 10 år kom der 209 flere til.

Denne ældgamle landstad har tidligere været betydeligt større og haft seks kirker, men fire store brande og mangel på fabrikker og handel er især med til at fremskynde dens tilbagegang. Af almennyttige institutioner er der en velindrettet borgerskole og et lille fattighus.

Ringsteds største og eneste seværdighed er dens kirke, der tidligere var et Benedictinerkloster, men nu kaldes St. Bendts Kirke. Den skal være bygget hen imod slutningen af det 11. århundrede. I 1806 brød den i brand i forbindelse med den ildløs, der ødelagde herregården Ringsted-Kloster. Tårnets kuppel brændte, og klokkerne faldt ned på hvælvingen, men det 12. århundredes bygmestre forstod deres kunst, og hvælvingen holdt både til faldet og vægten af den smeltende malm, og kirken var reddet. Dog fik ilden fat i de tilbyggede kapeller, hvor der tidligere var latinskole, og hvor landstinget blev holdt, og de er siden blevet revet ned. En hvælving, svækket af ilden, faldt siden ned og knuste orglet. Derfor måtte der opføres en ny gavlmur, og kirken blev dermed 10 alen kortere. Nu er dens længde 88, dens bredde 34 og dens højde 25 alen.

I middelalderen var den en af Sjællands mest ansete kirker, og her blev Sjællands skytshelgen, hertug Knud Lavard, lagt i kiste i 1170. Kirken gemmer desuden støvet af hans søn, Valdemar den Store, og hans sønnesønner Knud den Sjette og Valdemar Seier og hans dronning, Dagmar, samt den sidstes søn, Erik Plovpenning, Erik Menved og hans dronning Ingeborg m.fl. Over de to sidstnævnte finder man kun ét monument, der skønt 500 år gammelt endnu viser spor af fordums kostbarhed og pragt. Her findes også to andre monumenter fra den nyere tid, det ene af Stanley, det andet af Wiedewelt. Ringsted-Kloster, der stiftedes i 1082, er nu en herregård. Den ligger tæt ved byen. Dens jorder hører til de bedste på Sjælland.

Omegnen er rig på oldtidsminder. Således ligger en fjerdingvej fra Ringsted landsbyen Sigersted, en af de ældste og mest seværdige på Sjælland. Den er særlig kendt for historien om Signe og Habor.

Signe, en datter af kong Sigur, efter hvem byen er opkaldt, elskede kong Habor, og ved Alsted vises det sted, hvor de plejede at møde hinanden. Da hun engang under jagt satte efter en hjort og forfulgte den over Vrangstrup Aa, styrtede hesten under hende, og hun var i stor fare. Men i samme øjeblik kom Habor til, sprang hurtigt i åen og reddede hende op. Dette sted vises endnu på en ø ved Vrangstrup. Omsider kom det så vidt med deres kærlighed, at Habor, forklædt som terne (tjenestepige. O.a.) listede sig ind til Signe, hvilket Gunvare, Signes amme, lumskeligt berettede til kong Sigur. Og da nu alt blev åbenbaret, og Halvor var grebet af kongens mænd, besluttede de to, som havde hinanden kær, at dø sammen. Habor førtes til Slanghøi for at blive hængt, men da han i sin sidste stund inderligt ønskede et bevis på Signes troskab, bad han om, at hans kappe, før han selv blev hængt, måtte blive hejst op i galgen, for at han kunne forestille sig, hvordan han selv kom til at hænge der. Signe kastede alle sine kostbarheder i et dybt hul, som endnu kaldes Signelils Brønd. Heraf kommer ordet, at Sigersted har mere guld og sølv, end den selv ved af. Hun lukkede sig derpå inde i sit Buur (værelse. O.a.) og holdt skarpt øje med galgen, Habor skulle hænges i. Da hun fik øje på kappen, satte hun ild på sit værelse i den tro, at Habor allerede var død. Dette sted vises sydvest for Sigersted ved Vrangstrup og kaldes Signelils Buur. Da værelset med Signe brændte, og Habor havde fået bekræftelse på hendes kærlighed, lod han sig selv hænge og blev begravet i Hagehøi. Men den onde tjenestepige fik ingen glæde af sit lumskeri, for hun blev kort efter sænket ned i en brønd, som derfor endnu kaldes Ternehullet.

Ikke langt fra Sigersted ligger Absalons fødested Fjenneslev, der allerede tidligere er omtalt.

Egnen ved Gyrstinge, der ligger en mil fra Ringsted mellem høje bakker i nærheden af en sø, der i en dyb dal strækker sig langs dejlige skove, er særdeles skøn. Fra bakkerne ved søens bred har man en herlig, vid udsigt over skov og sø, over dale

og høje og uoverskuelige kornmarker. Egnen her som flere af de andre omliggende egne er rig på oldtidsminder. Harrested også kaldet Haraldsted efter kong Harald, som er begravet i Kongens Høi, ligger på høje bakker ved Langesø. Her blev en af Danmarks ypperste fyrster i middelalderen, Knud Lavard, myrdet af sin slægtning Magnus i 1131. Legenderne fortæller, at på det sted, hvor han blev dræbt, vældede en kilde frem af jorden og tilføjer, at omkring den i skoven vil der være grønt både sommer og vinter. Knud blev senere kanoniseret og blev Sjællands Skytshelgen.

Slagelse

Slagelse ligger i Vestsjælland. I 1850 var dens indbyggertal 4011, deraf 1953 mænd og 2058 kvinder. I 1840 boede der 3186 her, så på 10 år er der kommet 825 til.

Skjalm Hvides farfader, den gamle helt Slag, skal henved slutningen af det 10. århundrede have grundlagt denne by, som i 1280 fik købstadsrettigheder af Erik Glipping. Adskillige gange, såvel i ældre som nyere tid, har den lidt betydeligt ved brande, men den er nu en af de mest indtagende og seværdige byer på Sjælland. Af offentlige bygninger har den to kirker, St. Michelskirke, en af de ældste på Sjælland, bygget i 1082, og St. Pederskirke med en velindrettet kirkegaard, en fattigstiftelse med tilhørende kirke samt et rådhus. Hovedtorvet er smukt, rummeligt og velanlagt.

En halv fjerdingvej fra byen gennem en allé kommer man til ruinen af Antvorskov-Slot. Det blev stiftet i 1220 af Valdemar Seir og var før reformationen et rigt kloster. 1585 blev det forvandlet til et slot, hvor Frederik den Anden døde i 1588. Christian den Fjerde opholdt sig ofte der. Slottet, som indtil 1774 var i kongeligt eje, blev revet ned i begyndelsen af det 19. århundrede. I den del af bygningen, der endnu står tilbage, skal nedgangen til den gådefulde underjordiske gang være. Man ved ikke, i hvilken retning gangen går. Slottet ligger på en høj

bakke, hvorfra man har en smuk udsigt over de nedenfor liggende haver og plantager og over byen. Fra en høj bakke i nærheden af Antvorskov og fra det såkaldte Ætherbjerg for enden af byens skov har man den fortrinligste udsigt over Slagelse. Når man spadserer omkring St. Peders sogn langs med Vorby Aa og forbi Hellig Anders' Kors, træffer man på en mængde gravhøje og tingsteder. Seværdig er især Barnehøjen med et kolossalt hedensk alter. Også i St. Michels og Stillinge sogn findes mange mindesmærker fra oldtiden.

Tre fjerdingvej fra Slagelse ligger gården Brorup, der hører til Baroniet Holberg, og hvor Holberg ofte har opholdt sig.

Skjelskør

Skjelskør er en lille stad, der ligger ved en fjord, der går ind fra Storebælt. I 1850 havde den 1134 indbyggere, 594 mænd og 540 kvinder. I 1840 var tallet 942, så på 10 år er der kommet 192 flere til.

Byen er bygget på begge sider af fjorden og har en meget skøn beliggenhed. Store-Broen forener de ved havnen adskilte dele af byen. Steendæmningen eller Steenkarret i indløbet mellem Ydreaa og Mellemaa skal være nedrammet i dronning Margrethes tid.

Byen er meget gammel og er tidligere blevet kaldt Skielsiskør. I 1242 fik den købstadrettigheder og var i ældre tider langt større end nu. I middelalderen blomstrede Skjelskør, og i det 13. århundrede var den Abels og Erik Menveds residens. I 1252 udholdt den to store belejringer af kong Christopher, og i 1288 blev den næsten brændt helt ned af Marsk Stig og hans tilhængere.

Kirken, St. Nicolai, hørte tidligere til et Carmeliterkloster. Den lå dengang midt i byen, men blev senere flyttet til dens yderste ende.

I nærheden af byen findes adskillige punkter med interessant udsigt over Bæltet og øerne.

Lige i nærheden af byen ligger Gjerdrup, et af landets ældste herresæder. Ligeledes en fjerdingvej borte Borreby med dyrehaven, der ofte har besøg af byens indbyggere. En mil borte ligger Bæsnæs, halvanden mil derfra grevesædet Holsteinborg, smukt beliggende ved stranden og med en stor have. Ved den derværende havn Bisserup lå der i gamle dage en fæstning. Den hed da Harrilds Havn. I dette grevskab ligger ret tæt på hinanden Brengbjerg og Meenstrup Bjerg, hvorfra man kan følge horisonten 20 mil.

Korsør

Korsør er en lille by omkring 14 mil fra København på Sjællands vestlige side ved Storebælt. Herfra går der dagligt dampskibe over til Nyborg på Fyen. I 1850 var indbyggertallet 1819, 926 mænd og 893 kvinder. I 1840 var det 1472, så byen i et tidsrum af 10 år er blevet forøget med 347 sjæle.

Byen skylder formentlig havnen sin oprindelse. Den var i ældre tider så dyb, at krigsskibe kunne løbe ind i den, hvorfor den ofte blev besøgt af de vendiske sørøvere. Dette fik Svend Grathe til her lige som ved Nyborg at bygge et massivt slot, som i krigen med Sverrig under Carl Gustav skal have fungeret som fæstning, og hvor en kommandant siden har haft sin bolig. Fæstningen er nu forfalden, og på dens volde er der kun to kanoner til at afgive signalskud i tåget vejr. Byen selv skal være anlagt af Valdemar den Store, fik købstadrettigheder i 1425 af Erik af Pommern og stabelrettighed (import og videreforhandling af en særlig vare i større omfang. O.a.) 1664 af Frederik den Tredie.

Kirken, som kaldes St. Giertruds-Kirke, er indvendig ganske net, men har udvendig et besynderligt udseende, der styrkes endnu mere ved den ovenpå kirken byggede Telegraph (signalstation. O.a.), som formentlig endnu af og til benyttes,

uanset den elektriske telegrafs anlæggelse. På kirkegården ses et monument over skribenten M. G. Birkner med indskriften: „Sandheden tro døde Birkner den 1. december 1798“.

Ved indløbet til havnen står to fyrtårne. På stille aftener nyder man her et skønt syn af de to smukke fyr ved indløbet, lampe- og stenkulsfyret på Halskov og de skønne fyr på Sprogø og Knudshoved.

På Sjællands yderste pynt syd for Korsør ligger Badstu-Klint. En fjerdingvej fra byen ligger Byens Skov. På den anden side af indløbet til havnen ligger Halskov Overdrev, der tidligere har været skov, men skal være blevet ødelagt, da svenskerne i 1658 gjorde landgang. Såvel her som på Lilleø, et fort, der forsvarer indløbet ses endnu spor af deres forskansninger.

Korsør er digteren Jens Baggesens fødeby, og han siger om den:

„Underlig blandede By! uagtet din Svaghed og Brusen
Maa jeg dog have Dig kjær, enten jeg vil eller ei“.

Kallundborg

Kallundborg ligger 12 mil fra Kjøbenhavn på den vestlige side af Sjælland. I 1850 var der 2490 indbyggere, 1228 mænd og 1262 kvinder. I 1840 var der 2211, så byen altså på 10 år har haft en tilvækst på 279 sjæle.

Byen ligger ved en havbugt mellem odderne Asnæs og Refsnæs. I de ældste tider var der et fiskerleje kaldet Hærvig. Byen regner imidlertid sin egentlige oprindelse til året 1171, da Absalons broder Esbern Snare opbyggede staden sammen med slottet og kirken. Den fik da navnet Kallundborg, hvilket skyldtes fuglen Kaa, som nu kaldes allike, og som optrådte her i store sværme. Byen blev anset for at være rigets bedste fæstning. Den var kongeresidens før Kjøbenhavn, og der blev holdt møder og herredage (rigsrådsmøder, der fungerede

som rigsrådets og kongens retterting, senere afløst af højesteret. O.a.). I 1524 blev den belejret af Frederik den Første, i hvis hænder den kom ved kommandantens utroskab. Den blev ligeledes belejret i 1525 af grev Christopher af Oldenburg i den fangne Christian den Andens navn, men næste år overgivet til Christian den Tredie. På Kallundborg-Slot holdt dronning Margrethe den kendte svenske kong Albert fængslet. Senere var det dronning Dorotheas enkesæde, og hun døde her i 1495. Christian den Anden blev også holdt fængslet her, hvor han døde i 1559. I året 1658 blev slottet erobret og sprængt i luften af svenskerne. Fra samme tidspunkt var det også forbi med byens anseelse.

Kallundborg, som deles i den øvre og nedre by, af hvilke den første er ældst, har imidlertid endnu en ypperlig havn, lige som den sammenlignet med mindre købstæder i Danmark har haft den betydeligste handel, især med korn.

Blandt bygningerne udmærker sig ved alder og byggemåde kun kirken, kaldet Vor Frue Kirke, der i ældre tider var slotskirken. Den kan ses langtfra med sine fem tårne, af hvilke det mellemste, der er det højeste og kraftigste, hviler på fire inde i kirken fritstående ualmindeligt høje og massive stenpiller. Den pyramideformede altertavle er nok værd at se på. Af det omtalte slot, der blev revet ned 100 år efter Christian den Andens død, er ethvert spor udslettet. Derimod skal der endnu findes nogle få rester af bispegården, hvor biskop Absalon opholdt sig, når han besøgte Kallundborg.

Slottets tidligere ladegård er nu blevet en stor og smuk herregårdsbygning, hvis store, yndige have er kallundborgernes eneste promenade. Bag haven ligger Munkesøen omgivet af et skønt landskab. I nærheden ser man en højtliggende stor og smuk gravhøj kaldet Ulvshøj.

Omtrent tre fjerdingvej fra Kallundborg ligger Lerchenborg på den østlige del af Asnæs' odde med dejlige haver og skove. På Lerchenborg Gods, i Aarby, Rørby og flere kirkesogne så vel som på halvøen Refsnæs, i hvis tidligere skove Valdemar Seirs søn Valdemar blev dræbt under jagt i 1231 ved et vådeskud, findes mange seværdige oldtidsminder.

Et par mil mod nordøst ligger Adellersborg, tidligere Drax-

holm. Det er et gammelt, massivt bygget slot ved foden af Veierhøien. Den berømte Arild Hvitfeld var fra 1597 til 1609 befalingsmand på dette slot, der ved sin beliggenhed er et vigtigt militært punkt.

Holbek

Holbek ved den søndre bred af Holbeks fjord ligger otte mil fra Kjøbenhavn. I 1850 var der 2638 indbyggere, heraf 1318 mænd og 1320 kvinder. I 1840 var indbyggertallet 2105. Det er altså på 10 år vokset med 533 sjæle.

Omegnen er meget frugtbar, og byen hører til de tidligere meget ansete. Uden tvivl fik den sine købstadrettigheder i 1443 af Christopher af Baiern. I 1290 tilføjede Marsk Stigs tilhængere byen megen skade. Det gamle Holbeks Slot, som lå for enden af fjorden omgivet med volde og grave, blev ødelagt af svenskerne i 1659, og kun voldstedet er tilbage. I det 12. århundrede havde Erik Glippings svigersøn, den landflygtige kong Birger af Sverrig, sin residens her.

Byen havde i ældre tider tre kirker og et Sortebrødre-Kloster. Dens nuværende kirke er den tidligere klosterkirke og sammenbygget med skolen og rådstuen (byrådskontoret. O.a.), der har været munkekloster. Dens altertavle er ret smuk med meget forgyldt billedskærerarbejde. I kirken er der også forskellige smukke og seværdige epitafier.

I omegnen findes en mængde herresæder, blandt hvilke Eriksholm tre fjerdingvej fra Holbek ligger meget smukt ved en arm af Issefjorden.

Nykjøbing

Nykjøbing er en lille, uanselig stad ved en bugt af Issefjorden, ikke langt fra dens udløb. I fordums dage kaldtes den Hagekjøb-

bing. Den ligger $13\frac{1}{2}$ mil fra Kjøbenhavn. Den er anlagt i det 13. århundrede og skal i begyndelsen have været præget af stor velstand. I 1290 blev den plyndret og brændt ned af Marsk Stigs tilhængere, ved en anden lejlighed blev den udsat for store skader. Byens beliggenhed mod syd er ret smuk, men på nordsiden breder en stor lynghede sig. Havnen er temmelig god. Kirken er en stor og anselig bygning, og på prædikestolen findes et meget kunstfærdigt billedskærerarbejde fra 1636.

Ved indløbet af Isselfjorden er toldstedet Rørvig omtrent en mil fra byen. Det var i gamle dage tilholdssted for sørøvere og blev derfor kaldt Røvervig. Kirken, der har et højt tårn, er sømærke for de søfarende. I nærheden ligger Rørvigs Skanse. Fra en lille skov tæt ved byen, Grannehave, har man udsigt over fjorden. En fjerdingvej fra byen ligger herregården Anneberg med en stor have. I landsbyen Nygaard ses resterne af et gammelt slot, der hed Drysselholm og var Valdemar Atterdags lystslot. Noget derfra ligger en sø med en ø, hvor der er ruiner af et andet slot, kaldet Margrethes Slot. I Høiby og Steenstrup findes ligeledes adskillige oldtidsminder og i Høiby kirke levn fra katolicismens tid her i landet.

På vestkysten af Sjælland strækker Sjællands odde sig ud i havet og ender i forbjergene Griben, hvorfra man ser Samsø, Ebeltoft i Jylland, Hesselø o.s.v.

Møen

Stege

Stege er den eneste købstad på Møen, tiltalende og livlig. Den ligger på en pynt mellem havet og en stor vig, som kaldes Norret.

I 1850 var der 1808 indbyggere, 899 mænd og 909 kvinder. I 1840 var tallet 1623, så der er kommet 185 flere til på 10 år.

Stege er en meget gammel by, hvis købstadrettigheder er fra 1268. Mere end én gang er den blevet ødelagt ved brand. Frygteligst var den, som i 1547 lagde næsten hele byen i aske. I 1484 rasede også pesten i byen. I det 16. århundrede var Møen adskillige gange krigs-skueplads. Lübeckerkrigen, Grevens Feide og krigen mod svenskerne ødelagde land og by. I 1534 blev Stege omgivet med volde, grave og en ringmur. Byen var endnu fæstning i den svenske krig 1658-1659, og borgerne forsvarede den omtrent et helt år med en så mageløs og sjældent tapperhed, at fjenden måtte beundre dem. Man ser endnu rester af dens ringmur. 1774 nedbrændte største delen af byen.

På byens sydside stod tidligere det gamle, slot Stegeborg, der blev ødelagt i Grevens Feide, og hvis voldsted endnu kan ses. Slottet eksisterede allerede i 1247, da Erik Plougpenning dér satte sin oprørske halvbroder, hertug Knud af Bleking, i fængsel. Det var helt omgivet af vand, og en bro førte til land. Under Grevens Feide var det endnu i god stand og meget stærkt. Men i 1534 lokkede borgerne i Stege, som holdt med den fængslede Christian den Anden, besætningen ud af slottet, slog fire riddere og slotsfogden ihjel og brød slottet ned. Det kostede borgmesteren og et par rådmænd livet, og deres hovedskaller blev indmuret i kirken bag alteret, hvor de endnu skal kunne findes.

Byens kirke er temmelig stor og lys, men byder ikke på nogen seværdighed. En betydelig bygning er også Møens Tugt- og Forbedringshuus, som tidligere først var en latinskole, der-

efter en navigations-skole. I 1743 blev den indrettet til sit nuværende formål.

Møens østlige kystland er, hvad naturskønhed angår, det mest interessante sted i Danmark. Grotiske dels nøgne, dels skovklædte klipper i mange forskellige former strækker sig fra syd til nord og gennemskæres af dale og snævre kløfter, der oplives af bække og vandfald. Det benævnes i almindelighed Høie-Møen.

Den lille Klint eller Liselund er en del af de nordlige klintegne. Kunst og natur har her forenet sig. Alt, hvad man beundrede på den store klint, genfinder man her i mindre, men også mere udprægede og milde former. Skovbevoksede klipper, mørke fjeldstier, venlige dale, nedstyrtende bække, vilde ensomme steder og stolte kik over klinten og havet veksler med hinanden. Herlig er vandringen langs med klippernes hældning, der både af naturen og ved plantning er skjult af underkov og højere træer, og hvor man snart finder sig lukket inde i trange dale, snart bestiger højere pynter og gennem åbninger i skoven og mellem klipperne øjner havet i nærmere og fjernere afstand. Steder, som udmærker sig, er: Området ved Badehuset med et skønt vandfald, det Norske Huus på en høi nær ved søen, den vilde, romantisk skønne egn ved Klintekorset, Broen, der i en ikke ubetydelig højde forbinder to klipper, og hvorfra man har et sælsomt skønt syn ned til den brusende strøm, der brydes i faldet af store kæmpesten og over flere afsatser styrter ned i den dybe, bratte kløft, det gotiske Skovkapel tæt ved stranden i nærheden af et mindre vandfald.

I udkanten af skoven, før klinten begynder at hæve sig, var der tidligere en stor ellemose i en lang dal. Ved menneskets indgreb er den forvandlet til en dejlig lystskov, gennemskåret af store, dybe kanaler, hvis betydelige bredde og rigt afvekslende landskaber minder om en naturlig å. Her vandrer man snart med vandet ad lønlige stier tæt overskygget af hængende pile og elletræer, snart gennem ensomme lunde og i skovens mørkere skygger, snart over lyse enge med udsigt til en venlig ø, der hæver sin svømmende lund over det klare, bugtede vand. Således nærmer man sig, på en vandring gennem blide

egne, et åbent, bredt af skovbeklædte højder omgivet landskab, der er midtpunktet for de kunstfærdige anlæg; en blomsterkranset ø tilgroet med krat og buske er et skønt hvilested for øjet, mens det dvæler lavt, og de fjerne, skovklædte klipper byder det en herlig baggrund.

Om klinten kendes adskillige sagn, blandt andet fortælles, at på det sted, som kaldes Kongsbjerg, boede en klintekonge. Hans dronning var skønnere end alle andre, bar navn af klintedronning og boede på det sted, der nu kaldes Dronningestolen. Ikke langt fra hende står hendes scepter, Dronningespiret, som nu kaldes Sommerspiret. Samme konge er en god ven af klintekongen på Stevns, og de er begge fjendtligt indstillet over for Grap, klintekongen på Rygen, der derfor må stå langt borte og spejde over havet, når han ser dem komme. Klintekongen holder bestandig vagt på klinten og tager sig vel af den. Derfor kan den heller ikke indtages. Så snart krig eller anden ulykke truer landet, kan man på klinten, siges det, se hele krigshære udrustet til at forsvare landet.

Et andet sagn fortæller, at der på Møens vestbred er en skov kaldet Grønvæld. I den jager Grøn-Jette hver nat til hest med hovedet under venstre arm, spyd i hånd og mange hunde omkring sig. I høstens tid lægger bønderne et knippe havre til hver hest, for at den ikke skal træde deres sæd ned om natten. Grønsund har navn efter ham, lige som også Phanebjerg er opkaldt efter hans fæstmø Phane. Ved Frenderup ses en stor sten, som siges at have været Grøn-Jettes sovested, og i Aastring sogn ved Næsby på Falster er der nogle høje, hvor de, som Grøn-Jette dræbte med sit spyd, ligger begravet. Men nu ligger Grøn-Jette og Phane begravet på Herballe Mark i Stege sogn, hvor man ser en kæmpegrav, 170 alen lang. Om den foreligger følgende vers:

Nu hviler Grøn med Phane sin
Som trættede rasken Hjort og Hind!
Tak, Bonde god, den dyre Gud!
Nu gaaer du trygt af Sundet ud!

For de rejsende tilføjer vi (efter C. Puggaards udmærkede

skrift „Møens Geologie“) følgende skildring af den del af Møen, der kaldes Høie-Møen.

Den danner så at sige en ø for sig selv, idet den adskilles fra den vestlige del af øen eller Vesterlandet ved en meget lav strækning, der går tværs gennem øen fra nord til syd. Største delen af denne sænkning er kun 2 til 3 fod hævet over havet, det højeste punkt kun 9 fod, dens nordlige del udfyldes af Borre-Mose og Sø, den sydlige af Budsemark Mose og Sø.

Herfra mod øst hæver landet sig lidt efter lidt med en jævnt bølget overflade og når snart en højde af over 100 fod. Enkelte høje fremtræder her som forløbere for de højere bakker. I Borre-Mose springer den isolerede grusbakke Søbjerg frem. Nordligere, ikke langt fra den samme mose, ligger Reiers Banke og Ørebjerg, 155 fod høj, sydligere Lisbjerg 175 fod, Maglebjerg 200 fod og Bredebjerg. På vejen til Magleby er der nogle sandhøje, der kaldes Mandehøiene, og Egebjerg 131 fod, sydligere Bøgebjerg og ved Budsemark Mose en gruppe sandhøje, heriblandt Kongshøi 90 fod, Havbanken 60 fod, mere isoleret Høvbjerg, ligeledes 60 fod. Mod øst hæver landet sig stadig mere og mere og når snart en højde af over 200 fod. Gunildsbjerg, 274 fod høj, hæver sig her ganske isoleret, på østsiden omgivet af den store Plukkesø-Mose. Nordligere fremtræder Lundehøi 227 fod, Ørkelsbjerg 260 og Dingelsbjerg 340 fod som isolerede bakker. Øst for Klintholm og Mandemark bliver bakkerne flere og stejlere og adskilles ved dybere sænkninger. Her begynder et sammenhængende for største delen skovklædt højland, som mod vest, nord og syd falder mere eller mindre stejlt af mod det lave land, men mod øst er næsten lodret afskåret mod havet. Det er denne østlige, lodrette side, der er berømt under navnet Møens Klint, som ved sine blændende hvide kridtklipper tiltrækker sig de forbi-rejsendes opmærksomhed og ved sin storartede naturskønhed drager så mange besøgende til øen. På selve øen kaldes den simpelthen Klinten. Det højland, hvis østside den afgrænser, benævnes Klintebakkerne, og skoven, som dækker det, Klinteskoven. Dog er det ikke alene mod øst, at Høie-Møen er stejlt afskåret ved en klint. Også mod nord og syd falder landet de fleste steder stejlt ned mod havet.

Den nordlige klint begynder tæt øst for Borre Mose ved en bakke, der kaldes Reiers Banke eller Regners Vagthund og når snart en højde af 100 fod, som den med nogen variation holder lige til Hellehavnsnakke, hvor kysten drejer mod syd, og den østlige klint begynder. Den nordlige klint er ikke lodret „skåret af“ og består heller ikke af kridt, men af ler og sand og er helt ned til havet dækket af græs, krat eller skov. Ovenpå er der en lang med bøgeskov dækket strækning, som kaldes Stubberuphave og Lilleskov. Nogle steder skærer dybe kløfter, der fører ned til havet, sig ind i den, navnlig ved Riisbænken, Steenvaserenden og Pomlerenden. Ved Hellehavnsnakke er klinten 116 fod høj. Herfra mod syd hæver den østlige klint sig lidt efter lidt, bølgende op og ned, indtil den ved Dronningestolen når sin største højde 403 fod, hvorpå den atter sænker sig mod syd og ved fyret kun er 50 fod høj. Fra dette punkt drejer kysten mod vest. Den sydlige kyst er i sin østlige del mellem Fiskerhusene og Strand-Mosen temmelig flad, men vest for denne mose begynder en lav, cirka 30 fod høj lerklint, der når til henimod Budsemark-Mose. Denne klint er nøgen, og hele den sydlige del af området er blottet for skov med undtagelse af et lille krat tæt ved fyret kaldet Budsenehave.

Vi vender tilbage til den østlige klint. Dens nordlige del indtil Slotsfaldet er skovklædt lige ned til havet og også ovenpå dækket med skov. Her findes Liselunds allerede omtalte herlige anlæg, hvor natur og kunst på en yndig måde er forenet. Især interessant er den store kløft, der skærer sig dybt ind i klinten og ved det såkaldte Capel åbner sig mod havet. Fra Slotsfaldene begynder kridtklinten og strækker sig i en længde af omkring $\frac{1}{4}$ mil mod syd til Jettebrinken. Dens top er for største delen skovklædt. Navnlig strækker den høje klinteskov sig fra Sandkridsfald til Graaryg. Den nordlige del af klinten nærmest Liselund kaldes Lille Klint, den sydlige del Store Klint.

Møens Klint er utvivlsomt, hvad naturskønhed angår, det interessanteste sted i Danmark: De hvide kridtklipper, den grønne skov og det blå hav frembringer i forening et herligt landskab, der er forskelligt overalt på klinten. Disse forskelle fremkaldes især af de mange fald, kløfter, der oppefra løber ned til havet og deler kridtet i en mængde fremspringende

bjergmasser. Disse fald er sædvanligvis fyldt med ler og sand og dækket af en yppig vegetation.

I mellemrummene mellem faldene ses kridtet nøgent, sædvanligvis stejlest oventil med mere eller mindre lodrette vægge, som ned mod havet går over til en stejl skraaning, der dækkes af de hyppigt ovenfra nedstyrtede kridtmasser. De enkelte fremspringende kridtpartier mellem kløfterne kaldes pynter, rygge eller nakker. De er atter delt og kløftet på forskellig måde, hvorved de antager mangfoldige maleriske former, der snart minder om høje mure med gavle, snart om tårne og spir.

Kridtklinten begynder, som sagt, fra nord ved det såkaldte Slotsfald. Herfra og mod syd er de mest seværdige steder Slotsgavlene, der har navn fra de mange takker og tinder, kridtet er delt i, og minder om gavlen på et slot. Ved en kløft kaldet Jydeleiet, hvor der er bekvem nedgang og en herlig kilde, adskilles de fra Taleren. Denne pynt har navn efter det stærke ekko, som dens lodret afskårne nordside bag en dyb kløft, kaster tilbage. Den styrter fra en højde af 325 fod vildt sønderrevet ned i havet og er ved sine skarpe, takkede former en af de interessanteste på klinten. Nu følger Hylledalsklint, det højeste punkt ved klintens rand, 410 fod. Den ligger noget tilbage fra havet adskilt derfra ved en meget høj kridtskråning, over hvilken lodrette klipper hæver sig lige som mure og tårne. Ved en kløft kaldet Hylledalen adskilles den fra Nylandsnakke, 369 fod, der nedefra udmærker sig ved sine opadstræbende tinder, yndigt kronede med grønt. Nu følger en kløft kaldet Avlegaardsfald eller Abildgaarden særdeles malerisk ved sine blågrå lerklipper og sit frodige krat af klintepil. Navnet Abildgaarden skyldes den overtro, at mere begunstigede mennesker her skulle kunne se en prægtig have fuld af frugter. Det er Klintekongens, Klintens usynlige beherskers, have eller Abildgaard (æblehave. O.a.). Herfra mod syd er en lang strækning, hvor kridtet ikke ses, og hvor skoven skrånér lige ned til havet. Ved Sandskredsfald er en bekvem nedgang. Straks syd herfor begynder kridtklinten igen, afbrydes atter ved Sækkepibefaldet og fremtræder igen i en pynt på nord-siden af de Røde Udfald, der udmærker sig ved sine maleriske trægrupper. På sydsiden er Bitmundsnakke, 293 fod, en gan-

ske smal kridtkam, der mod syd falder lodret af mod Gukkenehulefaldet, der omgives af høje, takkede kridtmure. Nu følger Dronningestolens imponante masse, som hæver sig, for største delen lodret, til en højde af 400 fod. Navnet skal stamme fra en dronning (Margrethe), der fra dette sted skal have været vidne til et søslag. Den øverste del, omkring 250 fod, er fuldkommen lodret, på nogle steder hænger den endog udefter. Til den støtter sig nedenfor en buet, meget stejl skråning. Midt på den øverste lodrette væg er der to huller ind i klippen adskilt ved en kridtpille. De kaldes Klintekongens Huler. På grund af bjergmassens tiltrækning er det meget vanskeligt fra toppen at kaste en sten i vandet. Klintekongens Huler kaldes også Gøjen Upfals Huler. Dette er den formentlige klintekonges egentlige navn og antages at være en forvanskning af Jetten fra Upsala, som måske var en virkelig søkonge, der engang har hersket over Høie-Møen, og som overtroen senere har tillagt en overnaturlig magt.

Fra sydsiden af Dronningestolen udløber en smal meget skarp kridtkam kaldet Maglevandsnakke, som mod nord har en mægtig lodret væg, men mod syd en mindre stejl skråning kaldet Maglevandsfaldet. Denne kløft, der også kaldes Maglevandsdalen, er klintens største. Den er skovklædt på begge sider, og i dalbunden er en mose, ved hvis øvre ende den fortræffelige Maglevandskilde bryder frem. Her er den bekvemteste og mest benyttede nedgang til havet. Den på sydsiden af dalen fremspringende Maglevandspynt, 264 fod, frembyder en herlig udsigt. Sandpynten, 261 fod, og Sandfaldet har fået navn efter det her forekommende flyvesand. Gennem kløften er en bekvem nedgang. Nu hæver Sommerspiret sig med sin opadstræbende spids 328 fod og sin takkede kam. Den er især smuk fra sydsiden set fra Nellerendenakken. Lige over for Sommerspiret findes den såkaldte Tragt, der har sit navn af den måde, hvorpå kridtet fra tre sider falder stejlt ned mod ét punkt og derved danner en tragtformet fordybning.

Syd for Nellerendefaldet følger nu Graaryg, 353 fod, den sidste pynt i den skovklædte del af klinten. Den øvrige del af klinten ned mod fyret er nøgen og frembyder intet af særlig interesse, hvorfor den sjældnere besøges. Efter Graarygfald

følger Steilebjerg, 339 fod, hvis nordside er overordentlig kløftet og delt i en mængde kridttårne og tinder. Dets sydlige lavere del kaldes Lille Steilebjerg. Det adskilles ved Skrædderrenden fra Vidskud (285 fod), på hvis sydside det brede Fruerstuefald viser os store i havet nedskredne lermasser, der endnu, især om foråret efter regnskyl, er i bevægelse.

Syd for dette fald følger Hundevængeklint, 221 fod, der ved det lave Hundevangsfald adskilles fra den sidste kridtmasse, 180 fod, der som en mægtig mur strækker sig hen under Jettebrinken, hvor ler og sand, hist og her dækket med græs og krat, falder helt ned til havet.

Lolland

Nakskov

Nakskov ligger ved en havbugt på den vestre side af Lolland. I 1850 var der 2955 indbyggere, heraf 1428 mænd og 1527 kvinder. I 1840 var der 2399, så byen i løbet af 10 år har fået 556 indbyggere flere.

Staden er meget gammel, allerede i 1266 regnedes den allerede blandt Danmarks købstæder, og i 1667 fik den stabelret (lager og eksport/import. O.a.) af Frederik den Tredie. Den var i tidligere tider godt befæstet, og i 1547 blev den forsynet med forsvarsværker af Christian den Tredie, efter at den i 1510 var blevet plyndret og brændt ned af lybækkerne. Christian den Fjerde forbedrede fæstningsværkerne i 1629, men i 1657 udvidede Frederik den Tredie murene og forsynede Tøihuset (bygning til opbevaring af krigsmateriel. O.a.) med alle fornødne ting til krigsførelse. I krigen under denne konge overgav byen sig i 1658 til fjenden, overtalt af Corfitz Ulfeld, men i det følgende år forsvarede byen sig tappert med en lille garnison på 1000 mand under oberst Kørber fra den 1. maj til den 15. juni, og erobredes først af oberst Steenbuk, da krudt og bly var sluppet op. Under denne belejring havde fjenden bemægtiget sig den til byen hørende Steensø og opført skanser på den, hvorfra man påførte fæstningen stor skade. Ingen by bortset fra Kjøbenhavn led mere i den svenske fejde end Nakskov, ikke desto mindre rejste den sig igen af sin aske, endog stærkere end før, og vedblev at blomstre indtil midten af det 18. århundrede, da udviklingen igen gik tilbage. Er den end ikke som i gamle dage den rige og anselige handelsstad, hvis skibe sejlede på Spanien, England og flere lande, så er den dog blandt Lollands byer den, der driver den betydeligste handel. De mange øer i bugten gør indsejlingen vanskelig. Dog er havnen lettere sejlbar end tidligere, og temmelig store skibe kan lægge til kaj.

Nakskov er en smuk, livlig by med pæne bygninger og den største på Lolland. Kirken, der kaldes Nikolai Kirke, er stor og værd at se. Den har et over 100 fod højt tårn, men det oprindelige spir, et af de højeste i Danmark, mistede den i 1625. Prædikestolen er et kostbart arbejde fra 1633, og orglet er prægtigt. En i tårnet indmuret bombe minder om det bombardement, byen udholdt under den nævnte belejring. Tidligere skal der have været indmuret fem kanonkugler i kirkens vestre side, der vender ud mod havnen, i kirkens hvælving en forgyldt kanonkugle og i koret en bombe, som under gudstjenesten søndag den 19. august 1659 kom farende, uden at noget menneske kom til skade.

Foruden denne sognekirke var der i ældre tider en klosterkirke kaldet Helligånds-Kirke. Men da byen udvidedes længere mod kysten, og der blev anlagt flere gader og fæstningsværker, blev klosterkirken lavet om til våbenarsenal og efter krigen i 1659 revet ned.

Byens volde, der til landsiden eksisterer endnu, giver en herlig spadseretur og en vid udsigt både over det flade land og havbugten med de mange øer, deriblandt Slotø med voldstedet af Engelsborg, et kastel, kong Hans anlagde i 1510 i stedet for fæstningen Ravnsborg. Byens kirkegård har smukke spadserestier og andre skønne anlæg. Tre fjerdingvej fra Nakskov ligger Halsted Kloster, nu Baroniet Juellinge, der endnu meget tydeligt bærer præg af at have været kloster, da herregården er sammenbygget med kirken, som er meget bred og smuk. Længere borte har vi Pederstrup med fortræffelige skove og plantager, oldtidsminder (kong Sviins grav) og rester af Ravnsborg Slot. Herregården Sæbyholm en halv mil fra Nakskov har en fin beliggenhed ved Nakskov fjord. To mil fra byen ligger færgestedet og fiskerlejet Taars, hvorfra der er overfart til Langeland. Noget nordligere ligger Frederiksdal, en hovedgård, der tidligere under navnet Grimsted var opholdssted for søøvere. Dette sted er interessant derved, at Carl Gustav gik i land her, da han i 1658 marcherede over isen fra Langeland til Lolland.

Maribo

Maribo ligger meget smukt midt på Lolland mellem to søer, af hvilke den største, der er fire mil i omkreds, kaldes Maribo-Sø. Byen havde i 1850 1667 indbyggere, heraf 832 mænd og 835 kvinder. I 1840 var tallet 1356, så indbyggertallet er vokset med 311 i dette tidsrum.

Byens ældgamle navn var Skinninge eller Skienninge, men da Erik af Pommern 1417 stiftede et nonnekloster her med navnet Marieboe, fik byen sit navn efter det. Dette rige kloster blev først nedlagt i 1621, og Christian den Fjerde overførte al Marieboeklosters gods til det adelige Academis oprettelse i Sorø. Da byens ældre sognekirke ved en brand i 1595 gik op i luer, indrettedes klosterkirken i 1598 til sognekirke eller domkirke for Lolland-Falsters Stift. Den er smuk og stor og gemmer støvet af den ædle kongedatter, mønstret på kvindedyd, Eleonore Kirstine Ulfeld. På hendes gravsten stod de betydningsfulde ord: „Herre! havde ikke dit Ord været min Trøst, da havde jeg forgaaet i min Elendighed“.

Tæt ved byen ligger en lille skov, Bangs Have, hvorfra man har en skøn udsigt over søen til herregårdene Søholt og Engestofte med deres til havet grænsende skove. En anden skov, Lysemose, ikke langt derfra er et dejligt spadsere- og forlystelsessted for indbyggerne. Maribo Sø er dejlig, og dens omegn og skovbegroede holme frembyder mange skønne og male- riske udsigter. På øen Borgø i søen skal der tidligere have stået en borg, der blev revet ned i 1251, efter at den havde ligget der i 400 år. Omtrent tre fjerdingvej fra Maribo ligger ovennævnte herregård Søholt med en stor, prægtig have. Desuden grevesædet Knuthenborg mod nord ikke langt fra Bandholm ladeplads, hvis 500 alen lange skibsbro er opført i 1834 for grevskabets egen regning. Det har en stor lystskov og skøn udsigt til havet. Herregården Nielstrup med dobbelte grave ligger en mil mod nordøst. Det var her, Peder Oxen blev født. Ulrichsdal i nærheden af en smuk indsø og en fjerdingvej fra Maribo mod sydøst, tilhørte tidligere de katolske bisper på Fyn og kaldtes Bispens Ø. I samme afstand, men mod sydvest,

ligger grevesædet Christianssæde, hvortil hører nogle af Lollands største og bedste skove.

Saxkjøbing

Saxkjøbing er en ældgammel, lille stad på Lollands nordøstlige bred. I 1850 var der 917 indbyggere, 435 mænd og 482 kvinder. I 1840 var der 852. Byen har altså på 10 år haft en tilvækst på 65 indbyggere.

Den ligger i en tiltalende egn ved en fjord, Saxkjøbingsfjord, der skiller Lolland fra det såkaldte Guldborgland. Christopher den Anden, der har givet byen dens privilegier, havde her sin residens i sine sidste leveår. Denne konge af Danmark ejede dengang kun det stykke af Lolland, hvorpå Saxkjøbing ligger, samt Skanderborg og nogle besiddelser i Estland. Det øvrige Danmark var bortgivet til andre som arveligt len. Under Christophers ophold i Saxkjøbing var hans anseelse faldet så dybt, at to jævne adelsmænd, Henrik Bryde og Julian Ellemose, turde vove at overfalde ham og stikke ild på hans hus. Han reddede kun livet ved at springe ud ad et vindu. Mordbrænderne greb ham og førte ham i håb om en stor belønning til greve Johan, hans halvbroder, men denne vægrede sig ved at tage imod en fange, der nu var alt for ubetydelig til, at man nærrede frygt for ham. Christopher døde kort efter denne krænkelser i 1332.

I året 1800 led byen meget under en brand. Den har en god havn, der ligger en fjerdingvej fra byen ved dens ladested Oureby, hvorfra der til Saxkjøbing løber en å, der er sejlbare for pramme og både.

Saxkjøbing Kirke er lille med tilspidset, tegltækket tårn, som det er almindeligt på Lolland, og byen selv har intet købstad-udseende.

Gennem en yndig bøgeskov, Holmen, kommer man til det en fjerdingvej fra byen liggende grevesæde Hardenberg, tidligere

Krenkerup, et af de ældste og anseeligste herresæder på Lolland. Slottet eller borgen, om man vil, har trods ombygning bevaret sin gotiske karakter. Ved mundingen af Saxejøbing fjord ligger Baroniet Guldborglands hovedgård Ourebygård. Den er omgivet med dybe grave og er et smukt herresæde. Til Baroniet Guldborgland hører også den store avlsgård Beritsgaard, en fjerdingvej fra Saxejøbing med en meget antik hovedbygning.

Nysted

Nysted er en lille stad på Lollands sydøstlige kyst ved en lille fjord fra Østersøen, der danner en god og rummelig vinterhavn, som ved en høj stenrevle beskyttes mod indstrømmende sand. I 1850 var her 1082 indbyggere, 509 mænd og 573 kvinder. I 1840 var indbyggertallet 933, så 149 er kommet til på 10 år.

Byen er meget gammel og omtales allerede i det 13. århundrede. Af Erik af Pommern fik den købstadrettigheder i 1409. Byen ligger temmelig højt, og endnu højere ligger dens kirke, der med sit anselige spir er et vigtigt sømærke. Kirken har en del malerier, af hvilke to skal være særdeles gode, og i et kapel ved kirken ses to store og skønne marmorkister. Af et usædvanligt Mironiterkloster stiftet i 1287 findes endnu underjordiske spor. På revet Rødsand skal der findes en mængde sælhunde.

Gennem herlige lindealleer kommer man fra Nysted til det nærliggende, ældgamle slot Aalholm, der tidligere var en stærk fæstning og nu kaldes Christiansholm. Det ligger meget skønt med sin have mellem en lille indsø og Nysted Bugt, omgivet af skov og frugtbare marker. På dette slot, som skal være bygget i det 9. århundrede, og som var de gamle Næsekongers velbefæstede sæde, holdtes i midten af det 12. århundrede en af de største sammenkomster, historien har at fortælle om.

Hovedbygningen har 4 á 5 alen tykke mure og tre tårne og to underjordiske fængsler. Såvel fra Christiansholm som fra Ny-sted kirkes tårn har man vid udsigt over Lolland og Falster og over havet til Femern, Rostock o.s.v. Ved havnens indløb ligger en gammel skanse. Af gravhøje, ting- og offersteder er der adskillige hist og her i omegnen.

Rødby

Rødby er en lille stad på Lollands sydvestlige kyst ved et af den lavvandede Rødby Fjords østlige, næsten helt tilsandede bugter. I 1850 havde den 1339 indbyggere, 660 mænd og 679 kvinder. I 1840 var der 1125, så der kom 214 til i løbet af de 10 år.

Byen ligner mere en stor landsby end en købstad, hvad den dog skal have været fra 1454. Det såkaldte Rødsands-Rif, der er lave sandgrunde, strækker sig langt ud i havet. En ildebrand i 1774 skånedes kirken, der er lille, men har et temmelig højt tårn, hvorfra der er vid udsigt over Langelands sydlige del og Holsteens fjerne kyster. I hovedudløbet til fjorden, en og en fjerdedel mil fra byen, ligger dens havn kaldet Kremnitse.

Falster

Nykjøbing

Nykjøbing ligger på Falsters vestlige side ved Guldborg Sund. I 1850 var der 2123 indbyggere, heraf 1003 mænd og 1120 kvinder. I 1840 var der 1845, på 10 år er der kommet 278 flere til.

Byen blev anlagt i meget gammel tid. Nogen mener, at dens første købstadrettigheder blev givet af kong Harald Hylletand i det syvende århundrede, andre, at byen er bygget af Valdemar den Store og befæstet til forsvar på søkysterne mod venderne. I det 13. århundrede var den i fuld blomstring og havde et stort og smukt kongeslot, der blev befæstet og senere indtaget i krigen for den fangne Christian den Anden af greve Christoffer af Oldenburg. På dette slot døde Christopher den anden i 1333, og det har været tre dronningers enkesæde. Den første af dem var Frederik den Andens dronning Sophie, der residerede her i 42 år indtil sin død i 1631. Det var dengang det skønneste og pragtfuldste slot i hele Danmark. Slottet lå midt i en sø med ferskvand og havde smukke alleer, to slotshaver, dyrehave og fiskeparker. Efter hendes død residerede her hendes sønnesøn, prins Christian, med sin gemalinde Sibylle i 13 år. Denne prins døde i 1647 i Sachsen og oplevede ikke sin fader, Christian den Fjerdes død. Efter den tid flyttede dronning Sophie Amalie efter Frederik den Tredies død ind på slottet, dog kun om sommeren fra 1670 indtil 1685, da hun døde. På dette slot blev også Christian den Femte som prins formælet med prinsesse Charlotte Amalia den 25. juni 1665. Som enke-dronning residerede Charlotte Amalia her om sommeren fra 1700 til 1714, da hun døde.

Slottet havde tillige et prægtigt kapel eller slotskirke. Foruden dette kapel indrettede dronning Charlotte Amalia et andet kapel til den reformerte gudstjenestes udøvelse, da hun bekendte sig til denne religion. En højtidelig sammenkomst blev

også holdt her i 1509 mellem kong Hans og de ved Østersøen liggende Hansestæder. Det smukke slot blev i 1766 solgt på auktion, og køberne nedrev slottet så grundigt, at man ingen spor kan finde af det.

Byen er temmelig anselig og velbygget, og dens beliggenhed ved sundet er overraskende skøn. Over kanalen ved byens nordre side er der en bro. Adskillige nye, smukke bygninger er rejst i de senere år. Byen er forsynet med fortrinligt godt vand. Blandt dens bygninger fortjener den Lærde Skole og kirken at omtales. Kirken var tidligere en klosterkirke, der blev forladt af munkene i 1532. Det er en massiv, gammel bygning prydet med en smuk, antik altertavle, der er skænket kirken af enkedronning Sophia, skønne malerier, billedskærerearbejder m.m. Rådhuset, der er en stor bygning, hænger sammen med kirken. Før reformationen havde byen en anden sognekirke, der brændte ned i krigstiden, og kirkens grund, som endnu kaldes den Gamle Kirkegaard, er nu bebygget med borgerhuse. Nykjøbing Hospital, stiftet af kong Hans i 1486, er meget rigt. Der er også et fattighus med plads til et betydeligt antal. Omtrent midt i byen ligger torvet.

I Guldborgsund ligger en lille ø, Haselø, der forsyner byens indbyggere med grøntsager og mælk m.v., lige som Amager gør det for Kjøbenhavn. Indbyggerne er af hollandsk herkomst og har nedsat sig her. Adskillige interessante skovegne findes i den nærmeste omegn, der i det hele taget er meget tiltalende. 1/4 mil borte ligger herregården Corselitse.

Det bør tilføjes, at i det 18. århundrede var Nykjøbing havn og værft så betydelige, at der her byggedes og repareredes skibe, der kunne tage fra 10 til 14 kanoner.

Stubbekjøbing

Stubbekjøbing ligger lige nord for Grønsund, der skiller Falster fra Møen. I 1850 var her 1081 indbyggere, 521 mænd og

560 kvinder. I 1840 var der 925, der er altså kommet 156 til.

Byen er meget gammel og nævnes allerede 1287, da den blev brændt ned af Marsk Stigs tilhængere. I 1386 fik den købstadstatus. Den var i begyndelsen af det 16. århundrede en anseelig handelsstad og havde 60 skibe med handel på Tyskland, Holland og England. Dens havn lå tidligere ved det bekendte Kongsnæs, hvor der skal have stået et slot med to batterier ved det såkaldte Pærehaven. Byen blev ødelagt i den svenske krig, led vel også siden ved brande, men intet ramte den hårdere, end da dens havn sandede til, hvorunder dens handel endnu må lide, skønt den lige som indbyggertallet er steget betydeligt i den senere tid. Byen skal tidligere have været omgivet af vand på alle sider, men svenskerne ødelagde i det 17. århundrede indløbet til byens østre side.

Den har et lyst og tiltalende udseende og består af to næsten parallelt løbende hovedgader foruden nogen tværgader, der alle er temmelig brede. Byens kirke, St. Annæ-Kirke, er en gammel bygning med et kapel. Byen har haft en latinskole, der blev nedlagt i 1740. Der findes et lille, men velindrettet fattighus.

Fra søsiden har man en yndig udsigt. Syd for byen ses fra højere liggende steder mange skønne og smilende partier, hvoraf Falster i det hele taget har en stor mængde, der er vidt forskellige. Det bedste sted at stå er i kirkens tårn, hvorfra man i et stort og herligt naturpanorama nyder den videste og skønneste udsigt.

Den yndige omegn byder på adskillige tiltalende spadsereure forenet med interessante udsigter. I særdeleshed de nærliggende småskove ved Tvede og Liselund. Ikke langt fra byen ved landsbyen Oure ligger hovedgården Carlsfeldt, der tilhører Corselitse, samt det fra oldtiden bekendte Kongsnæs. Ved kysten findes adskillige gode kilder, hvoraf den såkaldte Børges Kilde, der ligger en fjerdingvej fra byen, giver det fortræffeligste vand.

Syd for byen er Fribrøden, en dal, der tidligere var en sø og stod i forbindelse med indløbet ved den østre side. Mod sydøst ligger den skønne Næsgaard en halv mil fra byen i en romantisk egn med fortryllende udsigt.

Bornholm

Rønne

Rønne, den største af Bornholms købstæder, ligger omtrent 20 sømil fra Kjøbenhavn. Indbyggertallet var i 1850 ialt 4717, 2285 mænd og 2432 kvinder. I 1840 var der kun 4055, så indbyggertallet er på 10 år steget med hele 662.

Byens havn forsvares af to batterier, og nær byen har Christian den Femte bygget et rundt tårn, der kaldes Castellet, men kun bruges til opbevaring af ammunition. I byen bor øens kommandant og første embedsmænd, og byen har en latinskole, et hospital og et rådhus. Skibsfarten er betydelig, og byen har en hel del egne skibe. Af betydning er laksefangsten.

Nexø

Nexø er den betydeligste købstad på Bornholm efter Rønne og ligger på den sydøstlige del af øen. Den har en lille vinterhavn med en temmelig sikker red undtagen ved østenvind. I 1850 var indbyggertallet 1403, 634 mænd og 769 kvinder. Efter folketællingen i 1840 var der 1408, så byen synes i tilbagegang, hvilket folketællingen i år (1855) nok vil give nærmere oplysninger om.

Byen er temmelig gammel, og dens privilegier skulle være fra ærkebiskop Peder i Lund fra 1346. Den har en kirke, en alment skole, et hospital og et ammunitions- og materialdepot.

Ikke langt fra byen ligger Frideriks Steenbrud, der er anlagt i 1754 og drives for offentlig regning, og ikke langt fra det danner sig ved nordlige vinde en vandhvirvel eller malstrøm, som kaldes Maltqvarn.

De fleste strandinger på øens kyster skal finde sted ved Nexø.

Hasle

Hasle er en lille by $1\frac{1}{2}$ mil fra Rønne med en lille havn. I 1850 var indbyggertallet 853, 394 mænd og 459 kvinder. I 1840 var tallet 617, så byen har haft en tilvækst på 236.

Hasle har en kirke, et borgervagthus, der tillige er ammunitions- og material-depot. Den er særpræget derved, at det var nogle af denne bys indbyggere, som i 1658 først greb til våben for at afkaste det svenske åg.

Den svenske oberst Prindsenskjold huserede på øen og udsugede den på det skammeligste, så Hasles borgmester, Peder Olsen, bondekaptajn Niels Gummeløs, præsten Paul Anker, Jens Kofod fra Rønne og endnu et par af de mest ansete mænd i Hasle lagde råd op om, hvordan de skulle dræbe obersten, når han, som man ventede, tog ind til borgmesteren. Han tog imidlertid ikke ind til denne, men begav sig til Rønne, ad hvilken vej flere af de sammensvorne fulgte ham. I Rønne, hvor han op søgte borgmesteren for at meddele ham, at de resterende skatter ville blive inddrevet ved militæret, undslaphandenfare, der truede ham i huset, ved at flygte, da man angreb ham, men på gaden blev han skudt af Claus Høg i tindingen, så han styrtede død til jorden lidt syd for hjørnet af Søborgstræde, hvor en mægtig granitblok i stenbroen betegner det sted, hvor han faldt.

Det var den 9. december, og på hele øen var man blevet enig om, at der den påfølgende nat skulle finde en almindelig Svineslagtnings sted, som man kaldte det. De indkvarterede svenske soldater i Rønne blev straks slået ihjel af almuen. Kl. 12 om natten blev der ringet med kirkeklokkerne over hele øen, signalet til almindeligt blodbad. Mænd og kvinder var lige gode om det, og på en selvejergård slog en gammel kone syv svenskere ihjel med egen hånd. Man regner med, at antallet af nedslagtede var 965.

Det væsentlige var nu at bemægtige sig fæstningen Hammershuus, hvor der lå en svensk garnison, men det lod sig let gøre, da de svenske soldater for de flestes vedkommende var skåninger, som først samme år, imod deres eget ønske, var

kommet under svensk herredømme, og de ville gerne overgive fæstningen. Det lykkedes også Jens Kofod, som man nu anser for anføreren for hele planen mod svenskerne, at bringe besætningen på Hammershuus til at kapitulere.

Allinge og Sandvig

Allinge og Sandvig er små byer med købstadrettigheder ved fjorde af samme navn. Begge byer er fælles om én kirke, og Sandvig må anses for et fiskerleje. I 1850 var indbyggertallet i Allinge 609 og i Sandvig 298.

Aakirkeby

Aakirkeby er en lille købstad en mil fra sydkysten af Bornholm. I 1850 var indbyggertallet 561. Kirken er den største og smukkeste på hele øen, har nogen lighed med domkirken i Lund og er bygget af sort bornholmsk marmor (cementsten).

Svanike

Svanike ligger på østsiden af øen ved en lille vig, der danner en usikker havn. I 1850 var indbyggertallet 1009, heraf 468 mænd og 541 kvinder. I 1840 var tallet 893, så der har i de 10 år været en tilvækst på 116 indbyggere.

Byen har en kirke, et hospital, en almenskole og et materi-

al-depot. Fra denne købstad udføres skibsladninger af store sandsten fra Frederiks Steenbrud, som ligger lige ved, og som tidligere er omtalt.

På landets nordvestlige side ligger ruinerne af det stærke slot Hammershuus på en høj fra søsiden ubestigelig klippe nær ved forbjerget Hammern, som slottet bærer navn efter. Det skal være grundlagt i 1110 af biskop Adser i Lund, men senere skal slottet være ombygget til fæstning af Waldemar Seir, for at den lundske ærkebisppestol, som ved Svend Grathes uforsigtighed havde fået største delen af Bornholm i len, ikke skulle til-egne sig hele øen. Men dette sidste lykkedes dog de gejstlige herrer, der derefter befæstede Hammershuus stærkt. Flere gange blev det belejret og erobret. Således blev det taget med magt af Christopher den Første i 1259, 1265 af hertug Jarmer for gejstligheden, nogle år derefter af Erik Glipping, 1319 af Erik Menved, der tidligere engang havde belejret det forgæves – og blev tvunget til overgivelse 1324 af Christopher den Anden og endelig erobret af Christian den Anden kort før reformationen. Derpå blev det brugt som statsfængsel. Af mere kendte fanger, der har siddet her, er biskop Jens Beldenak og Corfits Ulfeld med sin hustru, Eleonore Ulfeld. Siden 1743 er kun resterne af dette stærke slot tilbage, og ruinerne vidner om en ualmindelig styrke.

Christiansø

I 1684 befalede Christian den Femte, at der skulle anlægges en god og sikker havn for krigsskibe mellem de dengang såkaldte Ertholme eller de to største klipper, Christiansø og Frederiksholm. Vandet mellem dem har nemlig en dybde af 12-40 fod. Da klipperne næsten var helt nøgne, så måtte man føre jord over fra Bornholm i forbindelse med befæstningen. Der byggedes nu et kastel med nogle batterier, og kirken indrettedes i bunden af kastelstårnet i form af en halvcirkel, i hvis midte

prædikestolen var anbragt. På øen findes fæstningens garnison. Under Frederik den Sjette blev den tidligere befæstning dels gjort mere hensigtsmæssig, dels forsynet med nye batterier, 19 ialt på 2-10 kanoner, både på Christiansø og på holmen Frederiksø. Også Græsholm, der er ubeboet, hører til disse øer, og mangfoldige edderfugle har deres reder der. Christiansø og Frederiksø har tilsammen omkring 400 indbyggere, der for største delen er i kongelig tjeneste. På førstnævnte ø er den omtalte kirke, embedsmændenes boliger og det egentlige fængsel, der tillige bruges som statsfængsel. Samtlige fæstningsværker er opført af udhuggede sten brudt på selve øerne. Da der er meget farlige grunde i nærheden, hvor skibe let kunne forlise, og den største del af Østersøens sejlads fører tæt forbi Christiansø, blev der for at forhindre forlis og til hjælp for de søfarende i 1805 på Christiansøs store fæstningsbroer indrettet et roterende lampefy, der brænder 92 fod over havets overflade. I år (1855) er det besluttet, at Christiansø ikke længere skal betragtes som nogen fæstning, hvorfor besætningen på nogle få tropper nær har forladt øen.

Bornholm er klippefuld, især mod havet, og mange steder findes der høje, nøgne klipper mellem agerland, tørvemoser, lyng og enebærkrat. Midt gennem øen fra Hammershuus til Aakirkeby og derfra til Nexø strækker sig en bakkerig landryg, som udgør det store hedeareal, der kaldes Høilyngen og er øens fællesmark. På denne højderyg findes øens højeste punkter, navnlig nord for Aakirkeby: Rytterknægten 496 fod, nordvest for Nexø Paradisbakken 180 fod, Skattebakken og Gamleborgsbakken.

Af vandløb er Lesaaen, der har et løb på to mil, og Baggeaaen de mest seværdige.

Øens klima er sundt og langt mere tørt end på de øvrige danske øer. Jordbunden er i det store og hele frugtbar, og havet giver adgang til et indbringende fiskeri. Indbyggerne, der er gode agerdyrkere og modige søfolk, begynder nu også at drage nytte af øens mange mineraler. Navnlig er Bornholms kuldrift begyndt at udvikle sig ved, at man i løbet af de sidste 20 år er gået langt mere i dybden med brydningen, idet man har udnyttet andre arbejds kræfter end menneskenes alene.

Fyen, Jylland og Slesvig

med tilliggende Der,

deres Kjøbstæders, Slotte og mindeværdige Egnes

Historie og Beskrivelse.

Udgiven

af

P. J. Flama nd.

Kjøbenhavn.

Købt hos S. G. Salomon, Brolæggerstræde 77.

1855.

Fyen

De nærmest liggende og til Fyen hørende beboede småøer er Fænø, Brandsø og Bogø i Lille Belt, Lyø, Bjørnø, Avernakø og Svelmø syd for kysten ved Faaborg, Romsø i Store Belt og Æbelø i Kattegattet. Fyens og de nævnte småøers samlede udstrækning er 550,605 geografiske kvadratmil. Største længde er fra Knudshoved til Hindsgavls Odde $11\frac{1}{4}$ mil og største bredde fra nord til syd fra Fyenshoved til Lehnsskovs Odde, omtrent 9 mil. I Fyens og Langelands købstæder og landdistrikter boede der i 1850 tilsammen 187,818.

Fyens højstliggende egne findes i øens vestlige og sydlige del, og da der er en mængde små afrundede bakker fra nordvest til sydøst, har det givet anledning til at forestille sig en sammenhængende ås, der fik betegnelsen de „fyenske Alper“. Den nordligste del af denne høje egn ligger ved Brende-Aaens udspring, hvor tillige det højeste punkt findes, lidt over 400 fod over havets overflade. Den østlige og nordlige del består til dels af store og meget frugtbare sletter. Da jordbunden ikke blot er velegnet til kornavl, især her, og da man over den ganske ø på dygtig vis går ind for denne avl, er kornproduktionen meget betydelig. Skovene er kun små, men der findes mange af dem, og skovarealet, som udgør cirka 50.000 tønder land, er omtrent ligeligt fordelt over hele øen.

De højeste punkter er Bavne syd for kirkebyen Orte 408 fod over vandoverfladen, Trebjerg sydvest for Arreskov-Sø 407 fod, Richelsbjerg syd for Arreskov-Sø 353 fod, Højbjerg nord for Svendborg 343 fod samt Vissenbjerg Kirke og nærmeste omegn.

Af søer er Arreskov-Sø den betydeligste. Den er $\frac{3}{4}$ mil lang og $\frac{1}{4}$ mil bred og har sit afløb i Odense-Aa. Søen er fiskerig og har til dels høje bredder. Brahetrolleborg-Sø og Brendegaard-Sø er mindre søer, der ligger nær den tidligere nævnte.

Af vandløb er Odense-Aa meget betydelig. Den er omtrent 8 mil lang. Da den udspringer ikke langt fra sydkysten og løber

ud i Odense Fjord, deler den næsten hele øen i to dele. Åen er ikke dyb og kan kun tage både og pramme, men den er sine steder 50-100 fod bred. 12 broer fører over den. Stavis-Aa, en lille å, løber også ud i Odense Fjord. Vindinge-Aa har sit udløb i Nyborg Fjord. Brende-Aaen har sit udløb i Lille Belt.

På øen findes flere moser, nogen af dem temmelig store.

Af kanaler findes kun Odense-Canal, der blev påbegyndt i 1797. Den er $\frac{1}{4}$ mil lang, 12 alen bred og 8-10 fod dyb. Der er i kanalen en forskel på 4 fod på højeste og laveste vandstand.

Odense

Af alle danske byer er Odense formentlig den ældste. Snorre Sturleson siger således, at da Odin forlod Sachsen og drog mod Norden, udvalgte han sig ved havet en bolig på øen Odins-Ey på Fyen. Det sted, hvor det nuværende Odense ligger, har da også i ældgamle tider været omringet af vandløb og søer, så den meget vel kunne kaldes Odins-Ø.

Således fik egnen og siden i snævrere betydning byen navn efter Odin og kaldes derfor i de ældste kilder altid Odins-Ey eller Odins-Ø. Først da middelalderens munke latiniserede navnet, fik det et T i stedet for det blødere D eller Th og blev – blandt en mængde andre betegnelser – oftest kaldt eller skrevet som Othonia. Men denne navnefordrejning fortrængtes senere igen af det rigtige, oprindelige navn, og byen hedder og skrives nu som Odense.

Man er i tvivl om, hvilken Odin de gamle forfattere tænker på, men det er antageligt, at den såkaldte sidste og virkelige Odin kom hertil fra Sachsen omkring 50 år før Christi fødsel og slog sig ned på den såkaldte Odins-Ø, byggede sit tempel eller offerhus og fik derved en del af Fyens indbyggere til at opføre deres stolpehuse og træhuse i nærheden, hvorved grunden blev lagt til den senere flække eller by, som blev opkaldt efter templets guddom, en gudsdyrkelse, der naturligvis må

antages at have været ved, skønt Odin selv drog fra Fyen til Sverrig og slog sig ned i Sigtun, hvor han også døde og blev begravet.

I 1143 skal venderne for første gang have brændt byen af. 1151 gentog historien sig, men venderne blev senere slået tilbage af de tapre fynboer i et slag, der varede så længe, at de våben, der blev brugt, sled kødet af de kæmpendes hænder. Svend Grathe skal derefter have anlagt en del kasteller langs kysten for at afværge vendernes ustandselige indfald. Året efter lige som i 1157 omtales atter vendernes besøg i Odense, lige som det nævnes, at den blev ødelagt ved borgerkrigene under Svend Grathe og Knud den Femte. I 1247 faldt hertugerne Abel og Erik over Fyen, og den første af dem brændte ved den lejlighed Odense ned. Det er formentlig disse mange brande, der er skyld i, at den nuværende by lige som står på sine ødelagte og underjordiske „forgængere“ og lige som en fugl Fønix er vokset frem af sine forfædres aske. Ved alle ildebrande synes man at have jævnet de brændte eller brandlidte materialer ud over stedet og oven på dem lagt grundvolden til den ny og mere solide bygning. Den nyere tids udgravninger har vist det. I det 14. århundrede brandskattede holstenerne byen.

I det 16. århundrede i den såkaldte Grevens Fejde tog borgere og bønder på Fyen den fængslede Christian den Andens parti, og borgerne fra Odense og Svendborg plyndrede alle herregårde, der lå ude omkring på landet. Men mest gik det ud over bispen Knud Gyldenstjerne, fordi han havde lokket Christian den Anden i fængsel og nu atter var formand ved valget af hertug Christian. Efter at de havde indtaget hans stærkt befæstede slot, Ørkel ved Svendborg, belejrede de bisperesidensen i Odense, som på den tid lå, hvor nu Frøkenklostret ligger. De benyttede sig af St. Albani Kirke og andre nærliggende bygninger og beskød bispegården derfra, indtil nogen af dem ved hjælp af en båd kom over dens voldgrave, hvormed den var beskyttet, fyldte porten med tjære og hamp, som de satte ild i, sprængte porten og plyndrede og ødelagde bygningerne. Straks efter gik det på samme måde med Næsbyhoveds Slot, der lå $\frac{1}{4}$ mil fra byen. En skrædder i Odense,

Henrik Skræp, skal også sammen med en bande have plyndret Dalum-Kloster. Skræppestræde i Odense skal være opkaldt efter ham, fordi han boede i denne gade og gjorde sig berygtet ved den nævnte lejlighed. Grev Christopher spillede nu herre på øen. Bispen, Knud Gyldenstjerne, blev afsat og den svenske ærkebisp, Gustav Trolle, indsat i hans sted. Men sidst i samme måned sendte hertug Christian tropper til Fyen. De slog grevens på Farrenskov Banker, og nu underkastede øen sig ham igen, kun Odense satte sig til modværge, hvorfor den blev plyndret og mange af dens borgere dræbt. Sidst i september kom greven atter til Fyen med sine tropper, Nyborg blev overrumplet, og der blev lagt skat på bønderne og købstæderne. Odense By, som i denne strid ikke mindre end tre gange blev plyndret og mishandlet, måtte således betale en sølvskat på 2000 lod sølv, og byens klostre blev heller ikke glemt. Adelen derimod slap for skat, man tog i stedet alt, hvad den ejede.

I det følgende år i januar overfaldt Christian den Tredies tropper Fyen, og den 20. marts vandt hans feltherre, Johan Rantzau, den første sejr på den såkaldte Grevens Høi, og Odense måtte nu sammen med resten af øen hylde den nye konge. Men nu sendte greven nye hjælpetropper, der udplyndrede Odense, lod en fornem borger Hans Høyer halshugge og lagde præsten i Svanninge, hr. Hans, på pinebænken.

Den 11. juni 1535 fandt det blodige slag på Ørnebjerg ved Assens sted, og grevens magt på Fyen blev helt brudt. Begge hans hovedansførere, greverne v. d. Høya og v. Teklenborg, faldt og blev begravet i midtergangen i St. Knuds Kirke.

Straks efter Ørnebjerg-slaget blev Odense by for tredje gang plyndret af de kongelige tropper. Skrædderen Skræp, der havde plyndret Dalum-Kloster, blev halshugget, og en ny sølvskat pålagt byen. Den under slaget fangne biskop Trolle døde af sine sår, og Knud Gyldenstjerne blev påny indsat som biskop for stiftet, og den 3. juli måtte man fra hele øen sende deputerede til Odense for påny at hylde kong Christian den Tredie.

I den første fjerdedel af det 17. århundrede blev Odense By tre gange ødelagt af pest.

I januar 1658 gik den svenske konge, Carl den Tiende, med

300 infanterister fra Stenderup i Slesvig over isen til Tybringe på Fyen. Kavalleriet, 9000 mand, gik med artilleri, ammunitionsvogne og bagage fra Heilsminde over til Brøndso ved Fyen. På kysterne var opkastet skanser, og fire regimenter stod klar. Til stort uheld for danskerne lå Fyens øverstkommanderende, den brave Gyldenløve, syg i Odense. Hans afløser havde tidligere tjent under Wrangel, der nu ville angribe de danske skanser – og han overgav sig sammen med sine folk uden modstand på Wrangels opfordring. I 1628 var Christian den Fjerde begyndt at befæste Odense, men da arbejdet ikke var færdigt, kunne Carl Gustav også drage uhindret ind i byen. Den og hele øen var i svenskernes vold i mere end halvandet år, indtil danskerne den 14. november 1659 slog svenskerne totalt i et blodigt slag ved Nyborg, hvorefter alle svenskere på øen faldt i danskernes hænder.

I Odense holdtes også flere herredage, den vigtigste i 1527 under Frederik den Første, der begrundede reformationens indførelse i Danmark. På en anden herredag i 1580 tog de slesvigske hertuger med megen højtidelighed deres landområder som len af Frederik den Anden.

Odense udmærker sig frem for andre gamle byer i Danmark ved, at mens de, i særlig grad Roeskilde, Viborg, Ribe, Ringsted, Kallundborg, Vordingborg og Skjelskjør, alle har tabt meget af deres fordums anseelse, har Odense opretholdt sin og har aldrig haft en større befolkning end nu. Dette er så meget mere mærkeligt, som denne by, hvad vi har erfaret af det foranstående, har lidt under ødelæggelser, plyndringer og pest mangfoldige gange.

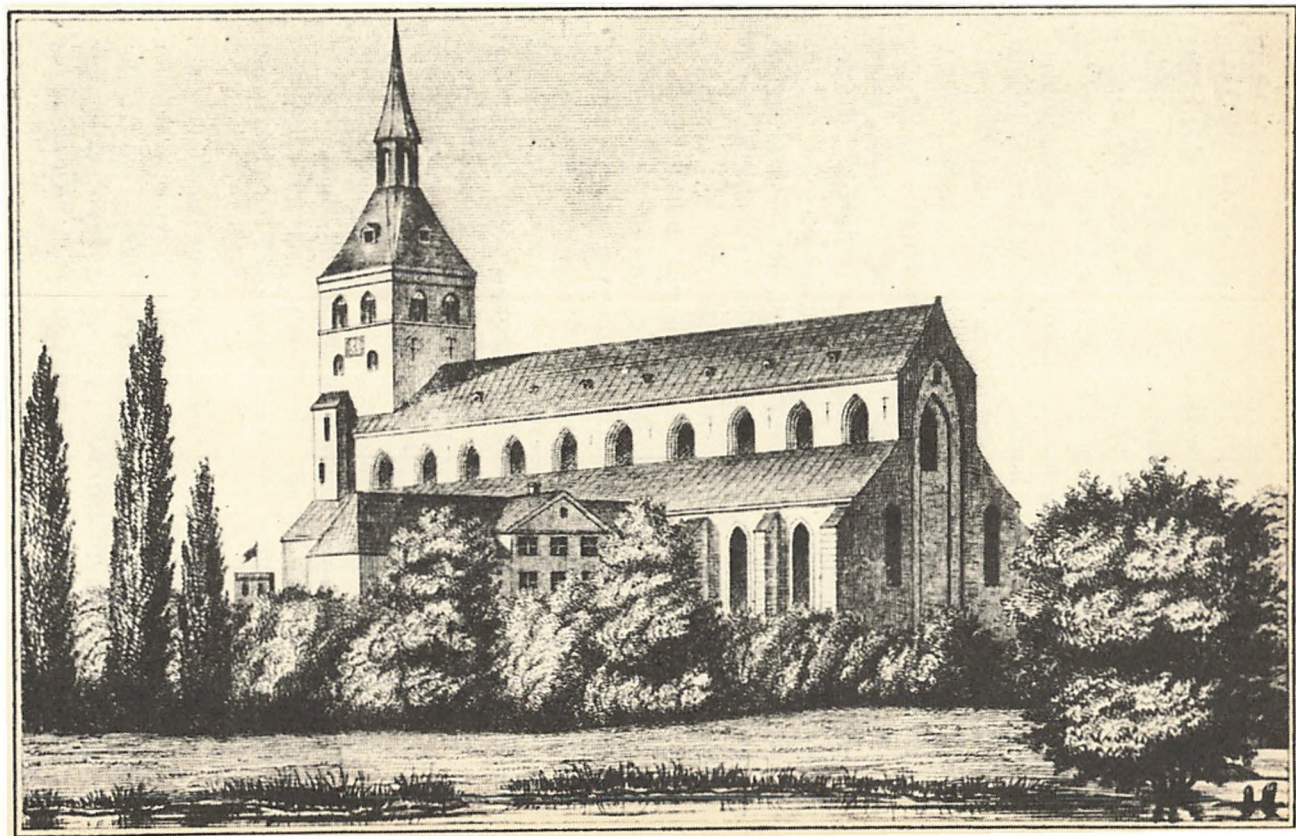
Odense, Fyens hovedstad, har efter folketællingen i 1850 ialt 11.122 indbyggere, heraf 5.298 mænd og 5.824 kvinder. I 1840 var tallet 9.198, så byen har altså i løbet af 10 år haft en tilvækst på 1924 indbyggere. Den har tre kirker, seks torve, 40 større og mindre gader og omtrent 1200 gårde og huse. Dens beliggenhed er skøn, men den er uregelmæssigt bygget og bærer i det hele taget præg af sin alder. Dog findes der mange nye, skønne og anselige bygninger, i særlig grad i vestkvarteret. Byen er i den senere tid blevet meget forskønnet. Især er adgangene til den blevet meget indbydende og tiltalende. Den er

guvernørens residens og sæde for stiftamtmand og biskop. De vigtigste næringsgrene er handel, jordbrug og brændevinsbrænderi. Byens sydlige og østlige sider begrænses af Odense Aa, der her er drivkraft for 11 møller. Ved hjælp af Odense Canal kan små skibe løbe helt op til den nordlige side af byen, hvis egentlige ladeplads iøvrigt er ved Skibhusene og Udhavne ved Stege og Klintebjerg. Denne Canal, der således sætter byen i forbindelse med havet, bidrager sammen med den forbi-flydende å til at oplive området.

Af bygninger fortjener især St. Knuds Kirke omtale. Den er bygget i slutningen af det 11. århundrede i en meget ren og enkel gotisk stil. Kirken er udvendig 100 alen lang og 36 alen bred. Korets indvendige længde er 31 alen, skibets bredde mellem pillerne $12\frac{1}{2}$, sidegangenes bredde 7 og hele kirkens indvendige bredde $31\frac{1}{2}$ alen. Murenes tykkelse ved fundamentet er lige knap $2\frac{1}{2}$ alen. Bedst ses den fra et punkt syd for byen. Indeni er kirken lys, høj, rummelig og ædel. Den har nogen lighed med den stolte domkirke i Upsala, blot er den mindre. Det indtryk, man får af bygningen indvendig, er stort og meget højtideligt. Man forundrer sig over det herlige lys, der hersker overalt i denne kirke. Alteret er meget stort og virker imponerende, højtideligt og skønt, selv om træarbejderne ikke er efter bedste smag. Altertavlen er tredelt med lige så mange malerier, det underste nadveren, det mellemste Jesus i Gethsemane og det øverste frelseren på korset. De nederste figurer er Moses og Aron, hver ved sin side af alteret, derefter følger de fire evangelister ved siderne af det underste maleri. Oven over dem i tre rækker kommer de øvrige ti apostle. Øverst ser man den triumferende Christus på en forgyldt jordklode. Således udgør alteret med alle sine prydelser et hele, hvori man har lagt en stor idé, der er gennemført med

Sct. Knuds Kirke i Odense i 1855. Den er vort fornemste, højgotiske bygningsværk. Den første „udgave“ af kirken, som afløste en trækirke, var færdig omkring år 1100. Efter 1855 er den blevet hovedrestaureret, blandt andet 1868 til 1874.

ikke uheldig kunst.

Lige for alteret i den anden ende af kirken højt under hvælvingen ses det prægtige orgel. Under alteret hviler Knud den Hellige, hvor hans forgyldte kobberkiste, der blev åbnet i 1582 og 1898, er indmuret. Han blev i året 1100 med stor højtidelighed modtaget i denne kirke blandt andre helgener og hensat i kisten. Blandt monumenterne i St. Knuds Kirke er især den ahlefeltske begravelse bekendt for sin skønhed og kostbarhed.

Christian den Fjerdes hustru, Kirstine Munks og hendes moder, Ellen Marsviins lig stod for en del år tilbage i to tinkister i et kapel, men formulder nu i en hvælving under jorden.

Ligene af kongerne Hans og Christian den Anden, dennes broder, Franciskus, og kong Hans' dronning, Christina, havde i over 250 år hvilet i Graabrødre-Kirke i Odense, da den skulle nedrives. Ligene af disse fire fyrstelige personer blev nu sammen lagt i én kiste med fire afdelinger, der blev anbragt på gulvet i St. Knuds Kirke. I 1817 befalede Fyens daværende guvernør, senere Christian den Ottende, der ikke fandt det passende, at disse kongelige lig skulle ligge i én kiste og stå til skue for enhver, at der skulle laves fire nye egekister prydede med årstal og kroner. Her blev de kongeliges rester anbragt og den 11. september højtideligt nedsat i en underjordisk muret hvælving under mindestenen over kong Hans. Denne sten er også et kunstværk, stor og prægtig og udarbejdet med stor flid og kunstfærdighed i det 15. eller 16. århundredes smag. På stenen ses i ophøjet arbejde kong Hans med hans dronning og deres søn Frands, alle tre ansigter ligner hinanden. Kongen har en vid kåbe, krone på hovedet, scepter og rigsæble i hånden og om halsen en ordenskæde sammensat af elefanter, hvori der hænger en medaljon. Dronningen er i nonnedragt. På begge sider ses oldenborgske og sachsiske slægtsvåben.

Frue Kirke er særpræget ved sin berømte altertavle, der tidligere har tilhørt den nedrevne Graabrødrekirke. Den blev solgt ved offentlig auktion den 30. april 1806. Til lykke for kunsten var dens guldværdi ikke tilstrækkelig kendt, så den gik til Frue Kirke for 215 rigsdaler, skønt guldets vistnok alene var mere end det dobbelte værd.

Denne albertavle er fremstillet i Odense i begyndelsen af det 16. århundrede under ledelse af den lybækske kunstner Claus Berg, som dronning Christine, mens hun som enke boede i St. Clares Kloster, tilkaldte med henblik på dette arbejde. Han havde 12 svende til at hjælpe sig, og dronningen betalte dem deres månedsløn. Efter at arbejdet var gjort, skænkede dronningen ham en grundmuret gård på hjørnet af Overgade og Overstræde. Det var der, han havde sit værksted, og dronningen håbede gennem gaven at bevare ham for øen. Det fortælles, at man måtte bryde hul på muren for at få albertavlen ud, og det samme måtte ske, da den skulle føres fra Graabrødre Kirke og ind i Frue Kirke. Albertavlen er omkring 8 alen høj og, når den er lukket, 5 alen bred. Uden på alterskabet er der fire malerier, der ser nyere ud end billedskærerarbejdet og kunstnerisk ikke står mål med det. Åbnes alterskabet, består hele tavlen af fire dele: Foden neden for skabet, det egentlige alterblad (hovedparti. O.a.) og skabets to dørflader.

På foden, der er omtrent halvanden alen høj, ser man i midten lige som i et lille kapel en oprejst figur forestillende Frelseren. På højre side af ham knæler med foldede hænder kongerne Hans og Christian den Anden med sin broder Franciskus og sin søn prins Johannes, på venstre side dronning Christine, Christian den Andens dronning, Elisabeth, og hans søster, prinsesse Elisabeth, gift 1492 med kurfyrst Joachim af Brandenburg. Disse figurer er med megen kulfærdighed udført i hele stykker eg og malet, og dragterne er stærkt forgyldt. Kongerne og prinserne bærer vide kapper og guldkæder om halsen, kong Hans bærer i kæden et stort smykke, der er kastet hen over den højre skulder, for at vi kan se det. Christine er i nonnedragt med slør over en sølv morsklædning (moiré med indvævede sølvtråde. O.a.). Begge konger bærer deres kroner på en lille hætte, og Elisabeth har under sin en pelshue. Ansigterne lyser af liv og karakter og udtrykker en vis sørgmodig dyb andagt, og de er sammenlignet med andre portrætter meget vellignende. Denne interessante historiske komposition udgør et samlet hele og er helt adskilt fra alterets øvrige felter.

Albertavlen er én stor komposition, eller, om man vil, tre,

der er forenet i et hele, hvis idé er at fremstille Christi adoration (egtl. tilbedelse af den indviede oblat, hostien. O.a.) og Marias forherligelse ledsaget af og lige som styrket ved fremstillingen af Jesu lidelseshistorie, som vi ser den ved siderne. Figurerne, der alle er hele og står tæt sammen, tildels også grupperet bag hinanden, er måske udskåret hver for sig og derefter sat sammen. Kunstnere har placeret dem i fire rækker, og de synes stående eller svævende på skyer prydet med en mængde englehoveder i de forskellige stillinger. I den første række ser man Jesusbarnet båret på armene af en kvinde, som rækker det til Maria. Alle figurerne i denne række, 25 ialt, er alle kvinder på nær englenerne Michael og Gabriel. Den anden række med 28 mandlige figurer viser folk af forskellige stænder, paver, bisper, kardinaler, fyrster og en kroneprydet konge, der bærer en kirke i hånden. Alle vender de imod et krucifiks, halvanden alen højt, der hænger i midten af den anden og tredje række, hvor det synes at udgøre et midtpunkt for hele kompositionen, der forekommer at være skabt alene for dette kors' skyld. Om den tredje række, der har 22, næsten alle mandlige, figurer, deriblandt Moses med tavlerne, og en liggende okse, der synes at skulle slagtes, og et lam nær korset, gælder det samme som for den anden række. Næsten alle skikkelserne vender sig dels stående, dels knælende i tilbedelse mod den korsfæstede Christus. Endelig ses i den fjerde og øverste række den knælende Maria og ved hendes side Gudfaderen og sønnen, der kroner hende – samt 12 engle og andre figurer på begge sider. På denne flade, der er på 26 kvadratalen, ser vi således foruden den korsfæstede frelser i midten 88 hele i træ udskårne menneskelige figurer og 60 englehoveder. På alle figurerne er ansigterne og de nøgne dele malet i naturlig hudfarve, der har holdt sig vældig godt. Alt, hvad der har med dragter og prydelser at gøre, er derimod kraftigt forgyldt med ægte guld.

Vender man sig nu til de oplukkede fløjdøre, ser man her 16 afdelinger, hver et kvadrat, hvis sider er en alen, otte i hver fløj. De viser 16 forskellige optrin af Jesu lidelser og død, fra fodtvætningen til opstandelsen og himmelfarten. Hver tavle er udskåret i én hel egeblok. Figurerne er mindre, men også langt

flere end i hovedfeltet, da hver afdeling har omkring 10, på alle 16 er der ialt 150 figurer. De er alle malet og forgyldt. Der er altså over 230 udskårne menneskefigurer på altertavlen ialt.

Denne altertavle er nok en af de største seværdigheder på Fyen. Den for øjet uendelige mængde billeder, der alle lever og virker, hvoraf ikke ét ligner det andet, frembringer en så rig mangfoldighed, at altertavlen forekommer beskueren som en uoverskuelig verden, der synes at blive mere og mere levende, jo længere man betragter den. Allerede på lang afstand blændes det fængslede øje ved den strålende pragt. Det ser ikke andet i kirken end denne store, lueforgyldte tavle, hvis stærke glans lige som oplyser hele koret. Træder man nærmere, ser man først kun et broget kaos, hvori man, blændet af guldglassens, kun skelner enkelte af de største figurer. Men efterhånden klares synet mere og mere. Den ene gruppe efter den anden træder frem, og efter en lang og nøje betragtning – hvis øjet ellers tåler det – ser man tilsidst en helhed i denne rige og uendeligt mangfoldige sammensathed, som gør den endnu større og rig på kunst-oplevelse. Det er naturligt, at man må tænke sig 300 år tilbage i tiden og ikke vente sig antikkens skønhedsbegreber eller dens formers renhed, og dog må enhver kunstkender beundre det liv, som hersker i alle skikkelser, udtryk og forskellige karakterer i ansigterne, det held, hvormed figurerne ofte er grupperet, og den utrolige omhu, hvormed de alle er udarbejdet. Det ville måske i vor tid være umuligt at finde en mester, der var i stand til i træ at frembringe et sådant værk, over hvis uendelige rigdom og vanskelige sammensætning enhver må forbavses. Den mellemste del af tavlen, som også har de største figurer, er bedst udført. Som sædvanligt ved middelalderens plastiske værker er det nøgne klaret dårligst, ansigterne og draperierne bedst – en naturlig følge af, at kunstnere i de tider hverken studerede den antikke kunsts resultater eller efter levende modeller. Hele kunstværket og selve forgyldningen, der skal være tyk som en dukat, er, skønt det så længe stod i en fugtig og dårligt vedligeholdt kirke og trods to ganges flytning, forbavsende velbevaret, et bevis på den stærke forgyldning. Det er en glæde for elskere af oldtidsminder, at dette herlige kunstværk er reddet fra undergang.

Slottet, der nu bebos af guvernøren, er bygget af Frederik den Fjerde, der døde her i 1740. Byens rådhus er seværdigt derved, at man i ældre dage holdt de såkaldte herredage i dets store sal, der kan rumme 700 mennesker. Af andre bygninger er der Katedralskolen, et meget rigt (stort. O.a.) hospital, et af Karen Brahe i 1716 stiftet Frøkenkloster og et tugthus. Her findes også Fyens Stifts betydelige bibliotek, en frimurerloge samt en del industriforetagender og fabrikker.

I byen findes spadserestier i Slotshaven og den filosofiske Gang, Hempels Observatorium er et godt udsigspunkt. Uden for byen har vi de nye anlæg uden for Vesterport og Møllebroport, Hunderup og dets skov, Eiby Mølle langs åen, Tolderlunds Skov og Iversens Anlæg, der ligger langs med kanalen. Skoven og de afvekslende bakker og dale er omdannet til en slags engelsk have med smagfuldt anbragte bænke, der giver malerisk udsigt. Bøgeskovene ved Frederiksdal og Hedeveglund er også skønne steder.

Den frugtbare egn, veldyrket og meget tiltalende, smykket af en mængde landsbyer, herresæder og skovgrupper, oplives ved den dejlige, brede å på den nordlige side af byen, endvidere ved kanalen og ved flere pyntelige landsteder, blandt hvilke Tolderlund med sin nydelige skov og sine interessante anlæg især udmærker sig. Dette landsted tilhørte tidligere den bekendte Oluf Bagger, som fik det i gave af Frederik den Anden. Gavebrevet, over 250 år gammelt, bevares af den nuværende ejer sammen med flere af Baggers mindesmærker. De skønne herregårde Aalykkegaard, Marienlund, Christiansdal, der tidligere var kloster, og Hollufgaard med dens store, yndige have pryder byens nærmeste omgivelser, som desuden – ikke mindre end byen selv – er af høj interesse for oldtidsforskeren, da den bevarer oldtidsminder som Odins Grav, Thors hellige Lund ved Næsbyhoved Sø, Palnatokes Høj i Aasum og Næsbyhoved Slots ruiner. Dette slot på hvilket adskillige danske konger og dronninger, fra Margrethe til Frederik den Første, jævnligt har opholdt sig, blev ødelagt under Grevens Fejde. Skarer af borgere fra Svendborg og Odense drog i 1534, efter at de havde stormet bispegården i Odense, mod denne borg og belejrede den. Efter sigende skal en tjenestepige have forrådt

borgen, der var meget stærk og svær at indtage, ved at sætte lys i et vindue i den side, hvor slottet var svagest besat, og borgerne skal have beskudt det fra den såkaldte Ladegaardsbanke og fra den side stormet det eller taget det ved overrumpling. Slotsbanken er endnu, skønt den i 1770 blev sløjfet for en dels vedkommende, ret høj og byder på en stor og vid udsigt. $\frac{1}{4}$ mil nord for byen.

I gamle dage gik havet fra Odense Fjord meget længere ind og stod i forbindelse med Næsbyhoveds Sø, der også tidligere var meget større end nu og på den ene side nåede op mod landsbyen Næsby, på den anden Sortebrødre-Kloster ned mod Odense. Havet, søen og åen dannede således i hine tider en ø, på hvis sydspids Odense lå, og måske er det på denne ø, man må søge Snorres Odinsey. Meget land, som nu er ager og eng, stod da under vand. Adskillige holme i søen, f.eks. Slotsholmen, Thorslund og Brasenholmen, er nu landfaste, og søen, der på alle måder er blevet mindre ved opførelse af dæmning og ved at føre vand bort, har herved også mistet sin skønhed og er blevet til en rørsø. Det var Waldemar den Tredie, der først inddrog denne sø og afskar dens forbindelse med havet ved på det smalleste sted af indløbet at opføre en svær dæmning. Dette arbejde lod dronning Christine i sin tid fuldføre og anlagde en digevej fra Odense langs med søens østlige og nordlige bredder til kong Waldemars dæmning. Vejen blev anlagt ved kanalens udgravning, men et stykke af den nærmest ved Odense har endnu beholdt det gamle navn Jordbroen. Ved søens nordlige ende fandtes også tidligere en bro kaldet Dronningbroen, formentlig efter den samme dronning.

Slotsmøllen har en meget interessant beliggenhed i Næsbyhoved Skov, og egnen omkring er romantisk yndig. I den fjernere omegn bemærkes mod nord Dæmningerne ved stranden nær Østrupgaard, $\frac{1}{2}$ mil fra Odense. I 1818 indvandt man ved dem et område på 1400-1600 tønder land. Længere borte i sin skov ved stranden ligger Einsiedelsborg, hvor der har fundet lignende udtørringer sted. Mod syd ser man Søbysøgaard $\frac{1}{2}$ mil fra Odense med dens sø, skov og have i en indtagende egn. Mod sydøst $\frac{1}{4}$ mil fra Odense ligger Fraugdegaard, som i det 17. århundrede tilhørte biskop Kingo, der ligger begra-

vet i Fraugde Kirke, og Sanderumbaard med en smagfuld og skøn have med adskillige interessante partier og betagende udsigt. Der foreligger en særlig poetisk skildring af den ved M. Winther med 13 billeder stukket af Clemens. Mellem Sanderumbaards enemærker og Birkende Mark er en eng, Tageholm. Her stod tidligere et bondehus, hvor smeden Tage boede, og her fødtes hans søn, den første lutherske præst i Danmark, Hans Tausen. Øst for Odense ligger herregården Ulriksholm smukt ved Kjerteminde Fjord.

Kjerteminde

Kjerteminde ligger ved en fjord, som skyder sig ind fra det store Belt. Staden har lige som flere danske byer i tidligere tid været større og mere velhavende. Men i året 1659, da byen var besat af svenskerne, blev den udsat for et bombardement af den hollandske flåde under admiral Ruyter for at dække de forenede danske og brandenborgske troppers landgang, der derefter under Schacks føring den 14. november slog svenskerne ved Nyborg. Ved denne lejlighed blev henved 50 af de bedste gårde i Kjerteminde i nærheden af havnen brændt ned eller skudt i stykker. I 1680 ophørte den med, hvad den havde været fra gammel tid, Odenses havn og ladeplads, fordi man opdagede indsejlingen lige til Stege eller Stege Strand, der ligger Odense $\frac{1}{2}$ mil nærmere. Byen har dog for tiden nogle fartøjer, hvormed der drives en betydelig kornhandel.

I 1850 var indbyggertallet 1833, deraf 900 mænd og 933 kvinder. I 1840 var tallet 1720, så byen har i løbet af disse 10 år haft en tilvækst på 113 indbyggere.

Da Christian den Ottende som prins blev guvernør på Fyen, var Kjerteminde i ringe stand. Byens jorder var pantsat, kirke og rådhus forfaldne og havnen dårlig. Ved brug og udlejning af jorderne blev kommunen sat i stand til at afbetale den tyngende gæld. De øvrige mangler blev også afhjulpet, medens

den såkaldte Langebro blev opført uden udgifter for byen. Betydelige havneforbedringer blev gennemført, og der blev indrettet en fortrinlig håndgerningsskole. Havnen er nu så dyb, at skibe, der stikker 8 fod, kan besejle den, og den er tillige en sikker og bekvem vinterhavn.

Byen, som i 1413 fik købstadrettigheder af Erik af Pommern, og ser gammel ud, har én kirke, St. Laurentikirke. Lige over for kirken ligger rådhuset. Desuden har byen to hospitaler (fattigstiftelser. O. a.), hvoraf det største tager sig af 18 familier, og en skole.

På sydsiden af fjorden lige over for byen ligger herresædet Lundsgaard i en nydelig skov, der besøges flittigt, især om søndagen. Fra adskillige steder er der en dejlig udsigt, dels til byen og den bagved liggende halvø Hindsholmen, dels til store Belt og Sjælland, hvor man i klart vejr øjner Korsørs og andre kirker. Fra Lundsgaards høje klint, hvortil Strandvejen fører, nyder man den mest fuldkomne oversigt over hele omegnens forskellige maleriske partier. På byens nordre og vestre sider anskuer man også den herligste beliggenhed. For enden af fjorden ligger herregården Ulriksholm meget skønt, lige som dens omgivelser hører til den skønneste, nogen herregård på Fyen kan fremvise. Den herlige skov, forskønnet ved adskillige nydelige anlæg, trækker mange til sig i sommertiden. Taarnet tilbyder en meget vid udsigt. Munkebo Bakke, der ligger på Hindsholms Tange og menes at være den højeste bakke på Fyen, er ligeledes et herligt sted at stå. De øvrige betydelige herregårde, der foruden Lundsgaard og Ulriksholm smykker Kjertemindes omegn, er Hverringe, Rørbek og Baroniet Scheelenborg, der tidligere kaldtes Eskebjerg og tilhørte Skjalm Hvides søn Toke, efter ham Skjalm Skegge Marsk 1588, siden den bekendte Stig Andersen Hvide.

Et sagn beretter således om oprindelsen til navnet Kjerteminde: Da Odin havde bygget sin gode by Odense og givet den lov til at bære sit navn, fordi han havde den særdeles kær, begyndte de omliggende byer at misunde den nye by for dens store anseelse. Blandt disse byer var især Kjerteminde, og de klagede til Odin og bad ham dømme byerne imellem. Men

Odin tog dem det såre ilde op, at hans egen by således skulle lide ringeagt, og i sin vrede sagde han da til den by, der bragte klagen frem: „Vær du mindre!“, hvoraf den først fik navnet Værdumindre, der siden blev til Kjerteminde.

Middelfart

Middelfart er en lille by med noget over 200 huse. Den ligger tæt ved Lillebelt på en halvø. Ved folketællingen i 1850 havde byen 1633 indbyggere, 798 mænd og 835 kvinder. I 1840 var der kun 1428, så på 10 år er tallet steget med 205.

Byens beliggenhed er særdeles skøn med yndig udsigt over Beltet til Jyllands høje kyster. Dens oprindelse er ukendt. Den nævnes allerede 1086, men holdes for at være langt ældre. I gamle dokumenter kaldes byen Melfar og Medelfar, formentlig på grund af de tre overfarter over det lille Belt ved Assens, Middelfart og Strib, hvoraf overfarten ved Middelfart både er den korteste og den mellemste. Byen blev ødelagt i 1240 af en norsk flåde, som under kong Erik Præstehader beskyttede Marsk Stigs tilhængere mod kong Erik Menved. Her landede i 1659 de kejserlige tropper, som den 14. november sammen med de ved Kjerteminde ilandsatte danske sejrede over svenskerne ved Nyborg. Christian den Fjerde skal have ladet byen befæste, og der er grund til at tro, at hele kysten omkring den halvø, hvorpå Middelfart og Hindsgavl ligger, næsten overalt har været omgivet af volde og skanser vendt mod Jylland og Holsteen. Det samme har nok været tilfældet med de to ved Hindsgavl i sundet liggende Fænø og Fænø-Kalv.

I 1603 bortrev pesten over 300 mennesker. 1691 led byen stærkt under en brand. De fleste huse er små og uanselige. Kirken, kaldet St. Nicolai, er meget gammel med en seværdig altertavle af billedskærerarbejde og et smukt orgel. Ved Christian den Ottendes initiativ fik byen et nyt råd- og arresthus, indviet 1826, en ny skolebygning og en ny havn ved Konge-

broen. Desuden har den et hospital, to fattighuse og en klædefabrik. Havnen, der for tiden gennemgår væsentlige forbedringer og indrettes til vinterhavn, kan allerede tage mod skibe, der ikke stikker dybere end 9 fod, men havnen er meget lille og reden usikker.

Herregården Hindsgavl ligger $\frac{1}{4}$ mil fra Middelfart ved Galsklint på Hindsgavls-Odde med en herlig beliggenhed i nærheden af skønne skove, hvoraf én grænser nær til Middelfart. Ved herregården er en stor gammeldags have med skønne og tiltalende partier og den herligste, mest overraskende udsigt. På den gamle Slotsbakke stod den i historien navnkundige og stærkt befæstede kongeborg, der tidligere kaldtes Grimborg, Hognæs, Hegnsgavl, som var en af de ældste borge på Fyen og i svenskekrigen i 1659 blev helt ødelagt af fjenden. Fra denne bakke har man ligeledes en fortræffelig, ja endnu større og mere afvekslende udsigt.

Fra Middelfart er der overfart til Snoghøi i Jylland. Fra Byens Bro til Snoghøi på Løngsodden er der 1800 alen, men fra Kongebroen, en halv fjerdingvej mere vestlig, kun 1200 alen.

Assens

Assens er en meget gammel by på Fyens vestkyst. I 1850 havde den 2963 indbyggere, heraf 1429 mænd og 1534 kvinder. I 1840 var tallet 2384, så på 10 år har den haft den anselige tilvækst af 579 indbyggere og er således i betydelig fremgang.

Assens oprindelse er ukendt, og byen har i ældre tider været befæstet, haft ringmure og tårne, men de blev sløjfet i Grevens Feide i 1535, efter at byen samme år blev belejret af Johan Ranzau og indtaget straks efter slaget ved Ørnebjerg. 1628 blev den påny befæstet med volde og grave, der forfaldt med tiden. Byens fire porte er vidnesbyrd om dens tid som fæstningsby, lige som man enkelte steder endnu ser rester af dens

volde. I det 14. århundrede holdt dronning Margrethe og Erik af Pommern i denne by et møde med de slesvig-holstenske stormænd om lensretten. I midten af det 16. århundrede, da Christian den Anden blev flyttet fra sit fængsel i Sønderborg til Kallundborg, blev han i Assens modtaget af kong Christian den Tredie og hertug Hans. Før reformationen var her et stort Franciskanerkloster.

Byens lille havn er en vinterhavn på 10-11 fods dybde. Den skærmes af et rev, der sydfra skyder ud fra Asnæs Odde, og den har en meget god skibsbro, hvorfra der er overfart med dampskibe til Aarøsunds Færggaard, 1½ mil på den anden side Beltet.

Assens er i den senere tid blevet meget forskønnet. I 1824 opførtes en ny skolebygning, rådhuset og kirken blev sat i stand og pyntet op, og en assistens-kirkegård blev anlagt. Der er lagt spadserestier rundt om byen.

Blandt byens bygninger udmærker sig kun kirken, kaldet vor Frue Kirke, men i ældre tider Nicolai Kirke efter de søfarendes skytshelgen St. Nicolai. Den har et ottekantet tårn, 141 fod højt, og er efter St. Knuds Kirke i Odense den største på Fyen. Under belejringen i 1535 blev kirketårnet ramt af en kugle, der endnu kan ses indmuret i bygningen.

En mil øst for byen i Søby-Sogn ligger det historisk interessante Ørnebjerg, hvor Johan Ranzau den 16. juni 1535 slog Christopher af Oldenborgs armé og hermed gjorde ende på den såkaldte Grevens Feide. I nærheden af Assens kirkesogn ligger gården Nyfæste, som under Feiden var en befæstet borg, hvor Johan Ranzau havde sit natkvarter, før de navnkundige slag ved Ørnebjerg blev udkæmpet. Herregårdene i omegnen er Brahesborg ½ mil fra Assens, hvor en del af de Ranzauske familieportrætter findes, og hvor blandt andet det bæger gemmes, hvoraf Johan Ranzau drak efter det vundne slag. Brahesholm ligger 1½ mil borte, Skovgaard 1½ mil og Frederikslund 2 mil. Frederiksgave nær Aakrog Bugt, en af de største og bedste herregårde på Fyen, hed i ældre tider Hagenskov og var et stærkt befæstet slot, hvor ærkebiskop Jacob Erlandsen sad som fange i to år under Christopher den Første i 1534. Under Grevens Feide blev det erobret af en flok bønder, og nu er kun

voldstedet tilbage af det gamle slot. Nordvest for dette voldsted og på den anden side af den nuværende hovedbygning findes ruinerne af en anden borg eller et vagttårn, muligvis fra en endnu ældre periode. Løgismose, en herregård, der ligger to mil fra Assens, blev bygget af Peder Oxen til Gisselfeldt.

Bogense

Bogense er en lille by på Fyens nordkyst ved Bogense Fjord med noget over 200 huse. Indbyggertallet var i 1850 ialt 1497, deraf 741 mænd og 756 kvinder. I 1840 var der 1303, så der har været en tilvækst på 194 indbyggere.

Beliggenheden er ret smuk, og man har en tiltalende udsigt over havet mod Jyllands kyster. Ved den fynske kyst ses adskillige små øer, imellem dem den skovbevoksede Æbelø.

Bogense fik købstadrettigheder i 1514. Byens kirke, St. Nicolai, er en korskirke, ligger ved kysten og er bygget i 1406. Raadstuen, en antik bygning med spir, er resterne af St. Annækloster. Den nye baadehavn eller Canal ved Bogense blev færdig i 1830. Foruden havnearbejdet sørgede den daværende guvernør, senere Christian den Ottende, for en ny skole, et hospital og en arbejdsanstalt. Over 1000 tønder land blev ved inddæmning lagt til Bogenses areal.

Fra Bogense er der overfart til Klakring Færgested ved Palsgaard i Jylland, en strækning på $2\frac{1}{2}$ mil. Losning og lading af de små skibe, der ankrer op ved den åbne red, sker ved hjælp af vogne, der kører ud i vandet.

En halv mil fra Bogense ligger nær havet et af Fyens bedste herresæder, Gyldensteen, hovedgården i grevskabet af samme navn. Det er en meget massiv og gammel borggård. Ikke langt derfra, højere oppe i landet, ligger Guldbjerg Kirke på en bakke, hvorfra man kan overskue hele egnen og havet indtil Jyllands kyster.

Nyborg

Nyborg er en befæstet by ved Storebælt med omtrent 300 huse. Indbyggertallet var i 1850 ialt 3059, deraf 1490 mænd og 1569 kvinder. I 1840 var tallet 2891. På 10 år er der sket en tilvækst på 168 indbyggere.

Byen med dens stærkt befæstede slot blev anlagt i det 12. århundrede af Knud den Sjette og fik sine første privilegier af kong Valdemar den Anden samt af kong Erik Menved i 1299, sin stadsret fik den af kong Erik Glipping. Større og mere anselig end nu var Nyborg tidligere en af Danmarks vigtigste byen, hvor kongerne allerede fra 1251 holdt Danehof (rigsforsamling af adelige og gejstlige, senere afløst af Rigsrådet. O. a.) og Herredage indtil Erik af Pommerns tid. I Christopher den Andens håndfæstning af 1320 var det endog gjort til lov, at der årligt efter gammel skik skulle holdes Herredage i Nyborg. Endnu kong Hans opholdt sig meget i Nyborg, og på det gamle slot kom Christian den Anden til verden. Det var også her, hvor en tam abe – efter den kendte beretning af Svaning – tog den spæde kongesøn op af vuggen, hvor en amme havde ladet ham ligge alene, og smuttede ud gennem et åbent vindue ud på slottets tag med ham. Da man lokkede aben, bragte den ham uskadt tilbage, hvori man naturligvis siden fandt et varsel om kongens skæbne. Fæstningsværkerne er anlagt af Christian den Fjerde og Frederik den Tredie. Frederik den Fjerde forstærkede dem i 1720.

Under Grevens Fejde i 1534 blev byen overrumplet af lybækkerne, men slottet blev en tid lang forsvaret tappert af O. Rosenkrands, indtil de belejrede gjorde oprør, og slottet måtte kapitulere. Årsagen var tørst, fjenden havde skåret renderne med vand over og dermed standset tilførslerne. Fæstningen forsvarede sig ikke mod Carl Gustav i 1658, hvorimod fire indefrosne orlogsskibe i fjorden holdt sig Wrangel fra livet. De afviste ham med deres kanoner så eftertrykkeligt og fægtede sig så langt ud gennem isen, at han lod dem være. Året efter, den 14. november 1659, stod uden for Nyborgs volde det store slag under feltmarskal Schack, hvor han tilkæmpede sig en afgø-

rende sejr over svenskerne og derved helt bragte en ende på deres herredømme over Danmark. I 1808 var Nyborg nogle dage i fremmed vold. Marquis La Romana, som stod i spidsen for et spansk korps, løsrev sig fra den franske overkommando og bemægtigede sig fæstningen, hvor han lå i garnison, samt otte batterier ved stranden. Understøttet af englænderne vendte han tilbage til sit fædreland. Ved denne lejlighed gik en brig og en skonnert tabt i Nyborg Fjord efter en ærefuld kamp mod de forenede og langt overlegne engelske og spanske styrker.

En stor brand i september 1797 lagde den største del af byen i aske, men få år efter fremstod den endnu skønnere end tidligere.

Nyborg Fæstning er efter nutidens begreber ikke nogen stærk fæstning. Den er anlagt noget uregelmæssigt med en selvstændig, løsrevet del ved Svanedammen, hvor svenskerne i 1659 havde en lejr. I krigen fra 1807 til 1814 var Stjerneskanen på Kobbeltange stærkt besat, og der var anlagt batterier ved Arenakke og på Knudshoved og svære skanser ved Holkenhavn og Slipshavn. Men batterierne kunne ikke tilstrækkeligt beherske Nyborgfjord, der er en halv mil bred, uden støtte fra en stærk roflotille (roet flådeafdeling best. af mindre skibe. O.a.), der også er nødvendig, for at Nyborg kan have det mest virksomme forsvar fra søsiden.

Nyborg er en lys, venlig og velbygget by, hvis brede, lige gader med fortov af materialer fra nedbrudte hjørnehuse (følge af den sidste brand), samt Volden, hvorfra man har den yndigste udsigt, minder om Kjøbenhavn. Fra Hjulbyaaen forsynes den med fortræffeligt vand. Fjorden, der i indløbet er 7-8 favne dyb og ikke under 4 favne indtil en halv fjerdingvej fra fæstningen, byder god ankerplads og vigtig station for krigsskibe, men selve havnen nærmest ved byen er mudret og grundet, da hverken afløbet fra Svanedammen, et kær på Østerøen eller Hindaaen har kraft nok til at holde løbet rent, og byens nærmeste havn benyttes derfor mest kun af mindre skibe. Den almindelige ankerplads er derimod dels i Slipshavn, som er et godt vinterleje for 9 fods dybtgående skibe, dels i Griffensund for 14-15 fods dybtgående fartøjer.

I fjorden ud for Slipodde er der en fortræffelig red, især for udsejling til Østersøen. Fra Nyborgs rummelige skibsbro går den hyppige og vigtige færgefart til Korsør ved hjælp af et dampskib. De skibe, som passerer gennem Store Belt, erlægger strømtold ved Nyborg, i hvis fjord et kongeligt vagtskib har station. Nyborg har også et godt skibsværft. Byens vigtigste næringsveje er landhandel, skibsfart og agerdyrkning. Dens jorder og skove er temmelig betydelige.

Byens kirke, kaldet St. Mariæ- eller vor Frue-Kirke, er bygget af Dronning Margrethe i 1388 og har et temmelig højt tårn. Den byder på adskillige kostbare epitafier af marmor og alabast, bl.a. over Johan Friis og Holger Rosenkrands, samt gamle malerier med bibelhistorisk indhold. Af rester af det gamle slot, der formentlig var fra 1175, i den vestlige del af byen, er der siden 1722 kun en enkelt fløj tilbage, der er ændret og ombygget, samt et meget kraftigt, rundt hjørnetårn. I den gamle slotsgård, der på tre sider er omgivet af vand, ligger krudttårnet, kommandantboligen og stokhuset (arresten, tugthuset. O.a.). Andre bygninger, som bør nævnes, er Rådhuset, en ny bygning, Den lærde Skole og Apoteket, på hvis grund der i gamle dage stod et kloster. Også denne by har Fyens tidligere guvernør, Christian den Ottende, meget at takke for. Nemlig, at de offentlige stiftelser er bragt i god orden, den trykkende gæld, der hvilede på byen efter branden i 1797, er ude af verden, det nuværende fattighus og arbejdsanstalten er blevet udvidet og forbedret, kirken forskønnet og lystskoven Christianslund vedligeholdt til kærlig erindring om prinsen.

Af skoler findes udover Den lærde Skole fire borgerskoler og adskillige private skoler.

I nærheden af byen ligger foruden Dyrehavegaard og Sophienberg de to betydelige herresæder Juulsberg, tidligere Raskenberg $\frac{1}{2}$ mil fra byen, og Holkenhavn, 1 mil fra byen. Sidstnævnte herresæde er hovedgården i et baroni af samme navn, der blev oprettet i 1672 ved en lille sejlbare sidearm af Nyborgfjord. Gården, der har en yndig beliggenhed og den herligste udsigt, er meget stor og omgivet af grave. Den har ofte skiftet navn og hed tidligere Kogsbølle, Ulfeldtholm,

Ellensborg og Nygaard. En mils vej fra byen ligger herregården Hindemaa, ikke langt derfra Juulskov og noget borte Skovsbo.

I omegnen findes mange gravhøje, to af dem i Præstens Værge.

Sprogø

Sprogø, en lille ø i det store bælt, er omtrent en fjerdingvej i omkreds. Den ligger midt mellem Nyborg og Korsør og er om vinteren, når bæltet er tilfrosset, station for post- og færgefarten. Den foregår nemlig over det i almindelighed kun let tilfrosne bælt i en såkaldt isbåd med fire mands besætning. Dels trækkes den afsted, dels stødes den frem gennem den brudte is o.s.v., en højst besværlig og ofte farefuld overfart, hvortil ofte anvendes en hel dag bare for at nå Sprogø. Ofte gøres der forsøg flere dage efter hinanden, og lige så ofte må besætningen vende tilbage med uforrettet sag. På Sprogø hviles der ud og overnattes, når omstændighederne kræver det, og den følgende dag søger man på samme måde at overvinde den anden halvdel af overfartens besværligheder. I isvintre sker overfarten mellem Sjællands og Fyens yderste landspidser: Halskov og Knudshoved, hvilket betyder, at den direkte rute er knap to mil kortere, og at overfarten til Sprogø fra begge sider kun bliver én mil, særdeles vigtigt, når transporten er vanskelig.

Sprogø tilhører den kongelige postdirektion, der har placeret en opsynsmand, som tager sig af bespisning og sørger for de rejsendes bekvemmeligheder. I den grundmurede hovedbygning med tilhørende udbygninger er der, foruden en lejlighed til opsynsmanden og hans familie, indrettet soveværelser såvel for rejsende af stand (fornemme. O.a.) som andre, der måtte søge opholdssted på øen, og i hovedbygningen findes desuden dagligstue og spisestue for alle rejsende i almindelighed.

Tidligere, før den elektriske telegraf blev installeret, opsatte

man ved vinterens begyndelse en telegraf (signalstation. O.a.), hvorigennem der korresponderedes til og fra Korsør og Nyborg.

Endelig er der her til forskel fra de øvrige fyr ved Storebælt indrettet et omløbende (roterende) fyr, der yder overfarten væsentlig nytte og vejledning sammen med fyrene på Halskov og Knudshoved og ved indsejlingen til Korsørs havn.

Der har tidligere været skov på Sprogø. I det 12. århundrede skal Waldemar den Første have anlagt en borg eller en lille fæstning på denne ø. Den blev i Erik Menveds tid et tilflugtssted for den fredløse Marsk Stig og hans tilhængere. Af den befæstede borgs fundament ses endnu rester, som man har foranstaltet undersøgt. Den stærke strøm mellem øerne, der bestandig formindsker Sprogø, gør, at bæltet yderst sjældent er helt tilfrosset som i 1658, da Carl Gustav med hele sin armé marcherede over for at indtage Kjøbenhavn. Også i 1814 var isen særlig tyk.

Nord for Sprogø er der god ankerbund og station for krigsskibe, der vil overvåge eller afskære sejladsen mellem Sjælland og Fyen, der finder sted tæt syd for Sprogø.

Et mærkværdigt naturfænomen fandt sted i årene 1815 og 1816, da øen blev hjemsøgt af skarer af spættede rotter.

Faaborg

Faaborg ligger på Fyens sydvestlige bred ved en lille bugt eller fjord. Den har henved 300 huse. I 1850 boede der her 2328, heraf 1139 mænd og 1189 kvinder. Siden folketællingen i 1840, da indbyggertallet var 2110, har den altså på 10 år haft en tilvækst på 218 sjæle.

Byen ligger i et frugtbart område, og man anser den på grund af dens smukke beliggenhed for en af de smukkeste af Danmarks mindre købstæder. På nordøstsiden omgives den af den såkaldte Ferskvandssø, på hvis modsatte bred ligger en ny-

delig lille lund, der, lige som den tætved liggende skov med sin herlige, lange allé, tilhører baroniet Holsteenshuus. Byen har en meget god havn, hvorfra der er en fortræffelig udsigt over havet. Indbyggerne beskæftiger sig især med skibsfart og handel, som er betydelig for denne lille by.

Hvornår Faaborg blev anlagt, ved man ikke. De ældste af byens privilegier er givet af kong Erik Plougenning i 1251. Den har både i ældre og nyere tid lidt meget. Under Grevens Fejde i 1535 blev den næsten helt brændt af, senere blev den hårdt medtaget af pest, og én gang i det 17. og to gange i det 18. århundrede er den blevet ødelagt af brande. Den var i ældre tid befæstet med volde og grave.

Af byens bygninger vil vi omtale kirken, der er bygget kort før reformationen som en klosterkirke, men den blev i året 1539 af Christian den Tredie gjort til byens sognekirke. Den har en seværdig altertavle fra 1511. Rådhuset, hvis grundsten blev lagt i 1839, et velindrettet hospital, en borgerskole og toldboden bør også nævnes.

Holsteenshuus Skov ligger $\frac{1}{2}$ mil fra Faaborg. På vejen dertil nyder man fra den ene side udsigten over by og sund, fra den anden over stranden til øerne Biornø og Dyreborg, på hvilken sidste der er en dyrehave. Herregården selv har en smuk have og en tiltalende udsigt. Fra bakken i dyrehaven har man en af de skønneste udsigter i hele Danmark. En mindre besøgt spadseresti er den, der går til Sophienlund under Grevskabet Brahesminde. På herregården Hvedholm $\frac{1}{2}$ mil fra Faaborg skal der være en skøn samling af antikviteter, buster, etruskiske vaser, mosaikarbejder og malerier. Brahetrolleborg $1\frac{1}{4}$ mil fra Faaborg var i ældre tid et stort Bernhardinerkloster, kaldet Holmekloster, som fik sine første munke fra Harritzvad Kloster i Skåne i 1172. Omtrent $1\frac{1}{2}$ mil fra byen ligger i en romantisk skøn egn den gamle borg Arreskov ved en sø af samme navn. Arreskov er en meget gammel og usædvanlig gård, som Knud Urne, dronning Dagmars hofmester, skal have ejet i 1210, og som var blandt hertug Abels fædrengods, som hans broder, kong Erik, fik i 1248. Siden tilhørte den Peter Findsen, Rigets Marsk, der flygtede i slaget på Lohede, hvor Erik Glipping og hans dronning blev taget til

fange af den slesvigske hertug Erik i 1261. Peter Findsen blev senere hængt i en høj galge uden for Nyborg, og Arreskov Slot blev indtaget af kongen og revet ned i 1264. Det atter opbyggede Arreskov er en herlig, gammel borg, hvis kraftfulde bygninger harmonerer med den romantisk skønne egn. Borgen har kun ét tårn og er omgivet af brede grave. På den anden side af graven ud mod søen ligger slotshaven.

Blandt seværdighederne i Faaborgs omegn bør nævnes en kæmpe-begravelse fundet på Svanninges Mark i 1812 og endelig den lille ø Lyø omtrent en mil fra land. Grev Henrich af Schwerin fangede her i 1223 Valdemar den Anden, som først efter to års fangenskab i Schwerin blev løsladt.

Svendborg

Svendborg er en gammel by på Fyens sydkyst med over 150 huse. Efter folketællingen i 1850 var indbyggertallet 4556, heraf 2134 mænd og 2422 kvinder. Ingen af Danmarks byer har i løbet af 50 år haft en sådan tilvækst af indbyggere som Svendborg. I 1801 var der kun 1942, i 1818 2566, i 1840 3577 og i 1845 3858. I løbet af noget over 50 år er Svendborgs indbyggertal vokset med henimod 150 procent.

Der er flere meninger om oprindelsen til byens navn. De, der tror, at Svend Tveskjæg i sin barndom og opvækst blev opdraget her af den berømte Palnatoke fra Jomsborg, formoder, at det er ham, der har bygget Svendborg på dette sted. Pontopidan mener, at byen har sit navn af sundet, den ligger ved, hvilket nu nok er urigtigt gætteri. En tredje forfatter, den udmærkede forsker Vedel-Simonsen, mener, at Svend Grathe var byens stifter, fordi han opholdt sig på Fyen og på kysterne anlagde mange stærke støttepunkter, der i hans tid var nødvendige for at beskytte beboerne mod de vendiske sørøvere. En fjerde forfatter mener, at den har navn efter Svinesund, som den er bygget ved, og som kaldes sådan efter marsvinene, der

fanges masser af her. Han mener, den først kaldtes Svinsund, og at navnet siden, da Svend Tveskjæg eller Svend Grathe anlagde en borg her, kom til at hedde Svinborg. Holberg udtaler, at Svinborg er byens rette navn, men at indbyggerne af forståelige årsager har kaldt den Svenborg uden d i navnet. Med tiden er da navnet efterhånden forandret til Svendborg.

Byen har oprindeligt, som oven for fortalt, haft en stærkt befæstet borg enten bygget af Svend Tveskjæg eller Svend Grathe. Valdemar den Anden udvidede byen ved at bygge Frue Kirke på ruinerne af borgens forsvarstårn. Kong Abel befæstede Svendborg fra landsiden. I 1245 drog Abel til Odense, som han brændte af. Hans broder Erik ville hævne den skade, der var overgået Odense, og indtog derfor året efter Svendborg med storm og stak byen i brand. Abel havde overladt byen som pant til en af sine generaler for tropper og penge, han havde forstrakt ham med. Da Christopher den Første, den tredie af Valdemars sønner, besteg tronen efter sin myrdede broder Abel, stormede og indtog han byen, fordi generalen ikke ville udlevere den til ham. Det skete i 1253, og mange borgere satte livet til og mistede deres ejendomme. Under Marsk Stig blev byen igen plyndret og igen af hertug Christopher. 1389 blev byen plyndret af Hansestædernes flåde, der var i forbund med kong Albrecht af Sverrig. Under Grevens Fejde gjorde byen fælles sag med Christian den Andens tilhængere.

I denne feide var det svendborgerne, der gik mest voldsomt til værks. De drog rundt på øen, plyndrede adelens gårde, ødelagde deres fæstningsværker og tog dem til fange. De slog sig sammen med Odenses borgere, indtog Næsbyhoved-Slot og brændte bispegården af. Senere hyldede de Christian den Tredie, men da de grevelige tilhængere i foråret 1535 igen trængte frem over Fyen med stor styrke, gik de straks over på grevens parti. Skønt den grevelige hær blev ødelagt ved Ørnebjerg i juni 1535, tabte svendborgerne ikke modet, men befæstede byen igen, formentlig i håb om frisk hjælp fra grevens tilhængere, der altid var rige på løfter. Efter slaget indtog kongen byen og overlod den til soldaterne som krigsbytte, hvorved den led meget. I 1602 rasede pesten i byen, og i 1628 samlede

Christian den Fjerde sine tropper her for at føre dem over til Femern.

Den sidste, men mest følelige ulykke overgik byen i den ulykkelige svenske krig under Frederik den Tredie, da den i vinteren 1658 måtte modtage hele den svenske armé under dens march til Langeland. Den krigeriske Carl Gustav havde natkvarter her den 5. februar. Byen led overordentlig meget i de to år, Fyen var i svenskerne's vold. I Nikolai Sogn lå over 100 gårde øde hen eller var revet ned. I Frue Sogn var to hele gader ødelagt foruden mange andre gårde og huse inde i byen og uden for porten. De grunde, hvor husene og gårdene lå, er aldrig siden blevet bebygget.

Byens beliggenhed bidrog også til fjenders ophold her, fordi afstanden til Sverrig, Pommern og Holsteen var den korteste, og fordi havnen ikke var udsat for fjendtlige overfald og dermed tjenlig til at opretholde forbindelsen med Sverrig, indtil Sjælland var erobret. Bønderne forlod deres gårde, og fjenderne byggede hytter af kornet på marken. De fremmede krigere, der hjalp med til at fordrive svenskerne, opførte sig ikke bedre. Hvad fjenden havde sparet, tog de med sig.

Christian den Tredie havde efter reformationen skænket byen noget jord, der havde tilhørt Graabrødrekloster og St. Knuds Gildelag, og det blev nu solgt af magistraten for at udrede de skatter, der blev pålagt byen, for borgerskabet var uden midler. I 1749 blev det meste af de to gader Kullergaden og Skattergaden brudt ned. Mange grunde i disse gader ligger endnu ubebyggede hen og bruges som haver.

Byen har en usædvanlig beliggenhed på skråningerne af de banker, som i en halvkreds omgiver den. Den har 22 smalle, krogede og til dels stejle gader og ser meget gammel ud. Indbyggerne har normalt ved deres huse små haver, der er rige på frugt. Svendborg driver mere handel end de øvrige fyenske købstæder og er efter Odense øens største by. Den har en god havn og skibsbro. Havnen har plads til 60 skibe, og ved skibsbroen kan skibe, der stikker 13 fod, lægge til. Der er ebbe og flod i havnen og på reden. En vigtig industrigren er skibsbyggeriet. Under krigen 1807-1814 byggedes her 224 større og mindre skibe eller fartøjer. Pottemageriet drives næsten som

fabriksarbejde, og den årlige omsætning har været meget betydelig – omend langt mindre end for en snes år siden.

Af byens bygninger skal vi omtale St. Nicolai-Kirke, der uden tvivl er byens ældste. Den har et tårn med spir, 80 alen høj. I tårnet hænger tre klokker, to store og en mindre. Frue Kirke er yngre end Nicolai og bygget af Valdemar den Anden på Vartaarns ruiner. Den er en smuk korskirke, og fra dens kirkegård har man smuk udsigt over by og sund. Kirken har et smukt orgel og skal have haft fem altre i den katolske tid. Den har også fire klokker. Klosterkirken er ligeledes bygget i Valdemar den Andens tid af Graabrødre-munkene. Altertavlen er et skønt billedskærerarbejde, der forestiller Christi lidelser i urtegaarden (haven v. Golgatha. O.a.). I et begravelseskapel ved korset siges kong Abels søn, hertug Abel, at være begravet. Kirken er forfalden og blev i krigsårene 1807-1814 anvendt som arsenal for sø- og landstyrkerne. Et nyt råd- og arresthus blev bygget i 1830. Svendborg har Christian den Ottendes omhu som guvernør at takke for byens skolebygninger, toldboden og arbejdsanstalten, lige som også kirkerne blev forskønnede og anlægene Christiansminde og Caroline Amalies Lund blev forvandlet til muntre forlystelsessteder under hans ledelse.

Fra bankerne, som omgiver Svendborg, nyder man den mest fortryllende udsigt over by og land og det dejlige sund med dets tiltalende øer og blomstrende strande.

Foruden den store skibsbro på øens østside er der syd for byen en færgebro, hvorfra der er overfart til Vindeby Færge-
sted på Taasinge, men færgen har standplads på Vindeby-
siden. Endvidere er der færge- og anden sejlads fra Svend-
borg til Rudkjøbing.

Sydfyens kystland er rig på naturskønhed. Dets bakker og dale, skove og søer skænker den spadserende, i et bestandigt vekselspil, den mest tiltalende udsigt. De mest yndede steder i nærheden er den nye assistens-kirkegård uden for Gjerritsport. Fra bakken der har man den skønneste udsigt til havet og de forbisejlende skibe, byen, Langeland, Taasinge, Thorø, ja, endog Ærø. Uden for Mølleporten ligger Rottfælden, en dyb, skøn dal og skov. Bemærkelsesværdigt er anlæget over

denne dal af den nye vej mellem Svendborg og Tvede. Bakken ved indgangen til venstre er et fortræffeligt sted at stå. På højre side voldstedet af kongeborgen Orkel, hvor der også lå en by af samme navn – bygget i Valdemar den Andens tid og ødelagt under Grevens Feide. Hestehaven, $\frac{1}{2}$ mil fra Svendborg, er en sjælden skøn skov, hvortil man også kan komme ad vandvejen, og Belvedere, $\frac{1}{4}$ mil fra byen, har herlige udsigtspunkter.

Christinedal har, foruden en yndig udsigt over sundet til Taasinge, skønne spadserestier. Belvedere og Christinedal hører under Baroniet Lehn $\frac{1}{4}$ mil fra byen, hvor der findes et hospital og flere bomuldsfabrikker. Hovedgården på baroniet, Hvidkilde, ligger i en ganske fortryllende egn. Dens lysthave og skov strækker sig ned til en nydelig sø med dejlige, skovbegroede holme. Herresædet Bjørnemosc en halv mil øst for Svendborg har en fortræffelig beliggenhed ved sundet, herlige skove og linde-alleer og en indtagende udsigt til den høje, skovbevoksede ø Thorø.

Syd for byen ligger den romantiske St. Jørgensgaard med de to lystskove Lunden og Høie-Bøge, og fra den anden side af sundet inviterer det skønne Taasinge til en slap-af-tur til Valdemars Slot og til at nyde den berømte udsigt fra Breininge-Taarn.

Taasinge

Fyen adskilles ved Svendborgsund fra den yndige lille ø Taasinge eller, som den mere sjældent kaldes, Thorseng, Thorsenge. Denne ø, der er $1\frac{1}{2}$ mil lang og i gennemsnit $\frac{3}{4}$ mil bred, har noget over 4000 indbyggere. I de allerældste tider fandtes på Taasinge to slotte befæstede med volde og grave. Det ene slot, kaldt Horseslot, lå i Horseskoven ved kysten, det andet og største slot, der hed Piilsslottet, lå i Troenseby og havde en god have. I 1395 gav dronning Margrethe Taasinge til Odense bispestol, og dens prælater boede om sommeren på Kjerstrup.

Efter reformationen blev Taasinge seculariseret (verdsliggjort, i denne forbindelse blev de katolske besiddelser overtaget af kronen. O.a.) af Christian den Tredie. I 1629 lod Christian den Fjerde Kjerstrup rive ned og opbyggede af dets materialer Valdemarsslot til sin søn Valdemar, der døde på en udenlands-rejse. I 1677 solgte Christian den Femte øen til den store søhelt Niels Juul, der købte den for de belønninger, han havde fået for erobring af fremmede skibe, og gjorde slottet sammen med øen til stamhus for den berømte admirals efterkommere.

Troense, en meget anselig skipperby, der ligner en lille købstad og ligger ved Thurø-Sund med over 700 indbyggere, har udmærkede og betydelige skibsværfter og en ikke ubetydelig skibsfart. Af hensyn til Svendborg findes der ikke nogen skibsbro på dette sted, som derved forhindres i at blive en handelsplads. Vindeby, en lille landsby med færgested, der har overfart til Svendborg og Rudkjøbing, ligger $\frac{1}{2}$ mil fra Troense. Den skønneste udsigt på hele øen har man fra Breininge Kirke $\frac{1}{2}$ mil fra Vindeby. Denne kirke, som ligger på øens højeste punkt, har et observatorium i sit tårn, hvorfra man har en af de skønneste og videste udsigter i Danmark. Højden er 300 fod over havet, og herfra kan man overskue 100 kvadratmil omfattende nogen af Danmarks skønneste og mest frugtbare egne. Er øjet beredt, kan det i klart vejr overskue otte provinser (afgrænsede landskaber. O.a.) og øer større end Taasinge, 20 mindre øer og holme, 5 købstæder, 2 flækker, 63 kirker, 15 herregårde og 30 vejr møller.

Af mindesmærker fra oldtiden findes der ikke så få på Taasinge. Værd at se er især gravkammeret under jorden fundet i Stavshøj mellem Søby og Skovsballe. Blandt kilderne, hvoraf der findes en mængde på den nordlige del af øen, er Gasse- eller Gansekilde den mest seværdige. Den findes vest for Valdemars Slot og besøges i særdeleshed St. Hansaften.

Hele øen er smuk, meget frugtbar og ligner en stor og yndig have. Den har mange og skønne skove, herlige enge, veldyrkede kornmarker, yppige frugthaver og fisk og vildt i overflod.

Langeland

Langeland, tidligere kaldet Lafvind, er næsten syv mil lang fra den nordligste pynt, Frankeklint, til sydkysten ved Gulstaven, men kun en halv til noget over en mil bred. Midt på denne temmelig højtliggende ø strækker sig en række af små runde og for de flestes vedkommende isoleret stående og tildels skovbegroede bakker. Der findes ikke vandløb på øen og af ferskvands-søer kun to små, Steengade-Sø mellem Tranekjær og Tullebølle og den endnu mindre Borg-Sø ved Tranekjær.

Tidligere var Tranekjær Slot omgivet af flere småsøer eller kær, men de er nu forvandlet til mose og eng med undtagelse af den omtalte Borg-Sø. Langeland har sund luft, gode skove, især mod nord, samt en meget frugtbar jordbund. Der udføres derfor meget korn, ærter, smør og ost fra denne ø.

Langs med østkysten af Langeland er et så dybt farvand, at endog orlogsskibe over store strækninger kan komme så nær som på et geværskuds afstand, men den stærke strøm, som går i Langelands-Beltet, forårsager, at der ikke er nogen god ankerplads ud for dens for havne aldeles blottede kyst.

Rudkjøbing

Langelands eneste købstad, Rudkjøbing, består af cirka 250 huse. I 1850 var der 2333 indbyggere, 1138 mænd og 1195 kvinder. I 1840 var indbyggertallet 1770, så der er i løbet af 10 år kommet 563 nye til.

Rudkjøbing ligger i en yndig egn på øens vestlige kyst. Den kaldtes i ældre tider for Lafvindskjøbing og er en meget gammel by, da dens købstads-privilegier allerede i 1296 blev fornyet af Hertug Erik. Den var i ældre tid og i Frederik den Tredies tid befæstet, og dens indbyggere forsvarede sig meget tap-

pert mod svenskerne i 1659. Først efter gentagne angreb og med store tab lykkedes det svenskerne at erobre øen. I 1510, da Rudkjøbing og hele Langeland blev angrebet af lybækkerne, forsvarede indbyggerne øen så heldigt, at fjenden måtte trække sig tilbage med uforrettet sag. I 1715 værgede de sig så tappert, at svenskerne ikke kunne sætte en fod på Langeland.

Handel og skibsfart er meget levende, og da byen tidligere ikke selv havde nogen havn, lod Fyens guvernør, Prins Christian, en sådan anlægge. Han bidrog også til, at byen fik en ny skole i 1835 samt et nyt fattighus og en arbejdsanstalt. Kirken, som er temmelig stor med tårn og spir, og tjener de sejlene som sømærke, blev også ved prinsens indsats gjort i stand og forskønnet.

I Rudkjøbings omegn og på hele Langeland findes de skønneste udsigter og landskaber. Fra Bankeryggen, som strækker sig hen over øens midte, løber der sidebanker ud mod kysten. De er på mange måder af vidt forskellig form, og skov veksler jævnligt over større og mindre strækninger med agre og enge. I Langelands nordligste egne forandres udsigterne så hurtigt, at man næppe ser de samme i minutter, men uden ophold rives bort fra den ene skønne naturscene til den anden. Nogen gange åbner sig mod vest mellem banker og skov udsigt til havet, men mod øst er landet bestandig højt, så man på den side ikke kan skue ud over havet. $1\frac{1}{4}$ mil fra Rudkjøbing ligger Tranekjær slot i en af øens yndigste egne. Dette meget gamle herresæde er hovedgården i grevskabet Langeland, som er en af de betydeligste landejendomme i Danmark. Alene af skov er der over 2000 tønder land. Slottet ligger højt på en lille bakke og omfatter endnu dele af den gamle bygning, der nogen steder har 7 alen tykke mure. I ældre tider, da denne bakke tillige var omgivet af fem søer eller kær, var Tranekjær et meget velforsvaret slot, som i 1295 skal være befæstet af Hertug Erik Langbeen, der residerede her. Valdemar den Tredie belejrede det forgæves i 1355 og formåede først at erobre det efter en hård belejring i 1358. I 1534 indtog lybækkerne det, men Peder Skram generobrede det året efter.

På den østlige side af slottet på den anden side af Borgsøen findes de skønneste spadsreserter i skoven Toulykke. På Ekko-

banken nordvest for slottet ved den samme sø er der et bestemt sted på sydsiden af banken, hvor hele sætninger kommer tilbage som ekko, når man råber højt hen over søen mod slottet. Tæt nord for Ekkobanken hæver Galgebanken sig. Lige til dens top går sneglegange, der for hvert skridt byder på nye skønne og afvekslende udsigter. Andre gode udsigtssteder er Skadebanken nær ved byen Tranekjær på dens sydøstlige side, Humlebanken sydvest for kirken, Grønslettebanken eller Corporalbanken nord for Grønslettegården på østsiden af landevejen mellem byerne Tranekjær og Frelsvig.

En halv mils vej nord for Tranekjær ligger ved kysten Ege-lykke i en indtagende romantisk egn med prægtig udsigt over havet til Fyens skovklædte kyster. En herlig lysttur går herfra til den nordligste pynt, hvor den høje Frankcklit byder på en vid og smuk udsigt.

Steensgaard, en hovedgaard, er historisk bekendt ved den modige ejer landsdommer Steensen, som med øens landmilitis slog svenskernes første angreb tilbage i 1659. Anden gang blev han overmandet af den svenske krigsstyrke og faldt i kampen ved Annemose. Hans efterlevende enke skal have hævnnet sin mands død. Hun indbød en del svenske officerer til gæstebud på gaarden, og da de var blevet så fulde, at de begyndte at skyde til måls efter familieportrætterne på væggene, lod hun gaardens folk overrumple dem, og de blev alle slået ned.

Faareveile, som er en af de ældste og største hovedgaarde på øen, blev befæstet af Erik Hardenberg i 1583 og var det endnu under Christian den Femte. Hjortholm, en anden hovedgaard, er en af de bedste ejendomme på Langeland.

Den sydlige særdeles frugtbare del af Langeland er mindre rig på banker og skove end den nordlige. Ved dens yderste spidser hæver sig det høje forbjerg Fakkebjerg, hvor et lampefy brænder 125 fod over havets overflade.

Jylland

Jylland eller, som det også kaldes, Nørre-Jylland til forskel fra Slesvig, som tidligere og endnu ofte kaldes Sønder-Jylland, er Danmarks hovedprovins med hensyn til størrelse, statskræfter (den indre styrke, en velorganiseret stat må besidde. O.a.), naturbeskaffenhed og nationalkarakter.

I størrelse overgår denne provins næsten to gange samtlige danske øer. Den er større end de tre hertugdømmer Slesvig, Holsteen og Lauenborg tilsammen og udgør næsten halvdelen af det danske riges koncentreret liggende lande. Selv om Jyllands statskræfter ikke står i forhold til arealet, da Nørre-Jylland har de største udyrkede strækninger og er den svagest befolkede provins i riget, så er dog de materielle og summariske bidrag fra denne del af Danmark en hovedbetingelse for opretholdelsen af hele rigets selvstændighed. Omgivet af Vesterhavet, Kattegattet og Lille Belt og i en bredde af omkring 8 mil landfast med Slesvig findes der ved dette lands østlige kyst sejlbare farvande og gode havne. Dets vestkyst er dækket med revler og grunde, og i dets indre er der en højst interessant afveksling i terrænet, nemlig på østsiden et meget frugtbart og godt befolket kornland, hvis høje og dale – til dels endnu bevaret med betydelige bøgeskove – og hvis åer, søer og fjorde danner nogen af Danmarks skønneste egne – medens der i midten af landet på en bred, nøgen og uoverskuelig hede-strækning i et hav af lyng, mose og sand kun findes enkelte adspredt liggende dyrkede og beboede pletter. Og således finder man enkelte fede marskegne på vestkystens sydlige del, mens flyvesand fra Ringkjøbing Fjorde til Skagen har begravet byer, agre og enge, ødelagt store skove og opfyldt søer, hvilke ødelæggelser sandsynligvis vil vedvare, indtil menneskets flid fuldtud formår at sætte grænse for dette onde.

De højeste punkter i Jylland er Himmelbjerget (550 fod), Eiersbavnehøi (540 fod), syd for Mossø Gjelshøi, syd for Aarhus Allerupbakken i jyske ås (360 fod), Sindbjerg (360 fod) nord for Vejle, Studebakken (355 fod) ved Flade Kirke,

Jellinge-Kongehøi (343 fod) nordvest for Veile, Kallø Bavnehøj (333 fod) nord for Kallø Vig, Tandskov Bavnehøi (323 fod) på Ahlheden $3\frac{1}{2}$ mil syd for Viborg, Ellemandsbjerg (317 fod) på Helgenæs, Teglhøi (305 fod) syd for hovedgården Baggesvogn og Aashøi (304 fod) i Thyland ved Vestervig.

Der findes også en stor mængde bakker med højde på op til 300 fod.

De betydeligste indsøer er:

Kolind Sund i Randers Amt. Den er omtrent $2\frac{1}{2}$ mil lang, men kun $\frac{1}{10}$ til $\frac{1}{2}$ mil bred. Dens bund består for største delens vedkommende af kalksten, og den er vel ikke dyb, men dog temmelig fiskerig.

Fiil- eller Filsø i Ribe Amt er 6 til 7 mil i omkreds og har et areal på omkring $\frac{1}{2}$ kvadratmil. Den adskilles ved høje sandklitter fra Vesterhavet, er temmelig fiskerig, og den største dybde er omkring 22 fod.

Mos-Sø i Skanderborg Amt er over $\frac{5}{8}$ mil lang, men kun omkring en kvart mil bred. Den er dyb og fiskerig og til dels omgivet af høje bredder. Gennem dens nordvestlige hjørne strømmer Gudena, og selv modtager den tilløbet fra Skanderborgsø og i sit nordøstlige hjørne Illerup-Aa.

Den romantiske Skanderborg-Sø er næsten en mil lang og en kvart mil bred, men meget uregelmæssig i sin form. Den er temmelig dyb og fiskerig, og i den findes der flere små skovbegrøede holme. Over søens vestlige arm er der anlagt en 170 fod lang dæmning, hvorover landevejen fra Horsens til Skanderborg går.

Flød-Sø i Thisted Amt er over en mil lang og næsten en halv mil bred. Den er ved en halvø delt i to dele.

Desuden findes der rundt om i landet en masse mindre søer.

De betydeligste vandløb er:

Gudena, der på sit 19 mil lange løb modtager vandet fra over 80 mindre åer og bække samt afløbet fra flere søer og på de sidste 11 mil er sejlbar, navnlig fra Silkeborg-Langsø ind til købstaden Randers for pramme og store både og fra Randers til Randers Fjord, de sidste $1\frac{1}{2}$ mil for 7 fod dybtgående skibe.

Stor-Aaen, også kaldet Holstebro-Aa, samt ved sit udløb Skjærum-Aa, udspringer på Ahlheden sydvest for kolonien

Christianshede. Den er omkring 11 mil lang til dens udløb i Nissum Fjord.

Skjern-Aa, som fra sit udspring nord for Nørre-Sunde til sit udløb i Ringkjøbing-Fjord har et løb på 9 til 10 mil.

Varde-Aa udspringer på Randbøl Hede og løber 9 mil i vestlig retning indtil dets udløb i Hoe-Bugt.

Konge-Aaen eller Skodborg-Aa danner fra Vandrup (Vamdrup) By på en strækning af omkring 7 mil mod vest grænseskillet mellem Jylland og Slesvig.

Skive-Aa har et løb på omkring 8 mil i nordlig retning indtil nær ved købstaden Skive, hvor den bøjer mod øst og flyder ud i Skive Fjord.

Rye-Aa udspringer på Jydske Aas, løber først i vestlig retning nord om den store Vildmose, hvorpå den i sydlig retning ved halvøen Gjøl efter et løb på over 8 mil udmunder i Liimfjorden.

Uggerby-Aa, Aastrup-Aa, Vaars-Aa, Lindenberg-Aa, Laastrup-Aa, Hersom-Aa, Onsild-Aa, Estrup-Aa, Grineller Gren-Aa, Mølle-Aa, Ølsted-Aa, Veile-Aa, Sneum-Aa og Kolding-Aa er de betydeligste blandt de mindre vandløb.

Af kanaler findes tre: Silkeborg-Canal kaldes den $4\frac{1}{2}$ mil lange strækning af Gudenaas på hvilken denne, neden for Silkeborg-Langsø er udgravet til en dybde af mindst 3 fod overalt og derved gjort sejlbar for pramme allerede fra Silkeborgs skovrige omegn. Gudumlunds-canaler er tre, hver af $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ mils længde, 30 alens bredde og 7 fods dybde, gravet til dels for at udtørre den meget mosede omegn, hvorigennem Lindenberg-Aa har sit løb, men nok først og fremmest af hensyn til Gudumlunds fabrikanlæg.

Af moser og enge skal især bemærkes den store Vildmose nord for Liimfjorden. Den er omkring $1\frac{1}{2}$ kvadratmil stor og dens utilgængelige indre midte er endnu ganske ukendt. Lindenberg-Vildmose strækker sig over mere end 3 mil og på enkelte steder i en bredde af $1\frac{1}{2}$ mil langs kysten af Kattegattet, syd for Liimfjordens munding. Dens areal er noget over 1 kvadratmil. I midten og på vestsiden findes især langs med åerne betydelige mosestrækninger, hvoraf vel de såkaldte hedemoser for en stor del ligger ubrugte hen, men engpletterne og eng-

strøgene langs med de fleste åer og bække er beboerne til megen nytte til græsning og høbjærgning, og endvidere muliggør de dyrkningen af deres lette og tørre sandmarker.

Aalborg

Aalborg er en stiftsstad med over 700 huse. Staden har i år (1855) 9102 indbyggere. I 1850 var der 7745, i 1840 7192. Indbyggernes antal er altså i de sidste 15 år steget med 1910.

Denne by er uregelmæssigt bygget på en jævn og lav grund, som på den sydlige og østre side begrænses af høje kridtbanker. Mod vest er landet fladt, og på den anden side fjorden, lige overfor, ligger den smukke landsby Nørre-Sundby, der har 800 indbyggere, og som burde indlemmes i Aalborg.

Byen deles af to åer i fire kvarterer og har flere bygninger fra middelalderen. Det hus, hvori Kong Hans døde i 1513, forevises også her. Aalborg ligger egentlig ikke i Aalborgstift, men på grænsen af Viborgstift, og byen har også i ældre tider hørt under biskoppen af Viborg, men blev af Kong Christian den Tredie i 1553 gjort til stiftets hovedstad. Man formoder, at byens navn kommer fra aal, som i gamle tider blev fanget her i store mængder, og byen menes at være startet med et fiskerleje beboet af ålefiskere. Man har ingen pålidelig efterretning om, hvornår byen blev anlagt, men den er meget gammel og var allerede i det 11. århundrede en ikke ukendt søstad. I Svend Estridsens tid, i året 1070, havde Ålborg søfart på Norge. I året 1150 flygtede Knud Magnussen til Ålborg, da han var blevet slået ved Viborg af Kong Svends armé. Allerede mod slutningen af det 13. århundrede har den haft købstadsprivilegier, men i 1530 fik Ålborg nye privilegier af Kong Frederik den Første, og de blev senere udvidet af Christian den Tredie.

I samme århundrede, 1501 og 1530, led byen slemt under omfattende ildebrande. I den såkaldte Grevens Feide, 1534, blev byen taget med storm af Christian den Tredie, da en af

Christian den Andens tilhængere, skipper Clement, havde befæstet byen og sat sig fast der. I 1643 og 1659 blev byen hårdt medtaget af svenskerne. I ældre tider var byen også et kongeligt møntsted, hvor der især i kongerne Hans' og Frederik den Førstes regeringstid blev udmøntet mange penge. Staden har også lidt af pest, særligt i året 1350, lige som også koleraen i 1853 rasede stærkere i denne by end i nogen anden dansk provinsby.

Handelen, byens fornemste indtægtskilde, der især ved Danmarks neutralitet tiltog betydeligt, har rigtignok lidt meget ved krigen, pengereduceringen (inflationen. O.a.) og Norges adskillelse, men alligevel er Aalborg endnu den af Danmarks købstæder, der har den mest udbredte og blomstrende handel. Sildehandelen, der i ældre tider var stadens vigtigste eksportvare, med en årlig udførsel på 200.000 tønder sild er nu aldeles ophørt. Aggerkanalens gennembrud har forårsaget, at sildefiskeriet er gået helt i stå. Havnen er i den senere tid blevet meget forbedret. Som stiftsstad er byen sæde for stiftsamtmanden og biskoppen.

Af dens bygninger fortjener især de to kirker omtale. St. Budolphi Kirke er en skøn og solid bygning med et anseeligt tårn. Den har indeni smukke ornamenten og epitafier. Den nævnes første gang i historien i 1399. Frue Kirke er meget mindre, men ældre og var tilforn klosterkirke ved St. Mariæ-kloster. Den blev stiftet i det 12. århundrede. De to prætendenter (personer, der gør fordring på tronen. O.a.) til den norske krone blev begravet i denne kirke, nemlig Sigard Slemmedegn i 1140 og Ole Skabhage i 1169. I 1767 blev kirken prydet med et anseeligt ottekantet spir. Kirken er en korskirke og har indvendig mange smukke prydelser og epitafier.

Foruden disse kirker havde staden i ældre tider fire kirker og klostre: St. Pederskirke, Graabrødrekirke, Helligaandskloster og St. Jørgenshospital. Efter reformationen blev Helligaandsklostret indrettet til et hospital med egen kirke, der endnu eksisterer med en stor formue. Byens andre bemærkelsesværdige bygninger er Latinskolen, stiftet i 1542 af Christian den Tredie, Bisperesidensen, en ny bygning, den smukkeste i hele staden, Compagni-gildehuset bygget i 1461, Apotheket fra

1623, fire etager højt, Raadhuset, Aalborghuus-Slot, opført under Christian den Tredie, ganske uanseeligt, liggende nær ved havnen – det er stiftamtsmandens bolig – Exerceer- og Depothuset ved Kattegat samt Hovedvagten på Nytorv.

Af nærliggende mål for spadsereture er Frederikskilde, et smukt anlæg uden for byen mod syd, det mest besøgte. Almeenkirkegaarden, der blev anlagt i 1806 uden for byen, besøges også meget. Adskillige smagfulde monumenter smykker denne kirkegaard. Det nye Anlæg på den såkaldte Skovbakke byder på en skøn udsigt, men herligere er udsigten fra de høje bakker nær byen.

Omkring Aalborg er der ingen skov, og omegnen er i det store og hele ikke smuk. Nær ved byens vestre side ligger herregården Vesterladegaard. Uden for Østerport er der anlagt en eksercerplads på 300.000 kvadratalen omgivet af små haveanlæg.

Omtrent fire mil fra Aalborg ved Liimfjordens indløb ligger kirkebyen Hals, et fiskerleje. Da stedet „Bløden“ tæt ved Hals er ladeplads for Aalborg – Hals er tillige et toldsted samt station for lodserne på Liimfjorden – er det en lille, bemærkelsesværdig by, der ligner en flække og har omkring 700 indbyggere. Christian den Fjerde anlagde Hals Skanse, fuldført under Frederik den Tredie. Allerede fra 977, da den norske Kong Harald Graafeld mistede livet i et søslag i Liimfjordens munding, har Hals været et historisk bekendt sted.

Skagen

Skagen er en lille købstad. Den ligger på en af Nordsøens og Kattegattets bølger beskyttet, smal og af flyvesand bedækket odde. Indbyggernes antal var i 1850 1400. De ernærer sig fortrinsvis af fiskeri, skibsfart og strandinger. Byen, der består af tre dele, Østerby, Vesterby og Højen eller Gammel-Skagen, der ligger en halv mil mere mod vest, har ingen gader, men husene ligger spredt bag sandbakker, der er beplantet med

klittag og marchalm og beskyttet mod vestenvinden, der her ødelægger alt, hvad der er udsat for dens påvirkning. Tårnet på byens kirke tjener som sømærke, men resten af kirken er forstyrret af sandflugten, der har dynget sig op i høje, snehvide miler omkring kirken, hvorfor gudstjenesten holdes i et kapel af træ længere ude på Skagens krumme næs eller horn, hvis yderste spids, Grenen, er belagt med rullesten, som havet uaf-ladeligt kaster op og skyller ind over. Fra Grenen skyder Skagens farlige rev sig en mil ud i havet i nordøstlig retning. Indenfor brænder Skagens meget vigtige fyr bestående af 19 argantiske (argon-glødelamper. O.a.) i to lyskranse på et 67 fod højt tårn solidt bygget af sten under Frederik den Anden i 1564.

Skagen var i Valdemar Atterdags tid kun et fiskerleje, men fik købstadsfrihed under Erik af Pommern. Byens havn er kun tilgængelig for små skibe, fordi den ustandselig lukkes af sand, men udenfor er der en god red.

Aalbek, et fiskerleje ved Skagens eller Aalbeks bugt. Det er især Aalbeks fiskere, som fra 1. september til 1. maj med 19 både skraber østers, især på de banker, som ligger $\frac{3}{4}$ mil syd-øst for Skagen i en dybde af 5-6 og 9-10 favne.

Hjørring

Hjørring er en lille by nord for Liimfjorden. Efter folketællingen i 1840 var der 1556 indbyggere. I 1850 havde staden 1914 indbyggere, så byen har haft en tilvækst på 358 i løbet af 10 år.

Hjørring er en meget gammel by, hvis ældste privilegier blev givet af Erik Plougenning i 1243. Den var i ældre tider stiftets hovedstad, hvor stiftets biskop residerede, både i katolsk tid og efter reformationen indtil 1554, da Christian den Tredie forflyttede bisperesidensen til Aalborg og gjorde denne by til stiftsstad, hvorved Hjørring mistede meget af sin gamle herlighed. Et bevis på dens fordums størrelse og anseelse er dens tidligere tre kirker: St. Cathrine-, St. Hans- og St.

Olai-Kirke, af hvilke de to sidste nu ligger uden for byen og er annekskirker. Store ildebrande, som den i særlig grad ofte er blevet hjemsøgt af, har især medvirket til dens formindskelse. I slutningen af forrige århundrede var den en såre ubetydelig by med yderst slette boliger. Efter de senere ildebrande, især efter den sidste i 1816, er byen blevet smukkere og udvidet, lige som en voksende velstand og virksomhed klart har vist sig. Indbyggerne beskæftiger sig mest med agerbrug, men også til dels med søhandel fra Løkken, et stort fiskerleje og den eneste ladeplads af betydning på Jyllands vestkyst, men især fra Aalborg, til dels med egne skibe.

Fra adskillige steder, især nord og vest for byen, er der skøn og vid udsigt til Vesterhavet på hvis frådende bølger man stundom tæller flere hundrede sejlskibe.

I omegnen findes mange herregårde, blandt hvilke de mest bekendte er Børglum-Kloster, stiftet i 1065 af Svend Estridsen, hvis kirke var domkirke i stiftet Børglum (nu Aalborg). Den udgør endnu en fløj af hovedgaarden, og da denne ligger højt, tjener kirken som sømærke, skønt den intet tårn har. Vreilevgaard, hvis bygninger og tilliggende kirke er levninger af et anseeligt nonnekloster, Vreilev-Kloster.

Kirken er stor og smuk og har adskillige gravmæler og minder fra fortiden, munkene i Børglum skal have haft en underjordisk løngang til Vreilev-Kloster over en mil i lige linie.

Man mener at have fundet spor af den. Endvidere bør der peges på Seilstrup, Asdahl o.s.v.

Frederikshavn

Frederikshavn er en lille stad med 1374 indbyggere efter folketællingen i 1850. Den fik først købstadrettigheder i 1818 og kaldtes tidligere Fladstrand, en benævnelse, som det tilliggende kastel har bevaret, og som svarer fuldkommen til stedets beliggenhed.

Byen ligger tæt ved havet fem mil fra Skagen på en flad strækning omgivet af høje bakker og dybe dale, og som hvert år forskønnes ved træplantning og anlæg af haver. Den var i ældre tider et fiskerleje, blev siden en flække og fik endelig, som oven for omtalt, i 1818 rettighed som en købstad og sit nugældende navn. Indbyggerne ernærer sig ved fiskeri, lodsning, strandinger og lidt skibsfart. De her hjemmeværende fiskekvaser, der trodser enhver søgang, er af ejendommelig natur.

Nordøst for byens ældre, men kun lille 6-7 fods dybe havn er anlagt en god og rummelig vinterhavn af 14 fods dybde, som blev påbegyndt efter krigsårene i 1814 og fuldendt i 1833. Indløbet oplyses af et fast fyr, og det udførte anlæg er af stor vigtighed ikke blot som et godt udskibningssted, men især som et sikkert leje for de mange hundrede skibe, der her kan vente på gunstig vind for at sejle omkring Skagen og søge redning under storm og mod isgang. I krigstider er dette havneanlæg, især efter tabet af Norge, af stor vigtighed som station og tilflugtssted for mindre krigsskibe, da havnen forsvares af det tidligere omtalte citadel Fladstrand, der blev anlagt i året 1712, og i krigen forsynet med en kaserne for 300 mand.

Af bygninger bør især omtales kirken eller det såkaldte Kapel, der er bygget i 1686, og skolen, der er forsynet med et lille tårn, hvori den egentlige kirkeklokke hænger.

I en halv mils afstand ligger flere herregårde og skove. Bangsbo har en særdeles fortrinlig, endog romantisk beliggenhed ved en lille aa i en af høje bakker indesluttet mærkelig dal. Fra disse bakker nyder man den herligste udsigt over havet og byen. I klart vejr ser man Læsø på fire miles afstand. En mil fra byen ligger mellem flere holme Hirsholmen, der bebos af fiskere og lodser og har sin egen kirke, men præst sammen med byen.

Ved denne holm ligger der østersbanker, og mellem denne holm og en mere sydligt beliggende holm „Kjølpén“ er der for større skibe en red, som Tordenskjold ofte betjente sig af som station i Kattegattet. Denne holm består sammen med de omliggende af en mængde store og små rullesten, der er dynget sammen til kolossale stenblokke, der er dækket med en så tynd jordskorpe, at de ikke kan dyrkes op. Kæmpegrave og tingste-

der findes i Aasum og Skierum sogne. I sidstnævnte sogn er den hellige kilde, hvortil syge, også langt borte fra, gør valfart på St. Hansaften.

Sæby

Sæby er en lille stad med over 100 huse. Byens folkemængde udgjorde i 1840 ialt 752. Efter folketællingen i 1850 var der 895 indbyggere, så byen i løbet af disse 10 år havde en tilvækst på 143 borgere.

Sæby hed tidligere Mariested efter det i året 1459 stiftede Mariestedkloster. Byens ældste privilegium skal være givet af Frederik den Første i 1524, dog var den allerede købstad i 1465. Byen var tidligere af større betydning end nu, men over-svømmelser, især forårsaget af Sæby-Aa, som fra Sæbygaard løber med et stærkt fald mellem høje, skovbevoksede bredder, har på forskellige tidspunkter anrettet stor skade på byen, hvis endelige forfald står i nøje forbindelse med havnens, hvortil indløbet blev fyldt op med sand i en storm 1792.

Frue Kirke, som var Mariestedklosters kirke, er anseelig og høj. I byen er der to hospitaler for fattige. Stamhuset Sæbygaard ligger i nærheden af byen. Dens skønne skov er Sæbys indbyggerses sædvanlige forlystelsessted om søndagen. Fra en bjergstrækning tæt nord for byen nyder man en fortrinlig udsigt over staden, der rejser sig som i en dal, og over havet til Læsø. Undertiden ser man mange skibe sejle forbi.

Thisted

Thisted er en lille by i Jylland med over 200 huse. I 1850 var der 2342 indbyggere, i 1840 kun 1814, så byen har på 10 år fået

528 flere indbyggere.

Thisted ligger ved Liimfjordens nordre bred $1\frac{1}{2}$ mil fra havet. Beliggenheden er smuk og tillige bekvem for handelen, der dog beskæftiger færre end agerbruget. Gennem byen løber en bæk, der om sommeren er en ubetydelig rende, men ved tøbrud i foråret undertiden oversvømmer nogle huse.

Thisted fik sine købstadsprivilegier mod slutningen af det 15. århundrede af biskop Niels Stygge til Børglumstift, for byen ejedes af de katolske bisper, der gjorde den til en købstad. Byens privilegium stadfæstedes af Frederik den Første i 1521. Nogen år efter oprettede Christian den Tredie her en latinskole, der senere blev fundet overflødig. På den tid og endnu længe efter var byen af temmelig stor betydning. Da Thyland er kornrigt og har gode græsgange, er det ofte blevet hjem søgt af fremmede tropper, særligt i årene 1627, 1644 og 1657, hvorved Thisted har lidt meget. Dyrtiden og skovenes ødelæggelse fremskyndte dens nedgang, men mest skadede dog Løgstørgrundens tilsanding. Thisted blev navnkundig ved det meget omtalte bedrageri med de besatte i 1698.

Byen er i god fremgang, hvortil særligt den nye havn umiddelbart ved byen bidrager. Hidtil var vinterlejet for Thistedes skibe i Hoxerhavn ved landsbyen Hoxer omkring $1\frac{1}{2}$ mil fra Thisted.

Byen har en smuk og rigt udsmykket kirke, der skal være bygget i Kong Hans's tid, to almenskoler og et hospital. Byen og omegnen, der er aldeles blottet for skov, er forskønnet gennem et offentligt og privat skov anlæg, der vidner om, hvad udholdende beslutsomhed kan udrette.

Udsigten over Liimfjorden til den lige overfor liggende ø Mors er dejlig. Fra Thisted til Vildsund, hvorfra der er overfart til Morsland, er der $1\frac{1}{4}$ mil. På markerne om Thisted findes der en del gamle offersteder og begravelser. Amtets veje er udmærkede, og landet selv, der kaldes Thyland, er bekendt for sine skønne heste, stude, køer og Thyboc-oste, der er berømte, endog uden for Danmark.

Nykjøbing

Nykjøbing er en lille by på øen Mors i Liimfjorden. Den havde i 1840 1168 indbyggere. Efter folketællingen i 1850 var der 1398, så på 10 år kom der 230 nye til.

Nykjøbing skal være anlagt i det 14. århundrede og har haft købstadret fra 1460, da en fordelagtig beliggenhed og en god havn gjorde byen velhavende. I ældre tider var der mere bebyggelse end nu. Det er især betydelige brande, der tre gange, i årene 1560, 1715 og 1748 ødelagde en mængde huse og dermed gjorde byen mindre. De vigtigste næringsveje er handel og skibsfart, hvorved den har hævet sig over de andre små købstæder ved Liimfjordens bred. Især efter Agger-Canalens åbning i 1825 tiltog dens handel stærkt. Den har også sine egne skibe.

Kirken, St. Clementskirke, er meget gammel og ligger på et højedrag, der i oldtiden var en holm. Byen har en borger-skole, et hospital og to fattighuse.

Tæt uden for Nykjøbing ligger Dueholms-Kloster. Det var i dronning Margarethes tid et berømt Johanniterkloster og senere et kongeligt len, Dueholm Amt, hvortil hele øen Mors hørte. På den vestre side af byen løber en å, lige som en anden å skyder tværs igennem den. Der er en smuk udsigt over Liimfjorden, men egnen er uden skov og ensformig. Nær byen er for en del år siden plantet skov, der nu er et dejligt sted at spadsere.

Ved hovedgården Høiriis ligger en lille skov, der er den eneste i Thisted Amt.

Hovedgården Lund ligger på en høj bakke, ikke langt fra Mors' sydligste pynt Hester-Odde. Den har tidligere været en befæstet kongelig gård og kaldtes da Lunds Slot. Blandt de mange færgesteder på disse egne er Sallingsund, $\frac{1}{2}$ mil, og Vildsund $2\frac{1}{2}$ mil fra Nykjøbing, de vigtigste.

Den i fjorden liggende ø Fuur er i mineralogisk henseende en mærkværdighed. Foruden forskellige jord- og stenarter finder man der et bjerg af skiferler og nogen hundrede skridt derfra en fast sandstensklippe kaldet Rødstenen. Byens kirke

er bygget af denne sten.

Øen Mors er kendt fra Danmarks ældste historie i forbindelse med fredslutningen mellem Harald Blaatand og Kejser Otto (965 eller 973). Blandt de mænd i kongens følge, som ved denne lejlighed måtte lade sig døbe, var også den norske regent Hakon Jarl, der var kommet Harald Blaatand til hjælp, men som ikke følte sig stærkere bundet til kristendommen ved dåben end til udsejlingen af Liimfjorden ved Hals, hvor han satte de kristne præster, der skulle have fulgt med ham til Norge, i land.

Aarhus

Stiftsstadens Aarhus ligger på østkysten af Jylland ved Aarhus Bugt. Den har over 900 huse og i år (1855) 8891 indbyggere. I 1850 boede der 7886 og i 1840 7087 mennesker i byen. 15 år gav altså 1804 flere indbyggere, hvilket viser byens tiltagende velstand.

Staden er sæde for stiftamtmanden og biskoppen i Aarhus Stift. Dens beliggenhed er meget skøn på en slette ved havet. Naturen har ikke dannet nogen god og dyb havn ved Aarhus. Der er bygget nogle dæmninger, der omslutter munden af Mølle-Aaen, kaldet Mindet, og som danner en vinterhavn, der kan tage skibe med op til 10 fods dybdegående. Større skibe må ankre op på reden 1800 alen fra havnemolen, hvor der er fire-fem favne vand. De kan søge vinterleje og beskyttelse mod østlige og sydøstlige vinde i Kalø-Bugt. Gennem byen løber en å, Mølle-Aaen, der deler Aarhus i to. Egnen er frugtbar og behagelig.

Byen skal i det niende århundrede oprindeligt have været et fiskerleje, hvis hytter lå $\frac{3}{4}$ mil nordligere, der hvor landsbyen Liisbjerg nu ligger. Den havde da formentlig købstadsrettigheder, eftersom den i 1049 af den norske Kong Harald Haarde-raade, der var i krig med den danske kong Svend Estridsen,

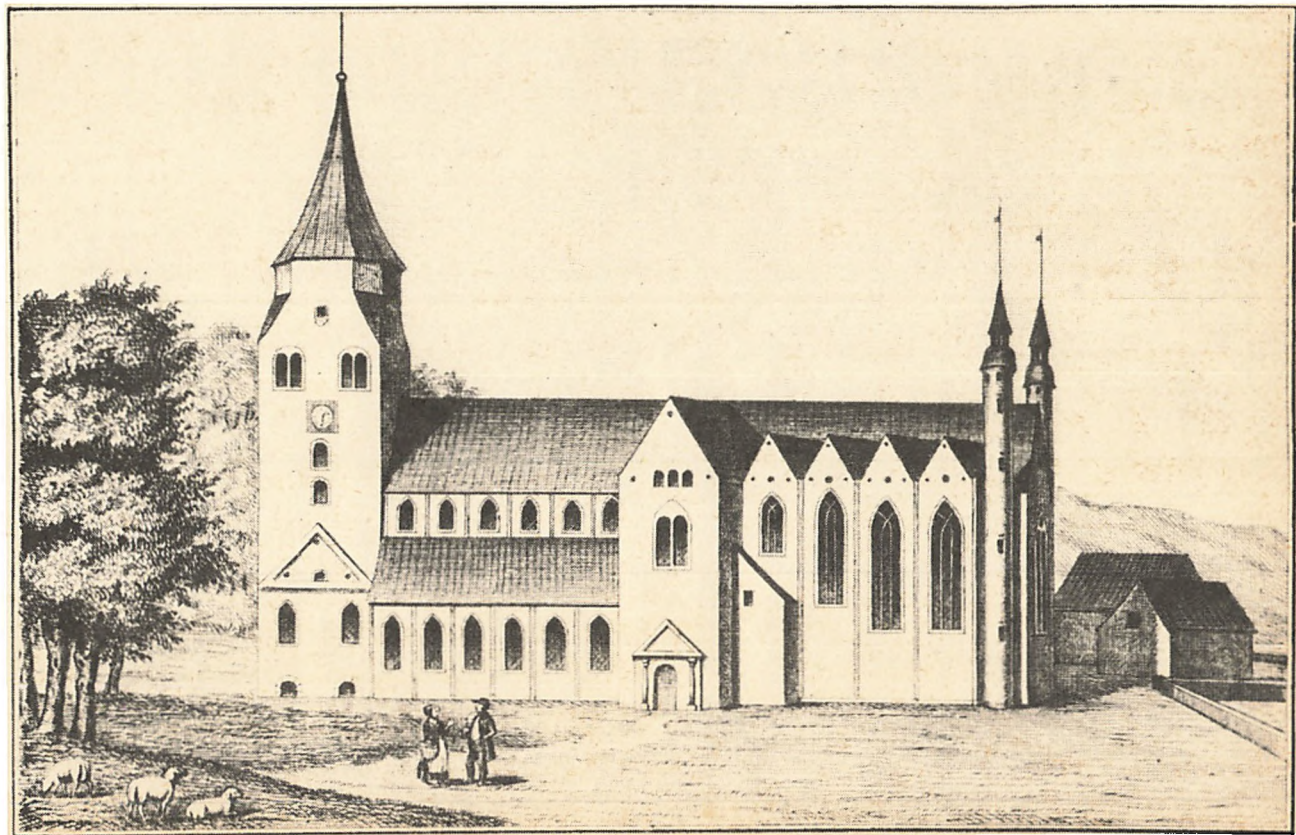
blev plyndret og brændt ned som en stor by i Jylland på det tidspunkt. I begyndelsen af det tolvte århundrede blev den flyttet til det nuværende sted. Den blev så hurtigt bygget op og udvidet, at den 100 år efter allerede havde fem sognekirker foruden en mængde klostre og kapeller. Allerede i den første halvdel af det trettende århundrede drev den en betydelig handelsvirksomhed. Dens ældste privilegier er fra 1441. Den har lidt meget under krig, brande og pest. 1627, 1644 og 1657-1660 led den stor skade på grund af fjendtlige troppers hærgen. I 1659 blev byen desuden beskydt og brandskattet af en svensk eskadre. I 1541 og 1556 led den meget under brande og af pest i 1350, men især i 1578, da der døde 2200 indbyggere af denne sygdom. Denne søstad har uagtet alle disse genvordigheder bestandig været i udvikling, længe blomstret som en handelsstad og er efter Aalborg den vigtigste handelsby i Jylland.

Byens største seværdighed er dens domkirke eller, som den også kaldes, St. Clemens Kirke.

Kirkens indre areal er på 4880 kvadratalen. Kirkens længde indvendig er 146 alen. Bredden under orglet er 37 alen. Kirkens højde fra gulv til hvælving midt over korsgangen og koret er 35-36 alen. Murenes tykkelse er de fleste steder $2\frac{1}{2}$ alen, højere oppe tager tykkelsen af, på adskillige steder til $1\frac{1}{2}$ alen.

Aarhus Domkirke er fra begyndelsen af det 13. århundrede og blev anlagt i 1201 under Knud den Sjettes regering af den 7. katolske biskop i Aarhus, Peter Bagensen, der på mødrene side var af Absalons slægt og anvendte sin store formue alene på denne bygning, hvortil desuden to paver (Coelestien den Tredie og Innocens den Tredie) bidrog ved afladsbreve (1197 og 1209), og mange efterfølgende biskopper,

Aarhus Domkirke er for nutidens århusianere ikke til at kende på denne illustration fra 1855. Den var også i yderst slet stand i sidste århundrede og gennemgik i årene 1867-82 en større restaurering. Det er den danske kirke, som har de fleste kalkmalerier, og her findes også det danske „normalnul“. Det er en korttavle. Når noget angives liggende i en eller anden højde over havet, er udregningen foretaget ud fra denne tavle.

prælater og andre formuende mænd gav store gaver. Der skal være gået 276 år, før kirken fik sit nuværende udseende. Dog er den formentlig allerede i første halvdel af det 13. århundrede blevet indviet, og 1359 stiftede biskop Poul den daglige messe for højalteret til minde om St. Clemens. Til denne helgen, som især dyrkedes af søfarende, fordi han efter legenden skal have lidt sin martyrdød på havet, var domkirken indviet. Hans relikvier, der i begyndelsen blev bevaret i St. Olai Kirke ved stranden, flyttedes efter Innocents den Tredies befaling til den nye domkirke. Relikvierne blev placeret under højalteret og blev siden ved de såkaldte St. Clemens offergaver en rig indtægtskilde for kirken, der senere fik endnu en helgen og patron. Den danske prins Niels, Knud den Femtes søn, der af religiøse grunde foretrak det ensomme liv, forlod hoffet og drog til Aarhus, hvor han stiftede et Franciskanerkloster og døde i et ry af stor hellighed i 1180. Han blev først begravet på St. Olai kirkegård, hvor der ved hans grav blev givet så store offergaver, at man samlede en hel skat, hvoraf Valdemar den Anden undertiden, da Hellig-Niels var hans ven, lånte mange penge, som han glemte at betale tilbage. Men i Erik Menveds tid flyttedes Niels' lig sammen med Clemens' relikvier og de to pengeskrin, der fulgte begge, til den nye katedral, der endnu var under bygning. Legendens oplyser, at grunden til flytningen var frygt for, at Marsk Stigs tilhængere, der opholdt sig på øen Hjalm, af den vellugt, der opsteg fra Niels' grav, skulle lokkes til at fare til Aarhus og berøve byen både dens skytshelgen og hans skat. Endelig blev Niels, i 1260 kanoniseret (gjort til helgen. O.a.) af Alexander den Sjette under navn af St. Nicolaus Arhusiensis, og domkirken i Aarhus fik således sammen med sin by den seværdighed at eje to skytshelgener.

Domkirkens nuværende tårnbygning er 108 alen høj. På den øverste spids er en stor forgyldt kugle af kobber, hvori inskriptionen og beretningen om tårnets skæbne er gemt. Oven over kuglen er en stor forgyldt vejrhanne af kobber. Kirkens gamle tårnspir var i begyndelsen 340 alen højt, men da det havde stået i 70 år, var det blevet så brøstfældigt, at såvel kirken som byen truedes af dets fald, hvorfor Christian den Tredie, som på det tidspunkt var i Aarhus, befalede, at det skulle

tages ned, hvilket skete i 1547. Efter fire års forløb blev et nyt spir, lige så højt som det forrige, sat på. Det stod urokkeligt i 90 år, indtil det i 1642 blev ramt af et lyn. Branden kunne ses 10 mile bort. Varmen var så stærk, at alle klokkerne på nær én smeltede. Den sidste blev smidt ud ad et glamhul og faldt på en løs jordbunke, hvorved den blev reddet. 20 år efter blev tårnet igen forsynet med et spir. Det skete i 1662, og sandsynligvis var det ikke så højt som det tidligere. Dette spir stod i 75 år indtil 1737, da det væltede ned den 31. januar ramt af en voldsom orkan. Der skete ikke større ulykker, og samme år i marts blev der atter sat spir på, forsynet med nyt tømmer. Det stod i 38 år, indtil det, ved kirkens hovedreparation i 1775, måtte erstattes af et nyt i den nuværende skikkelse. Kirken har derudover to spir, som tidligere var langt højere og smukkere, men da det ene af dem blæste ned ved en heftig storm i 1822, blev også det andet spir taget ned, og de nuværende små spir blev opsat.

Aarhus Domkirke er en korskirke, og dens kors har omtrent samme længde som det halve af kirken. Et lignende forhold findes mellem korsets og kirkens bredde. Kirken er såvel ved sin størrelse, sin solide bygning og sin rene og ædle struktur en af de mest bemærkelsesværdige gotiske kirker i Norden. Dens ydre er endnu mere imponerende end domkirkerne i Roeskilde og Odense. Massen her er større, formen tildels også mere enkel, renere og mindre forstyrret af tilbygninger. En ærværdig højhed omsvæver med rolig kraft og alvor de stolte mure og det enkle, svære, grundfaste tårn. Hos beskueren efterlades et lige så stærkt og mægtigt som harmonisk indtryk.

Indeni er denne kirke stor, gammel, ærværdig og højtidelig. En dæmpet belysning falder fra de temmeligt lave, oventil afrundede vinduer, der er anbragt højt under hvælvingen, et over hver af sidegangens buer i tilspidsede perspektivisk udvidede muråbninger. Denne belysning passer fortræffeligt til hele den indre form og bidrager endnu mere til dens imponerende storhed og ærværdighed.

Kirkens altertavle, der er høj og af anselig størrelse, hører ved sit billedhuggerarbejde til de fortrinligste kunstværker fra

Middelalderen, vi har i Danmark. Den har tre afdelinger, der er lukket ved fire døre. Dens hele bredde med karmen udgør $8\frac{1}{2}$ alen og højden af tavlen eller det egentlige alterskab 3 alen. I den midterste afdeling står St. Clemens oprejst i fuld legemsstørrelse med pavelig dragt og krone holdende et skibsanker i sin højre hånd. I afdelingen på hans højre side ses St. Anna, Marias moder, der holder Jesusbarnet på armen, og Maria, som rækker barnet et æble. I den tredie afdeling på venstre hånd står Johannes Døberen med en bog i sin venstre hånd. På den ligger et lam, som han peger på med den højre samtidig med, at hans venstre fod træder på et dyrehoved. På denne afdelings to fløjddøre er de 12 apostle anbragt, seks på hver dør. Hver af apostlene står i deres eget rum og holder det redskab, hvorved de led martyrdøden, og ved hver apostel er anbragt en mindre skikkelse, der synes at være et helgenbillede.

Alle disse billeder, med deres nicher, dørene og den underste del af altertavlen, er støbt af malm, og fra begyndelsen var det hele stærkt forgyldt og besat med ædle stene. Men efter reformationen blev Aarhus Domkirke ikke alene berøvet sine guld- og sølvkar og andre kostbarheder, men også den ægte forgyldning, og de ægte stene blev pillet af. Hvad der endnu kunne være tilbage blev ikke skånet i de senere overfald fra fjendtlige hære, som Aarhus med hele Jylland måtte lide under: 1626 af østrigske tropper, 1643 af svenske, 1657-59 af svenskerne og polske hjælpetropper. I 1781 blev altertavlen sidste gang restaureret og påny forgyldt ved privates hjælp. Har den end ikke den samme guldgans som i gamle dage, er den dog anselig og prægtig nok. Alle figurerne er udarbejdet med stor flid og renhed, og ansigterne fattes hverken liv eller karakter. I særlig grad er Marias ansigt indtagende ved det talende udtryk af hellighed, ædel fromhed og kærlighed, hvorved hun i moderlig glæde betragter sit guddommelige barn. Der er også rige udtryk i de tolv apostles ansigter, og Johannes er heldigt udformet. Denne altertavle, der er af træ, er et af de skønneste kunstværker fra middelalderen, som findes i Danmark. Den er fra anden halvdel af det 15. århundrede og blev i 1479 bekostet af Biskop Johannes, eller Jens Iversen af Langernes slægt, som også ligger begravet her.

I de to andre store rum inden for fløjddørene findes følgende malerier: I rummet på venstre side mod nord ses opadtil et stort skib for fulde sejl, fra hvilket sømændene kaster St. Clemens ud i havet med et skibsanker om halsen. Nedadtil ser man en kirke eller et kapel, hvor St. Clemens skrinlægges af to engle. Desuden ses nogle tiggere og krøblinge. Indvendig på fløjddøren til denne afdeling ses St. Clemens i fuld ornat med et anker i højre hånd. Nedenfor ses St. Anna og Maria, der holder barnet Jesus foran sig i højre hånd og i venstre en lille kurv med blomster. I rummet på højre side mod syd ses Johannes, der døber Jesus i Jordan-floden. Nedenfor ser man Johannes' henrettelse samt Herodias' datter, der står med et fad i hånden. En soldat rækker Døberens hoved frem mod hende, holdende det i håret. Indvendig på fløjddøren ses foroven Døberen Johannes, der holder en bog med et lam, som han peger på. Nedenfor står Biskop Jens eller Johan Iversen i sin bispedragt holdende sit våben foran sig. Ved siden af ham ses hans bispehue og stav. Bagved ses evangelisten Johannes med en kalk, hvorpå der sidder en drage. Den skal fortælle, at denne evangelist for at bekræfte sin tros sandhed, har drukket gift, uden at det skadede ham.

Disse malerier fortjener opmærksomhed, selv om de i kunstværdi ikke kan sættes lige med billedhuggerarbejdet, men både i tegning, farve og perspektiv fremviser en langt større renhed. Malerierne har absolut ikke vundet ved de gentagne reparationer, opmalinger, der har forværret og ikke forbedret dem.

Lukkes altrets fire døre, fremstiller de Christi lidelseshistorie i otte malerier foruden to, der viser Judas' forræderi og Christi sjælelidelser i Gethsemane have samt de sovende disciple. Mellem de otte malerier findes fire små felter med bibelske emner.

Oven over hele altertavlen er anbragt en halvrund gesims eller forhøjning med fem malerier: Christi genkomst til dommens dag, forklarelsen på bjerget, Christus siddende ved Faderens højre hånd, opstandelsen og himmelfarten. Endelig i midten oven over denne i en højde af henved 10 alen er der et mindre alter med to fløjddøre, i hvis indre ses Gud Fader som

en gammel kronet mand, der sætter en krone på den siddende Marias hoved, og øverst på spidsen af dette alter ses Christus på korset med de to røvere ved sin side. Udvendig på fløjdøren er der to malerier: St. Antonius, på hvis ene side ses et svin, og St. Sebastian bundet til et træ og såret af pile. Indvendig på døren ses to keruber i brogede drapperier. Den ene træder sejrende på en drage. Dette mindre alter er noget yngre end det andet, skænket 1514 af biskop Niels Clausen, som i samme år skal have restaureret den store altertavle. Den samme biskop skænkede i 1508 kirken de to kunstfærdigt udarbejdede og prydede egeskabe med forgyldte beslag, der står ved korets vdre piller.

Midt i dette står en kolossal syvarmet lysestage af messing, $5\frac{1}{2}$ alen høj hvilende på tre løver og foræret til kirken i 1515 af Biskop Niels Clausen, hvis fædrene og mødrene våben samt lammet med fredsfanen findes på siden af stagen.

En stærk modsætning til denne vældige messingstage, der lige som hele kirken bærer sin tids kraftige præg, danner en $1\frac{1}{2}$ alen høj døbefont af træ, lakeret og forgyldt. Den viser tydeligt forskellen mellem det 16. og 19. århundrede og er stillet her for at spare den højst besværlige vej fra døbefonten i kirkenes vestre ende op i koret og derfra tilbage.

I 1830 blev der i kirken gjort en opdagelse, der måtte være af stor interesse for oldgranskere. I koret lige under et epitafium over en afdød ridder og hans frue findes op til muren en forhøjning af mursten, omtrent tre alen lang, halvanden alen høj og fem kvarter bred dækket med en sort, poleret sten, der har lighed med en sarkofag, og på hvilken altertavlens malmlysestage bliver anbragt, når sølvstagerne ved særlige højtidder skal præge alterbordet. Det var oberst Høgh-Guldberg, der formodede, at der kunne ligge noget interessant skjult under denne sten, som fik kirkeinspektionen til at anstille en undersøgelse den 24. august 1830.

Da man havde fjernet den øverste sten, fandt man nedenunder to murede rum, hvoraf det mindste var tomt, men i det større blev der fundet en blykiste, 1 alen 4 tommer lang, 18 tommer bred og 9 tommer dyb med blylåg. I den fandt man resterne af et menneske indsvøbt i, hvad der syntes som sølv-

brokade. Benene var meget skøre og havde et mørkt udseende. De var lagt i en vis orden med hovedet i midten og var endnu vel-bevarede. I enden af kisten lå en kløftet pind med et tværstykke, formentlig en relikvie. Oven på låget lå en blyplade delt i to stykker og næsten ubeskadiget. Her fandt man følgende indskrift, der kunne se ud til at være hugget med en mejsel:

Anno. Incarnationis. Domini. Millesimo. Ducentesimo. Quarto. Anno. Regni. Regis. Wademari. Secundo. C. Littera. Dominicali. Post. Bissexum. In Diction e. Octogesima. Septima. Epactis. Decem. Et. Septem. Luna. Septima. Tertio. Ydus. Aprilis. Obiit. Petrus. Filius. Wagens. Episcopus. Aru-siensis.

Den lyder på dansk omtrent sådan:

År efter Herrens Byrd 1204, i det andet år af Kong Waldemars regering, da søndagsbogstavet var C, efter skuddagen (?), i den 81. Indictions syvende år, som havde 17 epacter, da månen var syv dage gammel (?) den 11. april døde Peter Bagensen, biskop i Aarhus.

Det var altså kirkens første bygherre, Biskop Peder Bagensen, der havde skænket meget af sin betydelige formue til den, hvis ben her var skrinlagt.

Da domkirken næppe ved Bagensens død var helt færdig, og da ligets ben desuden var lagt i en kiste af ovennævnte størrelse, er det sandsynligt, at det først må have været begravet et andet sted, enten, som nogle skribenter mener, i Sorø ved siden af Biskop Absalon, eller, som det også menes, i St. Olufs Kirke i Aarhus, og at det siden, da domkirken var færdig, blev flyttet derhen.

Gravstedet blev senere muret til, så det nu er i samme stand, hvori det var, før det blev åbnet.

Af kirkens andre seværdigheder bør omtales monumentet over friherrerne Marselis og Rodsteen af en italiensk mester Quillinus eller Qvilino, der efter kunstkenderes vurdering er et udmærket kunstværk. Det findes i et kapel ved tårnets nordlige side bygget i 1419 af Biskop Boe Mogensen Hvid. Monu-

mentet, der er af sort, poleret, carrarisk (fra Carrara i Italien. O.a.) marmor, er så stort, at det næsten fylder en hel væg i dette kapel, der er 10 alen bredt, 12 alen langt og over 15 alen højt. På midten af epitafiet, der ikke har nogen inskription, står mellem søjlerne som på et alterbord baronesse Elisabeth Caristus til Constantinsborg med sine to mænd, baron Constantin på højre side (hvem hun står nærmest, fordi hun efter sagnet levede lykkeligst med ham), og baron Rodsteen på venstre side. Alle er ovenfor bekranset af tre engle. På siderne ses to store figurer, der betegner evigheden og visdommen. Det kostede, gulvet iberegnet – det er belagt med sorte og hvide marmorfliser – efter familiens egen angivelse 6450 rigsdaler. Foruden baronesse Elisabeth, som bekostede dette monument særdiggjort i 1703, og som døde i Kjøbenhavn i 1706, samt hendes to mænd, hvoraf den sidste overlevede hende, ligger her flere af den adelige familie begravet i ligkælderen.

Under gulvet i våbenhuset i et gravkapel ligger i en gul træ-kiste den 146 år gamle nordmand Drackenberg's lig, der, uagtet det ikke er balsameret, dog synes at trodse tiden lige så meget i døden som i livet. Skønt liget har ligget her siden 1772, da Drackenberg døde, er det bemærkelsesværdigt, hvor godt denne naturlige mumie holder sig, skønt den idelig vises frem og derved udsættes for luftens påvirkning. Aarhus Domkirke ejer således i Drackenberg et mindesmærke, som vel næppe nogen anden kirke kan opvise mage til.

Drackenberg var født i året 1626. Fra sit 13. år gik han til søs og gennemførte i et tidsrum på 78 år mangfoldige sørejser med alle nationers skibe. I sit 96. år tog han til Jylland, foretog idelige fodrejser rundt i landet, men opholdt sig dog mest, efter at han var blevet 102 år gammel, hos Grev Danneskjold-Samsøe. Da han var 106 år gammel hentede han selv til fods gennem Jylland, Fyen og Sjælland sin dåbsattest i Norge. I sit 109. år blev han højbådsmand (en slags underofficer. O.a.) ved Holmen. I sit 111. år forlovede han sig med en skipperenke og giftede sig kort efter med hende. Dette ægteskab varede kun kort. Hans hustru døde efter få års forløb. Derpå rejste Drackenberg til Jylland, hvor han opholdt sig rundt omkring hos sine højvelbårne velyndere. I sit 130 år friede han til en

ung, smuk bondepige, der naturligvis afslog hans tilbud om ægteskab. Han bejlede siden såvel til ugifte piger som til enker, men fik nej alle steder. De sidste 14 år af hans mærkværdige liv tilbragte han i Aarhus hos grev Danneskjold-Samsøe, der sørgede for hans underhold. I denne sin velgørers hus døde han i 1772 efter at have levet under syv danske konger, i en alder af 146 år og blev under megen højtidelighed ledsaget af et talrigt følge bisat i domkirken.

Kirken har også et prægtigt orgel, der af kendere er anset for et af de fortrinligste i Danmark. Det er bygget af orgelbygger Carstens og kostede, da det i 1730 blev færdigt, 3000 rigsdaler. Piberne danner lige som tre pyramider. På spidsen af den midterste og største ses et urværk, som slår inde i kirken. På spidserne af de to andre pyramider på siderne er Kong Frederik den Fjerdes navn og krone anbragt. Ved en reparation af orglet i 1747 blev orgelbyggeren Wolff sammen med en af sine arbejdere dræbt af et lyn netop, som de i kirken var beskæftiget med orglet.

Prædikestolen er også skøn. Den er opsat efter reformationen i 1588 og udmærker sig ved en mængde fint og smukt billedskærerarbejde.

Der er ialt 175 begravelser under hele kirkegulvet.

Endnu bør tilføjes, at St. Olaikirke faldt sammen, og dens menighed blev i 1548 lagt til domkirken, så denne i 84 år havde to sognepræster, nemlig indtil 1632.

Den anden sognekirke var vor Frue-Kirke, der skal være bygget i 1280. Den var i katolsk tid en klosterkirke og hørte til det daværende Sortebrødre-Kloster, men efter reformationen blev dette kloster gjort til et hospital og dets kirke skænket byen af Christian den Tredie som sognekirke.

Foruden disse to kirker har byen haft den tidligere omtalte St. Olaikirke, der blev bygget i 1102.

Før reformationen havde byen seks klostre.

Aarhus har en lærd skole, to borgerskoler og en friskole foruden private institutter, et rådhus og et hospital med tilhørende kirke.

I nærheden af byen er opført en storartet helbredelsesanstalt for sindssvage, nærmest bestemt for Nørrejylland (Psy-

kiatrisk Hospital. O.a.).

En allé fører fra byen til Marselisborg Skov, hvor flere smukke områder er indrettet, så indbyggerne om søndagen kan fornøje sig her. Skolebakken i byen byder på en skøn udsigt over havet, havnen og skovene på begge sider af staden. Udsigten fra St. Olufs kirkegård over det vide hav og mod Kalø Amt er vid og skøn.

På stadens sydside findes en skanse, der skal være anlagt af Wallenstein. Længere ude, en mil fra byen og et par tusinde alen fra havet, ligger herresædet Mosgaard i en bakkefuld egn med skønne og smagfulde anlæg.

I Kalø-Vig, to mil fra Aarhus, ligger Kalø, der ved en 700 alen lang stenbro er forbundet med land. På denne ø, hvor der indtil 1172 lå et munkelov, byggede Kong Erik Menved i 1313 det befæstede Kalø-Slot, hvor Gustav Erikson Wasa blev hensat som fange i 1518. Det blev nedrevet i 1670, og en del af dets materialer blev brugt til Charlottenborg Slots opførelse i København, men endnu er ruinerne nogen af de mest uforgængelige og smukke i Danmark.

Horsens

Horsens er en smuk og velbygget by for enden af Horsens Fjord med mere end 500 huse. Indbyggertallet var i 1850 5827. I 1840 var der 4933. På 10 år kom der altså 894 flere indbyggere til.

Saxo mener, byens navn kommer fra cimbriske høvding Hothers, som kaldte byen Hothersnæs, da han opholdt sig der en kort tid. Andre forfattere mener, det stammer fra det gamle danske ord hors eller hest, som også findes i byens våben. At byen allerede i det 11. århundrede har været købstad, slutter man sig til af en gammel mønt eller sølvbrakteat, der er slået der, og hvorpå der står ordet hors og en konges hoved. Det er formentlig Kong Svend Estrithsens.

I 1285 blev den udplyndret af nordmændene. 1313 byggede Erik Menved det befæstede slot Bygholm på en bakke nær den nuværende herregård af samme navn, men det blev allerede syv år efter brudt ned ifl. Christopher den Andens håndfæstning. Stadens ældste kendte privilegier er skænket af Christopher af Bayern i 1442. I 1540 nedbrændte den næsten helt, og i 1626 led den stærkt på grund af de kejserlige tropper. I Valdemar den Andens tid drev den en betydelig handel. Ved denne by blev Christian den Tredie under fri himmel hyldet i 1534.

Horsens ligger tæt ved vandet, har et lyst og dejligt udseende og er en af de smukkeste byer i det egentlige Danmark. Især udmærker sig Søndergade, Nørregade og Smedegade ved deres ualmindelige længde og bredde og deres skønne bygninger. Dens beliggenhed i en af Jyllands skønneste og mest frugtbare egne og med den for de største skibe sejlbare og sikre Horsens Fjord er særdeles fordelagtig for handelen, og havnen eller åen, hvor skibene kan lægge sig tæt op til byen, er en af de største i landet. Ikke langt fra Ladebroen (en af de fire broer, der fører over åen) på den plads, hvor en gård, som endnu kaldes Slottet, er bygget, stod tidligere Stjernholms Slot. Indbyggerne ernærer sig især ved handel og søfart.

Byen har to kirker, men der holdes kun gudstjeneste i den ene. St. Ibs Kirke er ikke stor, men smuk, lys og temmelig moderne. Prædikestolen, et sandt kunstværk udarbejdet i ibenholt og andet fint træ, har næppe sin lige i Danmark. Alteret har en usædvanlig form, da det er indrettet som en niche, hvis halvkuppel bæres af hvide, riflede, joniske piller med forgyldte kapitæler. Monumenter eller oldtidslevninger findes slet ikke her. Den anden kirke, Klosterkirken, som i katolsk tid tilhørte Franciskanermunkene og nu ikke mere bruges, er stor, men temmelig lav og ikke meget lys. Her findes en del interessante oldtidslevninger og en mængde gravminder og ligsten. I det store kor findes en gammel altertavle med meget billedskærerarbejde fra en fjern tid. Dens hoveddel i midten fremstiller Jesu korsfæstelse med over 30 figurer, deriblandt seks heste. I de to sideskibe ser man de tolv apostle og neden under den mellemste store tavle Maria med Jesusbarnet og de hellige tre konger. Alt er meget fornemt forgyldt.

Blandt de her begravede mærker man sig især den ulykkelige, russiske kejser Ivans fire søskende, som, efter at de havde siddet fængslet forskellige steder i Rusland i 34 år, efter faderens, hertug Anton Ulriks død førtes til Danmark og levede i Horsens fra 1776 til 1801, da den sidste af dem døde. De beklagelige fyrsteofre hviler i deres eget kapel i sorte fløjlsbetrukne kister med plader af sølv. På hver af dem står navn, fødsels- og dødsår. Den sidst afdøde, prinsesse Catharina, som var den ældste af de fire søskende, var meget religiøs og godgørende. Da hun skulle dø, forlangte hun, at man skulle begrave hende og hendes søskende i jorden og sælge sølvpladerne og fløjlet på kisterne til fordel for de fattige, men hendes ønske blev ikke fulgt.

Det såkaldte Slot eller Palais i Horsens, hvor de russiske prinsesser og senere prinsesse Charlotte Frederike boede, ligger lige over for kirken og ser ud som et middelmådigt borgerhus.

I byen findes en lærd skole, to borgerskoler, et hospital og flere andre institutioner til velgørende formål.

I omegnen i en cirkel med $1\frac{1}{4}$ miles radius ligger 9 herregårde, 15 landsbykirker, 12 vandmøller foruden forskellige velbyggede avls- og lystgårde. Længere ude endnu flere kirker, herresæder m.v., af hvilke ikke så få kan ses fra Horsens. I Væhr Kirke, hvor stamgodset Steensballegaard har sin begravelse, hviler levningerne af den berømte Griffenfeldt. Herregaarden Bygholm, i hvis nærhed på en bakke det befæstede Bygholm Slot lå, har smagfulde haveanlæg. Fra skråningen af en tilstødende skov har man den skønneste udsigt over Horsens, fjorden og hovedgaarden Boller. I haven der er en mærkværdig levning fra oldtiden, det såkaldte Slangebjerget. Boller, der i sin tid ejedes og beboedes af Kirstine Munk, tilhører nu grev Friis til Frisenborg. Skoven er skøn og har lange, snorlige alléer. I Uth Kirke er der begravelse for Boller med nogle kostbare marmorkister. Fru Karen Gyldenstjerne, som i 1575 byggede kirken, hviler her med sin mand, Holger Rosenkrands. Egnen her omkring er yndig. Ved Væhr og Steensballegaard er der skønne udsigtssteder. Ved Tonderup Kirke, som ligger højt og bruges som sømærke, er der en meget vid

udsigt, man kan herfra se hele 30 kirker. Ved Steensballesund en kvart mil fra byen er der fløtsbjerge (højder skabt af lagdelte stenarter. O.a.) af hvide skæliske (forsteninger af hvide dyr med skæl. O.a.). I retning mod Skanderborg ser man Himmelbjerget, det højeste punkt i Danmark. Vejen mellem Horsens og Skanderborg er rig på skønne og store udsigter. I særdeleshed har man fra toppen af den meget høje banke ved Ousted, 1½ mil fra Horsens, en meget vid og fortræffelig udsigt.

Skanderborg

Skanderborg er en lille by mellem Horsens og Aarhus med noget over 100 huse. I 1840 var der 890 indbyggere, i 1850 var der kommet 152 nye til, så tallet var 1042.

Skanderborgs beliggenhed og omegn hører til de skønneste, nogen købstad i Danmark ejer. En mængde skove, søer, banker og dale omgiver byen, der strækker sig langs bredden af sin sø.

Byen, der er uden større betydning, har tidligere været en landsby kaldet Skanderup, men da slottet Skanderborg blev bygget, tog byen navn efter det, og da den fra det tidspunkt begyndte at vokse, gav Frederik den Anden byen købstadrettigheder i 1583. Ved den sydlige ende af byen på en bakke lå i fordums dage Skanderborgslot. Det lå så godt som på en ø omgivet af den store Skanderborgsø og af flere store skove. Det er dette slot, som har gjort Skanderborg historisk interessant. Hvornår det oprindeligt blev bygget vides ikke, men allerede i år 1212 opholdt Valdemar den Anden sig på dette slot. I 1326 blev det, skønt stærkt befæstet, besat af grev Geert af Holsteens tropper. De blev der i to år efter grevens død, da det i sommeren 1342 blev belejret af Niels Ebbesen. I forening med en mængde misfornøjede jyder førte han endnu på det tidspunkt på egen hånd krig mod grev Geerts sønner og havde overvun-

det en holsteensk hær ved Skjern-Aaen (Nørre-Aaen) den 2. maj 1342. Men da grev Geerts søn Heinrich undsatte slottet med en stærkere hær, udfoldedes der ved Skanderborg et blodigt slag den 2. november 1342. Den jydsk hær blev totalt slået, og den modige Niels Ebbesen faldt sammen med en mængde soldater på begge sider. Senere har Frederik den Anden, Christian den Fjerde som kronprins og Frederik den Fjerde i længere tid opholdt sig på dette slot, som fik købstadrettigheder af den førstnævnte konge i 1583. De blev senere overdraget til byen, der også har været befæstet, og som endnu i 1644 var forskanset, hvad man endnu kan se spor af.

Af de fire søer, der omgiver byen, er Skanderborgsø særlig interessant. Det var her, den store konge, Fjerde Christian, lagde grundvolden til sin dygtighed som sømand og sit kundskab til skibsbyggerkunsten. Der blev nemlig på Skanderborgsø bygget et lille skib udrustet med master, sejl, takkelage og redskaber som et stort orlogsskib. Skibets besætning var erfarne og dygtige sømænd, der sejlede omkring med prinsen og underviste ham i alt, hvad der hører til at styre og lede et skib. Kongen blev også en så udmærket sømand, at han endog i storm og uvejre kunne styre et skib og nævne ethvert redskab derpå fra det største til det mindste ved sit rette navn, lige som han også forstod skibsbygningskunsten så godt, at han selv lavede modellen til de største og kønneste skibe, han lod bygge.

Som en rest af Skanderborgslot må omtales Slotskapellet, der nu er byens kirke. Det er kun lille, men ret pænt. Endnu ser man Frederik den Andens og hans dronnings enkle, åbne stolestader af egetræ på kapellets gulv. På kongens stol ses hans tyske valgsprog: „Trau ist wildbret“ (Tro er Vildbrad (vildt) eller mere sandsynligt kongens hund af samme navn. O.a.) og bogstaverne M. H. z. G. a. 1572 (mit håb til Gud alene).

I Skanderborgsø, der er omgivet af frugtbare marker og betydelig skov, hæver sig, nær bredden, og lige for slotsbanken en dejlig skovbevokset holm gemmenskåret af gange. Den kaldes Æbelø. Tæt uden for Skanderborg ligger den førnævnte Skanderup Kirke, der gav byen oprindelse og navn. Denne kirke, der er hvid og pyntelig med tårn og spir og omgivet af en firkantet mur, har en indtagende, malerisk skøn beliggenhed.

Fra Slotsøen, der ved to små broer er forbundet med byen og den dejlige Dyrehave, har man forskellige steder den skønneste udsigt. Også Slotsbakken byder på en indtagende udsigt over by og sø, men ingen udsigt overgår i skønhed den, som tilbyder sig, når man bestiger Slotskirkens tårn og fra dets øverste del overskuer den hele egn. Vest for byen ligger på en høj bakke den lille, nette herregård Lægaardslyst. Man finder her adskillige mindesmærker fra oldtiden og tillige den fortrinligste udsigt til byen og mod sydvest over den store, urolige Mos-Sø. Egnen ved og omkring denne sø hører til de skønneste og skovrigeste i Jylland. Silkeborg, den største skovgård i Jylland, har alene over 5000 tønder land skov. I middelalderen lå her en mængde klostre. Her lå det berømte Øm (senere Em) Kloster, der i 1560 blev indrettet til kongeligt hus, men senere revet ned, Voer Kloster, et af de ældste munkeklostre i landet, Vissing Kloster, et nonnekloster, Ringkloster, også et nonnekloster, m.fl. Ved Juul Sø nord for Mos-Sø ligger Himmelbjerget, som skal være en af de højeste bakker i Jylland, og hvorfra man kan se Samsø på otte miles afstand. Himmelbjergets højde har været angivet meget forskelligt, fra 1000 til 1800 fod. Dets rette højde er imidlertid kun 550 fod over havets overflade.

Greenaa

Greenaa er en lille by med henimod 200 huse. I 1840 var indbyggertallet 902, 10 år senere var der kommet 197 flere til, og tallet var 1099.

Det var den østligste losse- og ladeplads i Jylland og ligger en fjerdingvej fra havet ved en å, som tæt syd for byen deler sig i to grene, hvorover der er lige så mange broer. Aen kaldtes i ældre tider Diursaa, men senere Grind eller Greenaa, hvorfra byen har sit navn. Byen er gammel og eksisterede allerede i 1060. I et dokument af 1262 nævntes den allerede som købstad, der på den tid udplyndredes af den norske jarl Erling Skakke. De ældste af dens privilegier er forsvundet under

brand, men Christian den Første bekræftede i 1460 alle dens tidligere privilegier. Byen lå indtil 1628, da den sammen med havnen blev ødelagt af svenskerne, langt mere østlig og nærmere kysten. Byens kirke, kaldet St. Peders-Kirke, er meget smukt bygget op, efter at den brændte i 1627. Byens rådhus er en smuk bygning opført i nyere tid.

Byen har for tiden en højst ubetydelig handel, mens den tidligere havde en betydelig kornhandel, især på Norge. Havnen, der blev ofret store summer på i krigen fra 1807 til 1814, er ikke værd at forbedre på, da en østlig storm på et enkelt døgn kan tilintetgøre flere års anstrengelser.

En mil syd for Greenaa ligger Katholm, en gammel gård med en god ladeplads under forbjergtet Havknode, ved hvilket selv større skibe kan komme nær land. Men her er ingen god havn, for når det blæser, omend kun lidt, er havet straks uroligt og bryder voldsomt mod de høje klinter.

Øst for Katholm ligger på en strækning af en halv mils længde og en ottendedels bredde langs med stranden små klitter bevokset med klittag og marehalm, og syd for Katholm ved Glatved Strand findes mærkværdige høje af muslingskaller samt et udskibningssted for et kalkbrud, der ligger her.

Rugaard, en gammel herregård, ligger meget smukt ved en lille sø, der er omgivet af høje, skovbevoksede bakker og kun ved en smal strimmel land er skilt fra havet.

Ebeltoft

Ebeltoft er en lille by ved en bugt af Kattegat med omtrent 150 huse. I 1840 var indbyggertallet 929. I løbet af 10 år kom 183 nye til, så i 1850 var tallet 1112.

Ebeltoft er en gammel by, formentlig fra det 13. århundrede. I 1310 fik den købstadsfriheder af Erik Menved. I 1627 blev den næsten helt ødelagt af de kejserlige tropper, der havde et hovedmagasin der. Byen strækker sig i en lang linie tæt ved stranden og har en smuk kirke med et højt tårn. Kirken er

meget stor i forhold til byen. Ebeltoft har en vinterhavn og en god skibsbro, hvor skibene kan lægge til, lade og losse.

Ebeltoft Vig eller Bugt byder på et udmærket fiskeri og er i uvejrligt vejr tillugssted for de søfarende. I krigsårene har der ofte været stationeret orlogsskibe her. I 1659 ødelagde her den engelske kaptajn Coxe med otte orlogsskibe den flotille af fem orlogsskibe og 31 transportskibe, som de allierede havde samlet for at gennemføre en landgang på Fyen, der var besat af svenskerne.

Ved byen ligger en høj banke kaldet Skandsen, hvor man finder spor af volde og en fri udsigt over byen og bugten. Både denne skanse og byens skov tjener som spadseresteder.

Ved bugtens indløb ligger mod vest forbjergene Helgenæs, berømt ved to søslag. Ved det ene vandt Svend Tveskjæg i 984 over sin fader Harald Blaatand, ved det andet vandt Magnus den Gode i 1044 over Svend Estridsen. Det var også her, Harald Blaatand blev skudt af Palnatoke. Mod øst ses Molsnæs, og en mil sydøst herfor ligger den lille ubeboede ø Hjelm, hvor den landflygtige marsk, Stiig Andersen, i 1290 byggede sig et befæstet slot, som Erik Menved lod ødelægge i 1295.

Randers

Randers, en anseelig købstad, ligger ved Gudenaasens nordlige bred, ikke langt fra dens udløb i Randers Fjord. Byen har omtrent 800 huse. I 1840 var folketallet 6633, og i det næste tiår steg det med 705 til 7338 indbyggere.

Byen ligger lavt og i en dal ved foden af en meget høj banke, kaldet Flintbjerg. Den var i begyndelsen et fiskerleje og lå på det ovennævnte Flintbjerg, hvorfra den siden flyttedes til sin nuværende plads. Man antager, at byens navn har sin oprindelse fra nogen tørringsanstalter, man hængte laks op i, de kaldtes Rander, hvorefter byen så blev benævnt Rannæs, Randræs eller Randers, men i islandske skrifter Randaros.

Randers er en gammel og historisk meget berømt by, der allerede i det 11. århundrede var møntsted. I Knud den Helliges tid havde vendelboerne og den øvrige jyske adel her deres samlingsplads i året 1086 under anførsel af Esbern Jarl og ligeledes i Valdemar den Førstes tid i 1157. Det ældste af byens privilegier skal være udstedt af Erik Menved i 1302. Kong Christopher stadfæstede dem i 1321 og senere ligeledes Valdemar Atterdag, Dronning Margrethe og flere andre.

I 1247 blev den indtaget af hertug Abel. Det var i Randers, at fædrelandets modige befrier, Niels Ebbesen, natten mellem den 31. marts og 1. april 1340 med 60 mand overfaldt og dræbte den herskesyge grev Geert af Holsteen, der med 4000 mand havde sit hovedkvarter her, mens hans sønner udsugede det underkuede land. (Huset, hvori Geert blev dræbt, vises endnu frem ved byens søndre port). I 1359 blev byen forgæves belejret af Valdemar Atterdags tropper og i 1534 forgæves stormet af den oprørske bondchær under skipper Clemens. I vinteren 1644-45 stod general Wrangel på Flintebjerget i en forskanset lejr, og ved den lejlighed skal byens fæstningsværker være blevet forbedret, men de har næppe nogen sinde været af større betydning. I 1658 blev Randers da også straks indtaget af svenskerne. Af de tidligere fæstningsværker er der endnu enkelte spor tilbage, men af de to slotte, der har ligget i byen, er alle spor borte.

Randers havde i ældre tider seks kirker og tre klostre: Vor Frue- eller Mariæ-Kirke, en sognekirke bygget i 1040, hvoraf nu intet spor er tilbage, St. Petri-Kirke, ligeledes en sognekirke, skal have ligget i nærheden af torvet og kirkegården have optaget en del af byens nuværende torv foran ved rådhuset. Den er formentlig bygget i slutningen af det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede. St. Laurentii-Kirke har ligget på en temmelig høj bakke uden for den gamle Nørreport og byens tidligere grave. Den skal være bygget senere end St. Petri-Kirke. Den blev revet ned i 1535, da Christian den Tredie skænkede kirken til byen som fri ejendom, men dens gamle kirkegård ligger der endnu og bruges den dag i dag som Assistents-Kirkegaard til Randers by. St. Clemens Kirke og kirkegaard har ligget på en del af Middelgaden og Brødrega-

den og strakt sig mod syd til hjørnet af Storegade. Kirketårnet har stået ved den sydlige ende af Taarnstrædet, og denne gade har udgjort den nordre del af kirkegården. Hvornår denne kirke blev bygget, vides ikke, men at den må være gammel kan sluttes af, at den omtales i et dokument af 1403. Kirken blev revet ned i 1540 efter reformationen med undtagelse af tårnet, der brændte i 1671. Så blev også det revet ned til grunden. Graabrødre- eller Slotskirke skal sammen med et Graabrødrekloster være bygget i 1236. Kirke og kloster med kirkegård og øvrige tilliggende grunde har alle ligget på den østre side af Brødregade inden for byens gamle grave eller volde. Efter reformationen blev Graabrødre-Klosterkirke i 1536 indrettet til sognekirke under navnet Slots- eller Dronningsborg-Kirke. Den kaldtes ligeledes Brødre-Sognekirke. Helligaands- eller St. Martins-Kirke, den nuværende sognekirke, er en gammel anseelig gotisk bygning med udbygning på begge sider af hovedbygningen. Den formodes at være bygget i 1239 eller 1240. Allerede længe før reformationen var den sognekirke. Kirken har aldrig haft tårn eller spir før 1795, da St. Petri Taarn blev revet ned, og man i dets sted opførte et nyt tårn med kuppel og spir over den vestre del af kirken. I tårnet hænger fire klokker. Kirken har en smuk altertavle og prædikestol, et smukt orgel og et smukt ligkapel kaldet St. Johannes' Kapel.

Byens klostre var Frue Nonnekloster af Benedictiner-ordenen, uden tvivl det første og ældste kloster i Randers, men hvornår det er bygget, vides ikke. Formentlig er det bygget i det 11. eller 12. århundrede, da det omtales i dokumenter fra den tid. I begyndelsen af det 16. århundrede flyttede nonnerne fra Frue Kloster til Mariager, hvor der var rejst et nyt kloster til Jomfru Maria. Klosteret blev revet ned sammen med Frue Kirke, som ovenfor er omtalt. Graabrødre-Kloster var et af de anseeligste gamle klostre i Nørrejylland. Dets munke hørte til Franciscaner-ordenen, men efter deres klædedragt blev de kaldt Graabrødre. Det blev bygget sammen med Graabrødre-Kirken i 1236. Ordenen fortsatte sin virksomhed indtil 1530, da Frederik den Første skænkede Rigshovmester Mogens Gjõe Graabrødrekloster med alle tilliggender samt kirke

og kirkegård, og munkene måtte ufortøvet begive sig bort. Det tredie kloster, Helligaands Huus eller Kloster, eller, som det undertiden kaldtes, Hospital, er antagelig bygget i 1230 eller kort efter. Til dette kloster hørte, som ovenfor omtalt, den nuværende St. Martinskirke.

Randers har to torve og 65 gader. Hospitalet er stiftet i 1558 af Christian den Tredie. Rådhuset er en gammel bygning. Dets alder kendes ikke med sikkerhed, men det er formentlig bygget i begyndelsen af det 15. århundrede. Byen har en lærd skole og flere borgerskoler. Udenfor den ligger Nørrejyllands Provindsial-Tøihuus (våbenlager. O.a.).

Den såkaldte Tøihuushave bruges sammen med to andre anlæg, der ligger ved byen, som spadseresteder. Kirketårnet, der tidligere var langt højere, byder på en vid udsigt.

Som handelsby er Randers en af Jyllands anseeligste købstæder i et godt opland og med en ikke ubetydelig handel og skibsfart samt eksport af landets produkter til fremmede lande, skønt byens beliggenhed ikke er den gunstigste i den henseende. Op ad Randers Fjord og Gudenaå kan nemlig kun skibe med 6-7 fods dybtgående nå helt op til byen. Større skibe med fuld last må derfor losse og lade enten i åen ved Kloster Ladeplads eller i fjorden ved Mellerup eller ved Udbyhøj.

I Randers' omegn ligger Dronningborg, et herresæde, som tidligere var ladegård for to slotte, der blev bygget i Randers i henholdsvis 1357 og 1550. Endvidere Trudsholm, et herresæde, der har tilhørt den berømte krigshelt Otto Krumpen.

Mariager

Mariager er en lille købstad ved Mariagersfjord med omtrent 100 huse. Der boede i 1840 564 indbyggere, i 1845 var tallet faldet til 523 og i 1846 atter steget til 546. Noget tyder på, at denne by ikke som andre danske byer går frem i indbyggertal.

Den har en smuk beliggenhed ved fjorden, der løber ind fra

Kattegat og er fire mil lang og en halv mil bred. Gennem byen slynger sig to store bække. Nærved er skov, og udsigten over fjorden er dejlig. Staden var i begyndelsen en landsby, hvis indbyggere gjorde hoveri-arbejde for Mariagerkloster, men efterhånden, som klostret vandt i rigdom kom der nye borgere af håndværkerstanden til, så landsbyen snart fik anseelse som en købstad med navn efter klostret. Ifølge et privilegium, som Christian den Første i 1449 gav klostret, fik den handelsfrihed under klostrets beskyttelse og til dets tjeneste. Men efter reformationen har den formentlig fået sine første købstadrettigheder af Christian den Tredie. Byen har tidligere været større og af større betydning end nu og fjorden mere befaret med handelsskibe. Især var skibstransporten af kalk stor. På en betydelig strækning på begge sider af fjorden var der anlagt kalkbrænderier. Endnu i midten af forrige århundrede var toldindtægterne her lige så store som i Randers.

En stor brand ødelagde byen i 1583. Omtrent på den tid blev toldstedet flyttet herfra til Hadsund, hvilket bidrog til at svække byen. Mariager har en lille havn med en vanskelig indsejling. Byens indbyggere er for en stor del håndværkere og agerdykere.

Byens kirke, tidligere det nedrevne Mariagerklosters kirke, er stor, 84 alen lang, 48 alen bred og 52 alen høj og har indvendig tre rækker hvælvinger hvilende på 82 store, ottekantede piller. Et grundmuret rådhus er i senere tid opført på torvet. Byen har et fattighus og en skole.

Fra en nærliggende høj ser det opmærksomme øje alle de fartøjer, der passerer ind og ud af Randers og Mariager Fjord.

Tæt ved byen ligger herresædet Mariagerkloster, hvor tidligere St. Mariæ- eller Mariagerkloster lå. Dalsgaard, en herregård, ligger på fjordens nordbred med udskibningsrettigheder fra Nybro, Stevnbek, Vivebro og Hadsund Færgebro.

Hobro

Hobro er en lille by med over 100 huse. I 1840 var her 770 indbyggere, i 1850 1173, så der er god vækst i byen, der på 10 år har fået 403 indbyggere mere.

Hobro ligger i en dal ved Mariager Fjord, der, såvidt den berører byens grund, kaldes Hobrofjord og er omgivet af bakker. Forbi byen flyder en å, der løber ud i fjorden. Over åen er der i den nordre ende af byen bygget en bro. Nogen mener, at en formuende mand ved navn Hoe, som boede på en gård i nærheden kaldet Hoestrup eller Hoestrop, og som ejede egnen, har bygget broen, og at byen efter ham har fået navnet Hobro. Hvor gamle dens ældste købstads-rettigheder er, vides ikke, men at den har haft købstads-privilegier i det 15. århundrede kan ses af, at Frederik den Anden fornyede dem i 1560.

Kirken, der er lille, men net, ligger på en høj banke ved byens sydside. Hobro har i den senere tid lidt betydeligt under brande. Den har nu adskillige smukke bygninger, deriblandt den grundmurede skole. Indbyggerne ernærer sig ved agerdyrkning og lidt handel. Ganske nær byen ligger en smuk, lille skov.

Viborg

Viborg er hovedstaden i Viborg Stift med over 400 huse. I 1840 var indbyggertallet 3343, i 1850 var der kommet 696 nye til, så tallet var på 4039.

Byen ligger omtrent i midten af landet ved Viborg Sø, til dels på dennes vestre høje bred, til dels på en odde, der er forbundet med søens østre bred. Den er sædet for Nørrejyllands Lands-Overret samt for stiftamtmanden og biskoppen. Jyllands Provindsialstænder holdt tidligere deres forsamlinger her.

Om oprindelsen til Viborg bys navn er der forskellige me-

ninger. Den rigtige er nu nok den, at navnet stammer fra Ve eller Vi (en fredet, hellig plads) og Bjorg (Bjerg), hvilket også stemmer overens med, at de fleste danske konger er blevet hyl- det af jyderne i Viborg.

Staden er den ældste by i Jylland og er af de historisk mest markante steder i hele Danmark. Dens alder taber sig i den dunkle fortid, og den nævnes i historien allerede flere gange under de hedenske kongers regering. Fra Dan indtil Christian den Femte har også de fleste danske konger modtaget deres hyldning i Viborg eller i nærheden af den. Det forhen berømte Snapsting og stændernes og adlens forsamlinger holdtes her. (Snapsting: sommertermin for udbetaling af penge i Viborg, tidl. retterting og retsterminer andre steder i Jylland. O.a.). Viborg, som derigennem voksede til en stor og mægtig stad, havde i katolsk tid og endnu i begyndelsen af det 17. århundrede ikke mindre end 12 sognekirker og 6 klostre. Bispesædet stiftedes i det 11. århundrede af Svend Estridsen.

Viborg er den første by, som blev befæstet med volde og grave. Det var Svend Grathe, som gennemførte befæstelsen i 1150 og samme år gav byen købstadret. Endnu ses enkelte spor af de forsvarsanlæg, der tidligere tjente til at beskytte denne vigtige by.

Dens borgere udgjorde i slaget ved Viborg i 1151 hovedstyrken af Svend Grathes fodfolk. Skønt de fleste indbyggere 200 år senere blev revet bort af „den sorte død“, var denne by alligevel i begyndelsen af det 16. århundrede meget anseelig og en af katolicismens hovedsæder i Danmark.

Besyderligt nok var det i Viborg i året 1526, den første danske lutherske menighed blev dannet. I spidsen stod den berømte prædikant Hans Tausen, en bondesøn. I Tyskland lærte han Luthers skrifter at kende og gjorde Melanchtons bekendtskab. Efter sin hjemkomst prædikede han i Viborg den rene lære i Graabrødre Kirke. Prioeren i klostret, hvor han prædikede, satte ham i fængsel, men da han fik ansættelse som Frederik den Førstes kapellan, turde han prædike offentligt, og da lød Guds ord, rene og uforfalskede, for første gang i Danmark i 1526 i St. Hans Kirke på Nytorvet. Biskop Jens Friis ville forbyde ham at prædike, men borgerskabet tog ham i forsvar,

spærrede Viborgs gader med jernlænker og forsamlede sig med våben for at beskytte deres præst, når de ville høre ham prædike. Stadens rådmand, Morten Hegelund, stillede sig i spidsen for dem. I 1529 fik Tausen ordre til at begive sig til København, hvor han prædikede i Nicolai kirke til københavnernes store glæde.

Krig og mange ildebrande bidrog meget til at svække byen. I 1606 brændte den helt ned. I 1643 og 1658 led byen meget, ikke blot på grund af fjendtlige men også på grund af allierede tropper, hvis sædvanlige hovedkvarter på den tid lå her, navnlig under de berømte generaler Tilly, Torstenson, Montecuculi og kurfyrsten af Brandenburg. Ved reformationens og senere ved enevældens indførelse (hvormed adelens store forsamlinger i Viborg hørte op), ved den store brand i 1726 og endelig, da det store marked snapstinget helt ophørte, tabte den gamle stad mere og mere af sin fordums anseelse og velstand.

Domkirken, der tidligere kaldtes St. Mariæ eller vor Frue Kirke, skal være bygget i det 11. århundrede, formentlig under Knud den Stores regering. Omkring 1065, da Viborgs bispedømme var blevet oprettet, blev denne kirke kåret til stiftets domkirke, men da dens første bygning fandtes for lille og uanselig til sin nye bestemmelse, blev den i 1128 ombygget og blev langt større og skønnere end før. I 1503 slog lynet ned og brændte næsten hele kirken af, så biskoppen ved at uddele aflad måtte samle penge til dens istandsættelse. I 1567 mistede kirken atter ved en brand tårne, spir og klokker, men led ingen skade indvendig. Den største ulykke, der ramte den, var i 1726, da hele kirken gik op i luer bortset fra de underjordiske begravelser. Den blev genopført og indviet i 1728. Kirkens indre er nu enkelt og skønt og har en smuk altertavle. Bag alteret ses Erik Glippings Cenotaph (liget brændte i 1726), og i et skab samme sted gemmes en hjelm, et stykke af et panser og et kårdefæste, som skal have tilhørt denne konge. Under koret er en såkaldt velbygget kraftkirke (crypta, underjordisk kirke. Krypt. O.a.), hvor der i ældre tider hver nat fra klokken tre til seks blev holdt sjælemesse over den myrdede Erik Glipping, der havde skænket en del gods til kirken, for at den skulle holde messer og vigilier (kat. aftengudstjeneste før en fest. O.a.). Da

sjælemesserne ophørte, blev krypten brugt til begravelser. På kirkegulvet står en stor lysestage, støbt i 1414.

Byens anden kirke, Søndresogns Kirke, kender man ikke byggeåret på, men den hørte i ældre tid til Sortebrødrekloster, og dens tårn blev bygget i 1696, men gik helt til ved den store ildebrand i 1726. Kirken blev nu genopbygget og indviet i 1728. Den har en særpræget altertavle af sjældent billedskærerarbejde, der forestiller Christi lidelseshistorie og er stærkt forgyldt. Prædikestolen er også et smukt stykke billedskærerarbejde.

Foruden disse to kirker fandtes tidligere mange flere, blandt hvilke man endnu ser ruinerne af Graabrødre- eller Nørre-Sogns-Kirke. Den hørte i ældre tider til Graabrødre- eller Franciscaner-Klostret, som nu er et hospital, indtil den i reformationstiden, da de gamle kirker blev nedlagt, blev anvist byens indbyggere som sognekirke.

Som i andre gamle byer fandtes her mange klostre, der alle blev nedlagt ved reformationens indførelse. Tæt ved domkirken ligger domhuset, der er en ældgammel bygning. Desuden findes en lærd skole, en borgerskole, et hospital og et tugthus.

Byens havn og ladeplads er Hjarbek ved en arm af Liimfjorden, men da afstanden til den er omtrent halvanden mil, og da Viborgs opland for en stor del er ufrugtbart, er eksporten til fremmede lande kun ubetydelig.

Uden for Skotteborg-Port ligger byens kirkegård. Fra Søndresogns kirkegårds-bakke på byens sydside og fra Nørresogns kirkegårds øst-side har man smukke udsigter.

Over Viborg Sø fører en bro til Asmild Kloster, nu et herresæde. Før reformationen var her et nonnekloster (St. Margarethe), som i 1257 blev bekræftet af pave Alexander den Fjerde.

Ved Aalemølle, 3/4 mil fra byen, har ejeren af Asmild-Kloster oprettet en betydningsfuld klædefabrik. Ved afløbet fra Viborg-Sø i Nørre-Aaen, som herfra er gjort sejlbar for pramme, lettes forbindelsen mellem denne vigtige fabrik og Randers. På Aalemølle-Hede er en mærkværdig kæmpegrav opdaget i sommeren 1822.

Omtrent to mil syd for Viborg ligger herregården Hald ved

den lille Haldsø, der i en bakkefuld hedeegn er omgivet af skov. Her findes endnu betydelige rester af den borg, som tilhørte den i den danske historie bekendte Niels Bugge, hvis portræt hænger på gården. Ligeledes ses tydelige spor af den skanse, som Valdemar Atterdags tropper anlagde mod denne borg, da kongen måtte lade den belejre, formentlig i 1355, for at tvinge dens lige så mægtige som stædige ejer til lydighed. I nærheden begynder Alheden med sine plantager.

Sydvest for byen, lidt over en mil derfra, ligger ved den gamle landevej fra Holstebro til Viborg landsbyen Finderup, hvor Erik Glipping i 1286 blev myrdet af marsk Stig i en lade. Omtrent tre mil fra Viborg ved den nye landevej fra Holstebro til Viborg ligger to kirkebyer Mønsted og Daug- eller Dagbjerg, ved hvilke der findes betydelige kalkstensbrud i gruber, der er tragtformede, og som i en dybde af 60 til hen imod 200 alen strækker sig i forskellige retninger flere hundrede alen under jordskorpen.

Skive

Skive er en lille købstad ved en å, der $\frac{1}{2}$ fjerdingvej fra byen løber ud i Liimfjorden. Den har over 100 huse, og indbyggertallet var i 1840 1015, i 1850 1256. På 10 år blev der altså 241 flere indbyggere, en by i opvækst.

Byens alder er ukendt, men den fik sine købstadsprivilegier stadfæstet i 1326. Siden fik den i 1443 nye privilegier af Christopher af Bayern, af Kong Hans i 1503, af Frederik den Tredie i 1648 og af Frederik den Femte i 1759. Byen har lidt stærkt under mange ildebrande. Den har en smuk beliggenhed med herlig udsigt til Krabbesholm skov og fjorden. Indbyggerne hører mest til industrien. Da åen kun er sejlbar for både op til skibsbroen, losses og laster skibene i fjorden ud for Krabbesholm. Byens kirke ligger mod vest på en bakke, hvorfra man skuer ned i en dyb og bred dal, hvorigennem Skive-Aae slynger sig. Den var tidligere sejlbar for små handelsskibe, nu kun

for små pramme.

Skivehuus, en herregård syd for byen ved broen over Skiveaa, var i ældre tider et kongeligt slot, hvor den kongelige lensmand over Skivehuuslen boede indtil Souverainitetens (enevældens. O.a.) indførelse, men i 1661 kom det på private hænder. Slottet var i tidligere tid befæstet med volde og grave og kaldtes derfor Slot og Fæste Skywæ.

Krabbesholm ligger $\frac{1}{2}$ fjerdingvej fra Skive. Den har en smuk skov og i denne en bakke, hvorfra man har en yndig og vid udsigt ikke alene over Salling-Land og langt ind i Viborg Stift, men også over til Mors i Aalborg Stift og et langt stykke ind i Ribe Stift, og øjet tæller en mængde kirker. Ved herregården ikke langt fra fjorden står et mærkværdigt egetræ, en stamme af omtrent otte alens omkreds smykket med en krone, hvis grene mod syd og nord strækker sig 36, mod øst og vest 42 alen.

Starupgaard, et herresæde med tårn og omgivet af grave, ligger nær ved Skivefjords østre bred i et lavtliggende område, der er meget udsat for oversvømmelse, når vandet stemmes op i Skive-Fjord.

Ørslevkloster er en herregård med færg. Ved landevejen fra Skive til Viborg nær Fiskbek-Aaens udløb i Hjarbek-Fjord er en lille bugt, der er særpræget ved, at den i ældre tider har været brugt – eller i det mindste valgt – til indskibningssted, i særdeleshed af Knud den Hellige, da han i 1186 med henblik på et togt til England her indskibede en del af sin ved Fiskbek samlede hær.

Bjørnsholm, en herregård, ligger ved Liimfjorden. Den var i fordums tid et berømt munkekloster tilhørende Cistercienser-Ordenen og kaldtes Vitskøl-Munkekloster, stiftet i 1158 af Kong Valdemar den Første. Det var et af de mægtigste og rigeste klostre i landet og havde en latinsk skole. Efter reformationen kom det til at tilhøre rigsråd Bjørn Andersen, efter hvem det da fik sit nuværende navn. Klostret havde en prægtig kirke opbygget efter modellen af en kirke i Rom med store piller af huggede sten. Man byggede på den i over 100 år, men i 1627 blev den ødelagt af de kejserlige tropper. I 1668 blev en ny sognekirke bygget i den nye længe af borggården.

Løgstør

Løgstør er en ladeplads og fiskerby på den sydlige, lavtliggende strandbred under en strækning af temmeligt høje kridtbanker. Byen har fået sit navn af, at den er bygget på nogle små øer og holme i Løgstedsovn, hvorfor den også i ældre tider kaldtes Løgstedøer. Den har omkring 500 indbyggere, der drager stor fordel af de grundede områder omkring øerne. Alle læssede skibe må, for at komme over grundene, omlade på pramme, men efter Aggerkanalens åbning er stedet også meget udsat for oversvømmelser, når de vedholdende vestlige vinde driver vandet fra Vesterhavet ind i Liimfjordens bredninger, og det stemmer sig op for grundene ved Aggersund. Indenfor Løgstør-grundene er en af naturen dannet god havn.

Lige over for Løgstør på Liimfjordens nordbred ligger herregården Aggersborg med kirke. Mellem den nuværende gård og kirken lå det gamle, befæstede kongelige slot Aggersborg, hvortil Knud den Hellige søgte tilflugt i 1086, og som oprørske bønder brændte af i 1441.

Nibe

Nibe er en lille by ved en bugt af Liimfjorden i en øde og ufrugtbar egn. I 1840 havde den 1193 indbyggere, i 1845 var tallet 1203 og i 1850 1161. Byens folketal er således aftaget i de senere år. Årsagen hertil er, at byens vigtigste indtægtskilde, sildefiskeriet i Liimfjorden, næsten helt er standset, ialt fald for et stykke tid, på grund af Vesterhavets gennembrud af Harboøre Tange den 3. februar 1825.

Naturen dannede derved den nuværende Aggerkanal. Indtil det tidspunkt havde naturen, nogen tid efter at et gennembrud havde fundet sted, som f.eks. efter vandfloden i 1720 og 1760, selv lukket åbningerne med opskyllet sand, men det

har ikke været tilfældet efter det store gennembrud i 1825. Tværtimod må det nu formodes, at kanalen vil holde sig åben, indtil en stor sanddyne, løsrevet fra havets bund ved en af de voldsomme orkaner, der i Danmark almindeligvis kun kommer med mange års mellemrum, tilstopper åbningen. Under normale forhold bryder revlerne bølgernes magt som Harboøre Tange også har gjort det. Den har en længde af $2\frac{1}{2}$ mil, men er på de fleste steder kun 700 alen bred. Ved sin eksistens har den adskilt Vesterhavet fra Liimfjordens vestlige del, og således vil kanalen også på grundlag af den og revlerne fortsætte med at eksistere. Den er også efter de første 12 år efter gennembrudet stadig blevet bredere og dybere, og oversvømmelsen i januar 1839, da havet i en bredde af $\frac{1}{4}$ mil brød gennem landtungen, har ikke væsentligt forandret kanalens beskaffenhed.

I 1727 fik Nibe en bys navn og rettigheder. I Christian den Andens tid hørte Nibe under Vorlev Sogn, dog havde byen sit eget kapel, St. Justi Capel, hvor der opbevaredes nogle relikvier, og hvortil man i pavetiden foretog pilgrimsrejser. Nu er Vorlev et anneks til Nibe. 1765 led byen meget under en brand, og i 1806 nedbrændte den største del af byen.

Fra bankerne lige uden for byen har man en smuk udsigt. En fjerdingvej fra byen ligger herregården Lundbeck med have og to smukke lystskove, hvor byens og omegnens beboere ofte fornøjer sig. Gården har en smuk beliggenhed.

Det forhenværende stamhus Restrups Skov ligger $1\frac{1}{2}$ mil fra Nibe.

På Øland i Liimfjorden lige over for Nibe ligger herregården Oxholm, der i det 12. århundrede var et berømt nonnekloster, kaldet Økloster, hvis kirke endnu udgør den fjerde fløj af den nuværende borggård.

Fra Sebbersund færgested en fjerdingvej syd for Nibe er der overfart over fjorden. Her ligger Sebberkloster, en herregård, der før reformationen var et kendt munke- og nonnekloster. Sebber sognekirke er den ene af gårdens fløje.

I Viborg Amt og ind i Ringkjøbing og Skanderborg Amter samt Nørvang Herreds vestlige del strækker sig Ahlheden, en tid-

ligere øde og ubeboet landstrækning, hvor Frederik den Femte fra 1760 lod anlægge kolonier. Beboerne af disse gølge jorder beskæftiger sig med at strikke uldne strømper, som de sælger. Fra den ældste og til barnet er alle sysselsat med dette arbejde, der udgør alle familiers vigtigste indtægtskilde.

Ved gården Klosterlund er der en lille dam, hvis kilde-spring af og til udspyer en slags små, lige som tilhuggede flintesten, hvoraf der findes en mængde på gårdens mark.

Klodemølle er et bropas på den store Ahlvei over afløbet fra Bolling-Sø til Karup-Skive-Aa. I omegnen, især i sognet Kragelund, findes der ikke så få seværdigheder. Balund Sø, $\frac{3}{4}$ mil fra Klodemølle, ligger særdeles højt og er på to sider omgivet af banker så høje, at man derfra kan se byen Viborg fire mil væk.

På Ahlheden findes kolonierne Frederiksmose, Frederiksdal, Nedre Julianehede og Christianshøi. Grathemose mod nord i sognet ved sidstnævnte koloni er kendt i forbindelse med historien om Svend Grathes nederlag i 1157 i krigen mod Valdemar den Første. Ved denne mose, hvor Svend Grathe blev dræbt af en bonde fra Kragelund By, skal der være fundet et kongeligt våben af guld. Overalt findes der en mængde gravhøje, hvoraf fem ligger på Klosterlunds ejendom tæt ved hinanden. Frederiks kirke ligger ved Ahlveien mellem kolonierne Frederikshøi og Frederikshede. Da kolonisterne er tyske, bliver der prædikeret på tysk i den i 1765 opførte kirke.

Herregården Skjerngaard har tidligere været ladegården til det i gamle dage befæstede slot Skjern, hvoraf man endnu finder ruiner nær Skjern Kirke. Det var formentlig dette slot, som Niels Ebbesen ved at overvinde en holstensk hær den 2. maj 1340 hindrede grev Geerts sønner i at befæste. I 1347 tilhørte det Peter Vendelbo den Yngre og var så godt befæstet, at det senere skal have klareret flere belejringer.

Varde

Varde er en lille by med omtrent 200 huse. I 1840 boede der 1421 mennesker her, i 1850 var indbyggertallet 1774. Byen er således i hastig vækst og har forøget sit indbyggertal med 353 på 10 år.

Varde ligger i en øde egn ved nordbredden af Vardeaaen, som $1\frac{1}{2}$ mil fra byen løber ud i den fra Vesterhavet indgående havbugt.

I det 12. århundrede lå der syd for byen et befæstet slot Vardehuus. Det skal være ødelagt under et bondeoprør den 2. april 1434, men der findes ingen historiske efterretninger om denne begivenhed. Muligvis har det også først fundet sted i 1534, for det år blev Varde besat af Johan Ranzau, som der overrumplede og dræbte skipper Herman, en kammerat til oprøreren skipper Clemens. Endnu findes der spor af skanser, især vest for byen.

Dens ældste privilegier er fra 1440. Byen har lidt meget under brande, i 1551, 1590, 1779 og sidste gang i 1821, da den halve by brændte ned.

Vardeåen var tidligere sejlbar helt op til byen, men nu er den så fyldt med sand, at sejlads er vanskelig. Skibene lægger derfor til ved ladepladsen og toldstedet Hjerting, til lands 2 og til vands 3 mil fra Varde.

Byen havde tidligere to sognekirker, hvoraf den ene er brændt ned, og den anden benyttes til gudstjeneste. I byen er der en borgerskole, et fattighus, et fattighospital og et sygehus. I Varde omegn og sogn beskæftiger man sig fortrinsvis med fabrikation af de såkaldte jydepotter eller sorte gryder, som et par hundrede familier ernærer sig ved. Tidligere udregnede man værdien af de udførte gryder til 20.000 rigsdaler pr. år.

Omtrent en halv mil nord for byen på Varde bys hede ligger en lille lyngbakke kaldet Jisbug, hvor naturen frembringer en så rig grøde af det såkaldte islandske mos, at man herfra kan forsyne ikke blot byens, men flere af landets apoteker hvert år.

Omtrent tre mil vest for Varde på Hennegaards Mark i Vesterherred hæver sig omtrent 100 fod over havets overflade

det bekendte sømærke Blaabjerg, hvorfra der er en vid udsigt. Herregårdene Nørholm og Lunderup ligger ved nordbredden af Varde-Aae, hvis bredder her er fortræffelige enge. Nørholm er en gammel gård, der var stærkt befæstet i det 13. og 14. århundrede, da der her var et pas over Varde-Aa.

Holstebro

Holstebro er en lille by med godt 150 huse. I 1840 boede der 1186 her og 10 år senere 1305. Byens indbyggertal steg altså med 119 og er i tiltagende.

Holstebro ligger fire mil fra Vesterhavet og to mil fra Liimfjorden ved Stor-Aaen, der deler byen i to, kaldet søndre og nordre land, hvoraf den sidstnævnte er størst og smukkest. De to bydele forenes ved en 80 alen lang træbro. Holstebro er rimeligvis anlagt tidligere end det 13. århundrede, da den i dokumenter af 1287 allerede nævnes som en by. Byens ældste kendte privilegier stammer fra Christian den Tredie i 1552. I det 17. og 18. århundrede blev byen ofte hjem søgt af brande. I Kong Valdemars tid fandtes her det fornemste hestemarked i hele landet. Byens ladeplads er Struer ved Liimfjorden.

Staden har en kirke, et rådhus, et fattighus og et sygehus.

Nord for byen, i Maabjerg sogn, ligger en række gravhøje, hvoraf nogen er blevet undersøgt. De stammer fra et slag i oldtiden mod en hær fra England.

Lemvig

Lemvig er en lille stad i det inderste af den lille Lem-Vig. Byen har omkring 100 huse. I 1840 boede der 688 her, i 1850 859. Byen synes altså at være i tilvækst og blev i løbet af disse 10 år velsignet med 171 nye indbyggere.

Lemvig ligger tæt ved vandet i en dyb dal, på tre sider omgivet af høje, grønne banker, der tillige omslutter en bag byen liggende fiskerig sø, hvorfra en å løber tæt øst for Lemvig ud i Liimfjorden. Egnen er skovløs.

Byen nævnes allerede i det 13. århundrede og har tidligere været af større betydning, end den er nu, men i 1684 brændte den ned til grunden. Byen har en god havn til mindre handelskibe, ligger i en frugtbar og godt befolket egn nær ved Aggerkanalen. Lemvig har også en del nye skibe og et skibsværft. Byen er temmelig velbygget og har adskillige haver med behagelige, skyggefulde gange. Torvet blev, da kirkegården flyttedes uden for byen, gjort betydeligt større. Kirken, der kaldes Frue Kirke, er gammel og for en dels vedkommende bygget ned i jorden. Det tidligere hospital er indrettet til fattighus. Indbyggernes næringsveje er agerdyrkning, lidt skibsfart, handel o.s.v.

Fra de til dels meget stejle bakker, som omgiver byen, har man en fri, herlig udsigt såvel ind over land som til Liimfjorden og Thy. Ved Nørre Lem Kirke, der ligger på en bakke øst for byen, nyder man en vid og interessant udsigt. Man øjner tillige i Vesterhavet halvanden mil borte skibene, der sejler forbi det bekendte Bovbjerg, et henimod 200 fod højt forbjerg, der tjener som sømærke, og på hvis øvre flade et betydeligt areal af Ferring sogns bedste marker ligger. Jævnligt formindskes deres areal på grund af Vesterhavets undergravende virksomhed.

Nogen mil fra Lemvig ved Ottosund færgested findes de korteste og letteste forbindelser mellem Thyland og den vestlige del af Jylland syd for Liimfjorden. Sundet skal have sit navn, fordi det satte en grænse for Kejser Ottos indtog i Jylland, da han bekrigede Harald Blaatand. Ved dette sund døbte han Haralds søn Svend Otto, sandsynligvis i 965.

Vestervigkloster, en herregård en halv mils vej fra Nissum Brednings nordøstlige strand var før reformationen et berømt Augustinerkloster stiftet i 1110 til ære for denne egns apostel St. Thøger. Fra 1536 til 1674 boede her de kongelige lensmænd for Vestervigs Klosters len, men nu er hovedgården udstykket. Sognets kirke er den fjerde fløj af borggården.

Ribe

Ribe er hovedstaden i stiftet af samme navn og har omtrent 400 huse. Der boede i 1840 2475 mennesker her, på 10 år kom 509 nye til, så indbyggertallet i 1850 var 2984.

Ribe, der med sit nærmest omliggende territorium altid har hørt til Nørre-Jylland, omarmes af Ribe- eller Rips (Reps) Aaen omtrent trekvart mil fra denne ås udløb.

Ribe er en af de ældste byer, og her byggedes mod slutningen af det 9. århundrede den første danske kirke (domkirken). I ældre tider, især fra begyndelsen af det 12. og indtil midten af det 15. århundrede, var den et så berømt og mægtigt bispesæde (det havde 11 kirker og 7 klostre) og så blomstrende en sø- og handelsstad, at den med rette på den tid blev betragtet som den vigtigste by i hele riget næst efter hovedstaden.

På det i den ældre danske historie berømte og stærkt befæstede Riberhuus Slot opholdt de danske konger sig ofte, især ved festlige anledninger, og som et vigtigt hovedpas på den vestre landevej var endog selve byen i lang tid befæstet.

Ribe var i nogen tid et møntsted og var den første by i Danmark efter København, der i 1504 fik et bogtrykkeri. I 1443 kronedes i domkirken Christopher af Bayern. I 1441 og 1542 holdtes her to national-kirkeforsamlinger. I 1460 blev Christian den Første og i 1524 Frederik den Første hyldet her. Det var sidstnævnte konge, som i 1533 lod præge de bekendte Ribe sølv- og guldmønter. Det ældste by-privilegium, man kender til, blev givet af Valdemar den Anden. I 1586 gav Frederik den Anden byen landstingsret, så magistratens domme kunne ankes lige til højesteret. Riberret har i historien været meget kendt, formentlig fordi den har været hård, og øvrigheden har holdt strengt over den, thi i de gamle viser hedder det:

De komme ikke alle for Riberret,
som er modne nok til at hænges o.s.v.

Vel har denne by gentagne gange lidt betydelig skade ved brande, oversvømmelser og fjenders hærgen, især i årene 1550, 1644 og 1658, men dens forfald hidrører nærmest fra, at den tidligere sejlbare å, som skabte byens havn og gjorde den

tilgængelig for store købmandsskibe, efterhånden er blevet så lavvandet, at den nu kun kan befares med små både, pramme eller everter, hvortil kommer, at de skibe, der tidligere kunne komme ud af Knudedybet, nu må blive liggende en hel mil fra den lavvandede kyst. Byen er stiftamtmandens og biskoppens sæde og har i agerdyrkingen og lærredshandelen sine vigtigste næringsveje.

Byens største seværdighed er dens domkirke, der ligger på det højeste sted i byen, tidligere kaldet Lilliebjerget. Den første kirke, der, som ovenfor nævnt, blev bygget i slutningen af det 9. århundrede, omkring 860, var af træ. Men denne bygning stod kun til 911, da Gorm den Gamle, der hadede og forfulgte de kristne, ødelagde både den og den kirke i Slesvig, som Harald Klak der havde ladet bygge. Hans søn, Harald Blaatand, der var kristen, lod den påny opbygge, dog næsten som den var før, af træ og ler. Sådant stod domkirken indtil 1117, da en biskop i Ribe, Toke, begyndte ombygning med kalk og sten. Hvornår den blev færdig, ved man ikke, men den stod ikke længe, for i 1175 brændte største delen af byen ned, og domkirken blev ødelagt. Siden blev den genopbygget af biskop Stephan og var færdig omkring 1199. I det næste århundrede, i 1242, brændte kirken sammen med en del af byen. Kirken blev nu genopbygget for tredje gang, denne gang som en grundmuret bygning, og der gik vist lang tid, før den blev færdig. Kirken fik nu et tårn og et spir, der skal have været 204 alen højt. Lang tid efter styrtede det sammen og knuste kirken, måske var det i 1402, da kirken brændte for tredje gang. Tårnet fik derpå en ny skikkelse, men da en del af det faldt ned i 1594, blev det i det efterfølgende år påny bygget op, som det er i dag.

Kirken har syv klokker. Indvendig er den 100 alen lang, 30 alen bred og 40 alen høj. Kirkens største prydelser er dens prædikestol, forfærdiget af den berømte snedker Jens Asmusen i Odense. Prædikestolen er nu næsten 230 år gammel, men ser endnu ganske ny ud. I denne kirke hviler de to konger Erik Emun og Christopher den Første samt den berømte første lutherske præst Hans Tausen. To malerier i koret viser de to konger, to andre Luther og Melanchton i naturlig størrelse. Også Hans Tausens billede hænger i et kor mellem biskopper-

nes. Der er en mængde epitaphier, hvoriblandt M. Anders Wedels bør omtales. På kirkens piller ses endnu spor af en vandflod i ældre tider, da vandet stod seks fod højt i kirken.

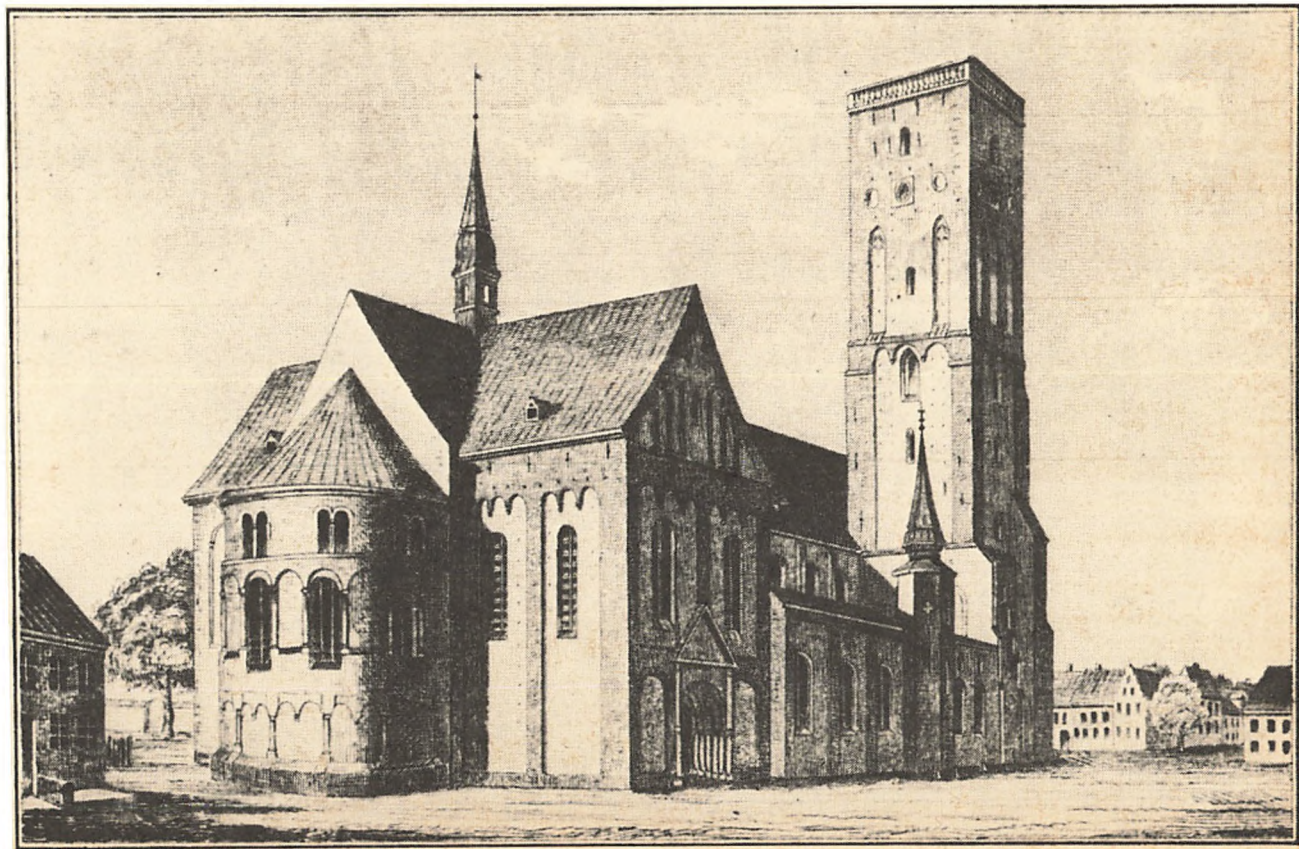
Byens anden kirke er St. Cathrine Kirke. Den var før reformationen en klosterkirke og er bygget i det 13. århundrede. Dens indvendige længde er 88 alen, bredden 34.

Af andre bygninger bør nævnes hospitalet fra 1232, tidligere et kloster.

Uden for byen har det gamle slot Riberhuus ligget. Det blev anlagt i 1115 for at beskytte byen og dens handel og blev i sin tid regnet blandt rigets stærkeste fæstninger, navnlig da Christopher den Anden ved forliget i Ribe med grev Geert den 25. februar 1330 forpligtede sig til at lade nogle fæstninger i Nørrejylland sløjfe. Befæstningen bestod af fire runde tårne forbundet med høje mure og var yderligere forsynet med volde og brede, dybe grave. I 1644 indtog svenskerne denne borg, men straks efter måtte fæstningen kapitulere efter fire dages tappert forsvar, da grev Christian Ranzau beskød slottet med kanoner, som han havde ladet bringe op i Ribe domkirkes tårn. Året efter blev slottet atter erobret af svenskerne, men lige så hurtigt igen frataget Sjenden ved storm, anført af Frederik den Tredie, dengang ærkebiskop af Bremen. Efter krigen i 1658 til 1660, da denne fæstning påny faldt i Sjendens hænder, blev slottet efterhånden brudt ned efter at have stået i 544 år.

Fra byens kirketårn er der en meget vid udsigt.

Ribe Domkirke ser noget anderledes ud i dag end på illustrationen fra 1855. Kirkens første sten blev lagt omkring 1150, og i slutningen af 1800'erne fik den et andet vesttårn, Maria-tårnet, ved en større rekonstruktion.

Fredericia

Fredericia er en købstad og fæstning på en landpynt (Bergs-Odde) ved det lille belt. I 1840 boede der 4433 her, i 1845 4615, i 1850 derimod kun 4326, en følge af Fredericias bombardement og belejring i 1849.

Fredericia blev anlagt i 1650 af Frederik den Tredie og kaldtes indtil 1664 Frederiksodde. Hvor byen nu ligger, lå før Ulle-rup sogn, hvis kirke blev revet ned, og byens grund udgøres nu af tre landsbyers jorder. I 1652 blev først byens volde og første fæstningsværker anlagt. Det er egentlig Christian den Fjerde, der anlagde Bergskansen med færgested til Strib, som udarbejdede planerne for Fredericia fæstning, og sønnen var ikke færdig med arbejdet, da en betydelig svensk hær under Gustav Wrangel nåede Frederiksodde den 25. august 1657. Efter hen imod ni ugers belejring blev fæstningen stormet, skønt danskerne havde gjort flere udfald. Garnisonen forsvarede sig godt under rigsmarskal Anders Bilde, men fjenden var tre gange så stærk, fæstningsværkerne alt for store til mandskabet, og byen var åben mod søen. Flere kavalleri-regimenter trængte ind ved Strandporten trods stærk modstand fra danskernes side. Wrangel sløjfede derpå de fleste fæstningsværker og besatte kun Bergsodde skanse, indtil en kejserlig hær i 1659 tvang ham til at forlade den, efter at han havde sat ild til byen. Fæstningen blev året efter igen opbygget af Frederik den Tredie, men først i årene 1709 og 1710 sat i rigtig forsvarsstand. Hertil blev brugt 5000 mand og en mængde bønder.

Fredericia fik stapelrettigheder (frihavn. O.a.) af Christian den Femte i 1682, og da planen var at gøre Fredericia til en by af første rang, fik alle sekter fri ret til at udøve deres religion, og byen fik jus asyli (ret til at give asyl. O.a.), men denne sidstnævnte ret blev ophævet i 1821. Den sidste belejring af byen ved slesvigske og holstenske forrædere i 1849 er så bekendt, at det blot skal omtales, at byen led meget ved bombardementet, og at en mængde indbyggere flygtede. At byen nu vil genopstå i fornyet, skønnere skikkelse, er der ingen grund til at tvivle om.

Byen har fem kirker, tre porte, 21 større og mindre gader,

alle brede og snorlige, og som i rette vinkler overskærer hinanden, men der er intet egentligt torv. Derimod fandtes inden det sidste bombardement inden for fæstningsvoldene en ubebygget grund på over 280.000 kvadratalen. Byens havn, der er kunstigt anlagt og kan rumme omkring 40 mindre handelskibe, er en vinterhavn. Større skibe ankrer enten op i Møllebugten syd for fæstningen eller under Stribs Odde ved den fynske kyst. Ved Fredericia skal de skibe, der passerer Lillebælt, erlægge strømtoled. Over bæltet er der to færger fra Fredericia til Strib (en kvart mil) og til Middelfart (en mil). I fredstid skal antallet af gennemsejlende skibe pr. år være ca. 800. Byens vigtigste næringskilde er imidlertid avlsbrug, herunder betydelige tobaksplantager indført af den reformerte koloni, der slog sig ned her i 1720, og som består af over 500 personer. Tidligere beskæftigede man sig også her med fremstilling af brændevin.

Af kirker findes den danske kirke (Trinitatis-kirke), som er en uanselig bygning bygget på det sted, hvor Frederik den Tredie den 29. maj 1655 knælende forrettede sin bøn på en firkantet sten, som man har indsat i muren over den søndre kirkedør. En tysk-luthersk kirke (St. Michaelskirke) er bygget i 1668. Den er både sogne- og garnisonskirke. De Reformertes kirke, som er meget lille, lys og enkel, er bygget i 1735. Et katolsk kapel, indrettet i 1683, havde præster, som tidligere var jesuitter. Fra 1719 har jøderne haft en synagoge her. Blandt de øvrige bygninger udmærker sig især rådhuset, opført 1762, hospitalet fra 1749 og skolebygningen på den reformerte kirkegård. Her findes en realskole og flere borger-skoler.

I Fredericias omegn bør især kirkebyen Bredstrup bemærkes, fordi Wrangel her opslog sin forskansede lejr den 28. august 1657. Den dannede en triangel med en omkreds på over 8000 alen. Snoghøi er en færgesø på Løngsodde. Herfra er en skøn udsigt over bæltet. Langs med Fyens kyst ser man et lyst, dejligt landskab bredt ud foran sig. Ved Snoghøi er et kalkbrænderi, hvortil kalkstenen bringes fra Faxø. Nord for færgesøen ligger en banke kaldet Slettet. Her lå i fordums tider Hønneberg Slot, hvis ladegård endnu eksisterer og ligger

en halv mil herfra ved vejen til Kolding. Denne vej går gennem en skøn egn og frembyder især fra Gudsø Banke en sjælden udsigt.

Ringkjøbing

Ringkjøbing er en lille stad på Jyllands vestkyst med henved 200 huse. I 1840 var indbyggertallet 1239, i 1845 1213 og i 1850 1274. Skønt det ser ud, som om byen i tidsrummet 1840-45 har været i tilbagegang, er byen dog, uagtet det hårde slag, der ramte den i krigen i 1807, da den berøvedes alle sine skibe, tiltaget betydeligt fra det tidspunkt.

Ringkjøbing er omgivet af frugtbare enge og kornrige marker. Deres frugtbarhed skyldes Vesterhavet. Mens dette flere steder bestandig river land bort, skænker det andre steder den frugtbare marsk. Ved stærk pålandsvind overskyller havet undertiden landtungen på enkelte steder, hvor der ikke findes klitter, og skaber ødelæggelser. Men gennem dets regelmæssige flod gennem fjordmundingen: Ringkjøbing Gab eller Nymindegab befrugtes og forøges stadigt fjordbreddernes fortræffelige marskegne.

Byen ligger tæt ved den store, fiskerige fjord, der ofte er opfyldt af en mængde skibe, og hvis skønne ø Holmsland grænser nær til byen. Men egnen er skovløs, og intet beskytter byen mod de hyppige vestenvinde, som med heftighed gennemstryger det flade land. Byens vigtigste næringsveje er agerbrug og handel, hvilket sidste dog indskrænkes betydeligt ved vanskelighederne med at besejle indløbet Nymindegab. Fjorden er så grund, at intet skib kan gå med ladning til eller fra Ringkjøbing, men må lægtes ved pramme både gennem gabet og fjorden. Når de små skibe først er inden for gabet, finder de iøvrigt en god havn ved Havervig, en mil nord for indløbet.

Oprindelsen til byens navn kendes ikke. Nogen mener, at den er anlagt af Sigurd Ring, andre, at det var en kjøbbing

(lille købstad), som er blevet anlagt i det nærtliggende kirkesogn Rindom – der også i skrift omtales som Rennom og Rynnom – og deraf har fået sin navn. Den sidste opfattelse synes at være den rigtige, da man i et dokument af 1345 finder byen kaldt Rennumköping, i et andet Rennekøping, hvilket efterhånden er blevet forandret til Ringköping, Ryndkjøbing, Ringkjøbing. Formodentlig er byen anlagt efter Nymindegabs åbning og har eksisteret under sit navn i det 13. århundrede.

De ældste købstads-privilegier, som man kender, er udstedt i 1443 af Christopher af Bayern, og senere er de blevet stadfæstet af Kong Hans, Christian den Anden, Christian den Tredie, Frederik den Anden og Christian den Fjerde. Byen har også været hjemsøgt af vandflod, krig og andre plager. Således blev en stor del af byen ødelagt i 1615 ved den såkaldte „store vandflod“.

Ringkjøbing er en af de smukkeste og mest velbyggede byer på Jyllands vestlige og nordlige rand. Byen har foruden torvet 12 regelmæssigt anlagte gader. Kirken, der i ældre tider blev benævnt St. Jørgens Kirke, er en massiv, grundmuret bygning, 38 alen lang, 12½ alen bred og 14 alen høj med blytag og et spir i vestenden. Det har en skæv retning, enten det nu er bøjet af stærke vestlige vinde eller med flid bygget sådan for desto bedre at kunne modstå dem. Desuden findes i byen rådhuset og flere fattighuse.

Kolding

Kolding er en købstad ved den nordre bred af Kolding-Aaes udløb i Kolding-Fjord. Byen har omtrent 500 huse. I 1840 var indbyggertallet 2611, i 1850 viste byens tilvækst sig ved 254 nye borgere, et indbyggertal på ialt 2865.

Kolding ligger i nærheden af grænseskellet mellem Nørre- og Sønderjylland ved Kongeaaen, som langt fra byen løber ud i Kolding-Fjord. Oprindelsen til byens navn kendes ikke, skønt

man har forskellige teorier om den. Det er en gammel by, måske fra det 10. eller 11. århundrede. Den skal have været et dårligt fiskerleje, hvis ubetydelighed flere har troet var betegnet gennem navnet Luusby, som man siger en del af den kaldtes. Navnet lever endnu i en af byens gader. Siden er byen efterhånden vokset med handel og skibsfart, som den har en meget bekvem beliggenhed for. Slottets anseelige husholdning, når kongelige ofte i længere tid residerede her, og de kongeliges gavmildhed må især have bidraget til byens opkomst.

I 1247 skal byen være brændt af af Erik Plouppenning og opbygget påny af Erik Glipping, som skal have udvidet den, især mod syd. At den i Kong Valdemar den Andens tid 1236 har været købstad, erfares af Christian den Førstes privilegier, givet på Koldinghuus i 1450. I de efterfølgende kongers tid har den ikke været stort bedre end en landsby. Grev Geert brændte den senere ned, og det samme skal være hændt igen efter nogen tids forløb.

Årene fra 1626 til 1659 var, bortset fra nogle enkelte år, en sand trængselstid for Kolding og omegn. Det var ikke blot fjenden, som hærgede landet, men det led også meget under sine egne hvervede og allierede tropper. I 1627 trængte de kejserlige ind i Jylland, hvor de forjog de ved Kolding stående hvervede tropper, der skulle dække Jylland. De flygtede op i landet og udøvede der lige så mange voldsomheder som de fremrykkende fjender. Wallenstein valgte for en tid Koldinghuus til sin residens, men da freden blev sluttet i 1629, forlod fjenderne efterhånden landet. I begyndelsen af 1644 rykkede den svenske general Torstenson frem mod Kolding. Et korps på 1500 danske ryttere, der stod ved byen, måtte flygte, og Torstenson bemægtigede sig Koldinghuus. Senere slog den danske marsk Anders Bilde et svensk rytterkorps ved Kolding. De kejserlige tropper derimod ødelagde Kolding skole og kirke. 1657 indtog svenskerne atter Koldinghuus og belejrede Fredericia, der måtte overgive sig. I 1658 kom polakker og brandenborgere Danmark til hjælp, og de fratog svenskerne slottet Koldinghuus, hvilket både det og byen led slemt ved. Til al denne elendighed kom endnu en pest, der brød ud i 1659 og rev mennesker bort i tusindvis, så mange gårde stod øde.

Det navnkundige slot Koldinghuus ligger på en anseelig
banke og kaldtes fordem Ørneborg, senere Middelborg. Det
blev anlagt i 1248 af Valdemar den Andens søn, hertug Abel,
som et grænseværn mod de danskes indbrud i Sønderjylland.
Siden indløste Erik Glipping slottet og befæstede det med skan-
ser og grave. I det 15. århundrede lod Christopher af Baiern
den nordre fløj rive ned og byggede den op igen fra grunden.
Efter Frederik den Førstes død blev slottet stærkt befæstet.
Under Christian den Tredie blev nogle sidefløje bygget op, og i
Frederik den Andens tid blev det sat i ypperlig stand, men i
1583 brændte den vestlige og nordlige side. I Christian den
Fjerdes tid opførtes i slottets nordvestlige hjørne det 76 fod
høje og 24 fod brede, firkantede såkaldte kæmpetårn, i hvis
hjørner fire syv fod høje kæmpe- eller heltestatuer af kvader-
sten hævede sig, hver med sit våbenskjold: Hannibal det dan-
ske, Scipio det norske, Hercules de tre kroner og Hector det
jydske. Fra dette tårn, som var fladt ovenpå, belagt med bly-
plader og forsynet med et stengelænder, havde man en såre vid
og skøn udsigt. Under kæmpetårnet var slotskirken, et meget
smukt lille kapel på syv fag og gennem to etager. Altertavlen
var af hvidt marmor med figurer i basrelief, hvis betydning
man gennem lange tider ikke kunne gennemskue, fordi den blev
helt ødelagt i krigene med Sverige, da kirken blev brugt til
hestestald. Senere befalede Frederik den Fjerde, at tavlen
skulle stå uændret som et minde for efterkommerne om den
voldsgerning, fjenden ikke havde skammet sig over at begå i
selve helligdommen.

Slottet blev hårdt medtaget i krigene 1627 og 1644. I 1658
blev det besat af svenskerne, men samme år i december indta-
get med storm af polakkerne. Ved uforsigtighed gik der ild i
det krudtforråd, der fandtes på slottet, og det blev meget be-
skadiget derved. Polakkerne hævnede sig herover på nogen
stakkels svenskere, der endnu befandt sig på slottet, blandt an-
det ved at føre flere svenskere op på det høje tårn og derfra
styrte dem hovedkuls ned.

Efter denne ødelæggelse af slottet blev det formentlig snart
sat i stand igen og fik siden ved Kong Frederik den Fjerde en
smukkere og bekvemmere indretning. Slottet var tre etager

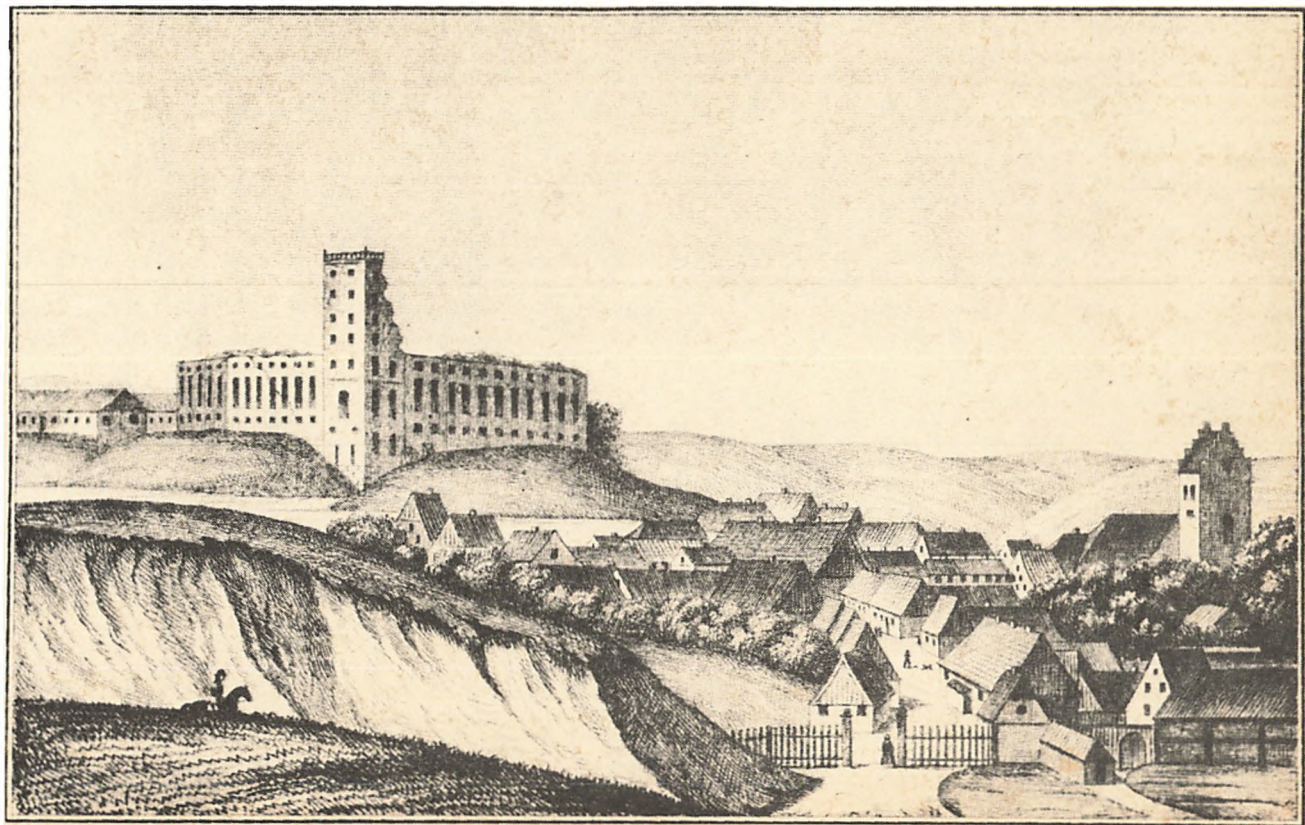
højt, tækket med skifertavler, og havde foruden kæmpetårnet inde i gården fem små ottekantede tårne, hvoraf de tre var flade ovenpå, tækket med blyplader, omgivet med gelændere, og de to forsynede med spir. I det ene var et ur og to klokker.

Slottets mure var massive, især kældermurene under kæmpetårnet, der var 5-6 alen tykke. Nogen kældre var indrettet som fængsel. Kong Albrecht af Sverige har, efter sagnet, siddet fanget under kæmpetårnet i den såkaldte svenske kælder, i hvilken skal have stået et rundt stenbord med fure i kanten, som man sagde, kongens fingre havde slidt, og i loftet skal have været et hul, hvorigennem maden til fangen blev hejst ned. Man fortæller videre, at han blev ført frem og i slotsgården måtte tjene Dronning Margrethe til fodskammel, når hun ville stige til hest eller til vogns for at drage på jagt. Af andre fanger har den bekendte skipper Clemens siddet her et helt år, indtil han i 1536 blev henrettet og sat på stejle i Viborg.

Der fortælles også om en plet på gulvet i et lille værelse, at det var en blodplet, der ikke kunne vaskes af. Sagnet fortæller, at en prinsesse her ynkeligt blev ombragt af sin fader, da hun imod forventning gennemstod den for hendes fejltrin bestemte straf, at danses til døde af ni riddersmænd.

En anden beretning, der mere grunder sig på historisk sandhed, fortæller, at slottets lensmand, den adelsbårne og rige Jørgen Rosenkrands, havde en ung og smuk datter Christine, til hvem flere, og især tre fornemme riddere bejlede, uden dog at blive bønhørt. Man gættede længe forgæves på grunden til hendes afvisende holdning, for der forekom intet i hendes forhold, som tydede på nogen anden kærligheds-for-

Koldinghus Slot, den gamle kongeresidens, ser temmelig forfaldent ud på denne illustration, der viser slottet i 1855. Dets historie går helt tilbage til 1248, da de første bygninger rejstes af Kong Abel. I 1808 ramte ulykken den stolte borg. Spanske hjælpetropper kom en knugende kold martsdag til at sætte ild på slottet. Genopbygningens første etape sluttede 1892, og dele af bygningerne blev museum. En ny, omfattende restaurering er påbegyndt.

ståelse, indtil gartneren, som havde opsigt med den af Dronning Dorothea i nærheden anlagte lyst- og dyrchave, som Christine meget yndede, og hvor hun ofte spadserede, lige som opløste denne gåde ved at lade sig forlyde med, at han af og til sent om aftenen havde set to skikkelser vandre fortroligt op og ned ad havens lukkede gange. Det havde de tre riddersmænd hørt. De undersøgte nu sagen nøjere, og da de ved en lejlighed traf Christine i en hemmelig sammenkomst med en dem ubekendt mand, glemte de ikke at fortælle Jørgen Rosenkrands, hvordan hans datter plettede hans adelskjold og vanærede hans hus' gamle glans og hæder. Faderen ville længe ikke fæste lid til denne efterretning og anså den for en skammelig bagvaskelse, men da han selv en aften med egne øjne havde overtydet sig om sin datters hemmelige, fortrolige omgang med en ung billedskærer hos slottets bygmester, Strange, lod han næste dag denne unge mand henrette i slotsgården og glemte i sin forbitrelse faderkærligheden i den grad, at han førte sin datter hen til et af slottets vinduer og tvang hende til at se på det. Tre dage derefter fandt et bal sted på slottet. Men før det begyndte, havde ridderen en lang samtale med sin datter i enrum. Man sluttede sig til dens indhold, såvel fra hendes ytring, da hun gik fra ham: „Jeg er beredt, det skal ske, som du ønsker det!“ som også af det, der skete på selve ballet. Thi her holdt hun dansen ud med de tre riddersmænd, og da de i morgenstunden afkræftede forlod slottet, strømmede det af den voldsomme dans ophidsede blod hende ud af munden, så hun sank livløst ned på gulvet i den vinduesfordybning, hvorfra hun kort forinden havde været tvunget vidne til sin elskers henrettelse. Af adelige damer skal en Gertrud Kaas være død i 1590 i en dans på Koldinghuus, lige som en jomfru von Mehlen dansede sig ihjel i 1587 på samme slot.

Natten mellem den 29. og 30. marts 1808 opstod der ild i et værelse ved slotsporten, hvor nogen danske soldater var posteret som æresvagt for prinsen af Pontecorvo, der dagen i forvejen på en gennemrejse var ankommet til Kolding. Den 30. marts om morgenen klokken fire så man ilden bryde ud ad to fag vinduer over slotsporten. At hensigten skulle have været at indebrænde prinsen, som rygtet sagde, er ikke troligt. Forkla-

ringen på denne brand skal være denne: prinsen var draget på en inspektionsrejse til hertugdømmerne og havde beordret de spanske tropper, der dels var indkvarteret på slottet, dels i byen, til ved hans tilbagekomst at holde sig klar til revy på en bestemt dag. Man ventede ham klokken 10 om formiddagen, men han kom langt senere på dagen og lod derfor revyen afløse af en enkel defilerings. Imidlertid led spanierne, der var uvant med vort klima, slemt under at stå under våben næsten hele dagen i skarp, bidende østenvind. Da de omsider fik lov at træde af, var de gennemfrosne og ville varme sig for alvor. Til vagtstuen var der leveret fugtigt bølgebrænde. For i en fart at få ild i det, stoppede de kaminen fuld af halm. Det blussede op i rørene, der krydsede hinanden i forskellig retning i gulvmellemrummene, så ilden tilsidst ompændte hele slottet, og man ikke formåede at standse den. Prinsen gav ved denne lejlighed en prøve på sin ro og koldblodighed. For at undgå kaos lod han to kæder trække fra slotssøen op til slotsporten, hvor ilden først var brudt ud. Langs den ene kæde skulle mandskabet bringe de tomme spande ned og langs den anden de fyldte op igen, hvorved arbejdet blev betydeligt fremmet, indtil man så, at ilden pludselig brød frem i det hjørne af slottet, som vendte ud mod havnen og byen. Da svandt alt håb om at frelse slottet, og man indskrænkede virksomheden til at sikre byen mod de flyvende gløder.

Der er i den senere tid gjort meget for at bevare slotsruinerne, som forfalder mere og mere år for år, især den sydlige fløj ud mod havnen og byen, hvorfor man også har understøttet og styrket de ydre og indre mure med svært bjælkeværk, massive støtter og jernankre. Men da sydfløjen allerede er skredet betydeligt ud fra den lodrette linie, så bjælkeværkets understøttelse ikke længere er tilstrækkelig til at bevare den, har man tænkt på at nedbryde i det mindste den øverste etages mure. Iøvrigt er slottets lofter nu overalt sunket ned, og alle hvælvinger er brudt igennem undtagen den, der fører til den såkaldte svenske kælder, lige som denne også selv er ubeskadiget af branden. De murede vinduesåbninger har man udbedret for i længere tid at kunne beskytte murene mod revner. Kæmpetårnets halve del står endnu urokkeligt og er ikke ryk-

ket det mindste ud af sin lodrette stilling, skønt hele dens sønderrevne indre virker som vindfang for storm og uvejr. De to gamle kæmper stod en lang tid endnu troligt på tårnets top og holdt vagt over den sunkne herlighed, indtil fornylig én af dem blæste ned. Borgen havde i seks århundreder trodset tidens storm, da branden ødelagde den på nogle timer.

Efter temmelig udførligt at have omtalt Koldinghuus slot, som er en af de mest seværdige rester fra en svunden tid, kommer vi til byens andre bygninger. Kirken, kaldet St. Nicolai-kirke, er en smuk og i den senere tid meget forskønnet korskirke af ikke ubetydelig størrelse. Her findes en del ældre og nyere monumenter og nogle ret gode malerier. I 1840 opførtes et nyt, grundmuret rådhus på samme sted, hvor det gamle rådhus, en bindingsværksbygning, stod. Hospitalet er en gammel bygning fra det 16. århundrede. Byen har adskillige ældgamle bygninger. I en gade kaldet Laasby (Luusby) står endnu det hus, hvor det gamle gildelag under navn af St. Knuds Gilde, der eksisterede i henved et halvt årtusinde, holdt sine sammenkomster.

Koldings havn er kun tilgængelig for skibe med ringe dybtgående. Andre skibe må losse og lade ved det store fiskerleje Strandhusene, der ligger en kvart mil fra Kolding ved fjordens nordre bred.

Der er skønne udsigter over Slotsbanken, Staldgaarden og langs med Slotssøen til skoven ved Dyrehavegaard, og fra Seestbakken ved Kongeaaen, hvor man overskuer hele den omliggende egn ved Dalby Mølle og Vonsild.

Egnen omkring Kolding, for det meste en sammenhængende kæde af skovklædte banker og dale gennemskåret af Kongeaaen og Koldingfjord, er venlig og smuk. Især udmærker egnene sig mellem Brandrup og Kolding og mellem Kolding og Krybily.

Genlydene her teer sig meget mærkeligt, og hver dal har sit ekko efter sin egen natur. Ved Slotsbankens fod er en sø, på hvis høje bred man kan høre ekko efter råbende eller syngende på 12-16 stavelser.

En mil mod syd hæver sig Skamlingsbanken ved landsbyen Grønninghoved 726 fod over havfladen, det højeste punkt i Slesvig. Der er vid udsigt herfra.

På Leirskov Lynghede vest for byen skal der i det 11. århundrede have fundet et stort slag sted, hvori venderne, der søgte at trænge frem i Danmark, led et stort nederlag.

Særpræget er det såkaldte Folkemarked, der holdes i Kolding i begyndelsen af oktober. Karle og piger sælger sig her selv til den højstbydende under bestemte betingelser og for et aftalt tidsrum, eller de sælges af deres forældre, og det hele ville have nogen lighed med Afrikas slavemarkeder, hvis ikke de glade ansigter og den folkefest, der slutter forhandlingerne, viste, at det hele var frivilligt. De falbudne karle og piger er vesteregnens beboere, der udvandrere af mangel på arbejde og af frygt for udkommet i den følgende vinter. De stiller sig op i rækker langs med husene på Rendebanen. Køberne kommer og besigtiger deres fysiske tilstand, føler dem i hænderne, betragter deres gang, fodskifte o.s.v. Aftale træffes om arbejdets beskaffenhed, betalingen aftales i klædningsstykker eller penge, ja, man hengiver sig endog stundom for den blotte vinterunderholdning, og er handelen sluttet, gives penge på hånden. De anvendes gerne til aftenens glæder, der består i dans og svir. Den næste morgen drager enhver afsted med sin nye herre.

Vejle

Vejle er en lille stad ved Vejle-Aaens og Greismølle-Bækkens forenede udløb i en del, som begrænses mod nord og syd af usædvanligt høje og med bøgeskove bevoksede banker. Byen har omkring 250 huse. I 1840 var indbyggertallet 2705, i 1850 3300, så byen er i betydelig tilvækst og er i løbet af disse 10 år blevet forøget med 595 indbyggere.

Vejle er meget gammel og nævnes allerede i begyndelsen af det 13. århundrede. I 1227 stiftedes et Sortebrødrekloster, der lå på samme sted som byens nuværende torv. I 1247 blev Vejle brændt af af hertug Abels krigsfolk og i 1350 hjemstøgt af pest. Det var her, det usædvanlige kirkemøde, biskop Jacob Er-

landsen indkaldte til, blev holdt i 1256. Det var også her, Christian den Anden i 1523 modtog opsigelsesbrevet fra Rådet og adelen. Samme år nedbrændte den største del af byen. Den led igen slemt under brand i 1530, endnu mere i 1595, men allermost i 1629, da en garnison af kejserlige tropper forskansede sig på rådhuset og i kirken, ved hvilken lejlighed de ødelagde henved 200 bygninger. I 1644 og 1658 havde byen nyc besøg af svenske fjender, og brand lagde igen i 1739 en ikke ubetydelig del af byen i aske – og i 1786 brændte hele Nørregade ned.

Den takkelige by ligger i en skøn og dyb dal for enden af den fiskerige og sejlbare fjord. Indbyggerne har ved deres enkle, men pyntelige huse små nette haver, som ligger ud til den forbislydende å, hvorover er bygget en skøn og kostbar bro af huggede sten med tre buer. Langs med denne å på den anden side er den nydeligste spadseresti. Vejle har betydelige skove og jorder, og yppig frugtbarhed viser sig på bakkerne som i dalene. Fortrinligt kildevand finder man såvel i som uden for byen.

Kirken, kaldet St. Nicolai, er meget gammel, bygget enten i Harald Blaatands eller i begyndelsen af Knud den Stores tid. Den har mange monumenter og oldtidsminder. Værd at bemærke er især det forstenede lig af den norske dronning Gunilf, der blev fundet i Haraldskjærs Mose i 1835 efter omkring 870 års forløb. Hun blev myrdet af Harald Blaatand, og hendes rester gemmes i kirken. På det nordre kapels udvendige mur ses 23 (efter folkesagnet henrettede sørøvere) hovedskaller indmuret. Byen har et hospital og en borger-skole.

Vejles omegn er kendt for sin skønhed. Efterhånden som man sydfra nærmer sig byen, bliver de skovklædte bakker mere og mere høje og stejle, og udsigterne mere mangfoldige og foranderlige. En stor og vild natur indeslutter beskueren på alle sider. Snart er han ved foden af en mægtig banke, så stejl, at han undrer sig over, at de danske heste kan trække op og ned ad den, snart har han fra dens top et tilbageblik og en udsigt til siderne, som hvert øjeblik overrasker. Stundom vælter banker på den ene side sig ned i et brat styrt, mens på den anden en stejl væg rejser sig højt i vejret, ved hvis fod en

kildebæk rinder ned ad bakken, og gamle, høje bøge rager frem med toppen tæt ved vejen som småbuske. Kort sagt, man befinder sig i en skøn, skovrig bjergegn, der er rig på de skønneste naturscener.

En mil mod vest ligger det gamle herresæde Haraldskjær, der var en af Harald Blaatands gårde. I dets nærhed er et kobber- og jernværk. I samme afstand mod nord ser man den smukt beliggende Greismølle, der er indrettet til en klædefabrik med stampeværk og farveri. Øst for Vejle ligger ved en å det skønne herresæde Tirsbæk (Thyrsbæk), der, efter sagnet, skal være anlagt af Thyra Dannebød ved den lille Thyrsbæks udløb på fjordens nordbred. Mod vest ligger 2½ mil fra byen ved en å herregården Engelsholm ved den lille Engelsholm Sø, hvis afløb mod syd gennem en dyb dal med et i Danmark usædvanligt stærkt fald flyder ud i Vejle-Aaen. Landevejen fra Varde til Vejle løber forbi Engelsholm, der er omgivet af dybe dale. Gården er bygget efter tegning af Thyco Brahe af hans broder Preben. Den har en stor og smuk have omgivet af skove og alleer. Her er Engelsholms papirfabrik med betydelige værker og indretninger. Nær ved begynder Randbøl-Heden, der på en mærkelig måde kontrasterer med Vejles skønne natur. Nærmere Vejle ligger landsbyen Jellinge, historisk seværdig som det sted, hvor en af rigets ældste kongegårde, Vermunds og Gorm den Gamles residens, har ligget, og ved hvis kirke man ser egnens største seværdighed, Danmarks ældste og vigtigste runemonument, de berømte Jellinge runestene, som Harald Blaatand satte over sin fader og moder, Gorm og Thyra, der her ligger begravet i to høje, en på hver side af kirken.

På Jellinge Hede vandt Kong Niels et slag mod sin broder Erik Emun i 1131.

Syd for Jellinge ligger Faarup Sø, hvis afløb driver fem store møller, af hvilke den største er den tidligere omtalte Greismølle.

Herregaarden Leerbek er den betydeligste af de mange herregårde, der ligger i den bakkefulde og skovbevoksede egn, som det nævnte vandløb gennemflyder. Gården er omgivet af grave.

Vest for landsbyen Alminde og nær Dons Mølle havde Christian den Femte lyst- og øvelseslejr i 1674. Herfra marcherede tropperne, 12.000 mand stærk, til Wismar og erobrede denne fæstning. Af den stjerneskanse, der blev opført til troppernes øvelser ved Dons, og som ofte blev stormet, ses endnu tydelige spor.

Samsø

Samsø ligger midt i Samsø-Belt eller den sydvestlige del af Kattegat. En del små holme, heriblandt Kyholm, hører til øen, der fra den nordligste pynt (Issehoved) til den søndre odde (Hvidklinthage) har en længde af $3\frac{1}{2}$ mil og i den største udstrækning fra vest til øst en bredde af 1 mil. Samsø hører i verdslig henseende til Holbeks Amt og i gejstlig henseende under Aarhus Stift og udgør sammen med Thunø lensgrevskabet Samsø, der oprettedes i 1677 for familien Danneskjold Samsø.

Samsø, som i det 14. århundrede for en kort tid var hertugdømme, som Valdemar Atterdag lagde under kronen, er et meget frugtbart land, der ikke alene ernærer sine beboere, skønt øen er tæt befolket (i 1850 var indbyggertallet på Samsø og Kyholm tilsammen 5711), men også eksporterer meget korn og kvæg.

Samsø deles af to bugter, som ligger lige over for hinanden, i to dele nemlig den mindre del, det såkaldte „Nord på landet“, og den større del „Søndern på“. Den nordlige del er bakkefuld mod nordvest langs med kysten, og på den bemærkes Samsøs betydeligste by Nordby med omkring 120 smukke huse, der ligner en flække. På sydkysten af øen ligger bugten Selvig. Her findes god ankerplads og red, hvor den hollandske admiral Ruyters flåde lagde sig for anker 1659. På samme kyst, ikke langt fra havnen Luushavn, findes ruiner af den ældgamle borg Visborg eller Vestborg, som allerede blev ødelagt i det

14. århundrede. Højere oppe i landet ligger herregården Brattingsborg med spor af en gammel borggård samt omtrent midt i det meget frugtbare Tranebjerg sogn en kirke, hvis store tårn er forsynet med skydehuller.

På Thunø ligger Thunøbyes kirke, i hvis tårn der brænder et fast lampefy, 97 fod over havet. Det tjener som hovedmærke for skibe, der passerer det nærliggende farvand.

På Kyholmen findes et stort karantæne-etablissement, og her brænder et temporært blinkfy (i oversætterens eksemplar har en læser med blyant her tilføjet „Aflagt“, altså nedlagt).

Læsø

Læsø ligger i Kattegat tre mil fra Sæby i Jylland. Den har omtrent 2200 indbyggere, og dens omkreds udgør cirka syv mil. Øen er meget flad, og intet punkt er højere end 40 fod, så man kan let overskue den. Til Læsø hører tre små holme eller „Rønner“, der lige som hovedøen er flade og mest begroet med lyng. Ved disse holme er syd for Læsø flere gode ankerpladser med 6-7 fods vand til små fartøjer, der er kendt med sejlrønderne mellem grundene, der omgiver hele øen, og som større skibe frygter med rette. Især er grunden „Trindelen“ meget farlig, da den $1\frac{1}{2}$ mil mod nordøst fra øens østligste punkt Syrodden ligger ved hoved-sejllinien gennem Kattegat mellem Skagerrak og Øresund. Derfor har man også siden 1829 fra begyndelsen af marts indtil 21. december udlagt et fyrskib bag agterste mast i en højde af 25 fod tæt øst for denne grund.

Læsøs tidligere skovrigdom er forsvundet, og en sandrevle med sten går nu blottet for al vegetation midt gennem øen, der i det hele taget er et ufrugtbart land, hvis indbyggere også fortrinsvis ernærer sig ved fiskeri og tildels ved at tjene som lodser i de med farlige grunde opfyldte farvande omkring denne ø. Som sømærke vedligeholdes tårnet af Halskirke, der tidli-

gere har haft sin egen sognepræst, men da kirken er helt forfalden og ikke har været brugt til gudstjeneste siden forrige århundredes begyndelse, så er Hals sogn nu knyttet til Byrumkirke, den eneste på øen. Halskirke selv er lige som næsten hele sognet ødelagt af flyvesand. De fleste strandinger finder sted på østkysten. Læsø har sin egen birkeret og nogle skibe. Øens indbyggere oprettede i krigsårene 1807 til 1814 en god kystbevogtning bestående af 130 mand, der forhindrede fjendtlige barkasser i at lande. På øens sydkyst findes en saltkilde, og desuden er det temmelig mærkværdigt, at der ingen rotter findes på denne ø, og at ingen kan leve her.

Anholt

Anholt ligger i Kattegat syv mil nordøst for Greenaa og 8 mil sydøst for Læsø og er en højtliggende ø, omkring halvanden mil lang og knap en mil bred. Den østlige del af øen er helt ødelagt af flyvesand, og den vestlige yder indbyggerne, der udgør omkring 200, et ringe udbytte. De ernærer sig da også fortrinsvis ved fiskeri og ved strandinger på de farlige grunde, som omgiver denne ø. En kvart mil inden for øens østlige pynt står fyrtårnet, som her er et dobbelt fyr, hvoraf det øverste brænder 119 fod over havet, og det andet er et bifyr, der er anbragt under hovedfyret, for at skibene ikke skal komme Anholt's østre rev „Knoben“ for nær. Forbindelse med øen, der i sig selv er et kirkesogn med byen Anholtby, sker enten fra Greenaa i Jylland eller fra Hornbeks fiskerleje på Sjælland.

Den 18. maj 1809 under sidste krig blev Anholt besat af englænderne, der befæstede fyrtårnet ved at omgive det med en sekskantet mur, 10-12 alen høj og forsynet med brystværn af jord og besat med 12-16 24-pundige kanoner. Desuden var der i tårnet placeret 14 stykker svært skyts samt i muren kassemater til garnisonen, der i marts 1811 bestod af 500-600 mand.

Den 26.-27. marts 1811 søgte en dansk sø-armada bestående af tolv kanonbåde og tolv transportskibe med omkring 1000 land- og marinesoldater at generobre øen ved en overrumpling, men et sammenstød af fejltagelser og uheldige omstændigheder forårsagede, at ekspeditionen helt blev mislykket, og en forening af land- og søstyrkerne kom derved i mis-kredit.

Slesvig

Siden 1393 har hertugdømmet Slesvig heddet sådan efter den gamle stad Slesvig ved Slie-Fjorden. Tidligere kaldtes området Sønder-Jylland i modsætning til Nørre-Jylland eller den nordligere del af den cimbriske halvø.

Fra grænseskellet syd for Kolding til Bakelhop er der 19 mil, og bredden fra vest til øst mellem kirkebyen Ording og fyret ved Bülck er $13\frac{1}{4}$ mil. Hertugdømmets befolkning ligger ialt omkring 375.000.

Hertugdømmets østside har megen lighed med Jylland. Den er gennemskåret af store fjorde, har til dels gode havne og består af et frugtbart og smukt beliggende land med gode skove, høje bakker og dybe dale. Den indre, mellemste del af landet har derimod en sandet jordbund, som på flere steder veksler med hede og mosestrøg samt på vestsiden indtil Høier med skønne marskegne. Slesvigs sandede og moseprægede midte har ikke Jyllands bredde og er også bedre dyrket. Om vinteren og foråret sker det, at åerne oversvømmer store områder, og det bidrager til landets frugtbarhed, især med hensyn til fede græsgange, men der, hvor der ikke er diger eller sluser ved deres udløb, opfyldes de også tit af sand og saltvand, der har en skadelig indflydelse på den ellers frugtbare jordbund. Syd for flækken Høier består hele vestsiden af marskland, og de store tørvemoser, der ligger øst for dette landstrøg, er af stor vigtighed, fordi de store landstrækninger i midten og på vestsiden er aldeles blottet for skov og altså for brændsel.

Skovarealet udgør omkring 73.000 tønder land, og de største skovstrækninger findes ved bredderne af Haderslev-, Aabenraa- og Flensborg-Fjord.

Nogen af de højeste punkter er Skamlingsbanken (363 fod), Ascheberg nord for Bisten-Sø (346 fod), Brunbjerg (332 fod) nord for Aabenraa, Kobjerg (302 fod) og Høibjerg (306 fod) vest for Christiansfeld og Knivbjerg (307 fod) nord for landsbyen Gjenner. Blandt de mindre over 200 fod høje bakker er Blaabjerg, Rangtang, Fjellumhøi, Tastbjerg, Skierberg og

Stagehøi.

Der findes ingen betydelige indsøer. De to største er Witten-Sø omtrent to trediedele mil lang og en trediedel mil bred, der har sit afløb til Ejderen ved landsbyen Sibirau, og Gatteskop-Sø, hvis nordre del kaldes Aventoft-Sø. Vandfladen har et areal på omkring en kvadratmil, men da de mange dels beboede, dels ubeboede øer og holme er tørlagte ved lavvande, er dens overflade betydeligt mindre. Den gennemstrømmes af Vid-Aaen og har sit afløb i Vesterhavet. Af de mindre søer er de mest bemærkelsesværdige Bottscholtter-Søen, der har afløb i Vesterhavet, Hostrup-Sø og Seegaard-Sø, der sammen med den endnu mindre Tinglev-Sø har afløb til Syder-Aaen og gennem den ud i Gotteskog-Søen, Haderslev-, Brinkel- og Hoptrup-Dam, alle ved østkysten, Lung-Søen nord for Slesvig med afløb i Slien ved Winning Neer, Bisten-Sø, der flyder ud i Eideren.

De vigtigste vandløb er Rips-Aaen eller Riber-Aa. Det er et kun to mil langt vandløb, der dannes ved foreningen af to aaer, der hver er seks mile lang, inden de forenes. Omtrent hvor de to aaer forener sig, får Rips-Aaen en bredde på 500-700 alen, men ved byen Ribe er den kun 40 alen bred, hvorefter den atter udvider sig til 200-300 alen, men med meget ringe dybde. Efter et bugtet løb flyder den ud i Vesterhavet. Over Rips-Aaen, der har meget sumpede bredder, fører kun broen i Ribe, ved hvilken by den optager Treed-Aaen, der kommer fra egnen ved Skodborg.

Brede Aa eller Loebækken dannes af flere små vandløb, der samler sig oven for Lygumkloster, hvorfra den på et løb af omkring tre mil kun har én bro ved landsbyen Brede. På den sidste halvdel er den temmelig bred, og dens bredder er delvis sumpede.

Hvid- eller Wid-Aaen udspringer nord for Apenrade. Efter et fem mil langt løb flyder den på de sidste tre mil med en bredde af omkring 100 alen gennem mose- og marskland. På denne sidste strækning og især fra Tønder og indtil dens udløb syd for Høier har aaen en så betydelig dybde, at den kunne besjles af små fartøjer, hvis ikke de diger, der skulle beskytte byen Tønder og omegn mod oversvømmelse, forhindrede det.

Hvid-Aaens vandmasser stammer fra den mængde aær og bække, aæn optager. De fleste af dem er smalle og lave, men har et meget langt løb.

De mest seværdige er Grøn-Aaen og Syder-Aaen. Leck-Aaen, der er fire-fem mil lang, udspringer i nærheden af landsbyen Medelby, flyder forbi Leck og har en sidegren mod nord, der går til den sydlige side af Gotteskog, hvor den i forbindelse med flere andre afløb fra kogen (et inddiget stykke marskland. O.a.) ledes ud i havet, mens selve åen løber gennem Bott-schlottersø, forbinder sig med Søholm-Aa og efter at have optaget Wiesebæk gennem Ockholmkog, hvor den gennem to sluser ledes ud i havet.

Treen-Floden udspringer i Angeln, hvor den dannes af to sammenløbende åer. Den har en helt anden retning end de tidligere nævnte vandløb og flyder på en strækning af henimod seks mil mod syd. Nord for broen ved Treya, hvorover landevejen fra Husum til Slesvig går, er Treen-Floden 30-40 alen bred og har faste bredder, men syd for denne bro gennemstrømmer den et betydeligt moseområde med en bredde af omtrent 100 alen, indtil den vest for Bergenhusen, ved Holzkather-Damm, går mod vest og i en bredde af 200 til 300 alen skiller Schwabstedts Geest fra Stapelholms Marsk og ved Frederiksstad gennem to store sluser flyder ud i Eideren, i stedet for som tidligere at forene sig med Eideren og løbe ud i Havenstrømmen mellem Sydermarsk og det Eiderstedtske. Treenen har endnu en sådan dybde, at den bliver besejlet med temmelig store både op til Hollingsted, hvor landevejen fører over en 56 skridt lang bro.

Sorg-Floden er kun tre-fire mil lang, men er særpræget derved, at den tjener til begrænsning af det terræfnafsnit, hvorigennem vejen nordfra fører til Rendsborg. Den dannes formentlig ved afløbet fra den lille Bisten-Sø og løber mod vest, indtil den ved et dige øst for Meggendorf tvinges til at følge dette i sydlig retning under navn af „Renesorg“. Noget syd for Sandslup forenes det nye vandløb igen med Sorg-Flodens gamle vestre udløb i Eideren. De betydeligste blandt de mindre vandløb, alle med udløb til Østersøen, er Tips-Aa, Svendsbæk (Schwensbek), Løit- eller Fusing-Aa.

Næsten hele vestsiden af hertugdømmet består af marskegne eller marskland. Disse marskegne er almindeligvis langs stranden omgivet af en lav sandvold, kaldet Uren, men den er kun et svagt værn mod havet. Uden for Uren findes sædvanligvis nyt tilført land eller marsk, som floden tilslikker, og som opfanges ved små dæmninger med fletværk eller såkaldte laaringer. Da marskegnene kun ligger lidt højere end havet og, som nævnt, ikke er inddiget i det anførte område, oversvømmes de af havvandet ved højere end almindelig flod. Dog bliver dette af nogen anset for en betingelse, uden hvilken de ville tabe deres kraft, og græsarterne er det ejendommelige, hvorved marskegnen adskiller sig fra Geestengene. Det sladerum, som i et ubestemt omfang omsluttes af store og stærke diger, kaldes en kog eller koug, og da havet efterhånden tilførte nyt land, opførtes nye diger eller dæmninger uden om de ældre, hvorved der opstod nye koge. Af sådanne foranliggende og bagvedliggende koge består nu det egentlige marskland. Til erstatning for den kostbare inddigning får kogen flere privilegier og kaldes da en octroieret kog. Foreninger af flere koge med henblik på at dække udgifter ved anlæg og vedligeholdelse kaldes „Deichband“. Hoveddigerne er opført som volde, der er indtil 22 fod højere end normal flod-niveau og er stejlere ind mod land, mere skrå ud mod havet for bedre at kunne bryde bølgenes og isskossernes magt. De gamle eller indre diger bliver ved opførelse af nye for en del overflødige, men tjener dog endnu til at vedligeholde forbindelsen mellem kogene, da den meste færdsel foregår over digerne. Dæmningernes kam bruges nemlig som kørevej forår, sommer og vinter, når det ganske land på grund af regn og snevand er blevet et sådant uføre, at man kun kan komme frem på enkelte brolagte veje eller stendæmninger, mens de sædvanlige veje for det meste ikke kan bruges. I det Eiderstedtske er den øverste kam fra 18 til 22 fod bred, mere almindeligt er det dog med en bredde på 12 til 18 fod.

De indre diger bidrager endvidere til at forebygge en almindelig oversvømmelse i tilfælde af, at de udvendige diger eller hoveddigerne skulle give efter. Grundbrud sker, når vandet efter at have overskyldet diget borer sig ind i dets fod, bortraserer diget og efterlader et ofte 40 til 50 alen dybt hul, som

kaldes „Wehle“ eller „Kolck“. Når vandet derimod kun bortskyller den øverste del af diget, så kaldes det en kamstyrtning. Når hele digets profil bortskylles uden grundbrud kaldes det et Meifeldbrud.

Også de større vandløb er forsynet med diger, og det samme gælder de større kanaler, der er gravet for at bortlede det vand, der på grund af regn og sne samler sig i de flade områder. Marsken gennemskæres overalt af afløbsrender, kanaler og brede grøfter, der naturligvis gør den indbyrdes transport meget besværlig, dog især for fremmede, for marskboerne befærer enten disse grøfter med små både, når vejene er alt for ufremkommelige eller markerne for våde for fodgængere – eller de springer over dem ved hjælp af lange stager (springstokke), som de næsten altid har med sig, når de går ud. Indbyggerne søger at holde vandet i kanalerne og grøfterne i en vis højde ved sluser og dybere liggende tværender, ved hvis hjælp marsken, når man åbner helt for dem ved nogenlunde stærk flod og gunstig vind, også med held kan sættes helt under vand og gøres utilgængelig for en fjende, hvad indbyggerne også adskillige gange har gjort.

Fra Kieler-Fjordens munding ved Holtenau, $\frac{2}{3}$ mil nord for Kiel, til Rendsborg strækker den slesvigholsteenske kanal sig i en længde af omtrent $5\frac{1}{4}$ mil, og fra Rendsborg fortsættes kanalfarten på den sejlbare „Unter-Eider“ indtil denne flods udløb gennem vaderne ud for halvøens vestkyst i en længde af omkring 16 mil. Den slesvig-holsteenske kanal og Eideren danner grænsen mellem Slesvig og Holsteen. Den egentlige kanal, der påbegyndtes i 1777 og fuldførtes i 1784, er imidlertid kun gravet over en strækning af $4\frac{1}{3}$ mil. Kanalen har en bredde af omkring 100 fod ved overfladen og 44 fod i bunden, så to skibe kan sejle forbi hinanden overalt, og temmelig store skibe kan vende på dertil indrettede steder. Da sejløbet på hele strækningen har en dybde af i det mindste 9 til 16 fod, og sluserne er indrettet til at modtage skibe på indtil 100 fods længde og 26 fods bredde, kan denne forbindelse mellem Østersøen og Vesterhavet benyttes af handelsskibe og tjene til vinterhavn. Fra munden til Landwehr findes en trækvej på hver side af kanalen, men fra Landwehr til Rendsborg kun på nordsiden.

Mellem kanalens østlige munding indtil Flemhøder-Søen hæves skibene i hver af de tre sluser ved Holtenu, Knoop og Rathmannsdorf 8 fod og 9 tommer, og fra denne sø indtil Neder-Eideren sænkes skibene i hver af de to sluser ved Königsförde og Kluvensieck 8 fod og ved slusen i Rendsborg 5 fod i flodtiden, men 7 fod og 6 tommer ved ebbe.

Slesvig

Slesvig er hovedstaden i hertugdømmet med over 1200 huse. I 1840 var der omtrent 11.000 indbyggere. Byen ligger i form af en halvmåne omkring den vestlige ende af den lange havbugt Slien, henved 5 mil fra dens munding.

I begyndelsen af det niende århundrede nævnes staden Schliesdorf i anledning af en grænsestrid mellem Carl den Store og Kong Gottrik. Staden har sit navn efter den krumning, som Schlien (die Schley) har ved gamle Süder-Schleswig i syd henimod Selk. En krumning kaldes en Wiek (vig) og altså blev navnet Schliesdorf til Schlieswick.

Danskerne og friserne kalder byen Slesvig Hethæby, fordi den efter deres mening var opbygget af en dansk dronning ved navn Hetta og først fik navn efter hende. Denne dronning Hetta, der levede i 320, førte en krigshær af kvinder med sig lige som amazonerne. Hun blev på grund af sit mod, sin dristighed og uforfærdethed hævet til kongelig værdighed af den svenske Kong Harald og sat til at bestyre hertugdømmet Slesvig. Kvinderne i hendes hær blev kaldt skjoldmøer.

Slesvig nævnes allerede i det niende århundrede som et sted, der på den tid havde rigets mest bekvemme havn. Vi ser derfor også, at Slesvig opretholdt sit ry i hele 600 år som en af rigets bedste, største og vigtigste handelsbyer, skønt byen i dette tidsrum ofte blev erobret, plyndret og ødelagt. Således blev byen indtaget og udplyndret af Harald Blaatand i 1049. Kort efter (1066) blev den atter ødelagt af venderne. Næsten

100 år efter, da den igen var blevet en folkerig og vigtig by, blev den i 1155 ved Svend Grathes erobring sørgeligt ødelagt, men blomstrede hurtigt op igen, og ved slutningen af det 12. århundrede talte den foruden Michaelis Kirke på Bjerget allerede syv menigheder. I 1248 blev den plyndret og ødelagt, først af Erik Plovpenning, så af Christopher den Første og Erik Glipping. I 1288 brændte en stor del af byen ned. Efter 1340 har den måttet lide meget på grund af holstenerne, indtil de kom i fredelig besiddelse af den. I 1351 hjemsøgte den atter af storbrand. I begyndelsen af det 15. århundrede belejrede Erik af Pommern den tre gange. Under den ene belejring i 1416 led Slesvig den største skade, der kunne tilføjes den, nemlig at Sliens munding blev tilstoppet ved utidig vennehjælp, hvorved staden holdt op med at drive søhandel og dermed tabte største delen af sin tidligere merkantile betydning. En ulykkelig ildebrand, der i 1447 næsten lagde hele byen i aske, bidrog endnu mere til dens forfald. I det 16. århundrede led den endnu under store krigs-oprustninger og trykkende skatter og blev to gange hjemsøgt af pest. I det 17. århundrede sølte den påny krigens byrder. Den har også tabt i indtægt og velstand, siden den holdt op med at være fyrstelig residens, hvad den havde været hele tiden indtil 1721.

I gamle dage var byen ulige større end nu, den strakte sig da videre mod nord. Før reformationen, og da den blomstrede stærkest, var der i det mindste 12 sognekirker foruden klosterkirker og kapeller. Den har tillige været stærkt befæstet. De gamle fæstningsværker, der blev vedligeholdt indtil ind i det 15. århundrede, var rigeligt forsynet med kasteller og befæstede slotte, hvoraf der endnu enkelte steder findes spor, og til denne befæstning sluttede sig Dannevirke (Danneværk), så Slesvig måtte betragtes som hovednøglen til Danmark.

Blandt statens ni slotte var de mest seværdige Jørgensborg (Juriansborg), der allerede blev nævnt som en gammel borg i 1291. Det tjente Erik af Pommern til hovedkvarter under Slesvigs belejring i 1416 og var hertugernes residens, før Gottorp Slot blev indrettet til det. Hattersborg på Hesterbjerget nord for byen blev anlagt af Erik af Pommern i 1416 og påny benyttet af ham under Slesvigs belejring i 1426. Kongeborgen i den

nuværende Altstadt var stedet, hvor Kong Niels blev myrdet af St. Knuds gildebrødre i 1134. Det i 1154 opførte Gamle-Slot lå på Holmen, Friheden, hvor de kejserlige havde anlagt en skanse i 1628. Da de gamle borge ikke kunne afværge, at byen jævnlige blev indtaget, blev Gottorp-Slot, som i det 12. århundrede var bygget til bispesæde, i 1268 forvandlet til en her-tugelig borg og tid efter anden forbedret og befæstet med store omkostninger. Imidlertid kunne hverken Gottorps befæstning eller Slesvigs gamle borge gøre synderlig nytte, da kanonerne blev opfundet, fordi både slottet og byen fra landsiden er omgivet af bakker overalt.

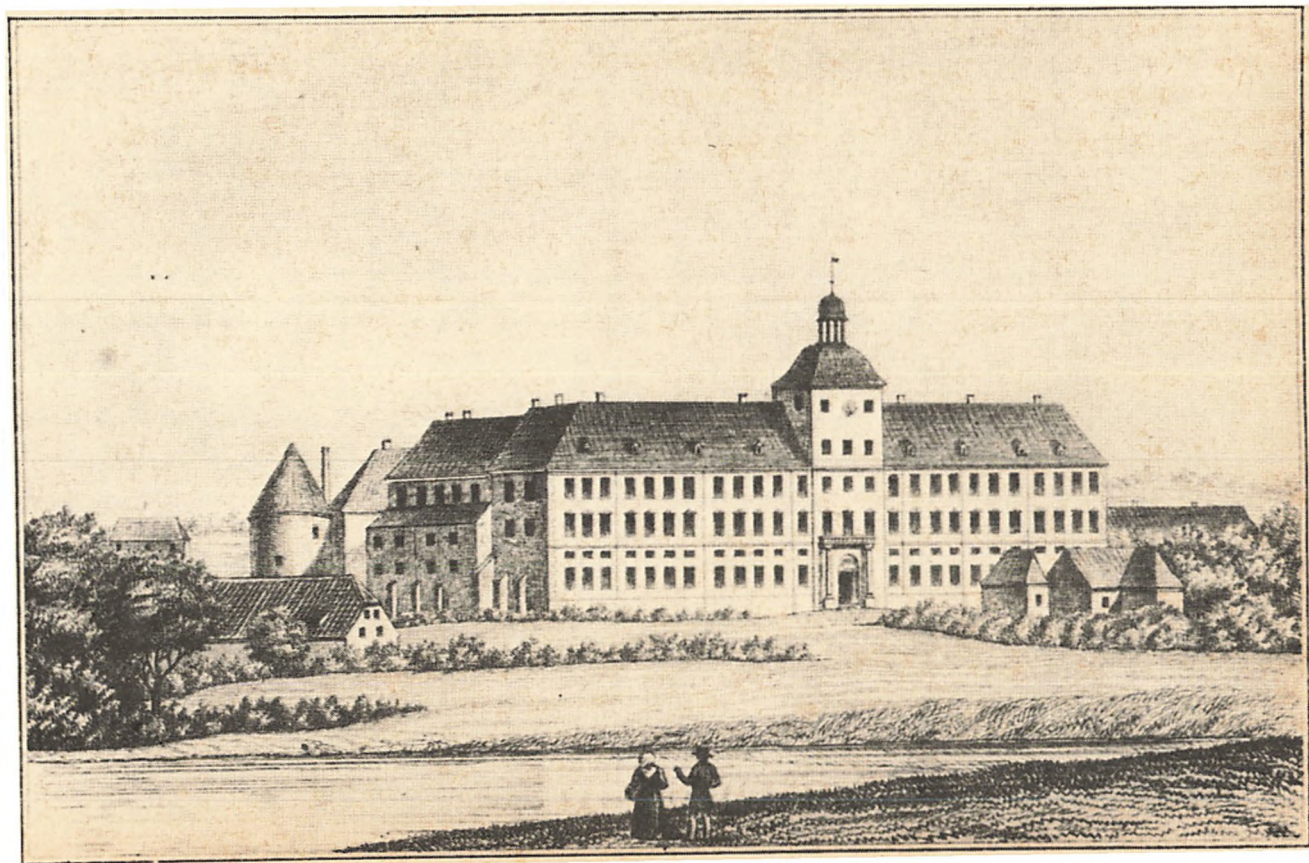
Slesvig er meget hyggelig og har en lige så skøn som fri og sund beliggenhed. Set fra vandet eller fra en af bakkerne ser den ganske anselig ud. Almindeligvis inddeler man den i fire dele, nemlig „die Altstadt“, tidligere en bondeby ved navn Sle, Sliedorp, Sles, Slesvikr, som mod øst ved en bro over munden af Holmer Noer, en tidligere havn, er forbundet med „der Holm“ og mod vest står i forbindelse med den mellemste del, „der Lollfuss“, der ved en dæmning er forbundet med byens søndre del, „Friedrichsberg“, hvis forlængelse er landsbyen Bustorf. Hovedgaden, der udgør største delen af byen, går fra St. Johanneskloster til Bustorf, ca. $\frac{3}{4}$ mil. Byen har kun ét torv og kun få andre gader end hovedgaden. Den har tre hovedkirker foruden kirken på Gottorp Slot, adskillige anseelige, såvel offentlige som private, bygninger og godt kilde- og brøndvand. Husene, de fleste er små, har et lyst, renligt og venligt udseende, og gaderne, der oplyses om natten, er brolagt.

Af bygninger er domkirken den mest seværdige. Den skal være påbegyndt i 1018, andre kilder siger 1260. I 1440 blev næsten hele kirken ødelagt af brand, men fra 1450 til 1501 blev den atter helt genopbygget. Kirken er 250 fod lang, 70 fod bred og til det øverste af den vestlige gavl 100 fod høj. Mod øst er taget lavere, og det nuværende tårn er 30 til 40 fod højt. Kirkens indre er anselig stort og særdeles rigt på monumenter, deriblandt en mængde kostbare og pragtfulde. Mange fyrstelige personer er begravet her. Også Frederik den Første, der døde i Slesvig i 1533. Over ham hæver sig et stort, skønt marmor-monument af italieneren Caprara. Man ser her hertugen

afbilledet i naturlig størrelse iført harnisk på en sarkofag af alabast, der bæres af seks ånder, som forestiller dyden. Kongens og hans gemalindes lig ligger i hvælvingen under alteret sammen med flere andre fyrstelige. Over hovedalteret findes kirkens ypperste prydelser, det berømte kunstværk af H. Brüggmann. Det er skåret ud i eg. Da Thorvaldsen i 1819 besøgte kirken, roste han ikke alene altertavlen for dens stil og tegning, men også kunstnerens store duellighed, der havde forstået at bearbejde et så utaknemligt materiale som egetræ og med en så overordentlig sikkerhed at føre mejslen, da der endog ved ansigtstrækkene hverken var brugt file eller andet værktøj. Kunstneren forsikrede, at han aldrig havde set dets lige.

Denne af alle kunstnere i ældre og nyere tider beundrede altertavle blev efter syv års forløb færdig 1521. Den er 50 fod høj, 24 fod bred, 2 fod tyk og indeholder i 22 felter for største delen lidelseshistorien og i nogle åbne eller gennemsigtige felter frit udskårne bibelske figurer. Der er ialt 398 hovedfigurer foruden mange bifigurer, og alle er karakteristisk og mesterligt udført. Herudover fortjener den skønne portal, der fører til den store, hertugelige gravhvælving, opmærksomhed. De af Brüggmann i egetræ udskårne figurer af Christian den Anden og hans Dronning Elisabeth fra 1522, det forgyldte jerngitterværk samme sted, det store metal-døbe-bækken fra 1480 omgivet af et kunstfærdigt gitterværk, maleriet over det andet alter af Jauen Owens, en berømt nederlandsk maler, Mariabilledet af samme kunstner på en af de nordre piller og et andet maleri, som forestiller Christus i templet af en ubekendt maler, orglet, prædikestolen o.s.v. Af andre bygninger findes her

Gottorp Slot, som det så ud i 1855. Det var den gottorpske hertugslægts hovedsæde. Dens stamfader var Kong Frederik den Førstes søn Adolf, og slægten fik en indflydelse på den europæiske historie, der nok er vel upåagtet. Hertug Peter blev i 1762 valgt til tsar af Rusland under navnet Pjotr III, og det var hans efterkommere, som styrede det vældige rige indtil revolutionen i 1917, hvor tsar-slægten skal være henrettet.

Rådhuset bygget i 1794 med en skøn balkon, en sal, der går gennem to etager og en stor have. Hospitalet for afsindige (psykiatrisk hospital. O.a.) ligger uden for Altstadt.

I byen findes desuden Den lærde Skole, et institut for døvstumme, en stor anstalt for sindssvage (åndssvage. O.a.), et adeligt frøkenkloster (St. Johannes), et vajsenhus foruden en mængde andre anstalter og foreninger.

Af spadserestier og udsigter findes her Slotshaven, Stampe-møllen, Huusby Teglbrænderi, Dyrchaven og Palais-Haven. Ved landevejen fra Slesvig til Eckernførde ligger den gamle Haddeby Kirke, som er den ældste del af staden Slesvig. Den var bygget vest for Hadditz-Noer, hvortil en hovedarm af det gamle grænseværn Dannevirke støttede sig. Allerede i begyndelsen af det 9. århundrede havde Nordens apostel Ansgarius her et kapel. Den af Kong Erik i 851 opførte kirke blev ødelagt af hedningerne i 878, og den derefter af Kong Frode opbyggede kirke blev revet ned på Gorm den Gamles befaling og derpå atter rejst af Harald Blaatand. Den nuværende kirke af utilhuggede kampesten er opført omkring begyndelsen af det 13. århundrede.

I omegnen lægger man mærke til Falkenberg med plantager og haver og den høj, hvorpå det biskoppelige slot Alt Gottorf, ødelagt i det 12. århundrede, stod, og hvorfra der i dag er en fin udsigt. Høien Rickelsberg, ikke langt fra de såkaldte Hühnerhäuser har også engang haft sit slot. Ved Lolfuss nær Schüssenkoppel ligger Føtjenberg, der frembyder den skønneste udsigt over hele staden, Gottorf, Haddeby og Slien indtil to mil mod øst. I sydøst ser man en del af landskabet Schwansen og Hüttenerbjergene, i syd og sydvest staden Rendsborg og adskillige landsbyer, i nord og nordøst Angeln.

I en yndig egn tæt ved Slesvig ligger slottet Gottorf omgivet med dybe grave. Det var i sin tid biskoppens residens, indtil hertug Erik den Anden af Sønderjylland fik den ved mage-skifte. Slottet var på den tid en stærk fæstning, som i årene 1416 og 1417 klarede en belejring af Kong Erik af Pommern uden at blive indtaget. Fra 1268 til 1713 har slottet været de slesvigske hertugers residens, men sidstnævnte år tog Frederik den Fjerde det i besiddelse. Flere af de efterfølgende konger har be-

lejret det. Slottet har et smukt kapel. Til slottets omgivelser hører Dyrehaven, hvor man finder Kong Abels grav. Han var hertug, siden konge og lod i 1250 sin broder Erik Plovpenning myrde og kaste i Slien. Dagen efter blev det halshuggede legeme taget op af fiskere i deres båd. I 1257 blev det gravet ned i et morads efter at have hvilet i domkirken i fem år. Ved denne skov, der er gennemskåret af småveje, ligger et hyggeligt landsted og en skøn have.

Andet interessant på denne egn er Stampemøllen, lyststedet Annenhöhe, Jordbærbjerget, hvorfra man nyder en herlig udsigt. Noget sydligere støder man på egnens største seværdighed, levningerne af det ældgamle værn Dannevirke, sædvanligvis kaldet Margrethevolden, der strækker sig fra nordsiden af Ahldenborg og til Hollingstedt over en strækning af to mil. Denne berømte grænsevold blev opført under den jydsk Kong Godfred i 808. Den var af jord og havde i begyndelsen kun én port. Thyra Dannebød forstærkede den noget forfaldne vold med en 18 fod høj mur, der var 7 fod tyk. Hun byggede også i 1060 det lille slot Thyraborg.

Valdemar den Første istandsatte den adskillige steder omkring 1163 ved en 20 fod høj mur, og endelig har Dronning Margarethe 380 år efter Thyra forbedret volden meget. Man mener, den under fjendtlige angreb var besat med 60.000 mand. Dannevirke begyndte ved Selker Noer, en del af Slien og fortsatte mellem vand og morads i over en strækning af to mil til landsbyen Hollingstedt ved Treenen, floden, som løber ud i Eideren ved Frederiksstad. Men på den østlige side af Slien, fra landsbyen Holm til Dyrvad og derfra til Kochendorf samt fra denne by til Eckernförde Fjord har der været endnu en befæstning, Østrevolden, der tjente til at forsvare landskabet Schwansen. Dannevirke udgjorde således i forening med Eideren, Treenen, mellemliggende søer og moradser, Slien, Østrevolden og Eckernförde Fjord Danmarks ældste landegrænse mod Tyskland.

Til de fortrinligste seværdigheder syd for byen og Sliefjorden hører Mewenberg, en græsrig høj i Slien, hvor den tidligere omtalte fæstning Jürgensberg lå, og hvor slesvigerne hvert år holder en fest, ved hvilken lejlighed man fanger en

mængde måger. På Sliens sydlige bred lå den berømte gamle fæstning Ohldenburg og på højen Haddebyerholz, tidligere Altenberg, lå i 925 et stærkt befæstet slot Marggrafenburg, der blev ødelagt 11 år senere. Foruden de mange gravhøje ved Ohldenburg ligger sydligere ved Nedre-Selk en stor gravhøj, der kaldes Kønn-Sie-Hoe, det vil sige Kong Sigurd Snogøies grav. Denne konge omkom i et slag ikke langt fra Slesvig i 846. 1200 skridt nord for den ligger to mindre høje, af hvilke den største kaldes Krutzburg (Kreutzberg). Mellem dem fandt man i 1796 en mærkværdig runesten, og en anden runesten blev opdaget det følgende år i Selker-Noret ved Wedelspang. Øst herfor omkring en mil fra Slesvig ligger romantisk skønt Louisenlund, et fyrsteligt slot ved Slien med en usædvanlig smuk have.

Ikke langt herfra hæver Hüttenerbjergene sig. På et af de højeste punkter fandt man i 1804 to fod under jorden en kasse, der indeholdt et seks tommer langt billede, udskåret i elfenben, af den 551 år før Christi fødsel levende kinesiske lovgiver Confucius. Vest herfor ligger landsbyerne Jagel, Mielberg og Krop. Denne egn kaldtes tidligere Lohheden. Her udkæmpedes i det 11. århundrede en række store slag.

Påskedag 1848 udkæmpedes lige vest for Slesvig et slag, da en dansk troppeafdeling uventet blev angrebet af en overlegen prøjsisk hær sammen med en del holstenske oprørere. Efter tapper og hæderlig modstand måtte danskerne trække sig tilbage for overmagten og rømme hertugdømmet. Tæt nord for landsbyen Huusby ved foden af en kæmpehøj ligger nogle af de faldne dragoner begravet, og stedet er siden smykket med et jernkors på en kampestenssokkel. Også i skoven ved Schuby findes sådanne begravelser.

I den seneste tid er følgende byer i Slesvigs omegn blevet af særlig interesse. Mod øst Midsunde (tidligere Mjøsund), færgested over Slien, hvor denne kun er 320 alen bred. Her søgte holstenerne den 12. september 1850 at forcere overgangen med magt, men standsede på sydsiden og blev så heftigt beskudt af de danske batterier, at de måtte tage flugten efter store tab. Nord for Slesvig Oversø ved Treeneffoden, som her endnu kun

er et lille vandløb, ligger en mose i nærheden. Dagen efter slaget ved Slesvig blev en afdeling af den danske bagtrop omringet af de fjendtlige præjsere og måtte efter den tapreste modstand overgive sig. Syd for Oversø, lidt øst for landevejen til Slesvig og omtrent en mil fra byen ved en lille sø ligger landsbyen Idsted. Byen har sikkert i ældre tider betydet mere end nu, da det sydlige Slesvig efter den kaldtes Istathe Syessel. I denne bys omegn stod den 25. juli 1850 det berømte slag, hvor den holstenske oprørshær efter en lang og blodig kamp blev overvundet af de danske tropper og måtte flygte til Rendsborg. En halv fjerdingvej syd for byen ligger Idsted Skov, der var midtpunktet for holstenernes stilling. Skoven, Oversø og Langsø med mellemliggende vandløb over en strækning af omkring en mil udgjorde deres forsvarslinie, som de troede uindtagelig. Foran skoven ligger en åben, flad hede, hvor de angribende blev udsat for hele fjendens ild. Popholt, en gård ved en skov noget nord for Idsted, blev efter en fægtning dagen før slaget taget af danskerne. Den skal have fået sit navn efter biskop Popo, der i den forbiløbende bæk Helligbæk i det 9. århundrede døbte Kong Harald Blaatand, hans søn Svend Tveskjæg og mange hedenske danske, efter at han havde omvendt dem ved at bære en gloende jernhandske på sin ubeskyttede hånd. Sollbro er et bropas over Treenen, der på kampdagen efter lang modstand stormedes af de danske, hvilket væsentligt bidrog til sejren. Øvre-Stolk er en landsby, hvor en afdeling af den danske hær under sin fremrykning led betydelige tab.

Christiansfeldt

Christiansfeldt er en lille by, hverken købstad eller slække, med 100 huse og omkring 800 indbyggere.

Byen ligger i en sund og hyggelig egn midt mellem Kolding og Haderslev, ikke langt fra Lillebælt. I 1771 købte Brødreneheden, almindeligvis kaldt „de mæhriske Brødre“, herre-

gården Thystrupgaard, og på dens enemærker byggede de i 1773 Christiansfeldt, en nydelig lille stad, der kun består af to regelmæssige og parallelle gader med lindetræer og for enden af hvilke den enkle, men skønne kirke ligger. Ved de fleste huse er der haver og foran ved kirken er der en firkantet grøn plads omhegnet med træer og hække. Foruden en del smukke, private huse findes her Brødre-, Søstre- og Enkehuset for ugifte mænd og kvinder. Indbyggerne er driftige fabrikanter af klæde og andet. Den lille, smukke by er i fortrinlig stand. Overalt hersker vindskibelighed (stræbsomhed. O.a.) og den største grad af orden, renhed og nethed.

I omegnen ligger herregården Thystrupgaard, mod vest landsbyen Rødding med en højskole for konfirmerede bønder-sønner. Den måtte standse sin virksomhed under de sidste krigsuroligheder, men har nu igen flere lærere og elever.

Haderslev

Haderslev er en købstad ved den indre, nordlige bred af Haderslev-Fjord, hvor Haderslev Dam forener sig med den. Byen har over 400 gårde og huse, og der bor 6000 her. Ved et smalt vand deles den i to dele, gammel og ny Haderslev. På den vestlige side af staden er der en landsø kaldet Haderslev Dam omtrent $\frac{3}{4}$ mil lang, men ikke særlig bred. Den for største delen skovomkransede dam og den dermed forbundne egn forskønner synet af byen fra nord, men især fra syd.

Haderslev er en ældgammel by, som fra det 14. til det 16. århundrede nød stor anseelse. Det skyldtes bl.a., at det på højen Bøghoved byggede Haderslevhuus på den tid tjente som residens for de slesvigske hertuger og stundom som opholdssted for danske konger, og endnu mod slutningen af det 16. århundrede var fjorden langt dybere og bedre sejlbare end nu. Byens egentlige oprindelse må først regnes fra 1227 da dominikanerne lige som nogle år senere franciscanerne slog sig ned her.

I 1292 fik Haderslev købstadsprivilegier af hertug Valdemar den Fjerde. Den 1. september 1448 blev Christian af Oldenburg valgt til konge af Danmark på Haderslevhuus. Dette slot blev revet ned i 1557 af hertug Johan den Ældre, der i stedet opbyggede slottet Hansborg (sædvanligvis kaldet Haderslevhuus som det gamle slot). Her havde Torstenson sit vinterkvarter fra 1643 til 1644, og efter at han havde forladt stedet erobredes det påny i november 1644 af et strejkkorps under Wrangel efter fire dages belejring. Men allerede dagen efter sprængtes det i luften, og det er usikkert, om det var en følge af uforsigtighed af svenskerne, eller noget danskerne havde beordret.

Det, der i ældre tider gjorde Haderslev vigtig, var ikke alene den omstændighed, at det hertugelige hof blev holdt her, men også stadens blomstrende søhandel. Østersøiske og andre nationers skibe sås i dens havn, og gennem en kanal blev varerne i pramme og både bragt til og fra byen. Flere gange blev staden ramt af brande. Den værste var i 1759, den sidste i 1798. Havnen er kun sejlbar for seks fod dybtgående skibe, der kan lægge til ved byens skibsbro, og eksporten til udlandet er ikke ubetydelig.

Af byens kirker udmærker hovedkirken eller St. Mariækirke sig. Den er smuk og stor og indvendig 180 fod lang, 98 fod bred og 77 fod høj under hvælvingen, der bæres af 14 stærke piller. Foruden nogle ret gode malerier ses her det i 1817 rejste monument til erindring om Luther. Her findes også en lærd skole stiftet i 1567, en tysk hovedskole, en dansk skole, et rigt hospital og flere andre bygninger.

I omegnen ses på en bakke i Hammelev-sogn voldstedet af den fordums fæstning Tørning-Slot. Ved Haderslev fjord er egnene ved Hammelef, Wonsbek og Starup særdeles skønne, det samme er egnen ved Thorning Mølle.

Aabenraa

Aabenraa er en smuk stad ved en fjord af samme navn. Den har omkring 400 huse og 4200 indbyggere.

Aabenraa ligger i en dal, næsten helt omgivet af skovbegroede banker. De strækker sig dybt ind i landet, bliver stadig højere og danner med deres skove de skønneste syn. Havnen er temmelig sikker, åbent red, der indtil en kvart mil fra byen kan modtage de største krigsskibe. Kun seks fods dybtgående handelsskibe kan gå op til byens skibsbro. Byen har god handel, betydelig søfart og ejer en del store skibe. Den er i det hele taget i god udvikling med hensyn til velstand.

Aabenraa (på tysk, forvansket udtale Apenrade) er formentlig i de ældste tider blevet kaldt Aabenvraa. Det er en meget gammel by, der allerede i 1148 blev ødelagt af venderne. I slutningen af det 12. århundrede blev hertug, biskop Valdemar i syv år holdt som fange på det befæstede slot Aabenraahuus, som Dronning Margrethe lod rive ned i 1411. Hun opbyggede noget mere mod sydvest Brønlund Slot, hvis rester nu kun er en uanselig bygning, der bruges som amtshus. Byen fik i 1248 stadsret, men i 1335 sin egen skraa eller statutter, der ikke må forveksles med den nævnte stadsret. Den led i ældre tider meget ved krig og blev indtaget og plyndret i 1429 og 1524. Af ildebrande blev den hærget i årene 1148, 1247, 1576, 1610, 1629 og 1707. Under pavedømmet havde byen tre kirker, hvoraf nu kun én, St. Niklaskirken, er tilbage. Den ligger på en bakke og er temmelig høj og lys.

De skønneste steder i Aabenraas nærmeste omegn er Frederikslyst, Diemen- og Galgebjerget. En mil fra byen i sognet Jordkirch ligger det gamle tingsted Urnehoved, hvor det slesvigske ridderskab tidligere under åben himmel holdt sine landdage. På dette ting blev Kong Erik Emun slået ihjel af en jydsk adelsmand. I 1136 blev Harald Kefia og i 1182 Knud den Sjette hyldet her. Et par mil vest for Apenrade ligger landsbyen Hellovad, hvor den navnkundige Nicolaus Helvaderes (1564) kom til verden.

Sydvest for Aabenraa strækker sig halvøen Sundevit mellem

Aabenraa- og Flensborg-Fjord ud mod Als-Sundet.

Det er en skøn og frugtbar halvø overalt gennemskåret af hække og levende hegn. Denne egn var i 1848 og 1849 flere gange skuepladsen for blodige fægtninger mellem de danske tropper og de tyske fjender, der rykkede frem gennem hertugdømmet. Her er Dyppelbjerg, en 229 fod høj bakke lige over for Sønderborg på Als. Nordligere ligger landsbyen Dyppel (Dybbøl) nær ved Alssund. Nybbel (Nybøl) er en landsby, hvor der blev kæmpet den 5. juli 1848. Omtrent tre mil sydøst for Aabenraa ligger i en yndig egn flækken Gravensteen (Graasten), hvor der er et smukt slot, som før krigens udbrud i 1848 benyttedes af hertugen af Augustenborgs familie til sommerresidens. Slottet er bygget i 1758.

Flensborg

Flensborg er en anseelig stad med over 1200 huse og omkring 15.000 indbyggere.

Byen ligger ved Flensborgfjord, en bugt af Østersøen, ved foden af nogle høje bakker, der beskytter byens fortræffelige havn mod alle vinde. Dens væsentligste erhverv er industri, handel og skibsfart. Byen er en halv mil lang og efter Kjøbenhavn den vigtigste handelsstad i Danmark.

Om stadens første oprindelse vides intet troværdigt. Allerede i det 12. århundrede nævnes Flensborg som en anseelig by, der i 1248 blev erobret og brændt ned af Erik Plougpenning og i 1271 af Erik Glipping. Skønt der var anlagt to slotte på højene ved byen, blev den påny gentagne gange erobret, fordi slottene mere tjente til opholdssted for besætningen end til byens forsvar. I 1358 byggede borgerne om byen en mur, som Erik af Pommern forstærkede med palisader og en dyb grav, efter at han i 1411 havde erobret byen. I 1412 døde Dronning Margrethe her på et skib i havnen, da hun ville sejle til Sjælland. Det gamle slot „Duvenborg“ (Duborg) på byens

nordøstlige side blev i slutningen af det 14. århundrede påny opbygget med tykke mure og tårne og tjente oftere som residens for hertugdømmets hære. Det blev revet ned i 1719, og kun få ruiner er tilbage. I 1427 var Flensborg ude for en belejring til vands og lands af de holsteenske hertuger. Fjenden brugte „gloende pile“, der forårsagede en farlig ildebrand. I 1431 erobrede holstenerne staden ved list og slottet ved at tvinge forsvarerne til overgivelse ved at sulte dem ud. I 1564 døde der i Flensborg mere end 1800 mennesker af pest. I krigen mellem Christian den Fjerde og den tyske kejser 1627 til 1629 led byen meget, også af pest. I 1643, 1644 og 1645 måtte den tåle meget fra svenskerne side og i 1657 til 1660 såvel fra svenskerne som polakker og brandenborgere. I 1713 i januar afpressede general Steenbock byen 64.000 rigsdaler i brandskat. Uagtet alle disse genvordigheder voksede byen i velstand gennem sin udbredte handel og betydelige skibsfart, især fra 1770 til 1799, da flere gunstige konjunkturer, bl.a. den nordamerikanske krig, bidrog til dens blomstring. I denne periode voksede byen i omfang og folkemængde. Efterhånden som de tildels tilfældige gunstige konjunkturer hørte op og blev afløst af andre, der i høj grad virkede ugunstigt på byens handel (f.eks. krigen med England og især Norges afståelse) aftog de mange erhvervskilder og den tidligere store velstand på en naturlig måde. I 1814 anløb 1464 skibe havnen, i 1821 kun 1176. Byen havde i 1814 selv 203 skibe, i 1821 kun 163. I den senere tid er dette tal endda faldet, dog har byen flere store vestindiefarere, lige som den også driver hvalfangst.

I byen holdtes i fordums tider mange landdage. Her blev Christian den Femte født i 1646, Frederik den Tredie hyldet i 1648. Samme år anlagde denne konge her et slesvigholsteensk regerings-kancelli, der i 1649 blev flyttet til Glücksborg. Da pesten i 1655 rasede i Kjøbenhavn, opholdt hoffet og hele regeringen sig her.

Flensborgs beliggenhed er såre skøn, og de dejligste spadse-restier findes i omegnen. Fra bakkerne, der omgiver staden, udspringer talrige kilder, der forsyner de fleste huse og 32 offentlige brønde med det fortræffeligste vand. Disse kølige brønde i gaderne, de mange nette haver og lindetræerne foran

husene bidrager lige så meget til stedets skønhed som – i forbindelse med søluften fra havnen – til den rene luft. Flensborg har en meget lang hovedgade, til dels prydet med store og smukke huse, 17 mindre gader og tre torve.

Byen har tre kirker. St. Johannes Kirke er den ældste. I St. Nicolai Kirke findes en ældgammel bogsamling, der indeholder flere sjældne bøger, og her hviler også Valdemar den Andens datter Sophie, den brandenborgske markgreve Johans gemalinde, der døde i 1248. St. Mariæ-Kirke er hovedkirken og den yngste af de tre. Desuden findes her af andre bygninger klosteret, skuespilhuset, der kan rumme 800 mennesker, en lærd skole med mærkelige underjordiske gange under bygningen, sygehuset, sængslet, tugthuset i det tidligere vaisenhus, begravelsespladsen med et skønt smagfuldt kapel vest for staden på en høj og lige uden for byen papirmøllen. Her findes tillige mange skoler og en mængde stiftelser og legater, 10 fattigboliger, to hospitaler og en tvangsarbejdsanstalt. Byen har mange brændevins-brænderier, tobaks-fabrikker og sukker-raffinaderier samt gode skibsværfter.

I omegnen, $\frac{3}{4}$ mil fra Flensborg, ses resterne af det befæstede slot Niehuus, der blev anlagt i midten af det 14. århundrede til byens forsvar, men i året 1431 blev indtaget af holsternerne, der ødelagde det. $1\frac{1}{4}$ mil fra byen ligger flækken Glücksborg med 100 huse og 700 indbyggere. I nærheden, i en lille indsø, ligger Glücksborg-Slot, der blev bygget i 1587 af hertug Hans den Yngre. Her lå tidligere et munkekloster, anlagt i 1209 og kaldet Rye- eller Ruhe-Kloster. I 1825 skænkede Frederik den Sjette det til hertug Leopold af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Bülk, der herved opnåede titlen hertug af Glücksborg. En mil nord for Flensborg ligger kirkebyen Bau ved hovedlandevejen i en højde af 200 fod over havets overflade. Her led de holstenske oprørere et fuldkomment nederlag den 9. april 1848 efter en kort kamp med de danske tropper. Kobbermøllen, der er særpræget og har en fin beliggenhed ved Kruusaa, er kendt fra samme træfning.

Der findes en mængde gravhøje i nærheden af byen, især i Handewitter sogn.

Kappel

Kappel er en anseelig og smuk flække ved Slicfjorden med omkring 250 huse og 2000 indbyggere, der ernærer sig ved fiskeri og søfart.

Denne renlige, folkerige og ved sin fordelagtige beliggenhed indbringende flække tilhørte tidligere det adelige gods Noest, men blev i 1807 købt af Frederik den Sjette. Dens beliggenhed er meget hyggelig, rundt omkring ses de mest smilende egne hist og her bevokset med skov og rig på skønne udsigter. Her er sildefiskeri og betydelig kornudførsel fra de frugtbare egne Angeln og Schwansen.

Byens kirke, bygget i 1793 i en meget god stil, er net og lys. Havnen (Sliens indløb eller munding) har ved hjælp af en kanal fået større dybde, så der årligt passerer henimod 500 skibe og 200 fartøjer med 10 til 40 læsters drægtighed (et svingende mål for skibes lastemulighed. O.a.) gennem denne kanal.

Seværdige er resterne af et gammelt slot, dronning Margrethe byggede en mil fra Kappel.

Arnis

Arnis er en flække en halv mil syd for Kappel på en indtil 1666 skovbegroet ø i Slien, der ved en dæmning er forbundet med fastlandet. Den har over 700 indbyggere, der væsentligst ernærer sig ved fiskeri, men til dels også ved skibsfart.

Eckernfjord (Eckernförde)

Eckernfjord er en købstad smukt beliggende ved Eckernförde-fjord og på tre sider omgivet af vand og kun landfast

mod syd. Der er over 400 gårde og huse, der bebos af over 4000 indbyggere.

Byen fik formentlig sine første privilegier af hertug Valdemar den Fjerde, og de blev i 1543 fornyet af Christian den Tredie. Passet, som Eckernfjord danner mellem fjorden og noret, blev i ældre tid forsvaret af et slot (Eckernborg) på den høje, nordlige bred af noret, hvor „der Burgwell“ endnu vidner om et tidligere fæstningsværk. I samme hensigt har der i en senere tid været anlagt forskansninger på højderne, der behersker byen såvel fra nord som syd. Staden har ofte lidt en hård skæbne under krig. For den gode og bekvemme havns skyld har den altid haft en vis besætning af forsvarere, der næsten altid var for svage til med held at modstaa alvorlige angreb. Således i 1627, da byen blev besat af kejserlige tropper, i 1628 da Christian den Fjerde den 5. april ankom med en eskadre til reden og tilintetgjorde den 500 mand stærke kejserlige styrke, men straks efter forlod byen. Det var ved denne lejlighed, kirken blev sprængt i luften. I 1659 blev byen udplyndret af polakkerne, i 1713 led den stærkt under krigsuroligheder, ved idelige gennemmarcher, indkvarteringer og betydelige brandskatter.

Handel og skibsfart udgør indbyggernes vigtigste indtægtskilder. Havbugten, der er to mil lang og en halv mil bred, danner en fortræffelig havn, der tillader de største koffardi-skibe at gå helt op til byen. Nær denne ligger en ferskvands-sø, der dog er forenet med havbugten ved en 146 alen lang træbro, man passerer, når man skal til Slesvig.

I Eckernførdefjord angreb i 1849 den 5. april et dansk linieskib og en fregat ledsaget af to dampskibe nogle batterier, fjenden havde anlagt bag højderne. Ved en stærk pålandsvind drev de svære orlogsskibe mod land, og efter at dampskibene forgæves havde søgt at bringe dem ud af deres vanskelige stilling, kom linieskibet i brand og sprang i luften, og fregatten, der var ilde tilredt, måtte overgive sig.

Byens kirke har et smukt alter. Af andre bygninger bør omtales bådhuset, lombarden (penge-udlånings-institut. O.a.), militær-sygehuset, Christiansplejehuus, et fattighus og flere andre.

Ved havbugten ligger de frugtbare landskaber Schwansen og Dänischwald, der omfatter over 70 adelige godser. Ved Sehestedt er rejst et monument til minde om et dansk troppekorps, der den 10. december 1813 slog sig igennem en fjendtlig hær og nåede Rendsborg. Uden for Bülkhoved, den østligste pynt af Slesvig ved starten af Kielerfjorden, udspillede sig i 1715 et søslag mellem den danske flåde under Gabel og den svenske under Wachtmeister.

Frederiksort

Frederiksort er en fæstning ved indløbet til Kielerfjord, der her kun er 1800 alen bred. Fæstningen består af fem bastioner, er omgivet af vandgrave og forsynet med revelin (ravelin, halvmåneformet eller vinkelbøjet udenværk i den ældre bastionære befæstning. O.a.) mod landsiden. Den har en kirke, et tøjhus (til militær udrustning. O.a.), et proviantlager og fire store barakker. Der er 200 mand i fæstningen.

Christian den Fjerde, der indså, at den, der var herre over indsejlingen til Kielerfjord, også var herre over Kiel i det nordlige Holsteen, anlagde 400 skridt fra det sted, hvor Frederiksort nu ligger, den lille fæstning Christianspriis. Da det danske rigsråd ikke ville bevilge midlerne til dette hensigtsmæssige anlæg, betalte kongen de meget betydelige udgifter af sin egen private kasse. Det første fæstningsanlæg, der blev færdigt i 1637, havde kun kort funktionstid. Den 17. december 1643 blev fæstningen, hvis mandskab kun var på 60, ledet af en ingeniør-officer, erobret af Torstenson, og allerede fem år efter ved Frederik den Tredies tronbestigelse i 1648 sløjfet efter begæring af hertugen af Holsteen. Anlægget var ham en torn i øjet. Frederik kom til at fortryde, at han havde ladet Frederiksort sløjfe, da Carl Gustav pludselig i 1657 satte sig i besiddelse af den danske halvø. Han lod derfor straks efter freden (1661 eller 1663) fæstningen opbygge påny under navn

af Frederiksort og med den bestemmelse, at den skulle skifte navn med kongerne således, at den vekselvis skulle kaldes Frederiksort eller Christianspriis, men den har dog fra det tidspunkt uden afbrydelse beholdt sit nuværende navn. Den 17. december 1813 blev fæstningen omringet af svenskerne og kapitulerede den 19. med 250 mands besætning, efter at den var blevet kraftigt beskudt både dag og nat. Under oprørskrigen i 1848 til 1850 var den i oprørernes hænder.

Ifølge sin beliggenhed formår denne lille fæstning i forening med batterier, der er anlagt ved fiskerlejet Labø lige over for på den holstenske side, fuldkommen at bestryge indsejlingen til Kielerfjord, hvorved staden Kiel sikres mod angreb fra søsiden, og forbindelsen mellem Kiel og den slesvig-holsteenske kanal opretholdes, selv i det tilfælde, at Kielerfjord skulle blive blokeret.

Frederiksstad

Frederiksstad er en købstad ved Treenens udløb i Eideren. Før den blev ødelagt i 1850 var der omkring 500 huse og 2500 indbyggere, deriblandt 600 reformerte, katoliker, israeliter, remonstranter og mennoniter.

Byen skylder sin oprindelse de ved den dortrechtske kirkeforsamling 1619 fra Holland fordrevne remonstranter, der, efter indbydelse af hertug Frederik den Tredie, nedsatte sig her. Den af de første indbyggere udarbejdede stadsret blev stadfæstet af hertugen i 1633. Byen, der var en af de smukkeste i Danmark, udgør, eller rettere sagt udgjorde, en firkant omgivet af en kanal eller dyb grav, der er beplantet med træer. Denne firkant er delt i to dele ved en anden kanal og også omgivet af træer. Byen var regelmæssig, i midten lå det skønne torv. Foruden den rummelige og bekvemme havn, som Eideren danner, og som kan besejles af skibe, der stikker 12 fod, er ved Vesterslusen en betydelig hjælpehavn, lige som Treenens

arme danner en havn for små fartøjer. Floden stiger her otte fod.

Byens beliggenhed i forbindelse med de lave enge, der kunne sættes under vand, gør stedet vel skikket til forsvar. Da de holstenske oprørere i 1850 efter nederlaget ved Idsted havde trukket sig tilbage til Rendsborg, søgte de senere at bemægtige sig Frederiksstad og bombarderede byen i flere dage i træk, hvorved næsten hele staden blev lagt i aske. Den 4. oktober skulle det afgørende angreb finde sted, men oprørerne blev modtaget på en sådan måde, at de måtte trække sig tilbage efter et voldsomt nederlag. Stadens kommandant, Helgesen, sikrede sig udødelig berømmelse ved med små kræfter at forsvare byen så heltemodigt. En stor del af byen er efter den tid blevet genopbygget.

Schwabstedt

Schwabstedt er en flække, der ligger en mil nordøst for Frederiksstad ved Treenefloden med 160 huse og 700 indbyggere, der særlig beskæftiger sig med havedyrkning, og hvis produkter sælges til de omliggende købstæder.

Tønningen

Tønningen er en købstad ved Eiderens nordbred med omkring 450 huse og 2500 indbyggere.

I begyndelsen af det 15. århundrede var Tønningen endnu kun en landsby, som ditmarskerne ofte udsatte for angreb. I 1590 fik den købstadsprivilegier, men blev først historisk interessant, da fem kejserlige regimente i 1627 rykkede ind i Tøn-

ningen og befæstede det derværende slot, der lå på en holm og blev revet ned i 1735. I 1644 befæstede hertug Frederik den Tredie med store omkostninger byen. Før den kom til at løse et eneste skud mod nogen fjende, blev den sløjft ifølge en konvention, som Christian den Femte aftvang hertug Christian Albrecht i Rendsborg. Hertugen lod i 1694 fæstningsværkerne opføre påny, hvorefter fæstningen i foråret 1700 blev belejret af danske tropper, der efter seks uger og efter at have bombarderet byen uden nogen virkning måtte trække sig tilbage, efter at svenske hjælpetropper havde grebet ind. I begyndelsen af 1713 trak Steenbock sig ind i Tønningen, men efter at han forgæves havde forsøgt herfra at flygte over Eideren til Ditmarsken, og sygdomme og mangel på levnedsmidler ramte hans styrker, overgav han sig til kong Frederik den Fjerde som krigsfange og drog med hele sit korps, der bestod af 11.000 mand, som resultat af en kapitulation ud af fæstningen, der derefter blev blokeret indtil den 7. april 1714, da den overgav sig. Derpå lod kongen fæstningsværkerne sløjfe, og siden den tid har Tønningen været en åben by, til hvis havns beskyttelse to svære batterier blev anlagt i krigsårene 1807 til 1814. Samtidig med holstenernes angreb på Frederiksstad i 1850 blev også Tønningen angrebet og måtte rømmes af danskerne, men da Frederiksstad holdt stand, forlod oprørerne også i hast Tønningen.

Byen var i midten af det 17. århundrede en anseelig stad med 4000-5000 indbyggere – efter oprindeligt at have været et lille stabelsted. Byen led meget ved de omtalte belejringer, og indbyggertallet faldt til omkring de 1500. I den senere tid er byen kommet sig igen. Kanalfarten har givet den nyt liv.

Byen er velbygget. Det store, firkantede torv er på to sider omgivet af huse, på den tredie af kirkegården og kirken og på den fjerde af en med lindetræer tilplantet plads. Byen savner godt drikkevand. Af mangel på brønde opsamles regnvandet fra tagene i cisterner. Tønningens hovednæringsveje er handel og skibsfart. Havnen, der er anlagt i 1613 inde i byen, er en af de bedste på vestsiden af halvøen. Den kan tage op mod 100 mindre handelsskibe. De skibe, der kommer fra Nordsøen, må lægge til her og betale told. Eiderens munding er her 150 fod

bred og har en dybde af 14-15. I flodtiden stiger vandet 10 fod. Staden har et skibsværft. Herfra går færgeren over Eideren. Større skibe ankrer sædvanligvis op på reden ud for Olversum.

Blandt byens bygninger udmærker sig det kongelige pakhus, en stor, massiv og kostbar bygning, der væsentligst bruges til kornlager. Kirken, der er temmelig gammel, skal besidde nogle malerier af den berømte Owens. Der findes flere skoler, et hospital, en navigationsskole og mange andre bygninger. En halv mil nord for Tønningen ligger det adelige gods Høyersworth, det eneste i landskabet Eiderstedt.

Garding

Garding er en lille stad en mil vest for Tønningen med over 200 huse og 1400 indbyggere.

Garding fik stadsrettigheder i 1590 af hertug Johan Adolph, da den kun var en flække og blev kaldt Gardesund. Byen, der siden 1637 er delt i fire kvarterer, ligger på en sandgrund midt i landskabet Eiderstedt, og fra sydsiden ser det ud, som om den støtter sig til en banke, hvor kirken ligger øverst oppe. Nær byen rejstes i 1109 det første kristne kapel, der i 1114 blev ødelagt af en oversvømmelse og derpå igen blev opbygget på Gardesunds største høj, på det sted, hvor den nuværende kirke fra 1483 ligger. Indbyggerne lever væsentligt af agerbrug og udfører det frugtbare landskabs produkter ved hjælp af kanalen „die Süderbootfarth“, der går herfra til Katingsiel, hvor den gennem en stor sluse når Eideren.

Staden har adskillige skibe, et fattighospital, to fattighuse, et stokhus m.v. Byens omgivelser er af største interesse for den fremmede.

Nordvest for Garding ligger kirkebyen Oldensworth, der allerede i det 16. århundrede var et anseeligt sted og blev forsynet med flækkerettigheder indtil 1800. Den har endnu sin

egen politiret, hvorfor den også undertiden kaldes flække. Den har 120 huse og 700 indbyggere. Vest for Garding ligger kirkebyen Tating, der lige som Garding er bygget på en sandås, og har omtrent 1000 indbyggere. Den benævnes også ofte flække. Sydøst for Garding ligger kirkebyen Bollerwick ved Eiderens munding, hvor der udenfor er ankerplads for store skibe.

Husum

Husum er en lille købstad ved en lille å, der en kvart mil borte løber ud i Heverstrømmen. Den har over 800 huse og omkring 4000 indbyggere.

Husum var i 1372 en stor landsby, der kort efter blev udvidet, så det omfattede to landsbyer, der blev kaldt Øster- og Vester-Husum og hørte til Milstedt-Sogn, men i 1448 skilte sig helt ud fra dette og dannede et eget kirkesogn. Fra den tid voksede stedet og blev en god flække. I 1472 tog byen parti for grev Gerhard til Oldenburg, men blev derefter stormet af Christian den Første, som pålagde byen en skat. I løbet af det 16. århundrede blev sognekirken fuldført, der blev bygget rådhus, hospital o.s.v. Husum fik endog i 1528 sin egen mønt, (sted, hvor man slår mønt. O.a.) der dog kort efter blev flyttet til Slesvig, og endelig blev slottet bygget af hertug Adolph, der i 1608 gav Husum sin egen stadsret. Tidligere blomstrede byen mere end nu. Den kunne stå for over 40 store skibe, en betydelig maltfabrikation var en god indtægtskilde, og handelen med østers stod den næsten alene for, men mange uheld har berøvet staden disse fordele. Foruden to store ildebrande hen mod midten af det 16. århundrede har såvel den „Nordstrandske vandflod“ i 1634 som adskillige oversvømmelser i første halvdel af det 18. århundrede, især den store i 1717, sammen med krigens byrder tilføjet den betydelig skade og modarbejdet dens blomstring.

Byen dækker et stort areal på grund af de mange haver, torve og åbne pladser. Husene er af sten, og uden for dem er der plantet lindetræer. Havnen kan kun bruges af små skibe. De større ankrer op ved åens udløb. Indbyggernes vigtigste indtægtskilder er handel og skibsfart. Byen har skibsbyggeri og et kalkbrænderi, hvor der også brændes kalk af musling-skaller. Her findes også en lærd skole, et vaisenhus, et arbejds-hus, en spindeanstalt o.s.v.

En halv mil sydøst for Husum ligger kirkebyen Mildstad, en meget gammel by, til hvis ældste kirke Husum var sognepligtig indtil 1448. På Mildsted Mark lå ved Milde-Aa byen og fæstningen Mildeborg, som Knud den Hellige anlagde ved Eiderfrisernes bistand i midten af det 12. århundrede mod ditmarskernes indtrængen, og hvor omtrent 100 år senere kong Abel blev dræbt efter et tabt slag den 22. juni 1252. Af byen, der sammen med fæstningen enten er blevet ødelagt af friserne eller er gået under i en vandflod, sås endnu nogle spor før 1588.

Bredstedt

Bredstedt er en stor og velbygget flække på vestkysten af Slesvig med over 300 huse og omkring 1800 indbyggere.

Denne flække, der nævnes første gang i 1414, er bygget på ujævn grund. Kirken er rejst i 1470. Her findes en oliemølle og tobaksfabrikker.

Fra de højere egne om og ved stedet har man en herlig udsigt over Vesterhavet og til de øer, der ligger derude. I nærheden er flere koge med deres diger og sluser. En halv mil fra Bredstedt ligger kirkebyen Langenhorn, der har en udstrækning af trekvart mil og således er den største landsby i hertugdømmerne. Den har 2000 indbyggere.

I Bredstedt amt bør man lægge mærke til Lohede, hvor Erik

Glipping i 1261 tabte et slag og sammen med sin mor, Margrethe Sprænghest, blev taget til fange af de holstenske grever. I 1331 tabte Christopher den Anden her et slag mod grev Geert.

Tøndern

Tøndern er en købstad på nordsiden af en ø, der er skabt af Vidåen og tre bække.

Byen har over 550 gårde og huse med omkring 3000 indbyggere. Den ligger lavt, er smuk og velbygget, omgivet af enge, kornmarker og flere bække foruden åen, som mod syd flyder omkring de små, nette haver. Byen skylder søhandelen sin opkomst. Den har tidligere været en søstad, og de fra Holland, Hamborg og andre steder kommende skibe, som nu må ligge ved reden ved Høier, kunne tidligere gå helt op til byen. Den gang var den langt anseeligere og større, havde flere kirker og klostre. Af ildebrande og pest har den ofte lidt meget skade, også af oversvømmelse, før den ved bygningen af sluserne i Vidåen blev sikret mod dette onde.

Kirken, der er rejst i 1591, er temmelig stor, pyntelig og har en del epitaphier. Altertavlen og prædikestolen er af kostbart billedskærerarbejde. Af andre bygninger og seværdigheder ses skolelærerseminariet, et hospital forenet med et vaisenhus, et tugthus, en spare- og lånekasse. Kniplingstrådfabrikken fortjener specielt at nævnes, da Tøndern først og fremmest har kniplingshandelen at takke for sin tidligere velstand. Kniplingsfabrikationen, der blev bragt hertil i midten af det 17. århundrede, beskæftigede mange i byen og flere tusinde mennesker i de omliggende egne. Antallet af dem, der i sin tid ernærede sig ved at lave kniplinger, beløb sig til 10.000 til 12.000 personer. I 1806 aftog kniplingshandelen mærkbart, og sådan blev det ved til 1814, da priserne steg over forventning. Prisen på en alen kniplinger varierer fra 1 skilling til 10 rigsdaler.

Handelen drives ved kniplingskræmmere, der almindeligvis leverer de kniplende kvinder den fornødne tråd og mønstre til at kniple efter. Denne handel har gjort mange familier i Tøndern og Lygumkloster rige – også folk på landet. Varerne bliver forsendt over næsten hele Europa, ja, endog til Amerika. I 1822 fandtes her en strømpefabrik, en linnedfabrik, en kniplingstrådfabrik og et farveri.

En halv mil vest for staden ved den store landsby Mögeltønder ligger grevesædet Schackenborg. Gården kaldtes tidligere Mögeltønder Slot og blev indtaget af hertug Valdemar. I 1285 tog Erik Glipping igen gården fra ham. På denne egn er kniplingsfabrikationen almindelig.

Ved den til kirkesognet Mögeltøndern hørende landsby Galhuus fandtes i 1639 og 1734 de to berømte guldhorn, som siden blev stjålet fra Kunstammeret i Kjøbenhavn. De vejede tilsammen over 13 pund.

Troyborg Slot, som i 1580 blev befæstet af Peder Ranzau, ligger knap to mil fra Tøndern.

Høier

Høier er en smuk flække, halvanden mil fra Tøndern, ikke langt fra Vidåens munding eller den såkaldte Ruttebüller-Kanal, hvor den har sin skibsbro samt lade- og losseplads, og hvor otte til ni fods dybtgående skibe kan lægge til. Byen har en kirke, 170 huse og 800 indbyggere. Her drives østersfangst, og der er overfart til Sylt. Ved Høier begynder de svære diger, der strækker sig næsten uden afbrydelse til Altona.

Lygumkloster

Lygumkloster er en flække med omkring 160 huse og 1200 indbyggere ved Lobækken.

Biskop Ottokar i Ribe stiftede her i 1173 et Bernhardiner- eller Cistercienser-Kloster, der i 1548 blev ophævet af hertug Johan den Ældre. Endnu står, som pryde for staden den ældgamle klosterkirke, der ved sin gotiske bygningsmåde udmærker sig som en af hertugdømmets skønneste kirker. Dens fortræffelige hvælving hviler på skønne piller. Kirken er 75 alen lang og 36 alen bred, og skønt uden tårn kan man se den på stor afstand. Den skal eje en del sjældenheder og relikvier. De tilbageblevne klosterbygninger, der kaldes slottet, tjener til amtsbolig. En del kvinder beskæftiger sig her endnu med kniplings-fabrikation, men denne industri er ikke længere af betydning, den kan kun betragtes som husflid. Her holdes hvert år Bartholomæidag, et kendt marked.

Øen Als

Øen Als er fra landskabet Sundevitt skilt ved et smalt, men dybt sund, Alssund. Den er fire mil lang og to mil bred og dækker $5\frac{1}{2}$ kvadratmil med omkring 22.000 indbyggere. Øen er overalt meget frugtbar og udmærker sig ved sine skønne skovpartier og herlige udsigtssteder. Her findes gode frugthaver, og i særligt frugtbare år udføres herfra flere tusinde tønder æbler.

Der findes flere små søer, deriblandt Nordborg-Sø, Bund-Sø og Vester-Sø, der er de største. Vandløbene er kun ubetydelige og består af tre bække. Det højeste punkt på øen er Højbjerg, 256 fod over havet.

Als er i krigstid af overordentlig stor betydning, da en hær, der viger for fjendtlig overmagt, blot ved at gå over Alssund,

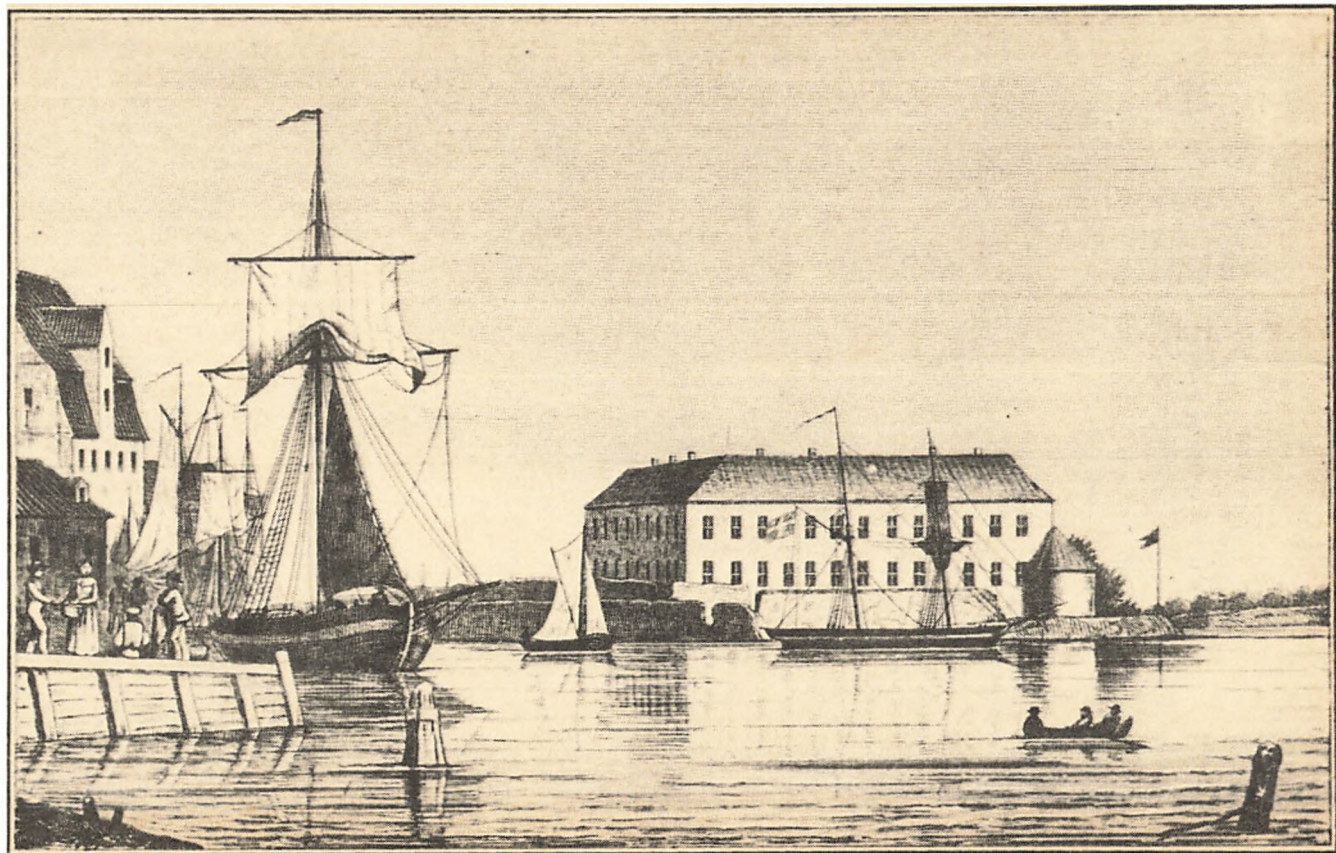
der på sit smalleste sted kun er nogle få hundrede alen bred, er i fuldkommen sikkerhed. Trænger fjenden sig videre frem mod nord, kan styrkerne angribe ham fra siden eller gennembryde hans linie helt og afskære ham fra tilbagetoget. For en fjende, der ikke har nogen flåde, er stedet uindtageligt, og selv anvendelsen af krigsskibe vanskeliggøres ved, at øen næsten overalt er omgivet af grunde, der forhindrer landgang. Als var derfor, under den sidste treårige krig med de holstenske oprørere og de tyske hjælpetropper, hærens sikre tilflugtssted mod den langt mere talrige fjende. Øen har en købstad og to flækker.

Sønderborg

Sønderborg er en købstad, der ligger på en skrænt på den sydvestlige side af øen ved Alssundet. Den har over 500 huse og omkring 3500 indbyggere, der foruden sædvanlig borgerlig næring beskæftiger sig med en ikke ubetydelig handel og skibsfart, der begunstiges af byens beliggenhed.

Hvornår byen og det syd for den liggende slot er bygget vides ikke, men i 1253 blev begge indtaget af Kong Christopher den Første, hvorimod de i 1409 forgæves blev belejret af Kong

Sønderborg Slot, som det så ud i 1855. Det stammer fra 1500-tallet i hovedtrækkene, men med ældre bygningsrester. Her sad Christian den Anden som fange i 17 år fra 1532. I 1764 blev hertug Frederik Christian ejer af slottet, som han lejede ud til pakhus for byens købmænd. I krigen 1848-50 blev det brugt som lazaret for sårede soldater, i 1852 til 1866 som dansk kaserne. Efter den anden krig overtog hertugen af Augustenborg slottet, og det blev tysk kaserne. Den sidste hertug, Ernst Günther, stillede i 1920 slottet til rådighed til museum. Og den skæbne beholdt det, efter at den danske stat i 1921 – efter flytningen af grænsen – overtog slottet.

Erik af Pommern. I 1564 tilfaldt de sammen med hele amtet hertug Hans den Yngre, der residerede på slottet. Sønderborg blev også residens for hans søn, Alexander, hans sønnesøn Johan Christian og dennes søn Christian Adolph indtil 1697, da den sidstnævnte måtte forlade det på grund af gæld, hvorpå Frederik den Tredie som lensherre fik byen, amtet og slottet mod at betale gælden. I 1657 blev stad og slot uhindret besat af svenskerne, som derimod forgæves stormede slottet i 1659.

Den rene og nette by ligger på frugtbare højedrag langs med Østersøens kyst, og nogen af dens gader skråner stærkt ned mod vandet. Der er en herlig udsigt over vandet til Angeln og Sundevitt. Kirken, Mariækirke kaldet, ligger i den ene side af byen på en bank. Havnen er fortræffelig og over 18 fod dyb, så de største skibe kan lægge til her.

Tæt syd for byen ligger det gamle nu atter stærkt befæstede Sønderborg Slot, særpræget ved sin ælde og ved Christian den Andens sekstenårige fangenskab. I nederste etage er den hertugelige augustenburgske familiebegravelse, hvortil man kommer gennem slotskappellet. I dette ses over indgangen til begravelsen Christian den Tredies families stamtavle og basreliefen, der forestiller hertug Hans den Yngres familie.

I byen bør man lægge mærke til rådhuset, hospitalet, med kirke oprettet i 1565 af Dronning Dorothea, Palæet, bygget af hertug Ernst Günther (stifteren af den augustenburgske linie), den nye kirkegård o.s.v.

Augustenborg

Augustenborg er en lille flække i en skovrig og særdeles yndig egn trekvart mil fra Sønderborg. Det gamle slot, der lå ved byen, hvor nu det nye ligger, blev bygget i 1651 af hertug Ernst Günther. Det nye, som er opført i en smuk, moderne stil, blev bygget af hertug Frederik Christian den Ældre fra 1770 til

1776. Slottet har sin egen slotskirke. Den sidste landflygtige hertug, som boede her, anlagde ved slottet et meget berømt stutteri. Der var i 1836 30 fuldblodshingste, 30 fuldblodshopper foruden en del halvblodsheste, og dets stalde udmærkede sig ved elegance og god indretning.

Slottet blev under krigen med de holstenske oprørere brugt til lazaret.

Nordborg

Nordborg, tidligere kaldet Kjøping, er en flække, der ligger ved en indsø af samme navn på den nordlige del af øen. Den har 150 huse med omkring 1200 indbyggere, der væsentligst lever af agerbrug. Havnen Dyvig ligger en kvart mil fra byen.

Byens ældste slot, Nordborg, skal være bygget af Svend Grathe og var i lang tid et på en holm i indsøen liggende befæstet slot, hvor Erik Glipping og senere hertug Valdemar sad som fanger. I 1358 blev det belejret og erobret af Kong Valdemar den Fjerde og i 1409 af Erik af Pommern. I 1658 blev det erobret tre gange, nemlig af svenske tropper, af de allierede under kurfyrsten af Brandenburg og derpå atter af svenske tropper under general Wrangel. Det brændte ned i 1665, og i 1679 byggede hertug August på samme sted et mindre slot, men det blev solgt og for største delen nedrevet allerede i 1765. Kun enkelte bygninger står nu tilbage.

Seværdigt på Als er desuden Fyenshav med færgefart til Bøiden på Fyen samt til Faaborg og Ærø. Mummark er færgested til Ærø. Kekenis er en halvø, der kun ved en smal strimmel land (Druiet) er forbundet med øen. Hørup havn, en stor bugt, er seks til femten favne dyb, ankerplads for selv de største skibe. Arnkjelsøre er den nordlige odde af halvøen mellem Augustenborgfjord og Alssund.

Ærø

Ærø, der ligger to mil øst for Als, er omkring $3\frac{1}{2}$ mil lang og $\frac{1}{2}$ mil bred og et areal på cirka $1\frac{1}{2}$ kvadratmil, hvor der bor omkring 10.000 mennesker eller 6600 pr. kvadratmil. Ærø er således blandt de stærkest befolkede dele i det danske rige.

Ærø er en høj og bakkerig, men alligevel frugtbar ø, der er helt blottet for skov. I ældre tider skal det have været ganske anderledes. Brænde må derfor hentes andre steder. Ærøboerne udmærker sig ved sædelighed og ved ypperlig intelligens. Blot var de tidligere meget berygtede for deres lyst til at indsmugle ulovlige varer. Øen har en købstad og en flække.

Øens højeste punkter er Søndeshøi (227 fod) ved Breigninge Kirke, Borrehøi ved Søbygaard og Galgebanken (177 fod) sydøst for Store Riise Kirke.

På øen findes kun én eneste indsø, Hviid-Sø på nordvestsiden.

Ærøeskjøbing

Ærøeskjøbing er en købstad på vestbredden af en lavvandet fjord, der næsten deler øen i to dele. Byen har omkring 300 huse og 1600 indbyggere.

Ærøeskjøbings ældste købstadret er, såvidt vides, givet af Christian den Anden. Havnen, der kun er 7 fod dyb, dannes af den lille ubeboede ø Dreio, der ligger lige over for byen. De fleste skibe ligger om vinteren bag øen Lillø, fordi de ikke kan bruge den lille havn. Indbyggerne, hvis sprog er dansk blandet med plattysk, beskæftiger sig særligt med skibsfart og handel, mest med korn. Byen har en seværdig kirke, der er bygget i 1753, nogle skoler, en spare- og lånekasse o.s.v.

Marstal

Marstal er en flække på østkysten med mange smalle og uregelmæssige gader, 300 huse og omkring 2000 indbyggere, der væsentligst lever af søfart og skibsrederi. I forhold til sin størrelse har stedet et usædvanlig stort antal egne skibe (140), der benyttes til fragtfart. De fleste af skibene er bygget fremmede steder. Skibene ligger i den af naturen skabte 8 fod dybe havn fortøjet ved en mængde nedrammede pæle og beskyttet af sandrevlen Erikshale og af de grunde, der forbinder Ærø med Langeland. Ved den meget dårligt byggede by er der ingen bro, og kun en del stenvaser (primitiv vej. O.a.), der fører fra den flade strand ud til det lave vand, hvor både kan gå ind.

I 1815 nedbrændte næsten hele byen.

Søbygaard nordvest for Ærøeskjølbing, en herregaard, var i middelalderen en stærkt befæstet borg. På den nærliggende Borrehøi ses endnu voldstedet af en forskansning, der sandsynligvis har omgivet et vagttårn.

Femern

Øen Femern er ved et smalt sund skilt fra Holsteen. Den er to mil bred, og dens største længde er $2\frac{1}{3}$ mil. Arealet er omkring $3\frac{1}{4}$ kvadratmil, indbyggertallet 7340.

Femern er jævn og flad med en fed, marsklignende og frugtbar jordbund, men så godt som helt blottet for skov og vandløb. Overalt er der gode bygninger og veldyrket land. Øen har ingen havn og er overalt omgivet af lavvandede grunde, så landing kun kan finde sted fra åbne ankerpladser, der ligger adskillige steder noget fra land.

Femern var i ældre tider et stridsæble mellem de danske konger og de holstenske grever og har derfor måttet lide meget ved at crobres snart af det ene, snart af det andet parti. Men

mest led den under Erik af Pommern i 1420. Da kongen forgæves to gange havde forsøgt at landsætte tropper, hånede befolkningen og den holstenske garnison ham, viste ham deres bag og sang følgende smædesang ud mod ham:

Wenn die Koh kann Side spinnen,
Schall König Erik unsre Land gewinnen.

(Når kogen kan spinde silke, skal kong Erik vinde vort land. O.a.).

Men endelig angreb Kong Erik øen tredje gang, mistede 1500 mand, men fik fodfæste, og nu var det ikke femeranerne, der kom til at spinde silke, for kongen lod uden skånsel en stor del af dem hugge ned med sabler og tvang de overlevende til at betale 20.000 mark i sølv i brandskat. I den sidste krig mod oprørerne sluttede femeranerne sig til oprørerne, forledt til det af nogen utro embedsmænd, men da en lille afdeling danske tropper i 1850 landede på øen, underkastede de sig roligt og uden modstand deres lovlige regent.

Femern har en fordelagtig beliggenhed i militær henseende, da et korps, der trænges af en overlegen fjende, ved at passere Femernsund både er i sikkerhed og kan hente proviant i det frugtbare landskab og så efter omstændighederne atter gå ofensivt frem.

Borg

Borg er en købstad på sydsiden af øen med omkring 300 huse og henimod 1800 indbyggere, hvis hovederhverv er agerbrug. Den i ældre tider gode havn er nu fuld af mudder og kan kun benyttes af både og små fartøjer.

Byen ligger sådan, at den med begge sine hovedgader udgør en vinkel, i hvis åbning kirken ligger på en lille høj. Den er temmelig gammel, og man har fundet ud af, at den allerede i 1406 betjente sig af den lybske stadsret.

Omtrent en kvart mil fra Borg ligger voldstedet af det gamle slot Glambek, der i 1358 blev erobret af Valdemar den Fjerde og stærkt befæstet. Holstenerne erobrede det i 1416 efter otte ugers belejring og igen i 1427, men i 1420 forsvaredes det med held af en dansk besætning.

Petersdorf, en stor kirkeby, har nogle flækkerettigheder. Kirkens tårn er 200 fod højt og bruges som sømærke. Den har omkring 800 indbyggere. Ved denne by er der et sted, der kaldes Jomfrubjerget, fordi alle unge piger, på Erik af Pommerns befaling, blev samlet der for at blive dræbt.

Ved Femern udfoldede sig i 1644 et søslag. Christian den Fjerde kommanderede i egen person – 68 år gammel – og mistede ved denne lejlighed sit højre øje.

Øens kyster lider snarere af oversvømmelser end af forøgelse fra havet. Ingen skov standser havvindene, der i alle retninger gennemfarer øen med den største heftighed. De skibe, der bruges til øens handel, overvintret i den holstenske havn Helligenhafn. Ladepladsen ligger en halv mil fra Borg. Fra denne bys kirketårn kan man overskue hele øen, det vide hav og øen Lolland.

Øer og Halliger (vadehavsøer. O.a.) ved vestkysten af Slesvig

Manø

Manø to mil sydvest for Ribe består for tiden af to små øer med nogle holme og hører til Jylland. Kun den sydlige store ø på en kvart kvadratmil er beboet.

I ældre tider dannede disse rester fra de store vandfloder, som til forskellige tider har hjem søgt vestkysten, en stor ø, som kun ved et smalt sund var skilt fra fastlandet, og endnu er Manø omgivet af så lavvandede grunde, at man ved ebбетid kan

køre mellem øen og det faste land. De værste oversvømmelser fandt sted i 1396, 1416 og 1550, da den gamle Manøkirke og et stort stykke land helt forsvandt. I 1570 gjorde en vandflod endnu større skade. Den bortrev store stykker land, og flere tusinde omkom i bølgerne. I 1634 under den berygtede store vandflod blev øen helt dækket af vand. Ved denne ø landede Dronning Dagmar, da hun ankom til Danmark.

Romø

Romø ligger omkring to mil fra fastlandet, er henved to mil lang, omkring en halv mil bred og henimod en kvadratmil i flademål. Øen er helt blottet for skov og kun på østsiden beboet af omkring 1600 indbyggere, der væsentligst ernærer sig ved fiskeri og skibsfart. Den nordre halvdel, Nørreland, hører til Slesvig, og her findes foruden fiskerlejet Kongmark øens højeste punkt Høstbjerg, 50 fod over havet. Den sydlige halvdel, Sønderland, hører til Jylland. Her er kirkebyen Røm samt skipperbyen Havnen ved Romøs sydende.

Den 21. marts 1644 gik 600-700 danske soldater fra Glückstadt-garnisonen på Romø, bemægtigede sig øen og de af svenskerne anlagte skanser, der var besat med cirka 150 mand. Øerne Sylt og Føhr blev på samme tidspunkt taget fra svenskerne.

Sylt

Sylt, som af beboerne selv kaldes Sild, er den største af Vesterhavets øer, fem mile lang og fra $\frac{1}{8}$ til $1\frac{1}{2}$ mil bred med et fladeindhold på henved 2 kvadratmil. Der er omkring 3000 indbyggere af frisisk oprindelse. Kun $\frac{1}{4}$ kvadratmil er opdyrket område, resten er flyvesandsbakker og heder. Øen skal tidligere

indtil 1240 have været dobbelt så stor. Langs øens vestkyst strækker sig en række sanddyner, der på mange steder når en højde af 100 fod og giver god beskyttelse mod Vesterhavets bølger, lige som øen igen beskytter en betydelig del af Slesvigs marskkyst, selv om den ligger 1½ til 3 mil borte. Imidlertid brydes øens vestside mere og mere ned af havet. Hvor man i året 1780 kunne se Ramtums nye kirke omgivet af 40 huse, er der nu hav og flyvesand, og klitterne breder sig stadig mere mod øst. På den anden side forstørres øen vel betydeligt ved tilslikket land, men i løbet af de sidste 200 år skal øen efterhånden have mistet omkring $\frac{2}{3}$ af sit areal.

Sylts beboere er, lige som alle andre på de frisiske øer, udmærkede søfolk. Mens mændene beskæftiger sig med søfart og østersfiskeri, sørger kvinderne ikke alene for det huslige, men tager sig også af jordens dyrkning og kreaturenes pasning. På trods af det er deres flid så betydelig, at der årligt udføres uldne, strikkede varer for over 8000 specier.

Den nordlige del af øen eller Listerland, hvor det ubetydelige fiskerleje List ligger, hører til Jylland og var tidligere en ø, der ved klitternes tilvækst efterhånden blev landfast med Sylt og indtil 1362 havde sin egen kirke.

Det udenfor liggende dyb kaldes Listerdyb og er historisk bekendt fra Christian den Fjerdes hæderlige (hæderværdige. O.a.) kamp den 16. maj 1644 ombord på skibet „Trefoldigheden“ og i spidsen for en dansk eskadre mod en hollandsk flåde, der var indesluttet i Dybet.

Sylts midterste del har tre kirkesogne, deriblandt Kcitung med omkring 700 indbyggere. Kirken, der ligger ved den høje havbred, tjener til sømærke og skal være bygget under Knud den Store i 1020. Morsum har omkring 800 indbyggere. Dens kirke benyttedes i 1628 af de kejserlige tropper som vagtsted. Vesterland har omkring 400 indbyggere. Dens kirke ligger meget nær sandklitterne og trues af tilintetgørelse.

På øens nordligste hede ligger landsbyen Kampen, og en mængde gravhøje, der findes her, vidner om landets beboelse i en tid, der går langt forud for dens historiske. Nord for byen er en fuglekøje (fuglefælde, bur. O.a.), hvor der i september og oktober fanges 6.000-10.000 vildænder.

Føhr

Øen Føhr ligger omkring en mil fra den slesvigske kyst, er omkring halvanden mil lang og en mil bred og har et fladeindhold på $1\frac{1}{4}$ kvadratmil. Den har omkring 4000 indbyggere af frisisk herkomst, der ikke alene driver fiskeri og skibsfart, men også agerdyrkning og kvægavl. Øen deles i Østerlandsføhr, der hører til Slesvig, og Vesterlandsføhr, der hører under Jylland. Den nordre del af denne frugtbare, folkerige ø består af marskland, der beskyttes af et havdige, der i en længde af omkring tre mil strækker sig langs den vestre, nordre og søndre kyst. Den sydlige del er højt geestland, der, som resten af øen, er blottet for skov.

Wyck

Wyck, en flække siden 1706, ligger på øens sydøstlige side. Den har over 150 huse og omkring 700 indbyggere, hvis vigtigste næringsvej er søfart. Byens havn anlagt i 1806 er en god lille vinterhavn. Wyck har også et skibsværft.

I 1819 anlagde man ved Wyck den meget besøgte søbadeanstalt „Wilhelminenbad“, der i badetiden normalt står i dampskibsforbindelse med Helgoland, Cuxhaven, Brunsbüttel og Hamborg.

Af Føhrs 16 landsbyer er Nieblum den anseeligste. Dens kirke, der hører til kirkesognet St. Johannes, skal være bygget i det 10. århundrede og anses for at være den største landsbykirke i Slesvig.

På øen findes tre fuglekøier. Disse fuglekøier er en slags parker, omkring 100 alen lange og brede, med mange træer og buske omgivet med høje jordvolde på alle fire sider og opfundet af hollænderne. De første fuglekøier blev anlagt for over 100 år siden. Fangsttiden er fra august, og indtil stærk frost indtræf-

fer, for så snart vandet i køierne lægges til med is, forsvinder fuglene straks. I den bedste køie fanges årligt henved 30.000 strandfugle eller vildænder, på mange dage 1000-2000.

I den vestlige del, især på den såkaldte Feldmark, findes en mængde gravhøje. Et oldtidsminde er også den såkaldte Borg, en forhøjning, hvor der tidligere har stået et slot, der skal have tilhørt familien Lehmbeck. Af Jupiters Tempel, som stod mellem Wyck og Dagebüll for århundreder siden og blev ødelagt af en vandflod, findes intet spor.

Amrum

Øen Amrums nordspids ligger kun 4000 alen fra Føhr. Øen har form af en halvanden mil lang halvmåne og har et areal på en halv kvadratmil. Langs øens vest- og sydkyst strækker sig høje sandklitter, der er en fortsættelse af dynerne på Sylt, og kun den mindre, mellemste del af øens østside er beboet. Her ligger tre byer, der hører til St. Clemens kirkesogn og regnes til Jylland. Der er omkring 600 indbyggere, der ernærer sig ved søfart, fiskeri og østersfangst, som finder sted på østersbankerne ved Amrum, Føhr og Sylt. På østsiden ligger øens havn.

Øen byder på mange ejendommelige træk, og fra dens høje sandbanker nyder man den videste udsigt. I ebbetiden kører man fra Amrum til Føhrs vestende over havets faste grund, hvor skibe kort forinden sejlede.

Pellworm

Pellworm var den højestliggende del af det gamle, oversvømmede landskab Nordstrand og har først efter oversvømmelserne i 1792, 1793 og 1825 fået sin nuværende ovale form. Dens

største længde er omkring 1 $\frac{1}{4}$ mil, og den er omkring en mil bred. Den er inddiget i 11 koge, af hvilke de 10 omkranser den indre kog („Grosse Kog“), der næsten er lige så stor som alle de andre tilsammen.

Øen består af to kirkesogne, der hører til den gamle og den nye kirke og har omkring 2500 indbyggere, som øens fortræffelige marskland og gode markegne giver et tilstrækkeligt levegrundlag. Deres hovedbeskæftigelse er ved omhyggeligt tilsyn og uafbrudt udbedring af digerne at værne deres ejendom mod havets vold. Som en følge heraf er øens skibsfart kun ubetydelig.

I den store kog ligger et gammelt adeligt gods Seegaard, Søgaard. På øens vestkyst ligger ruinerne af den gamle kirkes tårn. Det er et lige så sjældent som mærkværdigt oldtidsminde, der i århundreder har trodset Vesterhavets angreb. Resterne af det murede kirketårn består af en omkring 150 fod høj og indtil 8 fod tyk mur. Denne ruin sammen med den vedliggende kirke, hvis kor er over 800 år gammelt, vidner om det gamle Nordstrands forsvundne herlighed.

Nordstrand

Nordstrand ligger halvanden mil vest for byen Husum og en mil lang og trekvart mil bred med 2800 indbyggere, deriblandt 300 katolikker og reformerte (Jansenister). Efter 1652 er øen efterhånden blevet inddiget i fem octroierede (autoriserede, officielt anerkendte. O.a.) koge. Foruden den lutherske kirke, den gamle Odenbüller Kirke, som var den eneste bygning, der ikke blev ødelagt ved vandfloden i 1634, er der på denne ø et romersk-katolsk og et jansenitisk kapel samt ialt 274 beboede huse og gårde.

Vandets afløb fra kogene foregår gennem to hovedsluser ud i havet, og ved disse sluser ligger øens to små havne, der er tilgængelige for fartøjer, der kun stikker et par fod i dybden.

Derimod er der uden for den ene sluse en god red for skibe. Øen selv har kun et par små fartøjer.

Halliger

I nærheden af Nordstrand og Pellworm ligger nogle mindre øer kaldet halliger. Der er Øland med en kirke og nogle få bygninger. Ved vandfloden i 1825 bortskylledes 33 af de 36 huse, og flere er ikke bygget op endnu. Nordmarsk og Langenæs er forbundet med en bro og kan betragtes som én sammenhængende ø, halvanden mil lang og en halv mil bred. Hver hallig har sin egen kirke, og på den første hallig er der nu kun 33 huse på 7 Werfter (banker), på den anden 57 huse på 13 Werfter, der er omkring 12 fod højere end vandstanden ved normalt højvande. Gröde er noget over en halv mil lang, men meget smal med én kirke og ti huse. Rundt omkring ligger mindre holme, bl.a. Appelland med tre og Habel med to huse. Før 1825 havde disse tre halliger tilsammen 23 huse. Hooge er trekvart mil lang og en halv mil bred, har én kirke, 70 huse og omkring 250 indbyggere. I 1825 var her 100 huse og 400 indbyggere. Norderoog har to huse, Süderoog, Südfall og Hamburger-Haus hver ét hus og hører til landskabet Pellworm. Nordstrandischmoor er næsten en halv mil lang og en kvart bred og hører til landskabet Nordstrand. Her er for tiden kun fire werfter beboet af ni familier.

Før 1634 lå i dette farvand en stor ø, Nordstrand, tre mil lang, to mil bred, med 21 sogne, 1780 boliger og 8000 mennesker. Den 11. oktober om aftenen klokken 10 fandt en frygtelig oversvømmelse sted, der ødelagde hele landstrækningen, hvoraf Pellworm, Nordstrand og de nævnte halliger for største delen er resterne. Over 1300 huse, 30 møller og seks klokketårne blev skyllet bort, og 50.000 stykker kvæg druknede. 6400 mennesker omkom i bølgerne, de øvrige reddede sig i kirketårne og på andre høje steder. På vestkysten af Sles-

vig og Holsten, fra Ribe og indtil Eideren, berøvede denne stormflod 15.000 mennesker livet. I landskabet Eiderstedt omkom der 2100 mennesker, over 6000 stykker hornkvæg, næsten 8000 får og svin, og 664 huse blev skyllet væk af bølgerne.

Hvor nu Pellworm, Nordstrand og de øvrige øer strækker sig som et bælte langs kysten, hvor strømninger og lave grunde veksler med hinanden, og hvor man i ebбетiden vader dels gennem mudder og slik, dels over sandbanker, dækket med muslingeskaller, var der i oldtiden frugtbart og beboet land, der var landfast med den nuværende vestkyst og udgjorde et helt landskab Nordfriesland, hvis rester altså må søges i de tilbageværende øer. Dette nu for største delen forsvundne land menes i 1248 at have haft en længde af ni til 10 mil fra nord til syd og en bredde på 3 til 8 mil fra øst til vest med ialt 162 sognekirker. I året 1300 gik flækken Rundholt til grunde sammen med syv andre kirkesogne i en vandflod. Senere oversvømmelser i årene 1354, 1362, 1483, 1532 og 1615 formindskede og splittede kysten, indtil endelig ødelæggelsen blev fuldbyrdet ved Nordstrands undergang i 1634.

Da de af udgiveren tidligere udgivne skrifter: Kjøbenhavn, Sjælland samt tilliggende øers beskrivelse, slutter sig til dette skrift, ville en beskrivelse af Holsteen, Lauenborg samt bilandene eller de langt fraliggende dele af kongeriget give en oversigt over hele den danske stat. Med hensyn dertil og efter nogles begæring vil derfor de følgende sider i korthed give en oversigt over Holsteen, Lauenborg, Færøerne, Island, Grønland og de dansk vest-indiske øer.

Holsteen

Holsteens fysiske beskaffenhed ligner i det store og hele Slesvigs. Den østlige del af landområdet er præget af fjorde og bugter med gode havne. Hele vestsiden og en del af Elbbredden består af marskland. De betydeligste indsøer er Pløner-Sø med en omkreds på omkring fire mil, Selemter-Sø, der er $3\frac{1}{2}$ mil i omkreds, Westen-Sø, Gruber-Sø og Warder-Sø. Af floder findes Eideren, der er omkring 20 mil lang, hvoraf de 15 er sejlbare, Schwentin-Floden, der er 8 mil lang, Stør-Floden, 10 mil, Krück-Aaen 4 mil og Pinne-Aaen 5 mil lang.

Kiel

Kiel er hertugdømmets eneste universitetsby. Den har to kirker, af hvilke St. Nicolai er hovedkirken, men kun ét torv og få hovedgader. I nordenden af byen ligger det kongelige Slot Kiel.

Kiel fik stapelret i 1321 af Christopher den Anden. Et bevis på byens alder ses blandt andet deraf, at den allerede i 1166 blev ødelagt af venderne. I det 14. århundrede blev den befæstet med ringmure, og slottet blev omgivet med grave og palisader. Ved angreb fra landsiden har imidlertid hverken slottet eller byen formået at gøre alvorlig modstand, hverken i 1627 eller i 1644. Et angreb på slottet fra søsiden iværksat af Christian den Fjerde den 8. april 1628 med fire lineskibe og fire galejer mislykkedes derimod helt. Vel blev der skudt hul fire steder i slottet, men stormen blev afværget. Efter det tabte slag på Colberger-Red den 1. juli 1644 søgte og fandt den svenske flåde tilflugt i Kieler-Fjord, hvorfra den undslap natten mellem den 31. juli og 1. august ved den danske admiral Galts uagtsomhed. I vinteren 1813 til 1814 var det fjendtlige hovedkvar-

ter i Kiel, og den 14. januar 1814 afsluttedes her den for Danmark så ugunstige Kieler-Fredstraktat.

Kiel havde i 1852 ialt 13.572 indbyggere.

Altona

Altona er den yngste, men største og i handelsmæssig henseende vigtigste by i hertugdømmet. Der bor 32.000 mennesker. Byen har otte kirker og to synagoger, to torve og omkring halvfjerds gader.

Endnu i midten af det 16. århundrede var Altona kun et simpelt fiskerleje, der i 1604 fik flække-rettigheder. I 1545 brændte stedet, som da kaldtes Altenau, helt ned. Efter at det atter var opbygget, fik flækken sit nuværende navn ved et ordspil „All to nah“ – hvor man sigtede til den nære beliggenhed med Hamborg. I 1664 fik Altona købstadrettigheder og blomstrede hurtigt op, dels på grund af sin gunstige beliggenhed ved Elben, dels på grund af de mange privilegier, den fik. I 1713 led byen betydelig skade, da general Steenbock brændte den ned, men den byggedes op igen og tiltog i størrelse og indbyggertal.

Byen har et betydeligt antal skibe, og dens skibsfart og handel er anseelig.

Rendsborg

Rendsborg var tidligere en betydelig fæstning, men nu er dens fæstningsværker sløjft. I 1627 kom Wallenstein med en fjendtlig hær til Rendsborg, der blev besat af de kejserlige tropper, efter at garnisonen havde fået fri afmarch til Fyen. I 1643 overgav borgerne byen (der var uden garnison) til Torsten-

sons tropper. I 1645 blev den forgæves belejret af general Wrangel. I 1658 blokeredes den af svenske tropper i fire uger. I 1813 trængte et dansk troppekorps ind. En egentlig belejring hindredes af freden med Kiel i 1814. I 1848 i marts blev Rendsborg overtaget af de slesvig-holsteenske oprørere under prins Frederik af Augustenborg. Den 7. august 1850 sprang det derværende artilleri-laboratorium i luften, ved hvilken lejlighed flere bygninger blev beskadiget, og 94 soldater mistede livet. Efter afslutningen af oprørskrigen blev det fra den danske regerings side besluttet, at Rendsborgs fæstningsværker skulle sløjfes, hvilket også for største delens vedkommende har fundet sted.

Af Holsteens øvrige købstæder fortjener følgende omtale: Glückstadt med 6000 indbyggere har en havn, der anses for den bedste ved Elben og nu bliver forbedret med storartede anlæg. Den er anlagt af Christian den Fjerde med fæstningsværker og har flere gange været forgæves belejret. I 1813 kapitulerede fæstningen meget hurtigt efter et bombardement, og i 1814 og 1815 blev fæstningsværkerne ødelagt i overensstemmelse med Kielerfreden.

Itzehos med over 5800 indbyggere ligger ved Støren og er den ældste by i Holsteen, anlagt af Carl den Store i 809.

Wilster har 2800 indbyggere. Cremenpe, den mindst betydningsfulde købstad i Holsteen, har 1200 indbyggere. Lütgenburg med 2100 indbyggere er en gammel by på Holsteens østside. Den brændte for største delens vedkommende ned i 1826. Heiligenhafen ved Østersøen har 1900 indbyggere. Oldenburg er en købstad med over 2400 indbyggere. Neustadt, der har 2800, ligger ved en Østersø-bugt. I 1817 blev en mængde bygninger ødelagt af brand, men de genopbyggedes i smukkere skikkelser. Pløen ved Pløner-Søen består af „die Altstadt“ og „die Neustadt“, der tilsammen har omkring 5000 indbyggere. Segeberg ved Segeberger-Sø har omkring 3200 indbyggere. Oldesloe med 3000 indbyggere brændte næsten ned i 1798, men blev opbygget påny og langt skønnere end tidligere. I nærheden ligger en saline (saltefabrik), den eneste i Holsteen, der skal kunne producere 6000-7000 tønder salt om året.

Af betydelige flækker må nævnes Neumünster, en stor fa-

briksby med omkring 70 klædefabrikker og 4800 indbyggere, Preetz med omkring 4800 indbyggere, Elmshorn med 5000 indbyggere i grevskabet Ranzau og Wandsbeck, en fabriksby med over 3000 indbyggere.

Lauenborg

Lauenborg har et areal på 22 kvadratmil og tre købstæder. Byen Lauenborg består af den egentlige stad med cirka 1000 indbyggere og tre forstæder, der har 3500 indbyggere, ialt 4500 indbyggere. Ratzeburg med omkring 3000 indbyggere er hertugdømmets hovedstad. Møllen med omkring 1800 indbyggere er kendt for, at Till Uglspil levede her i det 14. århundrede.

Danmarks bilande

Færøerne

Færøerne ligger i Nordhavet og består af 17 klippefulde øer med overordentligt stejle forbjerger på op til 1000 til 2000 fod over havet. I 1840 var indbyggertallet 7400. Stromø er den største af øerne, seks mile lang og to mile bred. Her findes Thorshavn, den fornemste by på Færøerne med omkring 800 indbyggere.

Island

Ligger i det nordlige ocean. Øen skal have et areal på omkring 1800 kvadratmil. Den er meget bjergfuld, og det indre synes at udgøre én sammenhængende, aldeles ufrugtbar bjergmasse, som for største delen er vulkansk. Den har ildsprudende bjerge, hvoraf Heckla og Krabla er de mest kendte. Island har også mange varme kilder. Den mest kendte er Geyser, der kaster vandet 100 til 200 fod i vejret.

Reikavik, en med købstadrettigheder forsynet handelsplads, er den største på Island. Der er omkring 700 indbyggere.

Grønland

Vestkysten af Grønland, som er den af europæere koloniserede og Danmark tilhørende kyststrækning, strækker sig fra om-

kring 59 til 78 grader nordlig bredde og adskilles ved Davisstrædet og Baffinsbugten fra Amerika, med hvilken verdensdel den sandsynligvis er sammenhængende som en stor ø. I den store Disko-Bugt under 69 grader nordlig bredde ses solen slet ikke over horisonten fra den 30. november til den 12. januar. Kolonien Upernivik under omkring 70 grader nordlig bredde er det nordligste og missionspladsen Friedrichsthal under 60 gr. nordlig bredde det sydligste sted i Grønland, hvor europæerne for tiden opholder sig.

De dansk-vestindiske øer

De dansk-vestindiske øer består af St. Croix, St. Thomas og St. Jean samt den ubeboede ø Crabbe, som både England og Spanien også gør fordring på. De ligger i en del af den store bugt, det atlantiske ocean danner på den østlige side af Amerika, og hører til de små Antiller. Arealet er omkring $8\frac{1}{2}$ kvadratmil. Indbyggertallet var i 1835 ialt 43.178 mennesker, hvoraf 16.044 frie, 5041 blanke (hvide. O.a.) og 11.003 frikulørte (frigivne negre. O.a.) og 27.134 ufrie eller såkaldte slaver. Regeringen har sit sæde i Christianssted på St. Croix, og byen beskyttes af fortet Christiansværn. På øens vestkyst ligger Frederikssted med kastellet Frederiksfort. På øen St. Thomas ligger byen Caroline Amalia med en af de bedste havne i Vestindien. Byen forsvares af kastellet Christiansfort.

Tipoldefars Danmark

Ludvig Joseph Flamand, søn af en københavnsk spisevært og gift med en savskærererdatter, interesserede sig stærkt for sin samtid og vort lands fortid. Han kaldte sig litterat og udgav en række historiske skrifter, som folket tog til sig, og som vakte opsigt, fordi han som den første lod sine bøger illustrere med smukt udførte litografier, der alle fjorten er gengivet i denne bog.

For 126 år siden udkom hans beskrivelse af Danmark i 24 hæfter à 8 skilling. Heri fortæller han om de fleste af Danmarks byer og landskaber.

Undertegnede har hentet skillings-hæfterne frem fra glemselen og »oversat« dem – fra den gotiske skrift, som ikke længere alle behersker, og undervejs forklaret en række ord, der har skiftet indhold og mening siden vore tipoldeforældres tid. Det er forsøgt gjort med nænsom hånd, så sproget fra den tid alligevel kan fornemmes som en virkelighed. Det sker også ved de fleste steder at fastholde stavemåden af person- og stednavne.

I de senere år har vore museer bedt gamle pensionister berette om deres barndom, hvordan de levede for bare 60 år siden. Vi har uendelig få oplysninger om dagliglivet.

Flamand har heller ikke fundet det nødvendigt at fortælle, hvad vore tipoldeforældre spiste, og hvordan deres stuer og huse så ud indeni – det vidste jo alle – men mellem linjerne kan man mange steder få et indtryk af, hvordan tilværelsen var, hvordan vore forfædre sled for brødet, hvordan de tænkte og handlede.

Et kik gennem egne vinduer for godt 125 år siden venter Dem.

Thorkild Behrens